

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Заснований у 1997 році

Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 1 (93)

Сєвєродонецьк
2021

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Он-лайн бази HeinOnline

1
2021

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, заст. юрист України (ДОНРІЦ НАПрН України, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук) (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Євтєєва** – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сталиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – канд. юрид. наук, доц. (НІОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. ЛІ. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. ЛІ. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МІО України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 11 від 25 березня 2021 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2021

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 1 (93)

**Sievierodonetsk
2021**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

1
2021

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KASVS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Virnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scien (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scien., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor (SB KhNUiA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (protocol № 11 March from 25, 2021)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2021

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	10
-----------------------	----

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бутирін Є. О. Реформа місцевого самоврядування на території Буковини в другій половині XIX століття.....	14
Галкін В. Л. Пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в аспекті конституційного обов'язку держави.....	25
Кононенко В. В., Пилипенко Т. І. Конституційне будівництво в Україні на етапі утвердження комуністичного тоталітарного режиму (1919-1937 рр.).....	34
Магновський І. Й. Право громадян України на достатній життєвий рівень як один із ключових факторів розбудови соціальної держави.....	44
Малетов Д. В. Щодо питання професійної підготовки суддів Вищого антикорупційного суду України.....	52
Миргород-Карпова В. В. Загальні засади організації та діяльності суддів в Україні.....	61
Остудімов Б. А. Доктринальні джерела дослідження енергетичної безпеки.....	69
Федоренко В. Л. Завдання та функції конституційного права як галузі конституційного права.....	80

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Барабаш Т. М., Левицька Л. В. Деякі законотворчі вектори удосконалення кримінального та кримінального процесуального законів України.....	90
Веселов М. Ю., Пилипів Р. М., Тимчишин А. М. Правовий вимір проблеми булінгу в Україні та за кордоном: заходи протидії.....	104
Дудоров О. О., Каменський Д. В., Титаренко С. С. Стаття 205-1 Кримінального кодексу України як антирейдерська заборона: проблеми тлумачення, застосування і вдосконалення.....	116
Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування інституту освідування в кримінальному провадженні.....	135
Мовчан Р. О. Про деякі недоліки статті 158-3 Кримінального Кодексу України.....	145
Навроцька В. В. Зміцнення кримінально-правових гарантій забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному та інших видах судочинства, а також учасників провадження в Конституційному Суді України.....	154

Павленко Б. О., Кіяшко Ю. М., Левченко В. В. Шляхи удосконалення механізмів протидії дискримінації та забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони.....	166
Пилипенко В. В. Історичний розвиток засади змагальності в кримінальному провадженні.....	175

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Науменко С. Г. Генеза та особливості адміністративно-правового регулювання системи гарантування банківських вкладів у провідних країнах світу.....	190
Самбор М. А. Адміністративне затримання: доктрина, законодавство, правозастосування.....	199

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Єрофеев М. І. Сфера застосування оцінки впливу на довкілля: правовий аспект.....	213
Комарницький В. М. Зупинення (припинення) діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля.....	223
Кравченко І. М. Проблеми правового регулювання контролю роботодавцями найманих працівників із застосуванням технічних засобів з огляду на захист їхніх персональних даних.....	233
Левченко Л. Л., Попова Л. М., Хромов А. В. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи.....	249

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Beznogykh V. About the risks of supplying illegal weapons from Ukraine to Europe.....	264
Zhitar V. Psychological features of the police employees.....	275

Моргун Н. С., Терещенко Ю. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).....	285
Ostavciuc D., Rusnac C. Features of planning of the investigation of crimes committed by organized criminal groups.....	297
Тищук В. В., Сивовол Р. М. Кримінологічний профіль особи, яка вчинила розголошення державної таємниці.....	305
Шевчук О. О., Марчевський С. В. Забезпечення економічної безпеки держави органами Національної поліції України.....	315

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	10
----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Butyrin E. Reform of local self-government on the territory of Bukovina in the second half of the XIX century.....	14
Halkin V. Pension provision of internally displaced persons in the aspect of the state constitutional obligation.....	25
Kononenko V., Pylypenko T. Constitutional construction in Ukraine at the stage of approval of the communist totalitarian regime (1919-1937).....	34
Mahnovskiy I. The right of citizens of Ukraine to a sufficient living standart as one of the key factors of the social state development	44
Maletov D. On the issue of professional training of judges of the High Anti-Corruption Court of Ukraine.....	52
Myrhorod-Karpova V. General principles of judges 'organization and activities in Ukraine.....	61
Ostudimov B. Doctrinal sources of energy security research.....	69
Fedorenko V. Tasks and functions of Constitutional Law as a branch of Constitutional Law.....	80

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Barabash T., Levytska L. Some legislative vectors of improvement of criminal and criminal judicial laws of Ukraine.....	90
Veselov M., Pylypiv R., Tymchyshyn A. Legal dimension of the bullying problem in Ukraine and abroad: countermeasures.....	104
Dudorov O., Kamensky D., Tytarenko S. Article 205-1 of the Criminal Code of Ukraine as an anti-raiding provision: issues of interpretation, application and improvement.....	116
Lukyanchikov Ye., Lukyanchikov B. Formation of the institute of inspection in criminal proceedings.....	135
Movchan R. On some defects of Article 158-3 of the Criminal Code of Ukraine.....	145
Navrotska V. Strengthening of the Criminal Law guarantees of ensuring the security of persons participating in criminal and other types of judicature, as well as participants of the Constitutional Court of Ukraine proceedings.....	154
Pavlenko B., Kiyashko Yu., Levchenko V. Ways to improve anti-discrimination mechanisms and ensure gender equality in the security and defense sector.....	166

Pylypenko V. Historical development
of competition principles in criminal proceedings.....175

**Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE
LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT**

Naumenko S. Genesis and features of administrative and legal regulation
of the bank deposit guarantee system in the leading countries of the world.....190

Sambor M. Administrative detention: doctrine, legislation, law enforcement.....199

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Erofeev M. Scope of impact assessment on the environment: legal aspect.....213

Komarnitskiy V. Suspension (termination) of activities of enterprises in case
of violation of the legislation on the assessment of the impact on environment.....223

Kravchenko I. Problems of legal adjusting control of the hired workers
employers with hardwares application from view of their personal data protection...233

Levchenko L., Popova L., Khromov A. National archival
information resources: legal principles of reforming archive249

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Безногих В. С. Про ризики постачання
нелегальної зброї з України до країн Європи..... 264

Житар В. Д. Психологічні особливості діяльності працівників поліції.....275

Morhun N., Tereshchenko Yu. Circumstances to be proved
in the investigation of deliberate evasion of taxes and fees (mandatory payments)....285

Оставчук Д. І., Русняк К. П. Особливості планування
розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними групами.....297

Tyshchuk V., Syvovol R. The criminological profile
of the person who makes the disclosure of the state secrets.....305

Shevchuk O., Marchevskiy S. Ensuring the state
economic security by the authorities of National Police of Ukraine.....315

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та **інформаційна довідка** надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonn.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом АРА. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua/>

gov.ua. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються **анотації російською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та **англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службу інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;

- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структурного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI:10.33766/2524-0323.93.14-24

УДК 342.553(477)

Бутирін Є. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: Butyrinevgenij83@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3915-4026>

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-правовий аналіз реформи місцевого самоврядування на території Буковини в другій половині ХІХ ст. Виділено, що невеликий розмір краю обумовив рішення Буковинського крайового сейму щодо скасування повітової ланки самоврядування, з яким погодився цісар, затвердивши його 31 грудня 1872 р. і розподіливши її повноваження між Крайовою управою Буковини та іншими органами влади. Громадська рада формувалася з 50 радців, обраних на чотири роки. Половина складу міської ради підлягала ротації кожні два роки. Перша половина радців, яка підлягала оновленню, визначалася жеребкуванням. Зазначено, що особа, яку обрали до складу ради, не мала права відмовитись від обрання під загрозою сплати штрафу в розмірі 100 гульденів.

З'ясовано, що магістрат був адміністративним, виконавчим органом та покликаний виконувати всі постановлення громадської ради Чернівців. Саме магістрат розробляв проект міського бюджету, йому були підвітні всі громадські каси та добродійні заклади, під його наглядом та регулюванням знаходилася торгівельна діяльність у місті; він контролював надходження громадських прибутків, керував міською поліцією тощо.

Зроблено висновки, що самостійність міського самоврядування Чернівців перебувала під щільним контролем як крайових, так і державних владних інституцій. Саме крайовий сейм через свій виділ постійно контролював стан міського господарства та добробут містян. Відбувався цей нагляд через поточне звітування міської влади перед крайовим виділом, а в разі необхідності, то й за допомогою спеціальних комісарів.

Ключові слова: крайовий сейм, магістрат, бургомістр, комісар, міське самоврядування, громада.

Постановка проблеми. Розвиток України як сучасної, правової, соціальної держави є не можливим без становлення дієвого місцевого самоврядування. Ратифікація положень Європейської хартії місцевого самоврядування, реалізація угод із країнами ЄС потребує дотримання її положень щодо належного фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування з метою якісного надання соціальних послуг населенню. Стратегічними в цьому напрямі є державні

заходи, зокрема схвалення та основ Концепції реформ місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, що має сприяти наданню високоякісних та доступних публічних послуг, становленню інститутів народо-владдя, узгодженню інтересів держави та територіальних громад. Пошук оптимальної моделі організації влади на місцях вимагає аналізу власного історичного досвіду та досвіду європейських країн, що робить вивчення даної проблеми особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історична наука останнього десятиліття суттєво збагатилася дослідженнями, що присвячені різноманітним проблемам розвитку Буковини у вказаний період. Серед вітчизняних окремо варто виділити праці В. Великочого, С. Доброжанського, В. Кіселичника, М. Никифорака, Р. Петріва, Л. Тимошенка та багатьох ін. Незважаючи на це, залишається ряд невизначених чи проблемних питань, що потребують належної уваги в межах цієї статті.

Формулювання цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз реформування системи міського самоврядування на території Буковини в другій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Доба великих потрясінь 1789–1815 рр. у Європі завершилась проведенням Віденського конгресу та утворенням Священного та Четверного союзів провідних європейських монархій, від яких зазнав поразку Наполеон та яким вдалося перемогти Велику французьку революцію, а отже, законсервувати на європейському просторі феодально-монархічні устої й запровадити новий світовий порядок, обумовлений християнською монархічною солідарністю.

«Весна народів» вплинула й на положення Буковини в складі імперії, цісарський уряд надав Буковині статус герцогства та коронного краю, виокремивши її з Королівства Галичини. Хоча структурно організація владних інституцій будувалась за галицьким зразком, у 1854 р. було сформовано власну адміністрацію під проводом крайового президента. Герцогство було поділено на п'ятнадцять повітів [1, с. 91], а столиця краю – Чернівці – набула статусу окремої адміністративної одиниці [2]. Проте вже у 1868 р., під час адміністративної реформи, край переподілили на вісім повітів: Вижницький, Кіцманський, Кимполунзький із Дорною, Радовецький, Серетський, Сторожинецький, Сучавський, Чернівецький. У 1893 р. відбулося виокремлення Гура-Гоморського повіту із Солкою, а пізніше ще двох – Вашківецького та Заставного [3, с. 15].

Повітові органи самоврядування (нім. К. к. Bukowiner Bezirkshauptmannschaften) були подібними до галицьких – повітові ради та їх управи. У наступному році в новостворених повітах відбулись вибори до повітових рад. За своєю суттю вони не відрізнялися від формування представництва в крайовому сеймі. Радні повіту обирались від чотирьох курій: поміщиків, торговців та промисловців, міських та сільських громад. За своїм функціональним навантаженням повітова влада була покликана здійснювати нагляд за громадськими владними інституціями та посередництво між ними та державною владою.

Утім невеликий розмір краю обумовив рішення Буковинського крайового сейму щодо скасування повітової ланки самоврядування, з яким погодився цісар,

затвердивши його 31 грудня 1872 р. і розподіливши її повноваження між Крайовою управою Буковини та іншими органами влади. Пояснюючи це рішення сейму та цісаря, Н. В. Никифорак звертав увагу на неузгодженість такої владної інституції з ідеєю автономії громад, бо вона заважала ефективній роботі громад [4, с. 147]. Але, як ми бачили, у більшій за розміром Галичині повітова влада не дуже заважала автономії громад, точніше, імперський уряд і крайова влада вважала за доцільне зберігати такий запобіжник. Отже, на відміну від Галичини, уся влада в Буковині була сконцентрована в руках повітових старост [5, с. 103-107].

На наш погляд, таке рішення було обумовлене й національною специфікою Буковини, де взаємодіяло багато національностей та, на відміну від Галичини, запобігало розвиненню міжетнічного конфлікту. Не даремно характеризуючи політичне життя краю, використовували такі епітети: «етнографічний музей», «європейський мікрокосм», «Швейцарія Сходу». У свій час австрійський письменник Г. Дроздовський зауважував, що Буковина віддзеркалювала в зменшеній формі велику Австрію. «Ми були розмаїттям у єдності і чудово лагодили між собою, і принагідні незначні суперечки про прикордонний камінь або й серйозніші суперечки, де колись проживали румуни, а де мешкали українці, мали радше науковий характер [6, с. 28].

Користуючись нормами імперського закону громадського 1862 р. [7, с. 203-222], Буковинський крайовий сейм 14 листопада 1863 р. ухвалив Громадський порядок для герцогства Буковина [8]. Відповідно до порядку, кожне місто, містечко або село, що має власний заряд громадський, визнавалося місцевою громадою. Також громадам надавалось право об'єднання на добровільних засадах, за умов погодження цього рішення з державними владними інституціями.

Як уже зазначалося, відповідно до імперського закону громадського 1862 р., столичні міста коронних земель, інші важливі міста та курорти отримують на підставі крайових законів особливі статuti, які підлягають затвердженню цісарем [9, с. 203-222]. Отже, подібно до Львова, та ще 32 міст Цислейтанії [10], міська громада Чернівців отримала свою автономію шляхом ухвалення буковинським сеймом крайового закону від 14 листопада 1863 р., із наступним його затвердженням цісарем від 8 березня 1864 р., який передав управління містом громадській раді та її магістрату на підставі окремого статуту [11].

Статут за своєю будовою мало чим різнився від інших статутів міст, що діяли в імперії. Він складався з трьох розділів та обіймав 109 статей. Перший розділ визначав територію громади та членство в ній. Громада міста об'єднала власне Чернівці та його передмістя: Роша, Клокучка, Калічанка й Гореча. На цій території мали право вільно мешкати як громадяни, так і чужинці. Членами громади статут визнавав тих, хто належав до громади як корінний мешканець Чернівців, а також тих, хто склав присягу громаді і кого називали міщанами. До складання присяги допускалися лише чоловіки, які мали власне господарство, не були обмежені в пасивному або активному виборчому праві, а також сплачували щонайменше впродовж трьох років щорічно прямих податків не менше 20 гульденів. Окрім цього, у громаді існував інститут почесного громадянства, яке могло надаватися лише підданним монархії. Усі члени громади повинні бути зареєст-

ровані в спеціальній книзі, з якою кожний міг вільно ознайомитися. Усім громадянам гарантувалися рівні права та встановлювалися серед них рівні обов'язки. Щодо чужинців, то до них відносили всіх тих, хто мешкав на території громади, але не набув громадянства. Громада не була в силі заборонити проживати в місті чужинцям [11].

Управлінню громадою присвячувався другий розділ статуту міста [11, с. 7-20]. Влада в місті належала громадській раді та магістратові під проводом бургомистра.

Пасивне виборче право належало лише чоловікам, насамперед міщанам та почесним містянам. Право обирати також надавалось тим, хто сплачував у громаді податки, це:

- домогосподарі та землевласники, які сплачували в місті не менше 5-ти гульденів податку з власності від будинку або земельної ділянки та 3-х гульденів у передмісті;

- платники прямих податків, які сплачували в місті не менше 10-ти гульденів, а в передмісті – 6 гульденів.

Також до виборів допускалися вищі ієрархи конфесій міста, державні урядники та урядники публічних фондів міста, адвокати, нотаріуси, лікарі та особи, що мали магістерський ступінь, директори, професори та викладачі вищих і середніх навчальних закладів, керівники та викладачі народних шкіл.

Не допускались до обрання місцевої влади такі особи: діючі офіцери, жінки, наймані працівники, мешканці, що не платили податків; особи, які знаходились під опікою, тощо. Окрему групу осіб, позбавлених виборчого права, становили ті, кого було притягнуто до кримінальної відповідальності, а також жебраки та ті, хто займався бродяжництвом.

Щодо активного виборчого права, то обиратися могли лише громадяни чоловічої статі, яким на час виборів виповнилося 24 роки та які користалися пасивним виборчим правом. Не могли обиратися до міської ради урядники та ті, хто перебував в службі в громаді, відставлені від служби за правопорушення, а також визнані винними в аморальній поведінці.

Громаду Чернівців було поділено на три виборчих округи. Найбільшим вважався міський округ, у якому обиралося 45 радців. Другим виборчим округом було визнано передмістя Роща, на якому обиралося 3-х радців. І третій обіймав передмістя Клокучка, Калічанка й Гореча, де обирали ще 2-х радців. Критерієм віднесення виборця до того чи іншого округу було місце сплати податку. Якщо виборець користувався своїм правом без обов'язкової сплати податку, то в цьому випадку його приналежність до округу визначалась за місцем проживання.

Своєю чергою, перший виборчий округ мав поділ на три курії, кожна з яких забезпечувала сплату третини прямих податків у громаді та обирала 15 радців. Перша курія обіймала найзаможніших людей громади, які сплачували найбільший прямий податок: так почесні громадяни, усілякі урядники та офіцери, відставлені від служби, повинні були сплатити не менше 30 гульденів податку на прибуток. Ті, чий прибутковий податок був менший, потрапляли до другої курії, і до неї ж приписувалися вищі священники, адвокати, нотаріуси, лікарі та працівники освітніх установ. Ті ж міщани, урядники та відставні офіцери, які взагалі не сплачували прибутковий податок, були об'єднані в третю

курію. Щодо другого та третього виборчих округів, то через малочисельність, вони на курії не ділились.

Комісія в складі бургомістра та чотирьох членів, обраних зі складу ради, переймається складанням списків виборців та їх оприлюдненням у ратуші за місяць до проведення виборів. Оскарження до комісії, оприлюднених списків, було можливим не пізніше ніж за 8 днів до початку виборів.

Проведення виборів здійснювалось виборчими комісіями, які формувались по кожному округу та курії окремо, у складі 5 осіб, призначених бургомістром. За встановленим алгоритмом вибори відбувалися по черзі в окремі дні, спочатку в третьому окрузі, потім – у другому, далі – у першій, другій та третій курії першого округу. Голосування проходили особисто; для цього виборець прибував до місця роботи комісії, робив позначку в протоколі та заповнював у картці для голосування кількість прізвищ, що обиралися до ради від цього округу або курії. Обраним вважався той, хто отримував більшість голосів.

У такий спосіб громадська рада формувалася з 50 радців, обраних на чотири роки. Половина складу міської ради підлягала ротації кожні два роки. Перша половина радців, яка підлягала оновленню, визначалась жеребкуванням [12, § 38]. Слід зауважити, що особа, яку обрали до складу ради, не мала права відмовитися від обрання під загрозою сплати штрафу в розмірі 100 гульденів. Виняток становили лише літні люди (старше 60 років) або ті, хто двічі обиралися до ради, чи то належали до священників, освітян, урядників та офіцерів дійсної служби.

Наступна виборча процедура стосувалася обрання бургомістра, його заступника та радників магістрату, яким віддавали перевагу вже зі складу міської ради. Статут визначав вкворум, який при обранні міського голови повинен був становити не менше трьох чвертей від складу ради за списком. Для обранням головою треба було набрати найбільшу кількість голосів. У разі якщо голоси розділялись порівну, передбачався другий тур виборів, а при повторенні результату вдавалися до жеребкування. Бургомістра, як і раду, обирали на чотири роки, і після обрання його особу на посаді повинен був затвердити цісар.

Виконавчим органом у громаді був магістрат, який складався з бургомістра, його заступника – віцебургомістра, чотирьох міських радників та потрібної кількості урядників і слуг. Віцебургомістра, як і радників, обирали лише на два роки.

Члени міської ради працювали безоплатно на громадських засадах; щодо бургомістра та членів магістрату, то їм рада встановлювала відповідне жалування.

І насамкінець третій розділ міського статуту визначав компетенції як самої громади, так і її самоврядних органів [13, с. 20-36]. Статут, відтворюючи загальноімперські та крайові положення про місцеве самоврядування, поділяв компетенції громади на власні та делеговані. Визначені компетенції нічим не відрізнялися від тих, які діяли в Галичині та інших краях імперії. Власними вважались: управління господарством міста; утримання в належному стані доріг, мостів та площ; забезпечення безпеки мешканців та власності; безпеки пересування дорогою чи по воді; нагляд за торгівельною діяльністю, дотримання стандартів мір та ваги; охорона здоров'я, утримання міщанського шпиталю; нагляд за будівництвом; забезпечення протипожежної безпеки; розвиток освіти – початкових та

середніх шкіл; утримання місцевої поліції; вирішення за допомогою мужів довіри спорів, що виникали між мешканцями громади; утримання добровільних закладів тощо.

Окрім цих власних справ, громади були й справи публічні, які хоча й покладені на публічну владу, проте через безпосередню дотичність до громади, остання повинна долучатися до їх вирішення. Так громада долучалась до мобілізаційних заходів щодо призову на військову службу, скликання загального ополчення. До публічних також належала фіскальна справа. Держава доручала виконувати громаді десятки справ; можна з легкістю прослідити тенденцію спускання донизу обов'язків державної адміністрації. Виконуючи ці делеговані справи, громада діяла майже як допоміжний орган для староства та під його зверхністю.

Отже, статут міста визначив, що рада громадська є постановлюючим та контролюючим органом [12, § 12]. І, виходячи з компетенцій громади, власне, на раду покладался обов'язок дбати про громадські інтереси. А саме: це й безпекові питання щодо громадян та їхнього майна, це й формування бюджету міста, а також запровадження додаткових прямих та непрямих податків. Окрім того, рада мала право формувати свої виконавчі органи – бургомістра та магістрат. Як постановлюючий орган, міська рада встановлювала приписи, обов'язкові для виконання в громаді, та, у разі їх порушення, передбачала відповідальність у вигляді штрафу розміром 25 гульденів або арешту на строк до 5 днів.

Формою роботи міської ради були засідання, які проходили під головуванням бургомістра чи то його заступника (а з 1874 р. – ще й другого заступника). Засідання повинні проводитися публічно, проте в разі доцільності, за рішенням голови або за пропозицією щонайменше 5 радців, могли відбуватися за зачиненими дверима.

Магістрат, відповідно до статуту, був адміністративним, виконавчим органом та був покликаний виконувати всі постановлення громадської ради Чернівців [12, § 12]. Саме магістрат розробляв проект міського бюджету та подавав його на повагу міської ради щонайменше за три місяці до початку нового фінансового року. Йому були підвітні всі громадські каси та добровільні заклади; під його наглядом та регулюванням знаходилась торгівельна діяльність в місті; він контролював надходження громадських прибутків, керував міською поліцією тощо.

Але самостійність міського самоврядування Чернівців знаходилася під цільним контролем як крайових, так і державних владних інституцій. Саме крайовий сейм через свій виділ постійно контролював стан міського господарства та добробут містян. Відбувався цей нагляд через поточне звітування міської влади перед крайовим відділом, а в разі необхідності, то й за допомогою спеціальних комісарів. У разі потреби відчуження нерухомості, вартість якої перевищувала 10 тис. гульденів, або отримання позики, сума якої була вищою від міського прибутку, на всі ці правочини треба було отримувати дозвіл Буковинського крайового сейму. На крайову владу покладался обов'язок загального нагляду за міським самоврядуванням, спрямованого на недопущення перевищення повноважень та порушення чинного законодавства. І повноваження крайового уряду

були достатньо широкими, аж до розпуску міської ради з призначенням упродовж шести тижнів нових виборів. У цій ситуації влада зосереджувалася в руках тимчасового магістрату. Насамкінець уряд мав право ініціювати внесення змін до статуту міста.

Отже, унормування статутом Чернівців 1864 р. міського самоврядування мало суттєве значення для розкриття потенціалу громади міста та дало потужний поштовх для її розвитку. Утім, варто погодитися з оцінкою С. Добржанського щодо «відносності демократичних засад», на яких він будувався [14, с. 34]. З одного боку, органи міського самоврядування Чернівців набули широкі компетенції та повноважень, і не тільки щодо власних справ, а й стосовно делегованих. З'явилися можливості для вирішення чималих економічних та соціальних питань розвитку міста, утім усі місцеві інституції функціонували в умовах багаторівневого контролю від крайового до державного, про який ішла мова вище.

Далекою від демократичної була й процедура формування самоврядних органів влади, бо в основу виборчої системи покладалася майновий ценз, а саме: владу формували ті, хто сплачував податки, і від розміру внесків залежав їхній вплив на виборчий процес. Наступним фільтром виступав соціальний ценз, який допускав до виборів лише привілейовані соціальні групи. У такий спосіб бідніші верстви міста та передмість усувалися від влади в громаді. Наприкінці ХІХ ст. у міській громаді Чернівців лише 3,6 % користалося активним виборчим правом [15, с. 110]. На цю ситуацію накладалась і національна складова, яка значно відрізнялася від галицьких реалій, де специфіку краю визначала його полонізація. Буковині була притаманна поліетнічна будова, якій окремі дослідники віднайшли спеціальний термін – «буковінізм» [16, с. 112], що відбиває регіональну ідентичність, побудовану завдяки багатонаціональній прикордонній географії. В основі зазначеної поліетнічності перебувало п'ять національних груп. Німці були представлені переважно державною бюрократією та репрезентували вільні професії. Євреї задіяні в торгівлі та промисловості. Поляки домінували серед великих землевласників. Румуни, хоча у своїй більшості були представлені селянством, мали також і потужний прошарок землевласників. Серед русинів переважали селяни. У відсотковому співвідношенні національна громада виглядала таким чином: 28,8 % – євреї; 19,6 % – німці; русини – 17,9 %; поляки – 17,4 %; румуни – 15,7 % [17]. Отже, якщо пропустити цей етнічний склад громади через майновий та соціальний фільтри, то в Чернівецькій міській раді русини взагалі тривалий час були відсутні й лише в 1910 р. їм удалося вибороти 4 місця [18].

Утім сучасні дослідники зазвичай не погоджуються з оцінкою радянських часів щодо уповільненого характеру розвитку Буковини в складі Дунайської монархії, порівняно з іншими землями Австро-Угорщини, а саме: що більш відсталі в економічному відношенні землі перетворювалися у внутрішні колонії – аграрно-сировинний придаток розвинутіших, у промисловому відношенні, провінцій [19]. На підтвердження цьому наводять той аргумент, що статут Чернівців надав можливість ефективно управляти містом, завдяки чому «населений пункт швидко зростає, розвивається інфраструктура, велось інтенсивне будівни-

цтво адміністративних та житлових споруд. За період з 1869 по 1910 рр. населення місто зросло з 33 884 до 85 458, тобто більше ніж у 2,5 рази» [13, с. 34]. Дійсно, тенденція щодо зростання населення мала місце, проте пов'язувати її з наданням місту статуту навряд чи можна, бо ця динаміка постала з приєднанням Буковини до Австрійської монархії. Так за період з 1775 по 1869 рр. населення зросло з 2 300 до 33 884, тобто майже в 15 разів [20]. І саме в цей проміжок часу місто справді стає поліетнічним. За такий період зменшується кількість неграмотних, збільшується чисельність шкіл та відбувається розвиток вищих навчальних закладів, активізується народне просвітництво, розвивається періодика.

Висновки. Отже, одним із суттєвих наслідків революційних подій 1848–1849 рр. для 19 повіту Королівства Галіції і Лодомерії – Буковини – стало її виокремлення зі складу королівства та набуття статусу окремого коронного краю з власною адміністрацією під проводом крайового президента. Унормування міського самоврядування в Буковині мало суттєве значення для розкриття потенціалу громад та дало потужний поштовх для їх розвитку. Утім, варто наголосити на відносності демократичних засад, на яких воно будувалося. З одного боку, органи міського самоврядування набули широких компетенцій та повноважень, і не тільки щодо власних справ, а й стосовно делегованих. Держава доручала виконувати громаді десятки справ; можна з легкістю прослідити тенденцію спускання донизу обов'язків державної адміністрації. Виконуючи ці делеговані справи, громада діяла майже як допоміжний орган для староства та під його зверхністю, але за свій кошт. З'явилися можливості для вирішення чималих економічних та соціальних питань розвитку громади, утім усі місцеві інституції функціонували в умовах багаторівневого контролю – від крайового до державного.

Використані джерела:

1. R. A. Schulz's General Post- und Strassenkarte des Kronlandes Galizien und Lodome-rien mit Auschwitz, Zator und Krakau; so wie des Kronlandes Bukowina. Wien: bei Artaria & Co, 1878. [in Austrian].
2. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX-початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999, 574 с.
3. Купчанко Г. Буковина и еи русскій жители. Книжечка для народа с картою Буко-вини и многими образками. Вьдень: Книгопечатня Ф. Яспера в Вьдень, 1895. 55 с.
4. Никифорак Н. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX-початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999, 574 с.
6. Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця / Перекл. з нім., передм. і прим. П. Рихла. Чернівці: Молодий буковинець, 2001. 256 с.
7. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich RGBL*. № 18. Jahrgang 1862. IX. Stück. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 1862. 826 s.
8. Gesetz und Verordnungs Blatt für das Gerzogthum Bukowina Jahrgang 1863. VII Stück.
9. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich RGBL*. № 18. § 22. Jahrgang 1862. IX. Stück. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 1862. 826 s.

10. Werner O. Elemente europäischer Rechtskultur: rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961–2003. Wien: Böhlau Verlag, 2003. S. 698.

11. Дневник законов та распоряжений для герцогства Буковины. *Рочник 1864*. Ч. II. Черновцы. 1864. С. 3–6; 7–20; 20–36.

12. Дневник законов та распоряжений для герцогства Буковины. *Рочник 1864*. Ч. II. Черновцы. 1864. § 38, § 12.

13. Добржанський С. Розвиток міського самоврядування Чернівців у другій половині XIX – на початку XX ст. *Краєзнавство*. № 2 (50). 2019. С. 29–36.

14. Добржанський С. Міста Буковини другої половини XIX – початку XX ст.: управління, демографія, інфраструктура. *Краєзнавство*. № 3/4. 2017. С. 108–114.

15. Доброжанский А. В. «Буковинизм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX вв. *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика*. Москва: ИСБРАН, 1997. С. 75–83.

16. Добржанський С. Міста Буковини другої половини XIX – початку XX ст.: управління, демографія, інфраструктура. *Краєзнавство*. № 3/4. 2017. С. 108–114.

17. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Czernowitz, 1913. Heft XVII. S. 56–57.

18. Віче чернівецьких русинів. *Народний голос (Чернівці)*. 1910. 25 травня.

19. Нариси з історії Північної Буковини / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. Київ : Наукова думка, 1980. С. 120.

20. Orts-Repertorium des Herzogtums Bukowina. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31 Dezember 1869 bearbeitet. Czernowitz, 1869. S. 3.

References:

1. R. A. Schulz's General Post- und Strassenkarte des Kronlandes Galizien und Lodomerien mit Auschwitz, Zator und Krakau; so wie des Kronlandes Bukowina. (1878) Wien: bei Artaria & Co. [in Austrian].

2. Dobrzhanskyi, O. (1999) Natsionalnyi rukh ukraintsiw Bukovyny druhoi polovyny XIX-pochatku XX st. Chernivtsi: Zoloti lytavry. [in Ukrainian].

3. Kupchanko, G. (1895) Bukovina i ei russkij zhitelj. Knizhechka dlya naroda s kartoyu Bukoviny i mnogimi obrazkami. V"den": Knigopechatnya F. YAspera v V"den". [in Russian].

4. Nykyforak, N. V. (2004) Bukovyna v derzhavno-pravovii systemi Avstrii (1774–1918 rr.). Chernivtsi: Ruta. [in Ukrainian].

5. Dobrzhanskyi, O. (1999) Natsionalnyi rukh ukraintsiw Bukovyny druhoi polovyny XIX-pochatku KhKh st. Chernivtsi: Zoloti lytavry. [in Ukrainian].

6. Drozdovskiy, G. (2001) Todi v Chernivtsiakh i dovkola. Spohady staroho avstriitsia [Transl. with him., foreword. and appr. P. Rykhlo (Ed.)]. Chernivtsi: Molodyi bukovynets. [in Ukrainian].

7. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. (1862) *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsbblatt für das Kaiserthum Österreich RGBI - General Imperial Law and Government Gazette for the Austrian Empire RGBI*, 18. Jahrgang 1862. IX. Stück. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucfererei. [in German].

8. Gesetz und Verordnungs Blatt für das Gerzogthum Bukowina Jahrgang 1863. VII Stück. [in German].

9. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. (1862) *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsbblatt für das Kaiserthum Österreich RGBI - General Imperial Law and Government Gazette for the Austrian Empire RGBI*, 18, § 22. Jahrgang 1862. IX. Stück. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucfererei. [in German].

10. Werner, O. (2003) Elemente europäischer Rechtskultur: rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961–2003. Wien: Böhlau Verlag, 698. [in German].
11. Dnevnik zakonov ta rasporyazhenij dlya gercogstva Bukoviny. (1864) *Rodnik 1864, part. II*. Chernovcy, 3–6; 7–20; 20–36. [in Russian].
12. Dnevnik zakonov ta rasporyazhenij dlya gercogstva Bukoviny. *Rodnik 1864, part. II*. Chernovcy, § 38, § 12. [in Russian].
13. Dobrzhanskyi, S. (2019) Rozvytok miskoho samovriaduvannia Chernivtsiv u druhii polovyni XIX– na pochatku XX st. *Kraieznavstvo - Local lore*, 2 (50), 29–36. [in Ukrainian].
14. Dobrzhanskyi, S. (2017) Mista Bukovyny druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKh st.: upravlinnia, demohrafiia, infrastruktura. *Kraieznavstvo - Local lore*, 3/4, 108–114. [in Ukrainian].
15. Dobrozhanskij, A. V. (1997) «Bukovinizm» kak raznovidnost regionalnogo samosoznaniya v Avstro-Vengrii konca XIX – nachala XX vv. *Avstro-Vengriya: integraciiionnye processy i nacional'naya specyfika*. Moskva : ISBRAN, 75–83. [in Russian].
16. Dobrozhanskij, A. V. (2017) «Bukovinizm» kak raznovidnost' regional'nogo samosoznaniya v Avstro-Vengrii konca XIX – nachala XX vv. *Avstro-Vengriya: integraciiionnye processy i nacional'naya specyfika - Austria-Hungary: integration processes and national specifics*. Moskva: ISBRAN, 75–83; Dobrzhanskyi, S. Mista Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: upravlinnia, demohrafiia, infrastruktura. *Kraieznavstvo - Local lore*, 3/4, 108–114. [in Russian - Ukrainian].
17. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. (1913) *Czer nowitz, XVII*, 56–57. [in German].
18. Viche chernivetskykh rusyniv. (1910). *Narodnyi holos (Chernivtsi) - People's Voice (Chernivtsi)*. 25 travnia, 1910. [in Ukrainian].
19. Narysy z istorii Pivnichnoi Bukovyny - *Narysy z istorii Pivnichnoi Bukovyny* (1980) F. P. Shevchenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 120. [in Ukrainian].
20. Orts-Repertorium des Herzogtums Bukowina. (1896) Auf Grundlage der Volkszählung vom 31 Dezember 1869 bearbeitet. Czernowitz, 3. [in German].

Стаття надійшла редакції 04.01.2021

Бутирин Е. А., кандидат юридических наук, доцент кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх дел (є. Одеса, Україна)

РЕФОРМА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ БУКОВИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье осуществлен историко-правовой анализ реформы местного самоуправления на территории Буковины во второй половине XIX века. Выделено, что небольшой размер края обусловил решение Буковинского краевого сейма об отмене уездной звена самоуправления, с которым согласился император, утвердив его 31 декабря 1872 и распределив его полномочия между Краевой управой Буковины и другими органами власти. Общественный совет сформировался из 50 радцев, избранных на четыре года. Половина состава городского совета подлежала ротации каждые два года. Первая половина радцев, подлежащая обновлению, определялась жеребьевкой. Указано, что лицо, которое избрали в состав совета, не имело права отказаться от избрания под угрозой уплаты штрафа в размере 100 гульденов.

Выяснено, что магистрат был административным, исполнительным органом и был призван выполнять все постановления общественного совета Черновцов. Именно

магістрат розробляв проект городского бюджета и ему были подотчетны все общественные кассы и благотворительные учреждения; под его надзором и регулированием находилась торговая деятельность в городе; он контролировал поступления общественных доходов, руководил городской полицией и т. п.

Сделаны выводы, что самостоятельность городского самоуправления Черновцов находилась под плотным контролем как краевых, так и государственных властных институтов. Именно краевой сейм через свой выдел постоянно контролировал состояние городского хозяйства и благосостояние горожан. Происходил этот надзор за текущее отчетности городских властей перед краевым выделением, а в случае необходимости – и с помощью специальных комиссаров.

Ключевые слова: краевой сейм, магистрат, бургомистр, комиссар, городское самоуправление, общество.

*Butyrin Ye., Candidate of Law, Associate Professor of Theory and Philosophy of Law
Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)*

REFORM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT ON THE TERRITORY OF BUKOVINA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article provides a historical and legal analysis of the reform of local self-government in Bukovina in the second half of the XIX century. It has been highlighted that the small size of the region led to the Bukovinian Regional Sejm's decision to abolish the county level of self-government with which the emperor agreed, approving it on December 31, 1872, dividing its powers between the National Administration of Bukovina and other authorities. The public council was formed of 50 councilors elected for four years. Half of the city council was rotated every two years. The first half of the councilors to be renewed was determined by lot. It has to be emphasized that the person elected to the council did not have the right to refuse to be elected under the threat of paying a fine of 100 guilders. Exceptions were only the elderly (over 60 years old) or those who were twice elected to the council or belonged to priests, educators, government officials, and active service officers.

According to the statute, the magistrate was an administrative, executive body and was called to implement all decisions of the public council of Chernivtsi. It was the magistrate who drafted the city budget and submitted it to the city council at least three months before the start of the new financial year. All public funds and charitable institutions were accountable to him, trade activities in the city were under his supervision and regulation, he controlled the receipt of public revenues, managed the city police, and had many other duties. The city council had the right to form its executive bodies - the mayor and the magistrate. As a decision-making body, the city council established regulations binding on the community and, in case of violation, provided for liability in the form of a fine.

It is concluded that the independence of Chernivtsi city self-government was under the tight control of regional and state authorities. It was the regional sejm that, through its department, continuously monitored the state of the city's economy and the well-being of its citizens. This supervision took place through the city authorities' ongoing reporting to the regional branch, and if necessary, with the help of special commissioners.

Keywords: regional sejm, magistrate, burgomaster, commissioner, city self-government, community.

DOI:10.33766/2524-0323.93.25-34

УДК 342.734

Галкін В. Л., аспірант кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: slavyan1209@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1941-5391>

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В АСПЕКТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВИ

За результатами здійсненого дослідження в статті запропоновано визначення поняття пенсії. Вивчено особливості правового статусу внутрішньо переміщеної особи через призму пенсійних відносин, а також здійснено ґрунтовний аналіз особливостей права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в аспекті конституційного обов'язку держави.

Зауважено, що право пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб належить до фундаментального конституційного права на соціальний захист, а тому закони та підзаконні акти, які будь-яким чином обмежують право на пенсію громадян, котрі перемістилися з тимчасово окупованої території, є такими, що суперечать нормам Конституції України.

Ключові слова: право пенсійного забезпечення, право на соціальний захист, конституційне право, внутрішньо переміщена особа, конституційний обов'язок.

Постановка проблеми. Починаючи з весни 2014 року для України актуальною стала проблема конституційно-правової захищеності внутрішньо переміщених осіб (ВПО), особливо в питанні їхнього пенсійного забезпечення як основної форми практичної реалізації гарантування достатнього рівня життя. Причому окреслене питання не було об'єктом спеціального вивчення українських науковців-правників, а тому потребує ґрунтовного дослідження.

Особлива роль конституційно-правової захищеності в питаннях пенсійного забезпечення ВПО полягає в тому, що в більшості випадків громадяни України, які перемістилися з тимчасово окупованих території та є пенсіонерами за віком або у зв'язку з інвалідністю, не мали до переміщення іншого доходу, окрім пенсійних виплат.

Розвиток демократичних правових стандартів є характерною рисою всякої цивілізованої держави, для якої найвищою цінністю є життя громадян, де кожен може розраховувати на соціальну захищеність, як одного з конституційних обов'язків держави перед своїми громадянами. Недаремно В. Крижна зауважує відзначає, що шляхом до досягнення суспільного гуманізму й прогресивного розвитку суспільства є розвиток кожного його члена. Саме такий шлях веде до формування соціальної держави [1, с. 72]. Причому, головна ознака, яка диференціює соціальну державу від інших, – конституційне закріплення соціальних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пенсійного забезпечення були предметом наукових досліджень таких українських науковців, як: М. М. Шумило, Я. В. Хуторян, М. М. Сімутіна, О. І. Кульчицька, Н. Б. Болотіна, Г. В. Татаренко

та ін. Науковим пошуком шляхів реалізації соціальних прав внутрішньо переміщених осіб приділяли значну увагу у своїх доробках І. С. Басова, К. О. Крахмальова, Я. О. Грабова, Я. П. Турецька. Актуальні проблеми дотримання прав внутрішньо переміщених осіб на соціальний захист, доступу до правосуддя, реалізації виборчого права, верховенства права на тимчасово окупованих територіях розглядалися в публікаціях В. Ф. Нестеровича, О. Я. Рогач, О. А. Гончаренко, Н. І. Тищенко, Б. Ю. Підгороцького, М. В. Менджул, М. В. Савчина, В. І. Дяченко, Л. В. Шестак та інших.

Однак до цього часу правове становище внутрішньо переміщених осіб – пенсіонерів – залишається маловивченим, а питання пенсійного забезпечення вказаної категорії громадян в аспекті конституційного обов'язку держави взагалі не досліджувалося на достатньому рівні.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є визначення права пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб в аспекті конституційного обов'язку держави.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база практично всіх європейських країн уже у XIX сторіччі базувалася на Конституції – фундаментальному законі держави, норми якого передбачали певні соціальні зобов'язання держави перед своїми громадянами.

Деякі країни Європи сьогодні визначили право пенсійного забезпечення як конституційний обов'язок, закріпивши відповідні норми в конституційних актах. Наприклад, у Конституції Королівства Іспанія (ст. 50) зазначено, що публічна влада гарантує людям похилого віку гідне економічне існування шляхом надання відповідних пенсій, розмір яких періодично переглядається [2]. Стаття 109 Конституції Латвії визначає право кожного на соціальне забезпечення в старості [3]. Литва гарантує своїм громадянам право на пенсію за віком та по інвалідності, а також соціальну підтримку удовам та при втраті годувальника (ст. 52 Конституції) [4]. Конституція Республіки Польща проголошує право на соціальне забезпечення у випадку інвалідності та при досягненні пенсійного віку (ст. 67) [5]. У Португалії система соціального забезпечення (окрім іншого) буде захищати громадян у старості, при настанні інвалідності, у випадку удівства чи сирітства, а також при інших обставинах, які призведуть до зменшення засобів на існування чи зниження працездатності (ст. 63 Конституції) [6]. Румунія, з огляду на конституційну норму ст. 47, зобов'язана забезпечити громадян достатнім рівнем життя та гарантує право на пенсію, визначену внутрішнім законодавством [7]. Відповідно до ст. 39 Республіки Словаччина, громадяни мають право на порівнянне матеріальне забезпечення в старості, при непрацездатності, а також при втраті годувальника [8]. А ось у Словенії Конституція (ст. 50) встановлює право на соціальний захист у випадках, визначених національним законодавством, при тому держава зобов'язана організувати обов'язкове пенсійне страхування [9]. Згідно зі статтею XIX Конституції Угорщини, громадяни республіки у випадку старості мають право на необхідне для їхнього життя пенсійне забезпечення [10]. Чеська Конституція гарантує громадянам матеріальне забезпечення в старості, умови призначення якого визначаються законодавством (ст. 30) [11].

Водночас частина європейських країн пішла більш радикальним, проте не менш ефективним способом соціального захисту, який був описаний І. Кантом:

він полягає у відсутності необхідності покладання на державу обов'язку щодо матеріально-соціального забезпечення громадян з метою задоволення їхніх потреб, а потребує створення достатніх сприятливих умов, за яких людина в змозі самостійно себе утримувати та забезпечувати [12, с. 239]. Наприклад, згідно зі ст. 110 Конституції Королівства Норвегія, в обов'язок державних органів ставиться створення умов для того, щоб кожен здатний до праці громадянин мав змогу забезпечувати собі життя своєю працею [13]. А в ст. 2 Королівства Швеція йдеться про те, що особистий, економічний і культурний добробут приватних осіб має бути основною метою діяльності держави, яка бере на себе зобов'язання забезпечити всім право на працю, житло й освіту, а також сприяти соціальному забезпеченню, безпеці і гідним умовами життя [14].

Право пенсійного забезпечення є одним із ключових серед соціальних прав, адже саме від його реалізації залежить соціальна захищеність громадян як у літньому віці, так і в особливих життєвих ситуаціях [15, с. 75]. На жаль, через нестабільний український економічний розвиток наразі неможливо створити сприятливі умови, такі як, наприклад, у країнах Скандинавії – Норвегії, Швеції – та забезпечити належні умови, за яких людина в змозі самостійно себе утримувати в старості чи в інших складних життєвих ситуаціях. Саме тому з прийняттям Конституції 28 червня 1996 року Україна затвердила особливе значення соціального захисту українського народу.

Розглядаючи пенсійні права ВПО крізь призму державних конституційних обов'язків, перш за все необхідно визначити правовий статус внутрішньо переміщеної особи. Незважаючи на те, що внутрішнє переміщення не є новим явищем і воно вже відбувалося в різні часи на теренах сучасної України з різних причин, однак нормативно-правової дефініції «внутрішньо переміщена особа» в українському законодавстві не було аж до 2014 року. Через окупацію частини України та з початком активних міграційних процесів, пов'язаних із переміщенням з тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, виникла гостра необхідність у законодавчому регулюванні питань захисту прав осіб, які перемістилися з тимчасово окупованих територій, та чіткого визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». Як слушно зазначає К. О. Крахмальова, законодавче визначення внутрішньо переміщеної особи відіграє надзвичайно важливу роль, адже від правильності формулювання залежить коло осіб, які набудуть додаткових прав та гарантій, пов'язаних з їхніми особливими потребами, викликаними обставинами переміщення [16, с. 12].

Визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» міститься в ст. 1 Закону України № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який набув чинності 22.11.2014 р. Воно (визначення) носить описовий характер та містить три види конституційно-правового статусу людини: громадянин України, іноземець, особа без громадянства [17]. Враховуючи згадане законодавче визначення, можна говорити про те, що внутрішньо переміщена особа – це особа, яка:

- перебуває на території України на законних підставах;
- має право на постійне проживання в Україні;
- була змушена залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової

окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Здійснивши аналіз норм Конституції України, можна констатувати, що спеціальний статус внутрішньо переміщеної особи не збігається та не може підміняти собою жоден із закріплених конституційно-правових статусів особи, і не є окремим конституційно-правовим статусом особи. Саме тому доходимо обґрунтованого висновку, що питання пенсійного права внутрішньо переміщених осіб слід розглядати загалом як право соціального забезпечення громадян України у зв'язку з відсутністю такого конституційно-правового статусу як «внутрішньо переміщена особа».

Щодо визначення поняття пенсії, то воно міститься в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зокрема в ст. 1 зазначено: «пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом» [18].

Аналогічне визначення пенсії міститься у Великому енциклопедичному юридичному словнику, проте в ньому надається більш широке тлумачення цього поняття. Зокрема зазначається, що під пенсією слід розуміти грошову виплату, що здійснюється, як правило, один раз на місяць зі спеціально створених фондів особам, які брали участь у системі пенсійного страхування, у разі втрати частково або повністю працездатності для реалізації своїх прав та свобод у повному обсязі [19, с. 614].

Доречно погодитися з М. Шумило, який підтримує думку, що такі визначення зовсім не суперечать, а навпаки, взаємодоповнюють одне одного [20, с. 168]. Саме тому пенсією слід вважати виплату в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюється, як правило, один раз на місяць зі спеціально створених фондів застрахованим особам для повної реалізації їхніх прав та свобод при досягненні передбаченого законодавством пенсійного віку чи визнання інвалідом, або яку отримують члени їх сімей у випадках, визначених законом. При тому слід звернути увагу, що в Україні існує чотири види державних трудових пенсій: за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років [21, ст. 2]. Умови їх призначення визначаються в окремих законодавчих актах.

Конституційно-правова модернізація органів державної влади має здійснюватися таким чином, щоб за рахунок активної участі громадян у нормо-проектній діяльності своєчасно знаходили своє відбиття наявні проблеми, які потребують першочергового законодавчого врегулювання в Україні [22].

Основні соціальні гарантії закріплені саме в Конституції – Основному Законі. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, про що наголошено в ст.ст. 1, 3 Конституції [23].

Статтею 6 Конституції встановлено, що громадяни мають право на соціальний захист, включаючи право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це

право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ й організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [23].

Іншими словами, змістом конституційного права пенсійного забезпечення є конституційний обов'язок держави надавати фінансову підтримку в розмірі, що не може бути меншим за встановлений законом прожитковий мінімум у разі втрати працездатності (пенсія по інвалідності), втрати годувальника (пенсія в разі втрати годувальника), та в старості (пенсія за віком) та в інших випадках (пенсія за вислугу років), визначених законом.

Необхідно знову наголосити, що «внутрішньо переміщена особа» не є окремим конституційно-правовим статусом, а тому неправильно було б законодавчо встановлювати будь-яких особливих умов чи застережень призначення пенсії ніж ті, що встановлено для громадян України, які не є ВПО. Конституція України не містить жодних обмежень у правах громадян України, що набули статусу внутрішньо переміщених осіб порівняно з правами інших. У супротивному випадку такі положення носили б явно дискримінаційний характер щодо конституційного обов'язку держави в здійсненні пенсійного забезпечення громадян, а, як слушно зауважує В. Ф. Нестерович, такого важливого міжнародного та конституційного принципу, як заборона дискримінації, мають дотримуватися всі цивілізовані країни при визначенні прав і свобод людини і громадянина [24, с. 89]. До того ж, ст. 24 Конституції України встановлено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [23].

Доречно зазначити, що питання пенсійного забезпечення було предметом розгляду у Європейському суді з прав людини. У своєму рішенні по справі «Гічкур проти України» суд наголосив, якщо в Договірній державі є чинне законодавство, яким передбачено право на соціальні виплати, обумовлені або не обумовлені попередньою сплатою внесків, це законодавство має вважатися таким, що породжує майновий інтерес, який підпадає під дію ст. 1 Першого протоколу, для осіб, що відповідають вимогам такого законодавства [25].

Слід також звернути увагу, що у своєму рішенні від 07.11.2018 р. Конституційний суд України вказав на те, що «зміни законодавства в соціальній сфері, складна фінансово-економічна ситуація, потреба в забезпеченні збалансованості Державного бюджету України не повинні призводити до порушення гідності людини, яка належить до фундаментальних цінностей, захищених Конституцією України, та становить основу системи конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина. Обов'язковою складовою людської гідності є доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний житте-

вий рівень. Верховна Рада України, формуючи соціальну політику держави, повинна гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту» [26].

Висновок. Право пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб – це фундаментальне конституційне право на соціальний захист, яке реалізується у формі фінансового забезпечення з боку держави у випадках та в спосіб, який визначається законом та є конституційним обов'язком держави. Україна, як і багато інших європейських країн, узяла на себе конституційне зобов'язання надавати соціальну підтримку у вигляді пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років, умови призначення яких визначаються спеціальним законодавством. Призначення та виплата пенсій має здійснюватися всім без винятку громадянам, які набули відповідного віку, мають достатній трудовий стаж або опинились в особливій життєвій ситуації, визначеній законом. Відтак, будь-які закони або інші нормативно-правові акти, що обмежують право на пенсію внутрішньо переміщених осіб або встановлюють окремих порядок її призначення, суперечать нормам Конституції України.

Використані джерела:

1. Крижна В. Соціальні права громадян: соціальний захист та соціальне забезпечення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*» (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ : 2020. С. 70-73.
2. Constitution of Spain 1978 (rev. 2011). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=#289. (дата звернення: 12.03.2021)
3. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=#255. (дата звернення: 12.03.2021)
4. Constitution of Lithuania 1992 (rev. 2019). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019?lang=#204. (дата звернення: 12.03.2021)
5. Constitution of Poland 1997 (rev. 2009). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=#333. (дата звернення: 12.03.2021)
6. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005) ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=#628. (дата звернення: 12.03.2021)
7. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=#338. (дата звернення: 12.03.2021)
8. Constitution of Slovakia 1992 (rev. 2017). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=#318. (дата звернення: 12.03.2021)
9. Constitution of Slovenia 1991 (rev. 2016). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=#153. (дата звернення: 12.03.2021)
10. Constitution of Hungary 2011 (rev. 2016). ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=#342. (дата звернення: 12.03.2021)
11. Constitution of Czech Republic 1993 (rev. 2013) ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013?lang=#1046. (дата звернення: 12.03.2021)
12. Кант И. Метафизика правова. В 2-х частях. Сочинения в 6 томах. Т. 4. Москва. Мысль, 1965. С. 107-437.
13. Constitution of Norway 1814 (rev. 2016) ConstituteProject. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=#332. (дата звернення: 12.03.2021)

14. Constitution of Sweden 1974 (rev. 2012) ConstituteProject. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sweden_2012?lang=#7. (дата звернення: 12.03.2021)

15. Галкін В. Л. Конституційно-правові засади пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Том 116, № 3 (2020). С. 75-82.

16. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис...канд. юр. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2017. 210 с.

17. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст.1.

18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.

19. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією Ю. С. Шемчушенка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

20. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр. 2016. 680 с.

21. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

22. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова модернізація органів державної влади у рамках утвердження демократії участі в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 1. С. 67-76.

23. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

24. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.

25. Рішення у справі Пічкур проти України (Pichkur v. Ukraine). Рішення Європейського суду з прав людини від 07.11.2013р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text. (дата звернення: 12.03.2021)

26. Рішення Конституційного суду України від 07.11.2018р. № 9-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>. (дата звернення: 12.03.2021)

References:

1. Kryzhna, V. (2020) Sotsialni prava hromadian: sotsialnyi zakhyst ta sotsialne zabezpechennia. *Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnyum sudom. Zbirnyk materialiv III Mizh narodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii» (m. Kyiv, 4 veresnia 2020 roku) - Social rights and their protection by an administrative court. Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference " (Kyiv, September 4, 2020). Kyiv, 70-73. [in Ukrainian].*

2. Constitution of Spain 1978 (rev. 2011). (2011) N. p. ConstituteProject. URL : https://constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=#289. [in Spanish].

3. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). ConstituteProject. (2016) N. p. URL: https://constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=#255. [in Latvian].

4. Constitution of Lithuania 1992 (rev. 2019). ConstituteProject. (2019) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019?lang=#204. [in Lithuanian].

5. Constitution of Poland 1997 (rev. 2009). ConstituteProject. (2009) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=#333. [in Polish].
6. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005) ConstituteProject. (2005) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=#628. [in Portuguese].
7. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). ConstituteProject. (2003) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=#338. [in Romanian].
8. Constitution of Slovakia 1992 (rev. 2017). ConstituteProject. (2017) N. p. URL: https://constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=#318. [in Slovak].
9. Constitution of Slovenia 1991 (rev. 2016). ConstituteProject. (2016) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=#153. [in Slovenian].
10. Constitution of Hungary 2011 (rev. 2016). ConstituteProject. (2016) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=#342. [in Hungarian].
11. Constitution of Czech Republic 1993 (rev. 2013). ConstituteProject. (2013) N. p. URL : https://constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013?lang=#1046. [in Greek].
12. Kant, I. (2006) *Metafizika pravovaya*. (Part 1-2). (Vol. 1-6; Vol. 4). Mockva : Mysl, 107-437. [in Russian].
13. Constitution of Norway 1814 (rev. 2016) ConstituteProject. (2016) N. p. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=#33. [in Norwegian].
14. Constitution of Sweden 1974 (rev. 2012) ConstituteProject. (2012) N. p. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Sweden_2012?lang=#7. [in Swedish].
15. Halkin, V. L. (2020) *Konstytutsiino-pravovi zasady pensinoho zabezpechennia vnutrishno peremishchenykh osib. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, vol. 116, 3, 75-82. [in Ukrainian].
16. Krakhmalova, K. O. (2017) *Administratyvno-pravove zabezpechennia statusu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 roku № 1706-VII. (2015) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, art.1. [in Ukrainian].
18. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 9 lystopada 2003 roku № 1058-IV. (2003) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, NoNo 49-51, art. 376. [in Ukrainian].
19. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk (2007) / Yu. S. Shemchushenko (Ed.). Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka». [in Ukrainian].
20. Shumylo, M. M. (2016) *Pravovidnosny u sferi pensinoho zabezpechennia v Ukraini: monohrafiia*. Kyiv : Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
21. Pro pensiine zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 1991 roku № 1788-XII. (1992) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, art. 10. [in Ukrainian].
22. Nesterovych, V. F. (2016) *Konstytutsiyno-pravova modernizatsiya orhaniv der zhavnoy vlady u ramkakh utverdzhennia demokratyi uchasti v Ukraini. Naukovyi visnyk L'viv s'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Seriya yurydychna*, 1, 67-76. [in Ukrainian].
23. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].
24. Nesterovych, V. F. (2020) *Zaborona dyskryminatsii yak vazhlyvyi mizhnarodnyi ta konstytutsiinyi pryntsyp v haluzi prav liudyny. Ekspert: paradyhmny yurydychnykh nauk i derzhavnogo upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. [in Ukrainian].

25. Rishennia u spravi Pichkur proty Ukrainy (Pichkur v. Ukraine). Rishennia Yevro peiskoho sudu z prav liudyny vid 07.11.2013r. (2013) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text. [in Ukrainian].

26. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 07.11.2018r. № 9-r/2018 u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 7 rozdilii II Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia finansovoi katastrofy ta stvorennia peredumov dlia ekonomichnoho zrostantnia v Ukraini». (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.03.2021

*Галкин В. Л., аспирант кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)*

ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЁННЫХ ЛИЦ В АСПЕКТЕ КОНСТИТУЦИОННОГО ДОЛГА ГОСУДАРСТВА

По результатам проведенного исследования в статье предложено определение понятия пенсии. Изучены особенности правового статуса внутренне перемещённого лица через призму пенсионных отношений, а также осуществлен подробный анализ особенности права на пенсионное обеспечение внутренне перемещённых лиц в аспекте конституционного долга государства. Подчёркнуто, что право пенсионного обеспечения внутренне перемещённых лиц относится к фундаментальному конституционному праву на социальную защиту, поэтому законы и подзаконные акты, которые каким-либо образом ограничивают право на пенсию граждан, перемещённых с временно оккупированной территории, являются противоречащими нормам Конституции Украины.

Ключевые слова: право пенсионного обеспечения, право на социальную защиту, конституционное право, внутренне перемещённое лицо, конституционная обязанность.

Halkin V., Postgraduate of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

PENSION PROVISION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE ASPECT OF THE STATE CONSTITUTIONAL OBLIGATION

Based on the results of the research, the definition of the concept of pension is proposed, the peculiarities of the legal status of an internally displaced person through the prism of pension relations are studied, as well as a thorough analysis of the peculiarities of the right to pension provision.

It is concluded that the legally defined status of an internally displaced person does not coincide and cannot replace any of the legal statuses of a person enshrined in the Constitution of Ukraine, and it is not a separate constitutional and legal status of a person. Emphasis is placed on the fact the issue of pension rights of internally displaced persons should be considered in general as the right of social security of citizens of Ukraine in connection with the lack of such constitutional and legal status as internally displaced person. In addition, it is determined the content of the constitutional right to a pension is the constitutional obligation of the state to provide financial

support in the amount not less than the statutory subsistence minimum in case of disability, loss of breadwinner and in old age and in other cases specified by law.

It's emphasized that it would not be more appropriate to legislate for any special conditions or reservations for the award of a pension than those established for non-IDP citizens of Ukraine. The Constitution of Ukraine does not contain any restrictions on the rights of citizens of Ukraine who have acquired the status of internally displaced persons compared to the rights of others. It's emphasized that the right to pension provision for internally displaced persons belongs to the fundamental constitutional right to social protection, and therefore laws and bylaws that in any way restrict the right to pension of citizens who moved from the temporarily occupied territory are contrary to the Constitution of Ukraine.

Keywords: pension right, social protection right, constitutional right, internally displaced person, constitutional duty.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.34-43

УДК 340.15:94(477)«1919/1937»

Кононенко В. В., доктор історичних наук, професор, професор кафедри права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

e-mail: valerii.kononenko@vspu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>

Пилипенко Т. І., старший викладач кафедри права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

e-mail: tetiana.pilipenko@vspu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7498-9785>

КОНСТИТУЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ НА ЕТАПІ УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1919-1937 рр.)

У роботі проаналізовано основні процеси конституційного будівництва в УСРР та УРСР періоду 1919-1937 рр. Зазначено, що український конституційний процес цього періоду відповідав загальним рисам процесам у РРСФР та СРСР. Із втіленням у життя ідеї республіки рад паралельно йшло формування моделі центральних органів державної влади та управління, органів місцевої влади республіки. Зроблено висновок, що загалом конституційний процес у цей період був спрямований на поступове перетворення України із формально незалежного державного утворення на суб'єкта союзної держави.

Ключові слова: УСРР, УРСР, Конституція УСРР 1919 р., Конституція УСРР 1929 р., Конституція УРСР 1937 р., конституційний процес.

Постановка проблеми. Із поразкою Української революції 1917-1921 рр. та утвердженням в Україні радянської влади розпочався радянський період державності та конституційного будівництва. Три радянські конституції України крок за кроком закріплювали утвердження в республіці нової влади у формі радянської

республіки та перетворювали Україну з формально незалежного державного утворення на де-юре союзний суб'єкт СРСР із правом виходу із Союзу, а насправді – на республіку з правами автономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі використано останні наукові доробки вітчизняних вчених з предмету дослідження. Найбільш повно досліджуване питання представлено в працях В. Гончаренка, О. Мироненка, О. Дудченка, А. Шевченко, О. Січової, С. Коника, де розкриті загальні тенденції конституційного процесу в Україні та правовий статус окремих органів державної влади у досліджуваний період. Джерельною базою роботи стали конституційні акти УСРР та УРСР періоду 1919-1937 рр.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз основних процесів становлення радянського конституційного законодавства в Україні у період утвердження комуністичного тоталітарного режиму 1919-1937 рр. Завданнями статті є аналіз конституційних нормативних актів УСРР та УРСР; дослідження етапів формування системи центральних органів державної влади й управління, органів місцевої влади; характеристика основних положень Конституцій УСРР та УРСР 1919, 1929 та 1937 рр.

Виклад основного матеріалу. Становлення радянської влади в Україні формально розпочалося з грудня 1917 р. 11-12 (24-25) грудня 1917 р. у м. Харків відбувся I Всеукраїнський з'їзд рад, який своєю резолюцією проголосив утворення УНР Рад робітничих, селянських, солдатських та козачих делегатів (Української Народної Республіки Рад). Це був альтернативний з'їзд до Всеукраїнського з'їзду рад селянських, робітничих і солдатських депутатів 4-6 (17-16) грудня 1917 р., що відбувся в м. Київ і підтримав повноваження Української Центральної Ради як вищого органу влади в Україні. Керівництво новоутвореною Українською Народною Республікою Рад покладалося на Центральний виконавчий комітет Всеукраїнської ради робітничих, селянських, солдатських та козачих делегатів (ВУЦВК), що став вищим органом влади в республіці в період між з'їздами рад. Першим радянським урядом України став Народний секретаріат у складі 10, а пізніше – 12 секретарів.

Маріонеткове державне утворення, яке трималося переважно на багнетях більшовиків Радянської Росії, було з останньою у федеративних відносинах. УНР Рад була настільки формальна та слабка, що вже в січні 1918 р. на II Обласному з'їзді рад Донецько-Криворізького басейну було прийняте рішення про утворення окремої Донецько-Криворізької Радянської Республіки. Як пояснював це рішення один із секретарів Народного секретаріату УНР Рад М. Скрипник «занадто ще сильні були в той час відбіжні сили – кожне місто вважало себе за самостійну республіку» [1, с. 14]. Згодом Радянська УНР, що перестала отримувати підтримку від більшовиків Росії, припинила своє існування.

Варто наголосити, що всі радянські державні утворення в Україні періоду 1917-1918 рр. існували за підтримки більшовиків Радянської Росії та були направлені на усунення від влади Української Центральної Ради. Перебуваючи в постійній боротьбі з національно-патріотичними силами Української Народної Республіки та будучи залежними від міжнародних зобов'язань, узятих на себе урядом Радянської Росії за сепаратним Брестським мирним договором 1918 р., українські

радянські республіки цього періоду так і не перейшли до конституційного будівництва та розбудови державності. Ці утворення, що виникли в умовах радянсько-української війни, не відображали справжнього стану речей в Україні та не користувалися народною підтримкою.

Повноцінним початком утвердження радянської влади в Україні став 1919 р. Через сприятливі міжнародні умови та внутрішні негаразди УНР періоду Директорії РСФРР знову почала повномасштабну війну з УНР. Уже 6 січня 1919 р. в умовах другої фази радянсько-української війни створений у Петрограді в грудні 1918 р. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України за військової допомоги Червоної Армії проголосив утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Конституційне оформлення нового радянського державного утворення на території України відбулося 10 березня 1919 р., коли на III Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у м. Харків було схвалено першу Конституція УСРР. В основі Конституції УСРР 1919 р. була покладена Конституція РСФРР 1918 р., що, на думку В. Гончаренка, «є одним зі свідчень значної залежності конституційного будівництва в Україні від державотворчих процесів у більшовицькій Росії» [2, с. 14]. З іншого боку, Радянська Україна на цьому етапі формально зберігала свій суверенітет. Тут варто погодитись із О. Мироненком, який вважає, що «цінність її полягає в тому, що до утворення СРСР вона була справді основним законом відносно незалежної, «напівсуверенної» України [12, с. 38].

За Конституцією 1919 р. зберігалась держава у формі республіки рад, яка тепер отримала своє конституційне оформлення. Центральну владу УСРР представляли Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (вища влада УСРР); Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад (постійно діючий орган влади, що діяв у період між з'їздами Рад та спрямовував діяльність Ради Народних Комісарів та усіх радянських органів); Рада Народних Комісарів (статус РНК як уряду УСРР формально не був визначений, оскільки відповідно до пункту 14 Конституції «завідування окремими галузями керування країною накладається на окремі відділи В.Ц.В.К.Р.») [3]. Місцеві органи влади уособлювали собою Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (міські та сільські), а також обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми); З'їзди Рад (губерніальні, повітові і волосні) й обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми) [3].

Оскільки Конституція 1919 р. чітко не визначала статус, повноваження та порядок роботи вищих та центральних радянських органів влади, були прийняті ряд нормативно-правових актів, які доповнили конституційне законодавство цього періоду. Так діяльність та повноваження Всеукраїнського З'їзду Рад та ВУЦВК регулювали такі документи: постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад (25 лютого – 3 березня 1921 р.) «Про радянське будівництво», «Положення про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет» (прийняте ВУЦВК 8 травня 1921 р.); «Положення про Всеукраїнський Центральний Комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ВУЦВК)» (прийняте ВУЦВК 12 жовтня 1924 р.) [2, с. 19-20; 4,

с. 38-39]. Склад, діяльність та повноваження Ради Народних Комісарів УСРР регулювались постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 р. «Про конструювання Ради Народних Комісарів», постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 р. «Про тимчасове надання Раді Народних Комісарів прав у галузі законодавства і загального управління», постановою ВУЦВК від 31 серпня 1921 р. «Про права членів Раднаркому» та прийнятим постановою ВУЦВК від 12 жовтня 1924 р. «Положенням про Раду Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки».

З утворенням СРСР та прийняттям Конституції СРСР 1924 р. постало питання приведення українського конституційного законодавства у відповідність до всесоюзного. Прийняття змін до Конституції підштовхували також зміни в адміністративно-територіальному устрої республіки. Прийняття 12 квітня 1923 р. постанови ВУЦВК «Про новий адміністративно-територіальний поділ України» та утворення в складі УСРР постановою ВУЦВК від 12 жовтня 1924 р. Молдавської АРСР стали одними з основних питань, які потребували конституційного оформлення. Проект оновленої Конституції 1919 р. був прийнятий 10 травня 1925 р. на IX Всеукраїнському з'їзді Рад. До Конституції 1919 р. були внесені такі основні конституційні положення:

- проголошувалась солідарність з радянськими республіками та утворення з ними СРСР; утворення в складі УСРР Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки (ст. 4);

- зазначалось входження УСРР до складу СРСР як «незалежної договірної Республіки» із правом вільного виходу із Союзу РСР (ст. 6);

- найвищим органом влади УСРР залишався Всеукраїнський З'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, а між з'їздами Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет; у період між сесіями ВУЦВК вищим законодавчим, виконавчим та розпорядчим органом СРСР була Президія ВУЦВК (ст. 7);

- відносини між вищими органами влади, центральними органами влади УСРР та органами влади СРСР регулювались положеннями Конституції СРСР; у межах положень Конституції СРСР у справах, віднесених до компетенції Союзу на території УСРР, обов'язкову силу мали постанови найвищих органів СРСР (ст. 8, 9);

- уперше в Конституції УСРР було визначено статус РНК як виконавчого та розпорядчого органу ВУЦВК з правом видання декретів та постанов та конституційно визначено склад РНК (Голова РНК, заступники Голови РНК, Голова Найвищої Ради народного господарств та 10 народних комісарів) (ст. 13, 14);

- АМСРР мала при Уряді УСРР Постійного Представника із дорадчим голосом в усіх центральних органах УСРР;

- місцеві органи радянської влади встановлювались у формі Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (міські й сільські), З'їздів Рад (округових та районних) та вибраними ними Виконавчих Комітетів (Виконкомів) [6, с. 517-526].

Після внесення змін до Конституції УСРР 1919 р. продовжувалася робота з підготовки тексту нового Основного Закону республіки. Нова Конституція УСРР були прийнята 15 травня 1929 р. XI З'їздом Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Проте, уже Постановою XII Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 4 березня 1931 р. «Про

зміну Конституції (основного закону) Української соціалістичної радянської республіки» до неї були внесені окремі зміни. Українська Соціалістична Радянська Республіка входила до складу СРСР як суверенна договірна держава і формально зберігала за собою право вільного виходу з Союзу. На відміну від Конституції УСРР 1919 р., Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів проголошувався верховним органом влади (у попередній редакції Конституції – вищий орган). Всеукраїнський центральний виконавчий комітет був верховним законодавчим, розпорядчим та виконавчим органом влади (у редакції Конституції УСРР 1919 р. від 1925 р. ВУЦВК був вищим законодавчим, розпорядчим та виконавчим органом влади). Президія ВУЦВК у періоди поміж сесіями Всеукраїнського центрального виконавчого комітету отримала статус вищого законодавчого, виконавчого та розпорядчого органу влади УСРР. РНК УСРР залишалася в статусі розпорядчого та виконавчого органу ВУЦВК, що здійснював загальне управління УСРР. На відміну від змін до Конституції УСРР від 1925 р., РНК отримувала право видавати законодавчі акти й постанови, обов'язкові до виконання на всій території республіки. С. Коник вважає, що саме цією конституцією було закладено фундамент взаємовідносин та відповідальності між представницькою та виконавчою владою в республіці [7, с. 256].

Органами радянської влади на місцях були ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (міські, міські районні ради у великих містах (за рішеннями міських рад затверджених ВУЦВК), селищні, сільські); районні з'їзди рад та обрані ними виконавчі комітети (виконкоми). Конституція УСРР 1929 р. була доповнена розділами «Про виборчі права» та «Про бюджет Української соціалістичної радянської республіки» [8]. Загалом, Конституція УСРР 1929 р. переважно включила в себе конституційні положення, що були внесені до Конституції УСРР у 1925 р.

Зауважимо, що, і як Конституція УСРР 1919 р., нова Конституція не мала окремого розділу щодо прав, свобод та обов'язків громадян республіки. Утім вона на конституційному рівні формально вперше закріпила за «трудящими масами» політичні права, волю виявлення своїх думок, волю зібрань, свободу спілок, право на повну, всебічну та безоплатну освіту, право на розвиток пролетарськими шляхами української національної культури й культури національних меншин. Праця та оборона соціалістичної батьківщини встановлювалися як конституційні обов'язки всіх громадян Республіки. У Республіці встановлювалася загальна військова повинність [8].

Утвердження тоталітарного режиму в Україні завершилось прийняттям Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад 30 січня 1937 р. Конституції УРСР 1937 р. Новий Основний Закон республіки був розроблений у відповідності з Конституцією СРСР 1936 р. Прийнятий Основний Закон суттєво відрізнявся від попередніх. Так була змінено порядок слів в офіційній назві республіки, яка відтепер стала Українською Радянською Соціалістичною Республікою (УРСР). Нова Конституція проголосила УРСР соціалістичною державою робітників і селян (ст. 10) та зазначала, що «з метою здійснення союзними республіками взаємодопомоги по лінії економічній і політичній, а так само по лінії оборони, Українська Радянська

Соціалістична Республіка добровільно об'єдналася з іншими рівноправними Радянськими Соціалістичними Республіками» (ст. 13) [9]. Формально УРСР зберегла право виходу зі складу СРСР (ст. 14). Уперше, у Конституції закріплювалося положення щодо адміністративно-територіального устрою республіки. За статтею 18 УРСР складалася з Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської областей та Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

За новим Основним Законом суттєво змінилася структура вищих органів влади. Так, замість З'їзду Рад, найвищим органом державної влади Української РСР ставала Верховна Рада Української РСР, яка була проголошена єдиним законодавчим органом УСРР (нагадаємо, що в попередній період законодавчі функції також мали ВУЦВК та РНК). Ліквідувався ВУЦВК. Натомість з'являлася Президія Верховна Рада Української РСР, яка у своїй діяльності була підзвітна Верховній Раді Української РСР. Конституція УРСР 1937 р. не встановлювала правовий статус Президії ВР УРСР, проте наділила її широкими повноваженнями: скликати сесії Верховної Ради УРСР; давати тлумачення законів УРСР, видавати укази; проводити всенародне опитування (референдум); скасовувати постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР, Ради Народних Комісарів Молдавської АРСР, а також постанови і розпорядження обласних Рад депутатів трудящих, у разі їх невідповідності законові тощо (ст. 30) [9].

Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР була Рада Народних Комісарів УРСР, яка була відповідальна і підзвітна перед Верховною Радою УРСР, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР підзвітна перед Президією Верховної Ради УРСР (ст. 39, 40). Народні Комісаріати УРСР мали статус або союзно-республіканський, або республіканський.

Органами державної влади в областях, округах, районах, містах, селищах, станицях і селах УРСР за Конституцією УРСР 1937 р. були Ради депутатів трудящих, які обиралися на два роки. Виконавчими і розпорядчими органами Рад депутатів трудящих були обрані ними виконавчі комітети.

Уперше до Основного закону УРСР були внесені розділи «Суд та прокуратура» (Розділ IX) та «Основні права та обов'язки громадян» (Розділ X). У Конституції 1937 р. уперше були зафіксовані основні особисті, політичні, соціальні та культурні права громадян. До конституційних обов'язків громадян Української РСР відносились обов'язки виконувати закони, додержуватись дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття; берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторкану основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих. Захист батьківщини проголошувався священним обов'язком кожного громадянина УРСР. Конституція також визначила поняття ворогів народу – осіб, що робили замах на суспільну, соціалістичну власність, а зраду батьківщини трактувала як «порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди воєнній моці держави, шпигунство» [9].

За новим Основним Законом були скасовані обмеження щодо виборчих прав щодо окремих категорій громадян (наприклад, які використовують найману

працю, приватних крамарів, торгівельних і комерційних посередників, як це було за Конституцією 1929 р.), що було продиктоване, насамперед, утвердженням соціалістичних принципів співжиття та ведення народного господарства, котрі були зафіксовані в Розділі I «Суспільний устрій». Окремо варто зазначити, що Конституція УРСР у гарантуванні виборчих прав обійшла навіть окремі країни західної демократії. Загальне, рівне, таємне виборче право гарантувалося всім громадянам Української РСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної приналежності, статі, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану і минулої діяльності, що мали право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком осіб, визнаних у встановленому законом порядку божевільними. Очевидно, саме з метою показати переваги «соціалістичної демократії», окремо було зафіксоване положення про користування правом обирати й бути обраними жінками нарівні з чоловіками. Нагадаємо, що, наприклад, у Франції жінки стали повноправними учасниками виборів лише з 1944 р., а Швейцарія надала виборчі права жінкам лише в 1970-х рр. Як вважають дослідники А. Шевченко та О. Січова, саме положення про введення нової виборчої системи, заснованої на загальному виборчому праві, прямих виборах і таємному голосуванні, стало однією з основних особливостей Конституції 1937 р. [10, с. 21]. На жаль, закріплені в Основному Законі 1937 р. права громадян не знайшли свого відбиття на практиці. Саме в цей час розпочинався новий етап тоталітарних репресій у суспільстві, а проголошені права та свободи були нічим іншим як політичним міфом.

Демократичність Конституції УРСР 1937 р., як і Конституції СРСР 1936 р., – це лише зовнішній фасад держави, декларативні положення, які в умовах тоталітарного суспільства не могли бути втіленими в життя. Як справедливо зазначає В. Гончаренко, «задекларовані в Конституції УРСР 1937 р. (як і Конституції СРСР 1936 р.) свобода слова, свобода друку, свобода зборів і мітингів, свобода вуличних походів і демонстрацій в умовах сталінського жалкого тоталітарного режиму були фікцією» [11, с. 82]. А внесення конституційних положень, які визначали порядок створення судових і прокурорських органів та фіксували головні принципи їх діяльності О. Мироненко вважає «ширмою в умовах безпрецедентного розгулу беззаконня і масових репресій» [12, с. 42]. З іншого боку, маємо визнати, що з точки зору конституційного будівництва та утвердження радянської державності УРСР було зроблено суттєвий крок уперед, а Конституція УРСР, уперше зафіксувала не тільки структуру та повноваження загальносоюзних та місцевих органів державної влади, врегулювала питання діяльності уряду, а й включила принципи нові положення – основні положення суспільного, державного ладу, адміністративно-територіального устрою республіки, виборчих прав громадян, правосуддя та діяльності прокуратури, основних прав та обов'язків громадян тощо.

Висновки. Таким чином, конституційне будівництво в Україні в період 1919-1937 рр. відповідало загальним рисам конституційного процесу в РРСФР і СРСР та було спрямоване на поступове перетворення України на суб'єкта союзної держави. Конституції УСРР та УРСР були зосереджені на втіленні в життя ідеї республіки

рад та побудови соціалізму. Від Конституції 1919 р. до Конституції 1937 р. йшло формування моделі центральних органів державної влади й управління, органів місцевої влади УРСР. На початковому етапі не було чіткого розподілу повноважень між вищими органами державної влади, наприклад, між ВУЦВК та РНК. Також українські конституційні акти цього періоду не визначали місце в системі влади партійних органів, які, насправді, стали не тільки ідеологом конституційного будівництва, а центральним стрижнем управлінської діяльності. Найбільш повною за змістом та регулюванням основних положень конституційного будівництва стала Конституція УРСР 1937 р., яка, проте, була наповнена багатьма декларативними положеннями, які так і не знайшли практичного втілення в життя.

Використані джерела:

1. Скрипник Микола. Статті та промови з національного питання / Упорядник І. Кошелівець. Мюнхен : Сучасність, 1974. 270 с.
2. Гончаренко В. Конституційне будівництво в Україні за часів нової економічної політики (1921–1929 рр.). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (81). 2015. С. 17–26.
3. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>. (дата звернення: 10.02.2021)
4. Гончаренко В. Нормативні акти, які регулювали діяльність вищих органів влади України в період нової економічної політики (1921–1929). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (79). 2014. С. 37–48.
5. Дудченко О. С. Конституційно-правові засади створення та функціонування народних комісаріатів УСРР у другій половині 1920-х рр. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск. 4. Том 1. 2019. С. 20–25.
6. Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки: Постанова IX Всеукраїнського з'їзду рад № 302 від 10 травня 1925 р. *Збірник законень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 30 липня 1925 р. Ч. 47. Ст. 302. С. 517–526.
7. Коник С. Повноваження та компетенція вищих органів державної влади відповідно до Конституції УРСР 1929 р. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2 (13-14). С. 252–256.
8. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>. (дата звернення: 10.02.2021).
9. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. (дата звернення: 10.02.2021).
10. Шевченко А. Є., Січова О. О. Порівняльно-правовий аналіз захисту прав і свобод громадян за конституціями УРСР 1937 та 1978 рр. *Міжнародний юридичний вісник : актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 4-5 (8-9). С. 19–23.
11. Гончаренко В. Д. Конституція Української РСР 1937 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 75–83.
12. Мироненко О. М. Історія Конституції України. Київ : Де Юре, 1997. 60 с.

References:

1. Skrypnyk, Mykola. (1974) Statti ta promovy z natsionalnoho pytannia. I. Koshelivets (Ed.). Miunkhen : Suchasnist. [in Ukrainian].

2. Honcharenko, V. (2015) Konstytutsiine budivnytstvo v Ukraini za chasiv novej ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.). *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (81), 17-26. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky vid 10 bereznia 1919 r. (1919) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>. [in Ukrainian].

4. Honcharenko, V. (2014) Normatyvni akty, yaki rehuliuvaly diialnist vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy v period novej ekonomichnoi polityky (1921–1929). *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (79). С. 37-48. [in Ukrainian].

5. Dudchenko, O. S. (2019) Konstytutsiino-pravovi zasady stvorennia ta funktsionuvannia narodnykh komisariativ USRR u druhii polovyni 1920-kyh rr. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, issue 4, vol. 1, 20-25. [in Ukrainian].

6. Pro zminu Konstytutsii Ukrainy Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky: Postanova IKh Vseukrainskoho zizdu rad № 302 vid 10 travnia 1925 r. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzen Robitnyche-Selianskoho Uriadu Ukrainy*, 30 liptnia 1925 r. - *Collection of Legislation and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*. July 30, 1925, part. 47, art. 302, 517–526. [in Ukrainian].

7. Konyk S. Povnovazhennia ta kompetentsiia vyshchykh orhaniv derzhavnoi vlady vidповidno do Konstytutsii USRR 1929 r. (2005) *Universytetski naukovy zapysky - University scientific notes*, 1-2 (13-14), 252-256. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky vid 15 travnia 1929 r. (1929) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>. [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky vid 30 sichnia 1937 r. (1937) N. p. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. [in Ukrainian].

10. Shevchenko, A. Ye., Cichova, O. O. (2017) Porivnialno-pravovyi analiz zakhytu prav i svobod hromadian za konstytutsiamy USRR 1937 ta 1978 rr. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) - International Legal Bulletin: current issues (theory and practice)*, issue 4-5 (8-9), 19-23. [in Ukrainian].

11. Honcharenko, V. D. (2012) Konstytutsiia Ukrainy RSR 1937 r. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (69), 75-83. [in Ukrainian].

12. Myronenko, O. M. (1997) *Istoriia Konstytutsii Ukrainy*. Kyiv : De Yure. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2021

КОНОНЕНКО В. В., доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры права и публичного управления Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (г. Винница, Украина)

ПИЛИПЕНКО Т. И., старший преподаватель кафедры права и публичного управления Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (г. Винница, Украина)

КОНСТИТУЦИОННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В УКРАИНЕ НА ЭТАПЕ УТВЕРЖДЕНИЯ КОММУНИСТИЧЕСКОГО ТОТАЛИТАРНОГО РЕЖИМА (1919-1937 гг.)

В работе проанализированы основные процессы конституционного строительства в УССР периода 1919-1937 гг. Указано, что украинский конституционный процесс этого периода отвечал общим чертам процессов в РСФСР и СССР. С воплощением в

жизнь идеи республики советов параллельно шло формирование модели центральных органов государственной власти и управления, органов местной власти республики. Сделан вывод, что в целом конституционный процесс в этот период был направлен на постепенное превращение Украины с формально независимого государственного образования на субъект союзного государства.

Ключевые слова: УССР, УССР, Конституция УССР 1919, Конституция УССР Конституция УССР 1937 г., конституционный процесс.

Kononenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law and Public Administration of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Pylypenko T., Senior Lecturer of the Department of Law and Public Administration of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

CONSTITUTIONAL CONSTRUCTION IN UKRAINE AT THE STAGE OF APPROVAL OF THE COMMUNIST TOTALITARIAN REGIME (1919-1937)

The paper analyzes the main provisions of the Soviet constitutions of Ukraine during the period of establishment of the communist totalitarian regime of 1919-1937. The main focus of the study is on the analysis of the constitutional regulations of Soviet Ukraine; study of the stages of formation of the system of central bodies of state power and administration, local authorities of the USSR; characteristics of the main provisions of the Constitutions of Soviet Ukraine in 1919, 1929 and 1937. The article analyzes the latest scientific achievements of the subject of the research, and the main sources of the research was the main Soviet constitutional acts of Ukraine of this period. The main provisions of the article prove that the constitutional construction in Ukraine in the period 1919-1937 corresponded to the general features of the constitutional process in the RSFSR and in the Soviet Union. The structure of the central and local authorities also corresponded to the all-Union «standard», and the central provision of the Ukrainian Soviet constitutions was the implementation of the idea of a republic of councils and the building of socialism. From Soviet Ukraine in 1919 to the Constitution of Soviet Ukraine in 1937 was the formation of a model of central bodies of state power and administration, local authorities of the republic. At the initial stage of the Ukrainian Soviet constitutional process, there was no clear division of powers between the highest authorities of the republic. The powers of the All-Ukrainian Central Executive Committee as the highest and later the supreme body of power of the republic extended to the sphere of activity of the Council of People's Commissars. The functions of the legislature in different periods of this stage of the formation of Soviet power in Ukraine were performed by the Congress of Soviets, the All-Ukrainian Central Executive Committee and even the Council of People's Commissars. In general, the constitutional process during the approval of the totalitarian communist regime was aimed at transforming of Ukraine from a formally independent state entity to a union republic in the Soviet Union with the rights of autonomy.

Keywords: Soviet Ukraine, the Constitution of 1919, the Constitution of 1929, the Constitution of 1937, the constitutional process.

DOI:10.33766/2524-0323.93.44-52

УДК 342.72/.73(477)

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті висвітлено в загальнотеоретичному аспекті право громадян України на достатній життєвий рівень як одного із ключових факторів розбудови соціальної держави. Визначено проблематику соціального забезпечення громадян на шляху України до побудови громадянського суспільства. Наголошено на соціальній спрямованості сучасної держави через належну соціальну політику, де її складовою є забезпечення державою соціальних прав осіб, що проживають на її території.

Означено соціальну сутність держави, яка полягає в здатності забезпечувати задоволення основних потреб усього суспільства в процесі свого функціонування і розвитку.

Указано на вирішальну роль держави в розв'язанні сучасних соціальних проблем – від податків і соціальних статей бюджету до контролю за реалізацією соціальних програм.

Ключові слова: Конституція України, права громадян, право на достатній життєвий рівень, соціально-економічні права, соціальна держава, механізм забезпечення прав громадян.

Постановка проблеми. З огляду на пріоритетність прав людини в процесі розвитку України саме як соціальної держави, про що констатовано в статті 1 Основного Закону держави, сучасний соціально-економічний стан речей та загалом і суспільно-політичний у цілому в країні (враховуючи як зовнішні, так і внутрішні негативні чинники) свідчить, на жаль, про декларативний характер цієї основоположної конституційної норми, адже різке соціальне розшарування українського суспільства призвело до проблеми забезпечення такої категорії прав людини, як її право на достатній життєвий рівень, про що також зазначено в статті 48 Конституції України [1].

На сьогодні, як констатують науковці, сучасна Українська держава ще не відповідає головним критеріям та загально визначеним ознакам соціальної держави. Саме тому важливо всебічно дослідити природу соціальної держави в аспекті забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень як для себе, так і своєї сім'ї [2], тому доцільність та своєчасність розв'язання даної проблематики породжує актуальність цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беззаперечно, означеній проблемі певною мірою присвятили свої напрацювання такі науковці, як: К. Г. Волинка, В. О. Демиденко, М. І. Козюбра, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Г. Кушніренко, С. Л. Лисенков, О. В. Марцеляк, В. В. Мацюкін, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, Т. М. Слінько, Ю. М. Тодика,

О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко та ряд інших, напрацювання котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень шляхів утвердження прав і свобод людини.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення в загальнотеоретичному аспекті права громадян України на достатній життєвий рівень як одного із ключових факторів розбудови соціальної держави.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох учених, у системі прав людини виключно важливе місце посідають саме соціальні права. Вони, з одного боку, покликані гарантувати кожній людині гідні умови життя, а з іншого – визначають обов'язок держави по забезпеченню всіх громадян таким мінімумом соціальних можливостей та соціальної захищеності, які необхідні для підтримки гідності людини, нормального задоволення її матеріальних та духовних потреб. Не вирішивши соціальні питання, не можна розраховувати на активну участь індивіда ні в суспільному виробництві, ні в суспільно-політичному житті [3, с. 41].

Найбільш вагомим міжнародно-правовим актом у сфері закріплення соціальних прав став Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. Відповідно до статті 11 Пакту, держави-учасниці визнали:

1) право кожного на достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, що містить достатнє харчування, одягу та житло; а також на безперервне покращення умов життя;

2) держави-учасниці цього Пакту, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, повинні вживати необхідних заходів в індивідуальному порядку та в порядку міжнародного співробітництва, у т.ч., і проведення конкретних програм, для того щоб:

а) покращувати методи виробництва, збереження та розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних та наукових знань, поширення знань про принципи харчування та удосконалення і реформування аграрних систем таким чином, щоб досягти найбільш ефективного освоєння та використання природних ресурсів;

б) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з врахуванням проблем країн, які як імпортують, так і експортують харчові продукти [4, с. 128–133].

Право на достатній життєвий рівень передбачено також у ст. 25 Загальної Декларації прав людини: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [5, с. 22–23].

Серед усіх соціальних та й конституційних прав і свобод, закріплених розділом II Конституції України, як констатують В. О. Іваненко та В. С. Іваненко, одним із найбільш важливих та соціально значущих для кожної людини є право на достатній життєвий рівень. Ба більше, забезпечення цього права, з одного боку, є метою діяльності кожної демократичної держави, а з другого – одним із основоположних

принципів сучасної держави. Як зазначають дослідники, «формула забезпечення гідного життя людини» є досить витребуваною в сучасному світі. Вона є і найважливішою конституційною ціллю розвитку багатьох держав, і першою ознакою соціальної держави, і одним з головних передвиборчих політичних лозунгів, і кінцевим завданням соціально-економічних програм уряду, і стрижневою вимогою соціально незахищених верств населення до політичної влади держави, і природною потребою, і суб'єктивним правом кожної особи. Причому, право на достатній життєвий рівень, указують окремі науковці, є базовим для всієї системи соціальних та багатьох економічних прав, оскільки на практиці його реалізація опосередковується через здійснення саме інших соціальних та майже всіх економічних прав. Навіть більше, це право впливає із двох фундаментальних правових імперативів іншої групи прав – громадянських прав людини – невід'ємного права кожної людини на життя та права кожного на повагу до його гідності [3, с. 108].

Складність питання про соціально-економічні права в тому, зауважує М. О. Давидова, що їх реалізація залежить від економічних можливостей держави, яка, своєю чергою, перебуває у прямій залежності від її політики. Ідеться про те, що усунення несправедливості, породжуваної ринком, вирівнювання соціальної нерівності, запровадження соціальних програм можливе за умови втручання держави в ринкові відносини в ім'я соціальної справедливості [6, с. 33].

Усе це зобов'язує державу, наполягає В. І. Гладкіх, відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати й застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян країни. Саме через соціальну політику науковець визначає соціальну спрямованість сучасної держави, як-от: через її діяльність на досягнення благополуччя суспільства, суспільного прогресу тощо, і ця діяльність знаходить своє вираження у її соціальній політиці. Причому, така держава повинна дбати не про свої інтереси, а слугувати суспільству, намагатися звести до мінімуму невиправдані соціальні відмінності [7, с. 5].

П. М. Рабінович та Ю. П. Лобода вважають, що соціальна сутність держави характеризується двома складовими: загально-соціальною (здатність держави задовольняти потреби всього суспільства, передусім забезпечувати його збереження, виживання як цілісного соціального «організму») та спеціально-соціальною (можливість держави задовольняти інтереси насамперед домінуючої, зокрема панівної, частини населення). На їх погляд, загальна характеристика співвідношення двох складових соціальної сутності держави може бути відбита в таких положеннях.

1. Будь-яка держава задовольняє першочергово загальносоціальні потреби та інтереси суспільства, формою політичної організації якого вона виступає.

2. Залежно від конкретних історичних умов держава неодмінно виражає так чи інакше й особливі інтереси певної (домінуючої) частини суспільства, проте лише настільки, наскільки вони, хоч і відрізняються від загальних інтересів суспільства, але не суперечать їм, та все ж не перешкоджають їх задоволенню.

3. Будь-яка держава, як правило, забезпечує у своїй діяльності оптимальне – за даних конкретно-історичних умов – поєднання загальносоціальних інтересів та

особливих інтересів окремих соціальних спільнот, груп чи осіб; при тому об'єктивним критерієм такої оптимальності якраз і є збереження цілісності та загальної безпеки суспільства як єдиного соціального «організму», який зберігає здатність до самовідтворення й саморозвитку.

4. Тенденцією розвитку держави є поступове усунення (або принаймні послаблення) нею в процесі своєї діяльності протиріч між особливими інтересами та інтересом загальносоціальним. Відтак соціальна сутність держави полягає в здатності держави забезпечувати (у процесі свого функціонування і розвитку) задоволення основних потреб усього суспільства, а також створювати умови для можливого (за наявних конкретно-історичних обставин) задоволення потреб й інтересів окремих груп індивідів та їхніх спільнот [8, с. 41–43].

Як зазначається в науковій літературі, державу можна вважати соціальною, якщо в ній явно і на належному рівні визнані, закріплені та гарантовано забезпечені: соціальна орієнтація економіки, політики, права; основні соціальні права і свободи людини; механізми соціальної солідарності та соціальної справедливості; гідний рівень життя та вільний розвиток людини; заходи щодо запобігання соціальної нерівності; заходи для «вирівнювання» соціальної нерівності яка виникла; достатній рівень соціальної підтримки, допомоги та захисту людини; спеціальні заходи підтримки соціально незахищених верств суспільства [3, с. 61].

Свого часу відомий український учений-правознавець В. М. Селіванов, ще на початку ХХ століття, визначив для вчених актуальні задачі, що стояли в той період перед країною, однак залишилися нагальними же й до тепер: а) систематизація наявних концепцій соціальної, правової держави, які висувались в різні історичні періоди, і на цій науково-інформаційній основі розробити методологію дослідження закономірностей становлення функціонування та розвитку демократичної, соціальної та правової держави в Україні; б) проведення дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку суспільного ладу та державного устрою України на нових методологічних засадах; в) розробка науково обґрунтованих пропозицій по визначенню завдань та шляхів формування в Україні соціальної, правової держави; г) з огляду на статус людини в демократичній, правовій державі, проведення соціальної експертизи відповідності законодавства України про права та свободи людини і громадянина міжнародним стандартам, а також аналіз того, як Україна виконує ратифіковані нею міжнародні норми у сфері захисту прав людини [9, с. 277–278].

Створюючи умови для формування України як правової, соціальної держави, важливо зважати на переконання В. І. Гладких про те, що в соціальній державі економіка, політика, ідеологія, законодавство, правозастосовна практика повинні спрямовуватися на створення умов, необхідних для гідного життя і вільного розвитку кожної людини. У такій державі повинні бути закріплені й гарантовані економічні та соціальні права, а також соціальні обов'язки перед суспільством і людиною. На сьогодні особливо актуальною в політико-правовій думці і на практиці є забезпечення соціальної справедливості. До цього спонукає і значне розширення населення за прибутками. Тому соціальною можна вважати тільки ту державу, у якій забезпечується соціальна справедливість, реалізується політика зайнятості, триває процес становлення й розвитку соціально-ринкової економіки, формується гнучка

система соціального захисту громадян, наявні кроки по забезпеченню соціальної злагоди в суспільстві, створюються умови для зростання соціально-економічної активності громадян та забезпечення достатнього життєвого рівня для кожної людини. Важливо зробити все, щоб соціальна політика Української держави була, з одного боку, спрямована на захист соціально незахищених верств населення від жорсткого впливу на них ринкових перетворень, а з іншого, щоб у державі створювалися умови для активізації економічної діяльності різних соціальних груп населення, для їх адаптації до ринкових відносин. Ці завдання соціальної політики на сучасному етапі державотворення є досить складними, а їх реалізація відбувається в непростій економічній та політичній ситуації [7, с. 58–59].

Складовою соціальної політики, указує Б. І. Сташків, є забезпечення державою соціальних прав осіб, що проживають на її території. Базою для цього є високий рівень економічного розвитку країни, що дозволяє розумно перерозподілити засоби і ресурси, зберігаючи при тому свободу ринкових відносин і підприємництва. Стабільна економіка є реальною гарантією юридичного забезпечення соціальних прав людей. Нестабільна, навпаки, призводить до декларативності закріплених у законах соціальних прав людини [10, с. 68].

Україна має стати саме соціальною державою, оскільки, як слушно зазначає М. В. Тесленко, соціальна держава налаштована на досягнення суспільного блага, яке не можна розуміти як загальну благодійність, що отримує своє вираження в популярному гаслі «рівне рівним». Загальне благо не є сумою окремих частин, це щось принципово єдине, об'єднане принципом взаємної допомоги. Ідеться про стан соціальної справедливості, що впливає з установленого суспільством і законом балансу прав і обов'язків громадян, які одержують можливість рівноправної участі у створенні і поділі загальної міри суспільного добробуту. Тобто соціальна держава не створює, а тільки визначає природні й особисті права громадян, надаючи при тому для них можливість розвиватися і діяти відповідно до власних бажань, особистих інтересів [11, с. 41].

Н. В. Путило, як цілі соціальних прав у сучасному суспільстві, розглядає закріплення обов'язку суспільства сприяти досягненню гідного рівня життя кожного свого члена з допомогою потенціалу державних інститутів. Будучи свого роду претензіями до суспільства, соціальні права покликані компенсувати всі ті негативні наслідки соціальних хвороб, які позбавляють особу доступності елементарних благ [12].

Погоджуючись із М. В. Баглаєм, зауважимо, соціальна держава покликана створювати необхідні умови для забезпечення громадян роботою, охороняти працю, перерозподіляти доходи через державний бюджет, забезпечувати прожитковий мінімум, сприяти розвитку підприємництва, турбуватися про освіту, культуру, сім'ю, охорону здоров'я, соціальне забезпечення тощо. З'ясувалося, зазначає він, що, окрім, власне, соціальної політики, соціальної орієнтації має набути вся економічна політика держави, культура, право; держава має заохочувати ініціативу, конкуренцію та економічну свободу, інтерес до зростання особистого доб-

робу. Держава повинна боротись не проти багатства, а проти злиднів, не допускати надмірної доброчинності та заохочувати соціальні функції приватної власності [13, с. 119].

Соціальна складова механізму забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень обумовлена тим, зауважує Т. В. Семігіна, що будь-яка держава (навіть економічно розвинена) змушена періодично змінювати або ж корегувати власну модель соціальної політики [14, с. 135].

В. О. Іваненко та В. С. Іваненко одностайні в тому, що роль держави та її органів у вирішенні соціальних задач в усіх сучасних країнах, навіть із дуже розвиненими інститутами «соціальної держави» і «громадянського суспільства», є (і в майбутньому залишатиметься) вирішальною – від податків і соціальних статей бюджету до контролю за реалізацією соціальних програм [3, с. 53].

При тому, головна увага держави, зазначає Б. І. Сташків, має бути зосереджена на наданні допомоги тим, хто сам не може забезпечити собі належний життєвий рівень, як правило, з об'єктивних причин, наприклад, у разі виникнення так званих складних життєвих обставин. Під останніми, зазвичай, розуміють ті обставини, що «об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно. Найчастіше останніми є інвалідність, часткова втрата рухомої активності через старість або стан здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний або психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа [10, с. 77].

Висновки. Таким чином, зазначене вище свідчить про необхідність розроблення та запровадження на основі концептуальних засад відповідного дієвого механізму соціального регулювання на національному рівні, із юридичним наповненням його змісту та чітко визначеними складовими чинниками нормативно-правового та організаційно-інституційного характеру, а також його запровадження у фактичну дійсність, із належним коригуванням у процесі свого функціонування щодо задоволення основних потреб усього суспільства загалом та забезпечення права громадян України на достатній життєвий рівень зокрема.

Використані джерела:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

2. Мацюкін В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 19 с.

3. Иваненко В. А., Иваненко В. С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 404 с.

4. Международные акты о правах человека: сб. документов / сост. В. А. Карташкин. Москва : НОРМА, 2002. 789 с.

5. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. Київ : Наук. думка, 1992. 200 с.

6. Давидова М. Соціально-економічні права як критерій аналізу і класифікації сучасних демократичних держав. *Право України*. 2001. № 8. С. 32–35.
7. Гладких В. Соціальні права громадян в аспекті формування України як соціальної, правової держави. *Право України*. 2005. № 10. С. 57–60.
8. Рабінович П., Лобода Ю. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження. *Право України*. 2001. № 8. С. 41–44.
9. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. Київ: Вид. Дім «ІнЮре», 2002. 724 с.
10. Сташків Б. Функції права соціального забезпечення. *Право України*. 2001. № 7. С. 66–69.
11. Тесленко М.В. Право як інструмент соціальної справедливості. *Право України*. 2004. № 7. С. 40–43.
12. Путило Н. Основы правового регулирования социальных прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. Москва, 1999. 20 с.
13. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Москва: НОРМА, 2002. 684 с.
14. Семигіна Т. Традиційні моделі соціальної політики в умовах глобалізації. *Людина і політика*. 2004. № 1. С. 134–143.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. (2011) V. Ya. Tatsii (Ed.) O. V. Petryshyn, & Yu. H. Barabash et al.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
2. Matsokin, V. V. (2008) Pravo hromadian Ukrainy na dostatni zhyttievyy riven. *Extended abstract of candidate's thesis*. Natsionalna yurydychna akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mud roho. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Ivanenko, V. A., Ivanenko, V. S. (2003) Socialnye prava cheloveka i socialnye obyazannosti gosudarstva: mezhdunarodnye i konstitucionnye pravovye aspekty. Sankt-Peter burg: Yuridicheskij centr Press. [in Ukrainian].
4. Mezhdunarodnye akty o pravakh cheloveka: sb. dokumentov. (2002) V. A. Kartashkin (Ed.). Moskva: NORMA. [in Ukrainian].
5. Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty. (1992) Yu. K. Kachurenko (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
6. Davydova, M. (2001) Sotsialno-ekonomichni prava yak kryterii analizu i klasyfikatsii suchasnykh demokratychnykh derzhav. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 32–35. [in Ukrainian].
7. Hladkikh, V. (2005) Sotsialni prava hromadian v aspekti formuvannia Ukrainy yak sotsialnoi, pravovoi derzhavy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 10, 57–60. [in Ukrainian].
8. Rabinovych, P., Loboda, Yu. (2001) Sotsialna sutnist derzhavy: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 41–44. [in Ukrainian].
9. Selivanov, V. M. (2002) Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni aspekty. Kyiv: Vyd. Dim «InFuture». [in Ukrainian].
10. Stashkiv, B. Funktsii prava sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 7, 66–69. [in Ukrainian].
11. Teslenko, M. V. (2004) Pravo yak instrument sotsialnoi spravedlyvosti. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 7, 40–43. [in Ukrainian].

12. Putilo, N. (1999) *Osnovy pravovogo regulirovaniya socialnyh prav. . Extended abstract of candidate's thesis*. Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitelstve Rossijskoj Federacii. Moskva. [in Ukrainian].

13. Baglaj, M. V. (2002) *Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii*. Moskva : NORMA, 2002. 684 c. [in Ukrainian].

14. Semyhina, T. (2004) *Tradytisni modeli sotsialnoi polityky v umovakh hlobalizatsii. Liudyna i polityka - Man and politics, 1, 134–143*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2021

Магновский И. И., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории и философии права Одесского государственного университета внутренних дел (г. Одесса, Украина)

ПРАВО ГРАЖДАН УКРАИНЫ НА ДОСТАТОЧНЫЙ ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ КАК ОДИН ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

В статье освещены в общетеоретическом аспекте право граждан Украины на достаточный жизненный уровень как один из ключевых факторов развития социального государства. Определена проблематика социального обеспечения граждан на пути Украины к построению гражданского общества.

Отмечена социальная направленность современного государства через надлежащую социальную политику, где её составляющей является обеспечение государством социальных прав лиц, проживающих на её территории.

Выделена социальная сущность государства, которая заключается в способности обеспечивать в процессе своего функционирования и развития удовлетворение основных потребностей всего общества. Указано на решающую роль государства и его органов в решении социальных задач во всех современных странах – от налогов и социальных статей бюджета до контроля за реализацией социальных программ.

Ключевые слова: Конституция Украины, права граждан, право на достаточный жизненный уровень, социально-экономические права, социальное государство, механизм обеспечения прав граждан.

Mahnovskiy I., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law faculty of experts training for pre-trial investigation bodies Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

THE RIGHT OF CITIZENS OF UKRAINE TO A SUFFICIENT LIVING STANDART AS ONE OF THE KEY FACTORS OF THE SOCIAL STATE DEVELOPMENT

The article covers in general theoretical terms the right of citizens of Ukraine to a sufficient standard of living as one of the key factors in building a welfare state. The place of social rights in the human rights system is indicated, which, on the one hand, are designed to guarantee decent living conditions for everyone, and on the other - determine the obligation of the state to provide all those in need with the minimum social opportunities and

social protection. normal satisfaction of his material and spiritual needs. The issue of social security of citizens on the way of Ukraine to building a civil society is identified. Emphasis is placed on the social orientation of the modern state through a proper social policy where its component is to ensure the state of social rights of persons living in its territory, through social responsibilities to society and man. The social essence of the state is defined, which consists in ability to provide, in the course of the functioning and development, satisfaction of the basic needs of all society in which there is a process of formation and development of social market economy, the flexible system of social protection of citizens is formed. society, conditions are created for the growth of socio-economic activity of citizens. When creating conditions for the formation of Ukraine as a legal, social state, it is important to take into account that the economy, politics, ideology, legislation, law enforcement practice should be aimed at creating the conditions necessary for a dignified life and free development of everyone. It is emphasized that in the welfare state the following are clearly and at the appropriate level recognized, fixed and guaranteed: social orientation of economy, politics, rights; basic social rights and human freedoms; mechanisms of social solidarity and social justice; decent standard of living and free human development; measures to prevent social inequality; measures to «equalize» the resulting social inequality; sufficient level of social support, assistance and human protection; special measures to support socially vulnerable segments of society. The crucial role of the state and its bodies in solving social problems in all modern countries - from taxes and social budget items to control over the implementation of social programs. It is stated that the right to an adequate standard of living is basic for the whole system of social and many economic rights, because in practice its implementation is mediated through the exercise of other social and almost all economic rights.

Keywords: Constitution of Ukraine, citizens' rights, right to a sufficient standard of living, socio-economic rights, welfare state, mechanism for ensuring citizens' rights.

DOI:10.33766/2524-0323.93.52-61

УДК 343.9:342.56

Малетов Д. В., аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: d.maletov@jur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1241-1005>

ЩОДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУДДІВ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У статті визначено, що професійна підготовка судді є ґрунтовною базою для забезпечення якісної роботи системи правосуддя. Доведено, що безперервність підвищення кваліфікації суддів зумовлена динамічністю правовідносин.

Автором встановлено, що особливостями навчання суддів Вищого антикорупційного суду є наявність в законі додаткових гарантій підвищення їхньої професійної підготовки та проведення її з дотриманням принципу спеціалізації.

Ключові слова: професійна підготовка суддів, навчання суддів, підвищення кваліфікації суддів, антикорупційний суд України.

Постановка проблеми. Підготовка кадрового складу з урахуванням спеціалізації суддів є основою забезпечення якісного правосуддя. Особливий інтерес дослідження становить реалізація положень вітчизняного законодавства, де зазначені додаткові гарантії підвищення рівня професійної компетентності антикорупційних суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи сучасний стан дослідження проблематики особливостей навчання суддів Вищого антикорупційного суду України, треба зазначити, що раніше повноцінного дослідження з даного питання не було проведено. Частково окреслена проблематика висвітлювалась у працях В. І. Валька, М. І. Хавронюка та П. А. Рудика. Розв'язання досліджуваної тематики започатковано в працях, пов'язаних із зазначеною тематикою, котре вивчали такі науковці, як: Б. Лизогуб, М. Якимчук, Д. Шпенюв, Н. Верещинська, М. Оніщук, О. Сафонова, А. Ребриш, Л. Зуєва, М. Кухта, В. Волік. Міжнародний досвід підготовки суддів в аспекті кадрового забезпечення суддів досліджували А. Іванцова, Т. Коломієць, С. Денисенко, І. Корж, Н. Басай, А. Фоменко, Т. Фулей. Також окремо хотілось виділити наукові праці практикуючих суддів: О. Потильчака, І. Самсіна, В. Городовенка та В. Сімоненка.

Формулювання цілей. Метою статті є правовий аналіз професійної підготовки й навчання суддів Вищого антикорупційного суду України та формулювання їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Підготовка та навчання суддів є невід'ємною та важливою складовою забезпечення належного функціонування ефективної судової системи. Потреба постійного проведення навчання та підвищення кваліфікації суддів виходить із динамічного характеру правовідносин, які виникають, змінюються і припиняються внаслідок певних об'єктивних обставин, тому періодичні навчання актуалізують знання та допомагають дотримуватися відповідних вимог сучасності. Кінцевою метою навчання суддів є оновлення знань, їх поширення та взаємний обмін досвідом, формування нових практичних навичок і посилення вже існуючих, зміцнення судової доброчесності та покращення особистих якостей суддів.

Відповідні принципи підвищення кваліфікації суддів закріплені в існуючих міжнародних стандартах судоустрою. Наприклад, Бангалорські принципи поведінки суддів встановлюють, що суддя повинен вживати заходи для збереження існуючих та отримувати нові знання, удосконалювати досвід та якості, котрі допоможуть належно виконувати покладені на нього обов'язки. Для досягнення цих цілей суддя має використовувати наявні засоби навчання та інші доступні можливості з метою самовдосконалення [1].

В Україні підготовка висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя має національне значення та є ключем до підвищення якості правосуддя. Навчання суддів включає теоретичну та практичну підготовку кандидатів у судді і полягає у формуванні професійних навичок та високої професійної культури, психологічній адаптації до професії судді. Спеціальна підготовка кандидатів на по-

саду судді має на меті допомогти кандидатам у судді розвинути їхні особисті якості, набути професійні навички та компетенції, необхідні для якісного виконання обов'язків судді [2].

Відповідно до статті 83 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суддя повинен проходити підготовку для підтримання кваліфікації не рідше одного разу в три роки. Також нормативно-правовим актом встановлений час такої підготовки, який не може бути меншим за 40 академічних годин упродовж кожних трьох років перебування на посаді судді [3].

М. М. Кухта у своєму дослідженні робить висновок, що професійне навчання суддів має на меті забезпечити усвідомлення ними відповідальності перед державою та розуміння потреби здійснення неупередженого судочинства. Суддя під час навчання повинен отримати певні морально-етичні якості, притаманні судді, які будуть відповідати ціннісним орієнтаціям та уявленням суспільства. Окремою частиною самовиховання судді має бути здатність до розвитку стресостійкості, незалежності від зовнішніх факторів впливу та психо-емоційної витривалості. Науковець зазначає, що безперервність судової освіти досягається поєднанням усіх компонентів навчання та, як наслідок, сприяє винесенню оптимальних судових рішень, що, своєю чергою, підвищує рівень довіри до судової гілки влади в суспільстві [4, с. 412].

Водночас В. В. Волік, зазначає, що суддівський корпус зобов'язаний проходити комплексне, поглиблене й різностороннє навчання з доскональним вивченням положень європейського законодавства. Дотримання цієї умови надасть змогу виконувати суддівські обов'язки більш професійним та належним чином. Задля досягнення європейського рівня вимог до посади судді необхідно дотримуватись відповідних міжнародних стандартів щодо компетентності, відкритості та неупередженості судді. Також потрібно виділяти достатню кількість ресурсів для забезпечення відповідності навчальних програм вимогам якості початкового навчання суддів та підвищення їхньої кваліфікації європейському рівню. Одночасно, навчально-освітні програми мають весь час коригуватися, ураховуючи зміни в європейському законодавстві, а програми підвищення кваліфікації суддів систематично оцінюватися на відповідність міжнародним стандартам [5, с. 115].

Важливість належної підготовки суддів важко переоцінити, адже відповідно до наукових досліджень існує взаємозалежність: чим вищий рівень підготовки кадрового складу суддівського корпусу, тим менша ймовірність скасування або зміни винесеного рішення суду [6, с. 223].

У часи поширення пандемії вірусу SARS-CoV-2 та пов'язаними з цим обмеженнями, проведення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації повинно продовжуватися безперервно в дистанційному форматі. А. С. Ребриш наголошує на тому, що обставини, у котрих зараз опинився весь світ, передбачають не одні лише виклики, а й нові можливості модифікації та осучаснення роботи установи, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя. Процес підготовки та навчання суддів повинен бути адаптований до сучасних реалій шляхом використання сучасних онлайн-форм комунікації [7, с. 139].

Національна школа суддів України є головним суб'єктом підготовки, навчання та підвищення кваліфікації суддівського корпусу в Україні.

Згідно зі статтею 105 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», Національна школа суддів України здійснює:

- спеціальну підготовку кандидатів на посаду судді;
- підготовку суддів, у тому числі обраних на адміністративні посади в судах;
- періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації;
- проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя;
- підготовку працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації;
- проведення наукових досліджень із питань удосконалення судового устрою, статусу суддів і судочинства;
- вивчення міжнародного досвіду організації та діяльності судів;
- науково-методичне забезпечення діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя [3].

Планування роботи проводиться відділом, що відповідає за підготовку суддів та включає вивчення потреб щодо визначення тематики навчального процесу. Пропозиції до навчального процесу можуть надаватися місцевими, апеляційними, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом, територіальними управліннями Державної судової адміністрації України, регіональними відділеннями Національної школи суддів, органами суддівського самоврядування та навіть проектами міжнародної технічної допомоги Україні, з якими співпрацює НШСУ. Рекомендації щодо проходження курсів підвищення кваліфікації також можуть бути надані визначеним органом, що здійснює кваліфікаційне оцінювання або дисциплінарне провадження щодо суддів.

Мета підготовки в Національній школі суддів обумовлена її законодавчо закріпленими видами та полягає:

- для підготовки суддів – у необхідності підтримання на належному рівні та вдосконалення знань, умінь і навичок залежно від досвіду роботи, рівня і спеціалізації суду, а також індивідуальних потреб;
- для періодичного навчання суддів – у підвищенні рівня їхньої кваліфікації;
- для проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним органом за результатами кваліфікаційного або регулярного оцінювання чи на підставі рекомендації викладача (тренера) за результатами проходження тренінгу – у поглибленні знань у певній галузі (правовому інституті), визначеній кваліфікаційним органом чи викладачем (тренером) НШСУ [8].

Зовнішньою формою діяльності Національної школи суддів України є розробка Стандартизованих програм з урахуванням розподілу на відповідні категорії суддів за їх спеціалізацією та місцем роботи. Однієї з таких категорій є судді Вищого антикорупційного суду України.

На думку П. А. Рудика, особливою складовою статусу судді Вищого антикорупційного суду є додаткові обов'язкові умови щодо підвищення професійної компетентності з питань судочинства у сфері боротьби з корупцією, новітніх міжнародних антикорупційних стандартів і світових практик протидії корупції [9, с. 80].

Закон України «Про вищий антикорупційний суд» у ст. 12, одночасно з передбаченими заходами підтримання кваліфікації суддів, встановлює додаткові гарантії й разом обов'язкові вимоги для антикорупційних суддів щодо підвищення кваліфікації. Відповідно до закону, суддя Вищого антикорупційного суду на регулярній основі, не рідше ніж один раз на рік, проходить навчання, предметом якого є питання, пов'язані із суспільними відносинами, які виникають при здійсненні судочинства у сфері протидії та боротьби з корупцією. Обов'язок систематичної організації згаданих спеціалізованих антикорупційних тренінгів покладений на Національну школу суддів України. Відповідно до профільного закону, котрий регулює діяльність Вищого антикорупційного суду, навчання проводяться для закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок, вивчення новітнього міжнародного досвіду судочинства у сфері протидії та боротьби з корупцією. До занять з підвищення кваліфікації можуть бути залучені представники міжнародних організацій та іноземних навчальних закладів [10].

Ця норма досить вдало реалізується на практиці. Хочемо зосередити увагу, що перед запуском роботи новоствореного у 2019 році Вищого антикорупційного суду спочатку був проведений курс тренінгів. На базі Національної школи суддів України був організований тритижневий спеціалізований курс, для новообраних антикорупційних суддів. Його головне завдання полягало в організації вдалого початку роботи утвореної судової антикорупційної інституції. Він передбачав сукупність заходів, які мали б на меті підвищити рівень компетентності суддів у сфері антикорупційного правосуддя.

Згаданий вище курс підготовки суддів не був би можливим у тому вигляді, у якому він відбувся, без участі міжнародних донорів – Антикорупційної ініціативи ЄС в Україні (EUACI), Консультативної місії ЄС в Україні, програми USAID «Нове правосуддя», проєкту «Право-Justice» та Українсько-Канадському проєкту «Підтримка судової реформи».

Відповідно до Звіту, за результатами моніторингу процесу інституційної та організаційної розбудови Вищого антикорупційного суду, проведеними науковцями В. І. Вальком та М. І. Хавронюком, серед тем навчань тритижневого підготовчого курсу були тренінги, присвячені темам із кримінального права щодо особливостей кваліфікації провокації підкупу, декларування недостовірної інформації, кримінально-правових характеристик незаконного збагачення та написання судових рішень. Додатково для антикорупційних суддів також проведені навчання з тем: «Стандарти захисту прав людини, вироблені практикою ЄСПЛ, при здійсненні правосуддя ВАКС»; «Роль та місце АРМА в національній системі повернення незаконних активів (з використанням реальних кейсів)»; «Діяльність слідчого судді як гаранта захисту прав людини на досудовому розслідуванні»; «Практичні аспекти розгляду справ, пов'язаних з корупцією: захист свідків та потерпілих, відмивання коштів, арешт майна та спеціальна конфіскація»; «Основи ефективних комунікацій в професійній діяльності судді»; «Суддівська етика та доброчесність». Практичні заняття, на яких засвоювалися набуті теоретичні знання, були побудовані на основі реальних кейсів вітчизняної судової практики [11, с. 11-14].

Подальшою перспективою покращення процесу підвищення кваліфікації суддів Вищого антикорупційного суду є початок впровадження щомісячних односторонніх тематичних навчань у форматі тренінгів, семінарів-практикумів, круглих столів, у зручний для суддів час, з урахуванням їхнього робочого графіку та високого навантаження [12].

Також слід зауважити на важливості навчання, пов'язаного з розвитком загальних компетентностей антикорупційних суддів. На сьогодні, особливо в період поширення пандемії, викликані вірусом COVID-19, більшість процесів перешли в онлайн-режим, і тому стало необхідною вимогою уміння користуватися надбаннями сучасних технологій на належному рівні. Хоча більшість технічної роботи виконують відповідні працівники суду, можливість глибокого розуміння суддею технологічних процесів покращить рівень здійснення антикорупційного правосуддя. Це пов'язано з тим, що більшість підсудних Вищому антикорупційному суду корупційних злочинів пов'язані зі складними фінансовими операціями та махінаціями. Вони належать до типу так званих «white-collar crime» («злочинів білих комірців»). Докази таких злочинів у переважній більшості випадків зберігаються в електронному вигляді, на відповідних гаджетах. Комп'ютери та інші технологічні девайси також можуть бути знаряддями та засобами вчинення відповідних злочинів, тому наявність цифрової грамотності антикорупційного судді є позитивною якістю, яку повинен розвивати суддя, аби відповідати вимогам сучасності.

Найбільша частина навчання суддів антикорупційного суду мусить приділятися розвитку та покращення професійно-юридичних компетентностей з урахуванням спеціалізації суду. Однак, з огляду на те, що під час кваліфікаційного оцінювання суддів вимірюється не тільки їхні професійні навички, а ще й особисті й соціальні компетенції, то в процесі підготовки суддів мають бути розвинені й зазначені здібності.

На нашу думку, є можливим виділити наступні напрями підготовки антикорупційного судді:

- *юридично-професійний напрямок* – ключовий напрямок підготовки та розвитку професійної компетентності антикорупційного судді, якому повинно відводитися найбільше часу для його вдосконалення (він може містити *загально-юридичну підготовку та спеціалізоване – антикорупційне навчання*);
- *технологічний* – розвиток цифрових компетентностей та навичок роботи з сучасними технологіями;
- *розвиток «soft skills»* - надпрофесійні навички успішної організації робочого процесу (до них належать лідерські, комунікативні, самоорганізаційні, управлінські та навички роботи з інформацією);
- *напрямок професійної етики* (юридична деонтологія, навички «активного слухання» тощо);
- *психологічна підготовка* – для протидії підвищеному тиску, пов'язаного з роботою та займаною посадою антикорупційного судді.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що потреба в періодичних проведеннях підвищення кваліфікації суддів зумовлена динамічністю правовідносин.

Особливостями підготовки антикорупційних суддів є спеціалізований об'єкт навчання, яким виступають суспільні правовідносини, пов'язані зі здійсненням правосуддя у сфері корупційних кримінальних правопорушень та інших злочинів, що підсудні Вищому антикорупційному суду.

Закріплені в профільному законі додаткові обов'язки проходження підвищення кваліфікації суддями Вищого антикорупційного суду є одночасно особливостями їхнього правового статусу та гарантією професійного зростання суддів.

Дослідження показало, що підготовка кадрового складу є важливою складовою діяльності Вищого антикорупційного суду України. Вона проводиться на базі Національної школи суддів України з урахуванням специфіки спеціалізації антикорупційного суду. До підготовки та навчання залучаються не тільки судді-спікери, а й експерти з різних галузей, у тому числі й міжнародні. Співпраця міжнародних фахівців та суддів антикорупційних судів країн Європейського союзу є особливо актуальною в контексті євроінтеграційних процесів України в цілому та її судової системи зокрема.

Використані джерела:

1. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року СХВАЛЕНО Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23. Прийняття від 19. 05.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text. (дата звернення: 10.03. 2021)
2. Staffing of Courts: European Experience and the Current Situation in Ukraine Tetiana Kolomiets, Serhii Denysenko, Ihor Korzh, Nataliia Basai, Andrii Fomenko, (Print ISSN: 1544-0036; Online ISSN: 1544-0044). URL : <https://www.abacademies.org/articles/staffing-of-courts-european-experience-and-the-current-situation-in-ukraine-9709.html>. (дата звернення: 10.03.2021)
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Законодавство України: база даних /Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 10.03.2021)
4. Кухта М. М. "Окремі аспекти професійного навчання суддів Specific aspects of professional training of judges." URL : <http://r.donnu.edu.ua/bitstream/1234567896/64/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%pdf#204>.page=410. (дата звернення: 10.03.2021)
5. Волік Вячеслав Вікторович. "Деякі питання підвищення рівня якості освіти майбутніх суддів." (2018). URL : <http://91.250.23.215/jspui/handle/123456789/1009>. (дата звернення: 10.03.2021)
6. Сафонова О. Ю. «Підвищення кваліфікації та професійна підготовка суддів: концепція дискурсу». (2015) URL : [https:// bit.ly/2PhJRJI](https://bit.ly/2PhJRJI). (дата звернення: 10.03.2021)
7. Ребрищ А. С. «Особливості діяльності Національної школи суддів України в умовах карантину». Історія та теорія держави та права, Філософія права: 136. URL : <http://molodiyvcheny.in.ua/files/conf/law/44may2020/35.pdf>. (дата звернення:10.03. 2021)
8. Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України. URL : <http://nsj.gov.ua/files/1614000201%D0%9F%D0%BE%D0%BB%20%D0%BF%D1%80%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4.pdf>. (дата звернення: 10.03.2021)
9. Рудик П. А. Конституційно-правова адаптація положень статусу суддів судів загальної юрисдикції України до міжна родних і європейських стандартів на сучасному етапі / П. А. Рудик. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 76-81.

10. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд». Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>. (дата звернення: 10.03.2021)

11. Валько В. І., Хавронюк М. І. Звіт за результатами моніторингу процесу інституційної та організаційної розбудови Вищого антикорупційного суду. Київ, 2020. 62 с. URL : http://185.65.244.102/img/books/files/15847148_39zvit%20za%20rezultatami%20monitoringu%20protsestu%20institutsiynoi%20ta%20organizatsiynoi%20rozbudovi%20vischogo%20antikoruptionsynogo%20sudu_fin.pdf.pdf. (дата звернення: 10.03.2021)

12. Нові підходи до підготовки суддів антикорупційного суду. URL : <http://nsj.gov.ua/ua/news/novi-pidhodi-do-pidgotovki-suddiv-antikoruptionsynogo-sudu/>. (дата звернення: 10.03.2021)

References:

1. Banhalorski pryntsyppu povedinky suddiv vid 19 travnia 2006 roku SKhVALENO Rezolutsiieiu Ekonomichnoi ta Sotsialnoi Rady OON 27.07.2006 № 2006/23 Pryiniattia vid 19.05.2006 (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text. [in Ukrainian].

2. Staffing of Courts: European Experience and the Current Situation in Ukraine Tetiana Kolomiets, Serhii Denysenko, Ihor Korzh, Nataliia Basai, Andrii Fomenko, (Print ISSN: 1544-0036; Online ISSN: 1544-0044). URL : <https://www.abacademies.org/articles/staffing-of-courts-european-experience-and-the-current-situation-in-ukraine-9709.html>. [in English].

3. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. (2016) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

4. Kukhta, M. M. (N. d.) "Okremi aspekty profesiinoho navchannia suddiv Specific aspects of professional training of judges." N. p. URL : [http://r.donnueu.edu.ua/bitstream/123456789/664/1/\(%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%204\).pdf#page=410](http://r.donnueu.edu.ua/bitstream/123456789/664/1/(%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%204).pdf#page=410). [in Ukrainian].

5. Volik, Viacheslav Viktorovych. (2018). "Deiaki pytannia pidvyshchennia rivnia yakosti osvity maibutnikh suddiv." N. p. URL : <http://91.250.23.215/jspui/handle/123456789/1009>. [in Ukrainian].

6. Safonova, O. Yu. (2015) "Pidvyshchennia kvalifikatsii ta profesiina pidhotovka suddiv: kontsepsiia dyskursu." N. p. URL : <https://bit.ly/2PhJRJI>. [in Ukrainian].

7. Rebrysh, A. S. (N. d.) "Osoblyvosti diialnosti Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy v umovakh karantynu." Istorii ta teorii derzhavy ta prava, Filosofiia prava: 136. N. p. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/44may2020/35.pdf>. [in Ukrainian].

8. Polozhennia pro pidhotovku ta periodychno navchannia suddiv u Natsionalnii shkoli suddiv Ukrainy. N. d. N. p. URL : <http://nsj.gov.ua/files/M1614000201%D0%9F%D0%BE%D0%BB%20%D0%BF%D1%80%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4.pdf>. [in Ukrainian].

9. Rudyk, P. A. (2019) Konstytutsiino-pravova adaptatsiia polozhen statusu suddiv sudiv zahalnoi yurysdyksii Ukrainy do mizh narodnykh i yevropeiskykh standartiv na suchasnomu etapi / P. A. Rudyk. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law, 1, 76-81*. [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro Vyshchyi antykoruptsiynyi sud». Ofitsiynyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>. [in Ukrainian].

11. Valko, V. I., Khavroniuk, M. I. (2020) Zvit za rezultatamy monitorynhu protsestu instytutsiinoi ta orhanizatsiinoi rozbudovy Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu, Kyiv. URL : <http://185.65.244.102/img/books/files/1584714839zvit%20za%20rezultatami%20monitorin>

gu%20protsesu%20institutsiynoyi%20ta%20organizatsiynoyi%20rozbudovi%20vischogo%20antikoruptsiynogo%20sudu_fin.pdf.pdf. [in Ukrainian].

12. Novi pidkhody do pidhotovky suddiv antykoruptsiinoho sudu. N. d. N. p. URL : <http://nsj.gov.ua/ua/news/novi-pidhodi-do-pidgotovki-suddiv-antikoruptsiynogo-sudu/>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2021

Малетов Д. В., аспірант кафедри адміністративного, господарського права і фінансово-економічної безпеки Учебно-научного інституту права Сумського державного університету (г. Суми, Україна)

К ВОПРОСУ О ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СУДЕЙ ВЫСШЕГО АНТИКОРРУПЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ

Исследовано, что профессиональная подготовка судьи является основой обеспечения качественной работы системы правосудия. Непрерывность повышения квалификации судей обусловлена динамичностью правоотношений.

Установлено, что особенностями обучения судей Высшего антикоррупционного суда является наличие в законе дополнительных гарантий повышения их профессиональной подготовки и проведения ее с соблюдением принципа специализации.

Ключевые слова: профессиональная подготовка судей, обучение судей, повышение квалификации судей, антикоррупционный суд Украины.

Maletov D., PhD Student Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security Academic and Research Institute of Law Sumy State University (Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF PROFESSIONAL TRAINING OF JUDGES OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT OF UKRAINE

The article examines the issues of professional training and education of judges of the High Anti-Corruption Court of Ukraine. It is determined that the professional training of a judge, which includes the training process, is a solid basis for ensuring the quality of the justice system. It was investigated that the consistency and continuity of training for judges are due to such a characteristic of the legal relationship as dynamism. Furthermore, it has been established that professional development in the training of judges includes the study of theoretical knowledge and the acquisition of practical skills directly related to the performance of judges' duties in the administration of justice.

One of the components of the training of judges is the development of personal and social competence. This process includes the development of moral skills in terms of psychological stability, leadership, and management qualities. Scholars emphasize the importance of self-education and continuous improvement, taking into account the individual needs of each individual judge. Noticed that the central body for providing advanced training of judges in Ukraine is the National School of Judges.

The legislation in the field of the judiciary is analyzed, and it is noted that the Law of Ukraine "On the High Anti-Corruption Court" has additional guarantees to improve their professional training. That is, to anti-corruption judges, along with the general conditions of training, additional ones are applied, which detail the importance of such training and increase its quantitative level (at least once a year).

The author found that the peculiarities of the training and education of judges of the High Anti-Corruption Court of Ukraine are such training in compliance with the principle of specialization. Accordingly, the principle of specialization is key in building a training program for judges, their acquisition of professional skills.

Keywords: professional preparing of judges, training of judges, professional development of judges, anti-corruption court of Ukraine.

DOI:10.33766/2524-0323.93.61-69

УДК 342.9

*Миргород-Карпова В. В., кандидат юридичних наук, викладач кафедри АГПФЕБ
Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
(м. Суми, Україна)*

e-mail: vv_myrhorod@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

У статті розкрито загальні засади організації і діяльності суддів судів загальної юрисдикції в Україні. Окреслено правовий статус суддів та визначені ключові особливості такого статусу. Обґрунтовано існування моделі «суддя-публічний службовець».

У рамках дослідження акцентовано, що саме судді судів загальної юрисдикції безпосередньо реалізують основні функції правосуддя і від рівня їхнього правового статусу залежить авторитет судової влади та ефективність здійснення правосуддя в Україні.

Під публічною службою в органах судової влади України запропоновано вбачати в першу чергу політично-нейтральну, професійну діяльність судді в судах, органах суддівського врядування та в інших державних органах системи правосуддя й установках з організації та забезпечення діяльності судів і суддів.

Ключові слова: суддя, судоустрій, правовий статус суддів, публічний службовець.

Постановка проблеми. З часу проголошення Україною незалежності законодавцем було розпочато процес модернізації судової влади шляхом реформування системи судоустрою. Основною метою втілення політико-правових реформ творень, зазначених вище, є створення незалежної судової системи, яка б відповідала сучасним міжнародним стандартам здійснення справедливого правосуддя, а суди стали б реальними захисниками прав громадян, для яких інтерес суспільства є основною цінністю.

Однак, процес реформування, який триває вже більше 28 років, досі не закінчено, крім того, аналіз судово-правової практики свідчить про те, що сфера орга-

нізації судової влади в Україні має численні недоліки. Про недовіру та неефективність судової реформи також вказують результати проведених Центром Разумкова соціологічних досліджень серед громадян. Зокрема, рівень довіри до судів є одним з найнижчих у суспільстві. Так про свою недовіру до судової системи в цілому повідомили 77,7 % опитаних. Судам загальної юрисдикції, своєю чергою, не довіряють 69,7 % респондентів [1]. А тому законодавче вдосконалення судової системи та статусу суддів судів загальної юрисдикції в контексті реформування публічної служби в Україні, є однією з передумов подальшого розвитку нашої країни як правової та демократичної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні, у порівнянні з 2005 роком, вітчизняне законодавство не зазнало значних змін та доповнень із приводу запровадження інституту публічного управління, коли КАСУ дав визначення поняття «публічна служба». Хоча питання щодо необхідності створення нової моделі управління постало в науковому просторі ще на початку ХХ століття, учені неодноразово у своїх дослідженнях висвітлювали тему публічної служби в судовій гілці влади, наголошуючи на її пріоритетності в порівнянні з іншими формами управління. Першою, хто провів комплексний аналіз публічної служби в Україні, стала О. С. Петренко, яка у своїй кандидатській дисертації розглянула її як інтегрований інститут, основними елементами його є громадська, політична, спеціалізована та адміністративна служба [1].

Наукова дискусія стосовно публічної служби зацікавила багатьох науковців, які сформулювали власне бачення поняття публічного управління та публічне управління в діяльності суду. Проаналізувавши роботи відомих вчених, таких як: М. М. Білінська [2, с. 30], В. В. Баштанник [3, с. 5], І. В. Письменний [4, с. 200] та інших, ми дійшли висновку, що протягом тривалого часу публічна служба розглядалася виключно як система, яка включала державну службу та службу в органах місцевого самоврядування. Окрім цього, вітчизняна наука накопичила чимало наукових робіт у сфері дослідження засад діяльності суддів в Україні. Зокрема, такими науковцями є Р. Бахер, О. Ворожбит, А. Городовенко, В. Єгорова, Л. Зуєва, Д. Кулешов, О. Овчаренко, М. Оніщук, Г. Пігарева, Г. Пономаренко, М. Суховій та інші.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз особливостей служби суддів судів загальної юрисдикції в системі судових органів України, а також загальних засад організації і діяльності суддів в Україні; дослідження сфери публічного управління в діяльності судової гілки влади.

Виклад основного матеріалу. Реформування публічної служби в Україні сприятиме формуванню принципово нової системи судоустрою. Водночас реалізація зазначеної політики передбачає необхідність дослідження правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні. Варто зауважити, що чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття «правовий статус судді суду загальної юрисдикції». Здійснивши аналіз нормативних положень, що містять визначення «судді загального суду», та відповідних досліджень учених-науковців, можемо зробити відповідний висновок про те, що поняття суддів та правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є кардинально різними. Зокрема,

правовий статус суддів загальної юрисдикції містить поняття судді, однак є більш складною та багатоаспектною правовою дефініцією.

Сутність і зміст діяльності суддів судів загальної юрисдикції визначається через сукупність відповідних юридичних елементів, що входять до структури їх правового статусу, до яких належать: правосуб'єктність судді, його права та обов'язки, функції, принципи, юридична відповідальність та гарантії діяльності [5].

Правосуб'єктність суддів суду загальної юрисдикції полягає в здатності осіб бути носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків професійних суддів. Доречно зазначити, що саме правосуб'єктність є необхідною умовою задля повного володіння правовим статусом суддів судів загальної юрисдикції. Чинним Законом України «Про судоустрій та статус суддів» передбачені певні обмеження щодо осіб, які можуть бути судьями та, відповідно, набувати повний обсяг прав та обов'язків для здійснення своєї професійної діяльності.

Окрім того, законом, зазначеним вище, встановлено вичерпний перелік прав суддів судів загальної юрисдикції, які за змістом, на нашу думку, доречно було б поділити на три основні категорії:

– права, що закріплюють особливий правовий статус суддів судів загальної юрисдикції та спрямовані на забезпечення його захисту. Зазначена група прав спрямована на уособлення правового становища суддів, із вказівкою на його правову захищеність та збільшення обсягу його повноважень;

– права, що допомагають виконувати професійні функції та службові обов'язки;

– права, що забезпечують реалізацію судьями конституційних прав, свобод та можливість користування соціальними благами. Цей перелік прав закріплює певні суддівські переваги та гарантії, які вказують на особливий, підвищений державний захист суддів.

Виконання завдань правосуддя, що здійснюється виключно судами, є основною функцією системи судових органів України. Суддів судів загальної юрисдикції, беззаперечно, варто вважати основною ланкою правового механізму реалізації системи функцій судів загальної юрисдикції. Саме їх правовий статус орієнтований на підвищення ефективності здійснення судами загальної юрисдикції судової влади в цілому.

Говорячи про принципи діяльності суддів, варто зауважити, що в контексті реформування публічної служби в Україні, важливого значення набувають міжнародні стандарти, впровадження яких значно сприяє євроінтеграційному процесу в Україні. Зокрема, поведінка суддів судів загальної юрисдикції повинна ґрунтуватись на Бангалорських принципах етичної поведінки суддів, які містять 6 основних показників (принципів): незалежність, об'єктивність, чесність та неупідуку-пність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність [6]. Саме реалізація принципів, зазначених вище, має на меті підвищення рівня довіри суспільства до судової системи загалом.

Важливо, що всі судді в Україні мають єдиний статус, незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції або посади, яку обіймає суддя. Це означає, що всі судді в однаковій мірі несуть юридичну відповідальність.

Водночас, судді судів загальної юрисдикції наділені цілим переліком специфічних ознак, які відрізняють їх від інших носіїв державної влади. Зокрема, головними з них є незалежність судді, суддівський імунітет, незмінюваність суддів, недоторканність суддів, особливий характер дисциплінарної відповідальності суддів, а також низка гарантій їхньої діяльності.

Гарантувавши суддівську недоторканність, законодавець, перш за все, мав на меті захистити суддів від незаконного впливу та тиску, тим самим створивши належні умови для винесення ними неупередженого та об'єктивного рішення в судових справах. Однак, на практиці гарантії судового імунітету все більше стають предметом зловживань з боку несумлінних суддів. Так усе частіше судді, прикриймаючи імунітетом, перешкоджають поліцейським правильно оформлювати матеріали кримінального провадження, навмисне відмовляються від проведення особистого огляду, огляду речей і транспортних засобів, умисно ухиляються від явки на розгляд кримінальної справи, а іноді навіть здійснюють злісну непокору й активний опір працівникам правоохоронних органів.

Отже, проаналізувавши сутність правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, ми можемо зробити висновок, що саме судді судів загальної юрисдикції безпосередньо реалізують основні функції правосуддя і від рівня їхнього правового статусу залежить авторитет судової влади та ефективність здійснення правосуддя в Україні. Суди загальної юрисдикції є основною ланкою спеціалізованих судів із розгляду цивільних, адміністративних і кримінальних справ та є найбільш наближеними до населення, а тому чітке визначення їх правового статусу наразі є вкрай необхідним.

Становлення України як правової, демократичної держави, для якої права та свободи громадян є найвищою соціальною цінністю, неможливе без створення незалежної, об'єктивної, чесної та авторитетної судової влади. Досягнення зазначених цілей можливе не лише завдяки вдосконаленню загальних засад організації судової влади в Україні, але й шляхом здійснення комплексного реформування публічної служби. Саме ефективна система публічної служби, яка б відповідала загальнодержавним стандартам розвинених європейських країн, є однією з головних умов функціонування незалежних та високоавторитетних суддів судів загальної юрисдикції.

Під публічною службою в органах судової влади України, у першу чергу, варто бачити політично-нейтральну, професійну діяльність судді в судах, органах суддівського врядування та інших державних органах системи правосуддя та установах з організації та забезпечення діяльності судів і суддів [7].

Складання присяги суддею суду загальної юрисдикції є початком здійснення ним публічної служби, яка продовжується аж до того часу, до поки він не буде звільнений із посади судді органом, який його обрав або призначив.

У ст. 3 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII нормотворець наголошує на тому, що «...дія цього закону не поширюється на суддів...» [8].

Отже, Закон, зазначений вище, фактично не відносить посади суддів судів загальної юрисдикції ані до політичних, ані до посад державних службовців.

Натомість, ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016р. № 1402-VIII закріплює положення про те, що судді є посадовими особами судової влади [9]. Однак, беручи до уваги характер змін, що відбулись у сучасному суспільному, політичному та економічному житті нашої держави, враховуючи час прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ми можемо констатувати нагальну необхідність законодавчого закріплення статусу суддів судів загальної юрисдикції як принципово-окремого та відмінного виду публічної служби.

До переліку функцій суддів судів загальної юрисдикції не належать жодні функції політичного характеру. Головним їх обов'язком є вирішення питання права шляхом здійснення неупередженого та справедливого правосуддя. Своєю діяльністю судді здійснюють незалежно, підкорюючись при тому лише вимогам Конституції України та керуючись чинними законодавчими актами й особистою правосвідомістю.

Незважаючи на те, що судді судів загальної юрисдикції обіймають державні посади, вони не мають та не можуть мати статусу державних службовців.

Діяльність державних службовців за своєю правовою дефініцією припускає можливість наявності певних ієрархічних зв'язків, підзвітності, залежності та підконтрольності. Реалізація функцій правосуддя безпосередньо державною службою суперечило б загально визнанам конституційним принципам організації незалежних місцевих судових органів загальної юрисдикції. За своїм лексичним значенням та тлумаченням правосуддя не може перебувати в підпорядкуванні комусь або до чогось, окрім, завдання захисту законних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Однак, судді судів загальної юрисдикції входять до системи публічної служби України, а отже, є публічними службовцями.

Стратегічні питання підвищення професіоналізму, ефективності діяльності суддів судів загальної юрисдикції та відновлення довіри громадян визначено Стратегією розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 рр. [10].

У процесі досягнення цілей, зазначених вище, не можна забувати про загальну специфіку професійної діяльності публічних службовців. А тому необхідно звернути особливу увагу на моральні основи суддів судів загальної юрисдикції. Одним із основних регуляторів, який визначає безпосередні дії та конкретну поведінку особи, є її індивідуальна моральна спрямованість. Саме ця обставина визначає об'єктивну необхідність у врахуванні поряд із професіоналізмом судді суду загальної юрисдикції морального чиннику.

Чесність, принциповість, служіння громадському обов'язку та інші моральні якості мають одне із головних значень для суддів судів загальної юрисдикції під час здійснення ними своїх професійних обов'язків як публічних службовців, оскільки діяльність органів судової влади має бути максимально напруженою на реалізацію основних принципів і засад Конституції України та інших нормативно-правових актів.

Моральність чи аморальність дій суддів судів загальної юрисдикції повинна оцінюватись не лише за кінцевими результатами їх діяльності, а й, зокрема, з урахуванням рівня їх об'єктивного ставлення до оцінки законності тих чи інших дій

під час процесу підготовки конкретних проектів рішень у справах. А отже, до особистісних вимог до суддів судів загальної юрисдикції як публічних службовців, які відіграють особливо велику роль, належать: справедливість, чесність, об'єктивність, неупередженість, порядність, уважне ставлення до здійснення власних професійних обов'язків, високий рівень вимогливості як до оточуючих, так і до власне себе, критичність, завзятість і терпіння під час досягнення мети тощо.

Діяльність суддів судів загальної юрисдикції як публічних службовців характеризується наступними ознаками: судді судів загальної юрисдикції обіймають державні посади в органах державної судової влади, при тому не належачи ні до категорії політичних, ні державних службовців; існує особливий порядок призначенням та проходженням суддівської служби; судді судів загальної юрисдикції у своїй діяльності є незалежними та підпорядкованими лише закону; оплата праці суддів судів загальної юрисдикції здійснюється за рахунок коштів державного бюджету [11].

Висновки. Отже, проаналізувавши особливості служби суддів судів загальної юрисдикції в системі судових органів України, з метою формування принципово нової організації їх діяльності як суб'єктів публічної служби, варто наголосити на необхідності врахування цілого ряду обставин та сучасних тенденцій, зокрема: зміцнення вертикалі державної влади, у тому числі забезпечення доцільного поєднання централізації та децентралізації; послідовного дотримання принципів правової держави. Під час управління розвитком публічної служби в судах загальної юрисдикції також варто зважати на специфіку завдань судової гілки влади загалом.

Використані джерела:

1. Центр Разумкова. Ставлення громадян України до судової системи. URL : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-dosudovoi-systemy>. (дата звернення: 21.01.2021)
2. Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : дис... канд. наук: 2008 р. URL : <http://www.disslib.org/formuvannja-intehrovanoho-institutu-publichnoyi-sluzhby-v-ukrayini.html>. (дата звернення 21.01.2021 р.).
3. Білінська М. М. Розвиток партнерських відносин між органами державної влади і громадянами: актуальні проблеми. Універ. наук. зап. : Часоп. Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2012 р. № 2. С. 30-35.
4. Башпанник В. В. Структурні характеристики та тенденції організаційного розвитку національних систем публічного управління в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. Вісн. НАДУ. 2009 р. № 1. С. 5-16.
5. Федоренко В. Л. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції. Часопис Київського університету права. 2005. № 3. С. 63-69.
6. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016р. № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (дата звернення: 21.01.2021)
4. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. № 995_j67. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67. (дата звернення: 21.01.2021)
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. (дата звернення: 21.01.2021)

9. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. дата звернення: 21.01.2021)

10. Синявина М. Публічне управління та публічна служба як результат демократизації державного управління. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2014_1_21. (дата звернення: 21.01.2021)

11. Гончарук Н. Т. Модернізація державної служби України на сучасному етапі розвитку. *Право та державне управління*. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2017. № 4, т. 2. С. 191-198.

12. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (да та звернення: 21.01.2021)

References:

1. Tsentrazumkova. Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy. N. d. N. p. URL : http://razumkov.org.ua/napriamky/so_tsiologichnidoslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy. [in Ukrainian].

2. Petrenko, O. S. (2008) Formuvannia intehrovanoho instytutu publichnoi sluzhby v Ukraini. *Candidate's thesis*. N. p. URL : <http://www.disslib.org/formuvannia-intehrovanoho-institutu-publichnoyi-sluzhby-v-ukrayini.html>. [in Ukrainian].

3. Bilynska, M. M. (2012) Rozvytok partnerskykh vidnosyn mizh orhanamy derzhavnoi vlady i hromadianamy: aktualni problemy. *Univer. nauk. zap. : Chasop. Khmelnyts. un-tu upr. ta prava - Magazine*. Khmelnytsky. un-tu upr. and rights, 2, 30-35. [in Ukrainian].

4. Bashtannyk, V. V. (2009) Strukturni kharakterystyky ta tendentsii orhanizatsiinoho rozvytku natsionalnykh system publichnoho upravlinnia v umovakh suchasnykh yevroin tehra tsiinykh protsesiv. *Vishn. NADU - Bulletin of NAPA*, 1, 5-16. [in Ukrainian].

5. Fedorenko, V. L. (2005) Konstytutsiino-pravovy status suddiv sudiv zahalnoi yu rysdyk tsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law*, 3, 63-69. [in Ukrainian].

6. Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016r. № 1402-VIII. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukrainian].

4. Banhalorski pryntsyipy povedinky suddiv vid 19.05.2006 r. № 995_j67. (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67. [in Ukrainian].

8. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. [in Ukrainian].

9. Pro Stratehiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. [in Ukrainian].

10. Syniavyna, M. Publichne upravlinnia ta publichna sluzhba yak rezultat demo kraty zatsii derzhavnoho upravlinnia. N. d. N. p. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2014_1_21. [in Ukrainian].

11. Honcharuk, N. T. (2017) Modernizatsiia derzhavnoi sluzhby Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, 4, vol. 2, 191-198. Zaporizhzhia : Klasych. pryvat. un-t. [in Ukrainian].

12. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 35-36, 37, art. 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2021

Миргород-Карпова В. В., кандидат юридических наук, преподаватель кафедры АГПФЕБ Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)

ОБЩИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕЙ В УКРАИНЕ

В статье раскрыты общие принципы организации и деятельности судей судов общей юрисдикции в Украине. Определены правовой статус судей и ключевые особенности такого статуса. Обосновано существование модели «судья-публичный служащий».

В рамках исследования акцентировано, что именно судьи судов общей юрисдикции непосредственно реализуют основные функции правосудия и от уровня их правового статуса зависит авторитет судебной власти и эффективность осуществления правосудия в Украине. Под публичной службой в органах судебной власти Украины в первую очередь предложено усматривать политически нейтральную, профессиональную деятельность судьи в судах, органах судейского управления и других государственных органах системы правосудия и в учреждениях по организации и обеспечению деятельности судов и судей.

Ключевые слова: судья, судоустройство, правовой статус судей, публичный служащий.

Myrhorod-Karпова V., Candidate of Law, Lecturer of the Department of AGPFEB of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

GENERAL PRINCIPLES OF JUDGES 'ORGANIZATION AND ACTIVITIES IN UKRAINE

In the conditions of active development and improvement of the system of public administration in the world, the role of public service as a defining feature of a democratic and legal state is strengthening. Since the signing of the Association Agreement with the European Union by Ukraine, it has become necessary to introduce and enshrine in national legislation such an institution as a public service. This became a lever that launched the process of reforming the government system in the country and determined the right vector for the development of public service in Ukraine.

Given the current indicators of public confidence in the judiciary, it can be argued that the institution of public service in the judiciary is purely formal, and therefore this issue is relevant and needs to be addressed as soon as possible. In view of this, we believe that the introduction of the new Concept, which will consolidate the legal status of a judge as a public servant of a court of general jurisdiction, will be the beginning of the real functioning of a judge of a court of general jurisdiction. The study revealed the general principles of organization and activity of judges of courts of general jurisdiction in Ukraine. The legal status of judges is outlined and the key features of such status are identified. The existence of the "judge-public servant" model is substantiated.

The study emphasizes that judges of courts of general jurisdiction directly implement the basic functions of justice, and the level of their legal status depends on the authority of the judiciary and the efficiency of justice in Ukraine. Courts of general jurisdiction are the main link of specialized courts for civil, administrative and criminal cases and are the closest to the population, and therefore, a clear definition of their legal status is now essential. It is suggested

that under the public service in the judiciary of Ukraine, first of all, one should see politically neutral, professional activity of a judge in courts, judicial authorities and other state bodies of the justice system and institutions for organizing and ensuring the activities of courts and judges.

Keywords: judge, judicial system, legal status of judges, public servant.

DOI:10.33766/2524-0323.93.69-79

УДК 338.22

*Остудімов Б. А., аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)*

e-mail: markys78@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9994-9827>

ДОКТРИНАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті здійснено аналіз доктринальної основи дослідження енергетичної безпеки крізь призму існуючого наукового доробку вітчизняної науки в даній сфері. Звернено увагу на те, що проблематика енергетичної безпеки є багатогранною, що зумовлює міжгалузевий і міждисциплінарний підходи до її вивчення. Автором акцентовано на тому, що в доктринальних джерелах дослідження енергетичної безпеки висвітлюються питання потреби розкриття природи і сутності ядерного права, здійснення контролю в галузі ядерної та радіаційної безпеки, а також про адміністративно-правові та конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України, державне регулювання у сфері енергетики України, міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики і т. ін. Визначено перспективні напрями подальшого вивчення енергетичної безпеки, механізмів її забезпечення.

Ключові слова: доктрина, енергетична безпека, енергетика, міжнародне право, конституційне право, адміністративне право, наукові підходи.

Постановка проблеми. Забезпечення безпечних умов для життя і здоров'я, досягнення екологічної рівноваги вимагає належних гарантій, у тому числі енергетичної безпеки. Остання, як відомо, є важливою складовою національної безпеки держави, унаслідок чого енергетика традиційно вважається однією з особливо регульованих галузей. Водночас, ефективність державно-правового регулювання у даній сфері, як і в більшості інших, зокрема, залежить від належного інституційного забезпечення.

Усі ці аспекти досліджуються в різних галузях сучасної науки в Україні, і певною мірою — в інших державах. Прикметно, що особливо в галузях адміністративного та міжнародного права прослідковується інтерес сучасних учених до порушеної проблематики, на відміну від попередніх історичних періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання енергетичної безпеки фактично є доволі новим та недостатньо вивченим у вітчизняній юридичній науці. Водночас спостерігається певна увага до них з боку представників економічної, технічної науки, державного управління тощо. Зокрема, вирізнямо внесок таких дослідників, як: Г. Балок, О. Биконя, С. Білоцький, Ю. Ващенко, Е. Гізатулліна,

А. Деркач, Г. Джумагельдієва, В. Устименко, О. Зельдіна, Н. Камінська, О. Кишко-Єрлі, Р. Коцоба, І. Личенко, О. Сердюченко, О. Трегуб, А. Франчук, І. Чукаєва, Л. Щербина та інші. Однак, попри зазначені праці вищенаведених учених, питання доктринальної основи дослідження енергетичної безпеки так і не було систематизовано на рівні окремого дослідження, що, своєю чергою, актуалізує проведення наукових розвідок з цього питання.

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення аналізу доктринальної основи дослідження енергетичної безпеки крізь призму існуючого наукового доробку вітчизняної науки в даній сфері для систематизації наукових підходів щодо вивчення цього наукового напрямку.

Виклад основного матеріалу. З огляду на активізацію процесу європейської інтеграції України, оскільки енергетика є одним з двох найважливіших напрямів регулювання на рівні ЄС, очевидним є визначення пріоритетності державно-правового регулювання у сфері енергетики та енергетичної безпеки й міжнародного співробітництва нашої держави у визначеній галузі.

Тому закономірним є звернення уваги на окремі аспекти, а також суміжні питання, пов'язані з енергетичною безпекою фактично після проголошення незалежності України. Так, насамперед, слід виокремити значний внесок у розробку теоретичної основи енергетичної безпеки Г. І. Балюк, яка ще з кінця минулого століття підготувала низку фундаментальних праць, а саме: «Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології)» (Київ, 1996), «Проблеми формування та становлення ядерного права України» (Київ, 2000), «Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду» (Київ, 2012) та ін. Науково обґрунтовано доцільність виокремлення ядерного права України як комплексної галузі ядерного права і як науки еколого-правового спрямування на рівні докторської дисертації, при тому в наступних працях згадано авторкою звернуто увагу на міжгалузеву проблематику ядерного права, заподіяної ядерної шкоди тощо [1-2].

У межах науки адміністративного права підготовлено низку досліджень із даної проблематики. Зокрема, варто виділити такі кандидатські дисертації: А. Л. Деркача на тему «Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки» (Київ, 2007), О. В. Сердюченко — «Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України» (Київ, 2009), В. В. Коробкіна — «Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні» (Запоріжжя, 2015) та деякі інші [3-5].

Не можна не згадати докторську дисертацію Ю. В. Ващенко «Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект» (Київ, 2015). Тут розглядається державне регулювання у сфері енергетики як комплекс правових, економічних та технічних засобів, за 383 допомогою яких здійснюється вплив держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання у сфері енергетики, що спрямований на забезпечення енергетичної безпеки, збалансування публічних та приватних інтересів у сфері енергетики, створення умов для розвитку конкуренції, забезпечення недискримінаційного доступу до товарів та послуг суб'єктів господарювання галузі енергетики, захист прав споживачів енергетичних послуг.

Своєю чергою, енергетичну безпеку визначено як стан захищеності носіїв енергетичних інтересів (зокрема, людини, регіону, суб'єкта господарювання, галузі економіки, держави) від загроз дефіциту в забезпеченні їх потреб в енергії шляхом гарантованого доступу до безпечних для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими і доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності, використання енергетичних ресурсів із відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян. А енергетичну безпеку людини — як стан захищеності людини, як носія енергетичних інтересів від загроз дефіциту в забезпеченні її потреб в енергії шляхом надання доступу до безпечних для життя, здоров'я та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими і доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності, максимально можливого з огляду на технічні, економічні та інші умови доступності використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян [6, с. 384].

Своєрідною є позиція Ю. В. Ващенко щодо виокремлення права на доступ до сучасних енергетичних послуг, котрий розглядається як можливість людини отримувати безпечні для життя, здоров'я та навколишнього природного середовища енергетичні послуги належної якості за економічно обґрунтованими та доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян. Погоджуємось, що це право доцільно закріпити в міжнародно-правових актах з прав людини, а також в актах національного законодавства (передусім, у конституціях) або як окреме право людини, або як окрему складову права людини на достатній життєвий рівень [6, с. 385].

Доцільно також виділити внесок Р. О. Коцюби, яка підготувала два дисертаційних дослідження «Конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні» (Київ, 2010) і «Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти» (Київ, 2017) [7-8]. Обидві роботи виконано в межах науки конституційного права, тому звернуто увагу на те, що безпечність використання ядерної енергії має стати важливим правовим принципом законодавчого забезпечення діяльності в цій сфері, а також захисту прав людини внаслідок цього. Авторкою вбачається, що право людини на ядерну безпеку є складним правом, забезпечення якого тісно пов'язане з іншими правами, зокрема, правом соціального захисту та соціального забезпечення, правом на охорону здоров'я, правом на соціально-економічну компенсацію від ризику діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також із гарантіями забезпечення доступу до інформації та правом на її отримання, правом на участь у формуванні політики у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки, захистом від впливу іонізуючого випромінювання, правом на відшкодування шкоди спричиненої негативним впливом іонізуючого випромінювання та ін.

Запропоновано концепцію деклараційно-конституційного регулювання політики ядерної безпеки, що ґрунтується на міжнародно-правових актах у сфері гарантій ядерної безпеки, які були імplementовані в національне законодавство та недостатньої мірою відбиті в Конституції України як гарантії ядерної безпеки людини і народу. Р. О. Коцюбою сформульовано конституційно-правові засади політики ядерної безпеки як системи конституційних принципів і положень щодо утвердження та гарантування права людини на безпечне довкілля, захищеного від шкідливого впливу ядерної енергії, радіаційного й іонізуючого випромінювання. Визначено роль гарантій ядерної безпеки як системоутворюючого чинника становлення гарантій та деклараційно-конституційних складових правової системи, зокрема, у формуванні комплексних галузей права та міжгалузевих інститутів (ядерне право, право радіаційної безпеки, радіоекологічне право та ін.) [7, с. 352].

Безперечно, неоднозначними є підходи стосовно виокремлення останніх міжгалузевих інститутів, низки інших концептуальних положень та підходів. Проте раціональними є сформульовані положення про конституційний вимір забезпечення гарантій ядерної безпеки в умовах глобалізації, у зв'язку з процесами «денуклеаризації» території України, що стала ключовим чинником в утвердженні незалежності, узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення конституційно-правових гарантій ядерної безпеки.

Оригінальний підхід спостерігається в колективній монографії «Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування» за ред. П. Д. Біленчука (Київ, 2009). Тут викладено основні положення доктрини ядерного стримування та роззброєння, а також концептуальні засади запобігання та протидії ядерній злочинності. Зауважується, що ядерна злочинність та її різновид – ядерний тероризм – належить до нових видів проти-правної діяльності і полягає в застосуванні або погрози застосування ядерних чи радіоактивних матеріалів, вибухових або забруднюючих пристроїв на їх основі для досягнення соціальних, економічних чи політичних цілей. Загроза ядерної злочинності посилюється тим, що вона носить міжнародний характер за способом організації злочину та об'єктом його посягання. Це пояснює особливу увагу, яка приділяється світовою спільнотою питанням протидії ядерній злочинності, організації міжнародного контролю за поширенням ядерних технологій та матеріалів [9].

Своєю чергою, не стоять осторонь заявленої проблематики і юристи-міжнародники. Наприклад, на рівні навчальних і навчально-методичних видань із міжнародного права, у наукових статтях зауважується на необхідності виокремлення міжнародного енергетичного права, міжнародного атомного права, врегулювання відповідальності за заподіяну шкоду в цій сфері [10-12].

С. Д. Білоцький у докторській дисертації на тему «Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики» (Київ, 2015) обґрунтував місце концепції екологічно орієнтованої енергетики (ЕОЕ) в рамках правової системи, звернув увагу на роль міжнародних стандартів у просуванні ЕОЕ як альтернативи вуглецевій енергетиці; міжнародно-правові засади відновленої енергетики, регулювання біоенергетики; особливості регулювання ЕОЕ в міжнародному морському праві, міжнародному праві навколишнього середовища; інституційні механізми вирішення спорів у рамках екологічно орієнтованої енергетики тощо.

Як бачимо, що роботу вирізняє акцентування на регулювативній, охоронній та прогностичній функціях міжнародного права в регулюванні ЕОЕ. Попереду, звісно, ще вивчення та здійснення імплементації норм щодо екологічної енергетики на рівні інтеграційних об'єднань і в національному праві, насамперед, у законодавство України [13]. Загалом треба додати, що роль механізмів впливу на регулювання питань енергетики на міжнародному рівні є вкрай великою через міжнародний характер значної кількості енергетичних питань. Тому досить логічно, що на рівні Європейського Союзу [26] й інших міждержавних об'єднань та організацій [31] уже давно запроваджено спеціальні механізми для узгодження різних інтересів на рівні міжнародного нормотворення, у тому числі й в енергетичній сфері.

Цікаві аспекти проблематики енергетичної безпеки розкриваються в роботах учених-економістів. Так О. В. Мельник звертає увагу на пріоритети та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України у взаємодії із суміжними галузями (Київ, 2006), З. С. Люльчак – на стратегії розвитку та регулювання регіонального розвитку ринку теплової енергії (Львів, 2007), І. К. Чукаєва – на паливний комплекс України (Київ, 2006), Л. В. Щербина – на теоретичні засади дослідження енергоринку України та його суб'єктів в умовах трансформації економіки (Харків, 2006), О. В. Юспін – напрямки оптимізації структури енергетичної галузі України в контексті економічної безпеки (Київ, 2007), Е. Н. Гізатуліна – на організаційно-економічний механізм державного управління паливно-енергетичним комплексом України (Харків, 2008) тощо.

Одночасно, у науці державного управління також спостерігається інтерес до питань енергетики, енергетичної безпеки. Наприклад, А. Франчук досліджує розвиток системи державного регулювання енергетики України (Київ, 2009). Події останніх років на території України, включаючи збройний конфлікт на сході та півдні України, знайшли відображення у відповідних наукових розвідках. Тому зазначимо, що все частіше дослідники звертають увагу на правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях (О. А. Трегуб), проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення (О. І. Личенко), перспективи нормативного забезпечення ліквідації надзвичайних ситуацій на територіях затоплених вугільних шахт (О. Ю. Іларіонов) та ін.

Звісно, бойові дії загострили існуючі проблеми, тому з'явилися нові виклики, що зумовили зростання соціальної напруги, погіршення здоров'я, відтік місцевого населення в інші регіони, економічний занепад Донецької і Луганської областей, недотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях України [14]. Отже, забезпечення екологічної та енергетичної безпеки, відновлення екологічної рівноваги пов'язано не лише з покращенням якості довкілля, але й соціальним та економічним відродженням міст на постконфліктних територіях. Зокрема, потребує реагування проблема накопичення на відповідних територіях значних обсягів небезпечних відходів, а ефективність управління на постконфліктних територіях можливо підвищити шляхом здійснення якісного моніторингу довкілля, із залученням космічних технологій, що необхідно унормувати в законодавстві [15].

Актуальними залишаються питання, порушені в монографії Г. Д. Джумгельдієвої «Правовое обеспечение энергосбережения» (Донецьк, 2011), у дисертації О. Б. Кишко-Єрлі «Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії» (Київ, 2010) тощо [18-19]. До того ж, у попередніх наших публікаціях уже зверталась увага на корупційні та інші ризики, які існують в енергетичній сфері України, а також шляхи і напрями їх усунення й попередження [25]. В умовах загроз збройних агресій украї важливим є акцентування на питаннях ядерного роззброєння, його переваг і недоліків для безпеки конкретної держави та світового співтовариства [28].

Безумовно, перелік актуальних факторів впливу, які прямо чи опосередковано стосуються енергетичної безпеки людини і держави, іноді поширюються і на регіональний чи глобальний рівні, і їх можна продовжувати. Водночас, слід зауважити, що на нашому погляді вдало розкривається в одній з останніх дисертаційних праць про організаційно-економічний механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України. Її автор, О. С. Биконя, розробив даний механізм інтегрованої інтелектуальної енергетичної системи на основі конвергенції інформаційно-комунікаційних та енергетичних технологій в умовах лібералізації та євроінтеграції ринку електроенергії, що є складової політики трансформації ринку цифрової економіки [29].

Також у колективній монографії на тему «Організаційно-економічний механізм енергозбереження» (Тернопіль, 2018) зазначено, що ефективна політика енергозбереження може бути реалізована на основі концепції сталого розвитку та застосування світового досвіду розвинених країн, який передбачає соціальну відповідальність усіх учасників процесу управління: держави, місцевих органів влади, громадського сектору та населення. А організаційно-економічний механізм енергозбереження трактується як сукупність заходів, що забезпечують максимально ефективне використання потенціалу енергозбереження за мінімальних витрат енергоресурсів на виробництво продукції. Ці заходи повинні мати яскраво виражений стимулюючий характер і забезпечувати економію коштів, яка досягається в результаті підвищення енергоефективності виробничого процесу.

Концептуальна модель згаданого механізму передбачає застосування сонячної енергетики як одного із видів відновлюваних джерел енергії. При тому зазначається про мотиваційний механізм задля зменшення питомої енергоемності праці при наданні послуг, а також стимулювання; екологічний аспект відіграє важливу роль у процесі енергозбереження та досягається шляхом зменшення маси викидів шкідливих речовин у довкілля. Загалом широке впровадження сонячної енергетики у виробництво та побут підвищить енергетичну й економічну незалежність нашої країни, зменшить залежність споживачів від імпорту традиційних енергоресурсів, генеруючих компаній та сприятиме збереженню довкілля [30].

Висновки. Отже, здійснений аналіз доктринальної основи дослідження енергетичної безпеки демонструє той факт, що проблематика енергетичної безпеки є досить широкою і багатоаспектною, однак вивчається відносно недавно представниками багатьох галузей сучасної науки. Інтерес учених прослідковується переважно у вітчизняній юридичній та економічній науках. Особливо поширені напрями вивчення, зокрема: енергетичне право, ядерне право, здійснення контролю

в галузі ядерної та радіаційної безпеки, адміністративно-правові та конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України, державне регулювання у сфері енергетики України, міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики і т. ін. Це засвідчує міжгалузевий і міждисциплінарний характер енергетичної безпеки, наявність різноманітних підходів до розкриття її сутності, специфіки регулювання й забезпечення реалізації.

Також можна визначити перспективні напрями подальших досліджень енергетичної безпеки, насамперед: зарубіжний досвід її забезпечення й енергозбереження; інституційний механізм енергетичної безпеки; відновлювальна енергетика; інтелектуальна енергетична система України; радіоекологічна безпека; відновлення екологічної рівноваги; здійснення громадського контролю в даній сфері тощо.

Використані джерела:

1. Баллок Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України : дис. доктора юрид. наук : 12..00.01, 12.00.06. Київ, 2000. 270 с.
2. Баллок Г. І. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду : навчальний посібник / Баллок Г. І., Кронда О. Ю., Сушків О. В. ; за заг. ред. Г. І. Баллок. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2012. 144 с.
3. Сердюченко О. В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 212 с.
4. Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 213 с.
5. Коробкін В. В. Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 18 с.
6. Ващенко Ю. В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: дисер. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.07. Київ, 2015. 488 с.
7. Коцуба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дисс.. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2017. 39 с.
8. Коцуба Р. О. Конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 206 с.
9. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Маслюк О. В. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування. Монографія / За ред. П. Д. Біленчука. Київ, 2009. 88 с.
10. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
11. Камінська Н., Акімов М. О. Відповідальність держави за знищення цивільних повітряних суден: особливості міжнародно-правового та національного регулювання. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2020. № 3(91). С. 89-101. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.89-101>.
12. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
13. Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: дисер. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.11. Київ, 2015. 765 с.
14. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 85–92.

15. Трегуб О. А. Правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2020. № 92. С. 273-285. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.273-285>.

16. Мельник О.В. Пріоритети та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України у взаємодії з суміжними галузями : дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.07.01. Київ, 2006. 190 с.

17. Люльчак З. С. Стратегія розвитку та регулювання регіонального розвитку ринку теплової енергії : дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.02.03. Львів, 2007. 27 с.

18. Гизатуллина Е. Н. Организационно-экономический механизм государственного управления топливно-энергетическим комплексом Украины : дис. на соиск. учен. степ. канд. екон. наук по специальности : 08.00.03. Харків, 2008. 239 с.

19. Джумагельдиева Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения : монография. Донецк : Юго-Восток, 2011. 374 с.

20. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.06 . Київ, 2010. 230 с.

21. Чукаєва І. К. Паливний комплекс України: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. на здоб. наук. ступ. д-ра екон. наук за спеціальністю 08.07.01. Київ, 2006. 424 с.

22. Щербина Л. В. Теоретичні засади дослідження енергоринку України та його суб'єктів в умовах трансформації економіки : дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.06.01. Харків, 2006. 179 с.

23. Юспін О. В. Напрями оптимізації структури енергетичної галузі України в контексті економічної безпеки : дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 21.04.01. Київ, 2007. 200 с.

24. Франчук А. Розвиток системи державного регулювання енергетики України : дис. на здоб.наук. ступ. д-ра наук з державного управління: 25.00.02. Київ, 2009. 424 с.

25. Остудімов Б. А. Корупційні ризики в енергетичній сфері України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. Київ, 2020. Ч. 2. С. 333- 335.

26. Нестерович В. Ф. Лобіювання у правотворчому процесі Європейського Союзу. *Українське право*. 2007. № 1. С. 242-256.

27. Камінська Н. В., Куненко І. С., Камінський А. І. Екологічне право навч. посібник. Київ : Дакор, 2013. 248 с.

28. Камінська Н. В., Задоровський М. Ядерне розбросення України: правові підстави і наслідки. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: матер. V Всеукр. науково-практ. конфер. (Кіровоград, 2 грудня 2016 р.). Кіровоград, 2016.

29. Биконя О. С. Організаційно-економічний механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України : автореф. дисер. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спеціальністю 08.00.03. Київ, 2019. 23 с.

30. Дзядикевич Ю. В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження: монографія. / Ю. В. Дзядикевич, В. Я. Брич, В. В. Дездеула, Р. Б. Гевко, та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 154 с.

31. Нестерович В. Ф. Міжнародно-правове закріплення інституту лобіювання на прикладі Ради Європи та модельного законотворення СНД. *Міжнародний науковий журнал «Влада. Людина. Закон»*. 2010. № 9. С. 33-41.

32. Mwanza, Bupe, & Mbohwa, Charles. (2019). Strategies for Enhancing Extended Producer Responsibility Enforcement: A Review. DOI : <https://doi.org/10.33796/waber-conference2019.66>.

References:

1. Balyuk, G. I. (2000). Problemy` formuvannya ta stanovlennya yadernogo prava Ukrainy: *Doctrin`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Balyuk, G. I. (2012). Cyvil`no-pravova vidpovidal`nist` za yadernu shkodnu : navchal`nyj posibny`k. Balyuk, G. I. , Kronda, O. Yu., Sushyk, O. V. (Eds.) ; G. I. Balyuk (Ed.) . Chernivci : Kondratyev A.V. [in Ukrainian].
3. Serdyuchenko, O. V. (2009). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennya energetychnoyi bezpeky Ukrainy. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Derkach, A. L. (2007). Organizacijno-pravovi aspekty kontrolyu u galuzi yadernoyi ta radiacijnoyi bezpeky. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Korobkin, V. V. (2015) Administratyvno-pravove reguluvannya energopostachannya v Ukraini: *Extended abstract of candidate`s thesis*. Zaporizhzhya. [in Ukrainian].
6. Vashhenko, Yu. V. (2015). Derzhavne reguluvannya u sferi energetyky Ukrainy: administratyvno-pravovij aspekt. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kocyuba, R. O. (2017). Konstytucijno-pravovi garantiyi yadernoyi bezpeky: mizhnarodnyj ta nacional`nyj aspekty. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Kocyuba, R. O. (2010). Konstytucijni zasady zabezpechennya prava lyudyny na yadernu bezpeku v Ukraini. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Bilenchuk, P. D., Kofanov, A. V., Koby`lyans`kyj, O. L., Maslyuk, O. V. (2009). Yaderna zlochynnist`: ponyattya, sutnist`, klasyfikaciya, charakteristika, shliahu zapobigannia, protydiyi, rozsliduvannia. Monografiya. / P. D. Bilenchuk (Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Pronyuk, N. V. (2010). Suchasne mizhnarodne pravo : navch. posib. Kyiv : KNT. [in Ukrainian].
11. Kaminska, N., Akimov, M. (2020). Vidpovidal`nist` derzhavy za znyshhennya cyvil`nyx povitryanyx suden: osoblyvosti mizhnarodno-pravovogo ta nacional`nogo reguluvannya. *Visnyk Lugans`kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3(91), 89-101. [in Ukrainian].
12. Vojcixovs`kyj, A. V. (2020) Mizhnarodne pravo : pidruchnyk. Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Bilocz`kyj, S. D. (2015) Mizhnarodno-pravove reguluvannya u sferi ekologichno oriyentovanoyi energetyky. *Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Nesterovych, V. F. (2017) Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrainy *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences, vol. 200, 85-92*. [in Ukrainian].
15. Tregub, O. A. (2020). Pravove zabezpechennya ekologichnogo vidnovlennya mist na postkonfliktnyx terytoriyax. *Visnyk Lugans`kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 92, 273-285. [in Ukrainian].
16. Mel`nyk, O. V. (2006) Priorityty ta perspektyvy rozvytku palyvno- energetychnogo kompleksu Ukrainy u vzayemodiyi z sumizhnymy galuzyamy. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Lyul`chak, Z. S. (2007) Strategiyi rozvytku ta reguluvannya regional`nogo rozvytku rynku teplovoi energii. *Candidate`s thesis*. L`viv. [in Ukrainian].
18. Gyzatullyna E. N. (2008) Organizacyonno-ekonomycheskyj mexanyzm gosudarstvennogo upravleniya toplivno-energety`cheskym kompleksom Ukrainy. *Candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Russian].
19. Dzhumagel`dieva, G. D. (2011) Pravovoie obespechenuie energosberezeniya : monografiya. Donetsk : Yugo-Vostok. [in Russian].

20. Kyshko-Yerli, O. B. (2010) Pravove reguluvannya vykory`stannya vidnovlyuvanx dzherel energiji. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Chukayeva, I. K. (2006) Palyvnyj kompleks Ukrayiny: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Shherbyna, L. V. (2006) Teoretychni zasady doslidzhennya energorynku Ukrayiny ta jogo subyektiv v umovax transformaciyi ekonomiky. *Candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
23. Yuspin, O. V. (2007) Napryamy optymizaciyi struktury energetychnoyi galuzi Ukrayiny v konteksti ekonomichnoyi bezpeky. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
24. Franchuk, A. (2009) Rozvytok systemy derzhavnogo reguluvannya energetyky Ukrayiny. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Ostudimov, B. A. (2020). Korupcijnri ryzky v energetyhnij sferi Ukrayiny. *Realizaciya derzhaonoyi antykorupcijnnoyi polityky v mizhmarodnomu vymiri : materialy V Mizhmar. nauk.- prakt. konf. (Kyjiv, 9–10 grud. 2020 r.) : u 2 ch. ; Ch.2 - Implementation of state anti-corruption policy in the international dimension: materials V International. scientific-practical conf. (Kyjiv, December 9–10, 2020): Part. 1-2; Part 2, 333-335*. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Nesterovych, V. F. (2007) Lobyuvannya u pravotvorchomu protsesi Yevropeys'koho Soyuzu. *Ukrayins'ke pravo – Ukrainian law, 1, 242-256*. [in Ukrainian].
27. Kamins'ka, N. V., Kunenko, I. S., Kamins'kyj, A. I. (2013). Ekologichne pravo : navch. posibnyk. Kyiv : Dakor. [in Ukrainian].
28. Kamins'ka, N. V., Zadorovs'kyj, M. (2016) Yaderne rozzbroyennya Ukrayiny: pravovi pidstavy i naslidky. *Aktual'ni pravovi ta gumanitarno-ekonomichni problemy v period reformuvannya demokratychnogo suspil'stva: mater. V vseukr. naukovoprakt. konf. (Kirovograd, 2 grudnya 2016 r.) - Current legal and humanitarian and economic problems in the period of reforming a democratic society: mater. V All-Ukrainian scientific-practical conference. (Kirovograd, December 2, 2016)*. [in Ukrainian].
29. Bykonya, O. S. (2019). Organizacijno-ekonomichnyj mexanizm formuvannya intelektual'noyi energetychnoyi sy'stemy Ukrayiny. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
30. Dzyadykevych, Yu. V. (2018). Organizacijno-ekonomichnyj mexanizm energozbere zhennya : monografiya. / Yu. V. Dzyadykevych, V. Ya. Brych, V. V. Dzhdzhula, R. B. Gevko et al. (Eds.). Ternopil': TNEU. [in Ukrainian].
31. Nesterovych, V. F. (2010) Mizhnarodno-pravove zakriplennia instytutu lobiiuvannya na prykladi Rady Yevropy ta modelnoho zakonotvorennya SND. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Vlada. Liudyna. Zakon" - International scientific journal "Power. Man. Law"*, 9, 33-41. [in Ukrainian].
32. Mwanza, Bupe, & Mbohwa, Charles. (2019) Strategies for Enhancing Producer Responsibility Enforcement: A Review. DOI : <https://doi.org/10.33796/wabe-conference2019.66>. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2021

Остудимов Б. А., аспирант кафедры конституционного права и прав человека Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье осуществлен анализ доктринальной основы исследования энергетической безопасности через призму существующего научного наследия отечественной науки в дан-

ной сфере. Обращено внимание на то, что проблематика энергетической безопасности является многогранной, что и приводит к межотраслевому, а также междисциплинарному подходам к ее изучению.

Автором акцентировано внимание на том, что в доктринальных источниках исследования энергетической безопасности освещаются вопросы необходимости раскрытия природы и сущности ядерного права, осуществления контроля в области ядерной и радиационной безопасности, а также административно-правовые и конституционно-правовые основы обеспечения энергетической безопасности Украины, государственного регулирования в сфере энергетики Украины, международно-правового регулирования в сфере экологически ориентированной энергетики и т. д. Определены перспективные направления дальнейшего изучения энергетической безопасности, механизмов ее обеспечения.

Ключевые слова: доктрина, энергетическая безопасность, энергетика, международное право, конституционное право, административное право, научные подходы.

Ostudimov B., Graduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

DOCTRINAL SOURCES OF ENERGY SECURITY RESEARCH

Ensuring safe living and health conditions and achieving ecological balance requires appropriate guarantees, including energy security. The latter is known to be an important component of the national security of the state, in connection with which energy has traditionally been one of the most regulated industries. At the same time, the effectiveness of state and legal regulation in this area, as in most others, in particular, depends on proper institutional support.

The purpose of the article is to analyze the doctrinal basis of the study of energy security through the prism of the existing scientific achievements of domestic science in this field. Attention is drawn to the fact that the issue of energy security is multifaceted, which determines the intersectoral and interdisciplinary approaches to its study.

Domestic scientists for a long time, especially with the proclamation of Ukraine's independence, pay attention to the need to disclose the nature and essence of nuclear law, control in the field of nuclear and radiation safety, administrative and constitutional principles of energy security of Ukraine, state regulation in energy Ukraine, international legal regulation in the field of environmentally oriented energy, etc.

It is also possible to identify promising areas for further research on energy security, primarily foreign experience in its provision, energy conservation, institutional mechanism of energy security, renewable energy, intelligent energy system of Ukraine, radioecological safety, restoration of ecological balance, public control in this area.

Keywords: doctrine, energy security, energy, international law, constitutional law, administrative law, scientific approaches.

DOI:10.33766/2524-0323.93.80-89

УДК 342.01 (477)(02)

Федоренко В. Л., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, (м. Київ, Україна)

e-mail: fedorenko900@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

На основі аналізу робіт українських і польських учених-конституціоналістів у статті досліджено такі фундаментальні категорії теорії конституційного права, як: «завдання конституційного права» та «функції конституційного права»; визначено їх сутність, зміст і співвідношення. Наголошено, що завданням галузі конституційного права є насамперед утвердження та захист (через механізми конституційно-правового регулювання фундаментальних цінностей) конституційних прав і свобод людини, демократії, верховенства права, конституційного ладу, гарантованості та захищеності конституції та ін. Обґрунтовано, що функція галузі конституційного права – це основний усталений напрямок і вид здійснення цілеспрямованого впливу конституційного права на суспільні відносини, які є предметом конституційного права, для реалізації завдань конституційного права. Визначено та охарактеризовано основні функції галузі конституційного права.

Ключові слова: конституційне право, завдання галузі конституційного права, функції галузі конституційного права, система функцій галузі конституційного права, функції конституції.

Постановка проблеми. Розвиток конституційного державотворення та правотворення в Україні зумовлює трансформацію конституційного права як галузі права, науки та освіти. Нові виклики і завдання, які постали перед Українською державою та народом, іншими суб'єктами конституційного права, зумовлюють критичне переосмислення таких базових правничих категорій, як: «конституціоналізм», «конституція», «предмет галузі конституційного права», «джерела конституційного права», «конституційно-правова відповідальність» та ін. На сьогодні зміст цих категорій відтворюється не лише в наукових дослідженнях і навчальних виданнях, а й в актах чинного законодавства, правозастосовних, зокрема правоінтерпретаційних актах, рішеннях Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції. Однак окремі з категорій загальної теорії конституційного права залишаються малодослідженими і в науці конституційного права. Це, зокрема, і категорії «завдання галузі конституційного права» та «функції галузі конституційного права», які будуть розглянуті нами нижче.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що категорії «завдання галузі конституційного права» та «функції галузі конституційного права» не отримали свого широкого застосування, нині існує низка досліджень, присвячених як безпосередньо функціям галузі конституційного права, так і спорідненій проблематиці функцій конституції. Це, зокрема, робота О. Сінькевич «Функції

конституційного права як галузі права України» (2020) [1], а також праці О. Скрипнюка «Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації» (2005) [2], Є. Яскерній «Функції Конституції Республіки Польща за доби європейської інтеграції та радикальних політичних змін» (2020) [3] та ін. Водночас, проблематика визначення сутності та змісту завдань і функцій галузі конституційного права зберігає свою актуальність.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування сутності та змісту таких фундаментальних правових категорій, як «завдання галузі конституційного права» та «функції галузі конституційного права», а також класифікація та систематизація цих завдань і функцій задля їх виваженого застосування в конституційній правотворчій, правозастосовній і правосудній (юрисдикційній) діяльності, а також у науці та освіті в галузі конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Для конституційного права, як і для інших галузей права, характерними є не лише власний предмет і метод правового регулювання, а й завдання та функції. Виявлення й характеристика останніх дозволяє визначити призначення конституційного права в системі національного права, а також дає змогу виокремити і систематизувати його регулятивно-установчий вплив на суспільні відносини, які є предметом конституційного права.

Поняття «завдання конституційного права» як галузі права, залишається на сьогодні малодослідженим у юридичній науці. В окремих навчальних виданнях з конституційного права йдеться про таку категорію, як *«роль і місце конституційного права в національній правовій системі»*. Так свого часу Ю. Тодика писав, що *«провідна роль конституційного права визначається наступними факторами: а) в ньому визначаються основні принципи влаштування суспільства та держави; ця галузь визначає правові орієнтири правового регулювання в усіх сферах суспільних відносин; б) в усіх галузях права України знайшов втілення закріплений у ст. 3 Конституції України принцип, що людина є в Україні найвищою цінністю; в) Конституція, як основне джерело конституційного права України, закріплює положення, які є вихідними для всіх галузей національної правової системи»* [4, с. 145].

Нами, у співавторстві з В. Погрілкою, на основі аналізу робіт В. Котока, В. Кравчука, В. Основіна та ін. радянських і пострадянських учених із конституційного (державного) права, також обґрунтовувалось положення про фундаментальний та інтегративний характер цієї галузі права щодо всієї системи права в цілому, а також обґрунтовувались особливості вказаної галузі права порівняно з іншими [5]. Подібна точка зору отримала свій розвиток і підтримку в інших вітчизняних навчальних виданнях з конституційного права, зокрема щодо особливостей цієї галузі права порівняно з іншими [6].

До того ж, представники сучасної Харківської школи конституційного права вказують на те, що завданнями конституційного права в Україні нині все частіше стають питання щодо забезпечення конституційного правопорядку в районах проведення операцій Об'єднаних сил, а також забезпечення євроінтеграційних процесів [7, с. 66]. Український учений В. Нестерович указує, що закріплення того чи іншого питання в Конституції, яке пов'язане насамперед з контролем державної влади, наприклад, правового статусу опозиції [8] чи здійснення народної законодавчої ініціативи [9], набуває більш гарантованого та захищеного характеру.

Додамо, що в 2020-2021 рр. в царині національного конституційного права, зокрема, через розгляд Конституційним Судом України антикорупційного законодавства на предмет його конституційності, утверджуються й питання протидії корупції, яка стає викликом не лише для національної безпеки, а й для конституційного ладу та його цінностей у цілому. Таким чином, завдання галузі конституційного права перманентно змінюються, відповідно до цілей і цінностей, до яких прагне суспільство та держава.

Водночас, у науці конституційного права поширені й інші положення про місію, цілепокладання або ж щодо традиційних питань про «роль і місце» конституційного права в суспільстві та державі, у національній правовій системі тощо. Однак результати відповідних дослідження здебільшого обґрунтовують особливості предмету конституційно-правового регулювання та лише опосередковано вказують на завдання конституційного права як галузі національного права.

Так само невизначеним залишається й питання про співвідношення споріднених, хоча і не тотожних категорій «мета», «ціль», «завдання» і «функції» в конституційному праві. Вони нерідко змішуються між собою, ототожнюються, визначаються одна через іншу. Зокрема, слово «завдання» тлумачиться в словниках, як *«наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справи ...; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити»* [10, с. 40]. Тобто, визначається через іншу категорію – «мета». Однією з причин цього є маловживаність відповідних категорій у чинному конституційному законодавстві та їх різночитання.

Так у Конституції України слово «мета» зустрічається 9 разів, а «ціль» і «завдання» – жодного. Хоча, опосередковано, в Преамбулі Основного Закону йдеться про мотиви, мету, ціль і завдання законодавця при прийнятті Конституції України: *«... забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя»*, *«... зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України»*, *«... розвиток і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави»* [11].

Отже, категорія «завдання» в праві є спорідненим із категорією «мета», яка позначає певний, задалегідь визначений і бажаний ідеальний результат правового регулювання. Для галузі конституційного права таким бажаним результатом вбачається утвердження та захист (через механізми конституційно-правового регулювання фундаментальних цінностей) конституційних прав і свобод людини, демократії, верховенства права, конституційного ладу, гарантованості та захищеності конституції та ін.

Завдання галузі конституційного права є спорідненими і взаємопов'язаними з її функціями. Водночас, вони і відрізняються між собою, співвідносяться як стратегія й тактика досягнення ідеальної та бажаної мети. До того ж, якщо завдання і мета галузі конституційного права характеризуються своєю єдністю, то функції, які є шляхами їх досягнення, є багатоманітними. Вони підлягають класифікації та можуть бути систематизовані. Їм властива як стабільність та узгодженість між собою, так і динамічність. Одні функції галузі конституційного права втрачають свою актуальність, зникають чи трансформуються. Натомість, набувають ваги інші, нові функції цієї галузі права. До прикладу, за останні роки для конституційного права України помітно актуалізувалась євроінтеграційна функція.

На відміну від функцій держави чи державної влади, що залишаються традиційним предметом конституційно-правових досліджень [12, 13, 14], чи не менш актуальних досліджень функцій Конституції України [2, с. 110-112], функції конституційного права є порівняно новою темою для наукових розвідок. Учені-конституціоналісти, як правило, обмежувались їх визначенням чи встановленням їх співвідношення з функціями конституції. Так до сьогодні в науці конституційного права поширеним залишається визначення функцій цієї галузі права, запропоноване В. Погорілкою, який убачав у цих функціях *«напрями або види впливу конституційного права на суспільні відносини»* [15, с. 86].

Пізніше нами, у співавторстві з В. Погорілком, зазначалося, що функції конституційного права прямо чи опосередковано поширюються на всі суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в державі. Але, *«конституційному праву України властиві й специфічні функції, наприклад, установча. До того ж, конституційному праву, на відміну від більшості інших галузей права, властива зовнішньополітична функція, що нормативно опосередковує більшість зовнішніх функцій Української держави»* [5, с. 50-51].

Слід зважати й на позицію О. Скрипнюка, який у своїй роботі «Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації» (2005 р.) зазначав, що *«з суто теоретичного погляду, конституція, безумовно, виступає як правовий акт, а тому функції, які властиві праву взагалі, властиві і їй»* [2, с. 10]. Але, на думку вченого, це не означає, що всі функції, характерні праву, рівною мірою притаманні й конституціям. Очевидно, що це твердження О. Скрипнюка буде справедливим не лише до конституцій, а й до галузі конституційного права.

Проблематиці функцій конституційного права присвячена й монографія О. Сінькевич «Функції конституційного права як галузі права України» (2020 р.). У ній вчена робить висновок, що *«функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та в забезпеченні конституційного правопорядку»* [1, с. 409].

Окрім того О. Сінькевич виокремлює спеціальні ознаки функцій галузі конституційного права, до яких відносить: 1) забезпечення досягнення реалізації публічного інтересу; 2) телеологічне та аксіологічне спрямування; 3) обумовленість елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела; 4) перебування в тісному зв'язку з функціями Української держави [1, с. 410-411].

Розлоге цитування положень монографії О. Сінькевич зумовлене тим, що це перше на сьогодні монографічне дослідження функцій конституційного права як галузі національного права. Утім, воно не вичерпує цю проблематику й, по суті, є прологом до її подальшого наукового дослідження. Щодо цього вбачається бажаним і потрібним врахувати результати наукових розвідок зарубіжних правознавців.

У цьому сенсі слід згадати про дослідження функцій конституційного права та конституцій ученими із ЄС. Зокрема, відомий польський учений-конституціоналіст Є. Яскернія у своїй роботі «Функції Конституції Республіки Польща за доби

європейської інтеграції та радикальних політичних змін» (2020 р.) зазначає, що дослідження функцій конституційного права є надзвичайно складним у методологічному значенні, адже функції не визначаються в правових актах, за винятком преамбул конституційних актів [3, с. 113-114]. Це зумовлює дискусійність питань про функції конституційного права, їх види та систему, а також щодо перспектив розвитку та вдосконалення останньої.

На п. 90-х років ХХ ст. польськими ученими-конституціоналістами Б. Банашеком і А. Преснером у «Вступі до конституційного права» (1992 р.) були сформувані положення про важливі та взаємопов'язані між собою функції конституційного права, які складають «... сукупність різноманітність суспільних наслідків, які стали (у цьому суспільстві), віднесені до визначеної сфери буття з появою та існуванням конституції» [16, с. 45]. Існують й інші визначення досліджуваних нами функцій.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що функція (від лат. *functio* – здійснення, виконання) галузі конституційного права – це основний усталений напрямок і вид здійснення цілеспрямованого впливу конституційного права на суспільні відносини, які є предметом конституційного права, для реалізації завдань конституційного права – утвердження цінностей і принципів конституціоналізму та забезпечення сталого конституційного державотворення та правотворення.

Основними ознаками функцій галузі конституційного права є наступні: 1) взаємозв'язок з функціями конституції та функціями держави; 2) зумовленість предметом і завданнями галузі конституційного права; 3) системний характер; 4) перманентний розвиток їх системи, що полягає в поєднанні усталеності та динамічності цієї системи і забезпечує функціональність цієї галузі права; 5) логічна об'єктивація (відтворення) в конституційній правотворчій, правозастосовній і правосудній діяльності, а також у конституційно-правовій науці та освіті.

Очевидно, що для конституційного права притаманна низка функцій, які утворюють відповідну систему. Щодо видів і системи функцій галузі конституційного права, то ця проблематика залишається малодослідженою у юридичній науці. Аналіз, класифікація та систематизація функцій галузі конституційного права спонукали О. Сінкевич розглядати систему відповідних функцій як підсистеми двох рівнів. На її думку, «підсистему I рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції».

Підсистему II рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені в залежності від цілей та завдань, що стоять перед галуззю. До числа цих (внутрішніх) функцій галузі слід уважати належними: а) змістовні функції (регулятивна та охоронна); б) сутнісні функції (аксіологічна та установча)» [1, с. 412].

Заслужують на увагу й здобутки польських правознавців щодо класифікації та систематизації функцій конституційного права та конституції. Так М. Бартошевич відносить до функцій конституційного права наступні з них: правове, легітимацийну, інтеграційну, організаційну, програмну, стабілізаційну [15, с. 267]. Своєю чергою, А. Балабан виокремлює наступні функції конституційного права: 1) стабі-

лізаційно-динамічна (формування усталеного устрою держави і, одночасно, визначення цілей правових актів, які розвивають конституційні засади функціонування держави), 2) політично-правова та 3) економічно-правова [17, с. 113-158].

Є. Яскернія у вже згаданій монографії виокремив наступні функції конституції та обґрунтував їх систему: 1) правова функція; 2) політична (аксіологічна) функція; 3) суспільна функція; 4) стабілізаційна функція; 5) програмна (динамічна) функція; 6) інтеграційна функція; 7) організаційна функція та 8) виховна функція; а також надав їм характеристику [3]. Водночас, там же учений наголошує, що основна функція конституції – правова, а наведена ним класифікація не є вичерпною, оскільки польські правознавці визначають й інші функції конституції – історичну, аксіологічну, легітимуючу, модернізаційну, виховничо-ідеологічну та ін. Більшість із визначених Є. Яскернією функцій є актуальними і для галузі конституційного права.

Узагальнюючи наведені підходи, слід виділити багатофункціональність галузі конституційного права. Це зумовлюється насамперед предметом і методом конституційного права, ідеологічним навантаженням цієї галузі права та її інтегруючим характером у системі національного конституційного права в Україні та за кордоном.

Основними із функцій галузі конституційного права є наступні:

1) *праворегулювальна (предметна) функція* – здійснення цілеспрямованого конституційно-правового регулювання соціально-економічних, культурних, інформаційних й інших суспільних відносин, які є предметом конституційного права;

2) *установчо-легітимізувальна функція* – забезпечення усталеності конституційного ладу України та легітимізації рішень основних суб'єктів конституційного правотворення – Українського народу, Української держави і її органів, територіальних громад і органів місцевого самоврядування;

3) *ідеологічна (політико-правова) функція* – визначення та унормування основних конституційних цінностей і принципів, забезпечення правових механізмів їх реалізації у внутрішній політиці держави;

4) *зовнішньополітична функція* – встановлення консолідуючих суспільство та державу цінностей і пріоритетів розвитку України на міжнародному рівні (євроінтеграція та ін.) та забезпечення їх реалізації; захист державного суверенітету та територіальної цілісності України із використанням міжнародних конвенційних та інституційних механізмів;

5) *правоінтерпретаційна функція* – усунення колізій у національному законодавстві, правозастосовній і юрисдикційній практиці на засадах верховенства Конституції України;

6) *інтеграційна функція* – забезпечення розвитку та ефективного функціонування системи національного права та правової системи в цілому через системоутворюючий вплив на них Конституції України;

7) *виховна функція* – формування ціннісних орієнтирів правників і громадян в цілому на ключових конституційних цінностях поваги до конституційних прав і свобод людини, верховенства права, демократії, верховенства конституції в системі національного законодавства, конституційного правопорядку та ін.; заохочення та підтримка з боку громадянського суспільства та держави правомірної поведінки всіх учасників конституційних правовідносин.

Наведені функції галузі конституційного права перебувають між собою у взаємозв'язку та взаємодії й утворюють систему таких функцій. Її властивий постійний розвиток і вдосконалення, зміна та заміна окремих функцій, наповнення їх новими сенсами, у залежності від трансформацій предмету та завдань конституційно-правового регулювання.

Висновки. Завданням галузі конституційного права є ефективне правове регулювання відносин, які є предметом конституційного права з метою утвердження фундаментальних цінностей і принципів конституціоналізму (права та свободи людини, верховенство права, демократія, конституція, конституційний лад й ін.) та сталого розвитку конституційного державотворення й правотворення. Останні Конституція Україна у своїй преамбулі пов'язує з європейською ідентичністю і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Завдання галузі конституційного права знаходять своє продовження та розвиток у функціях, як основних усталених напрямках і видах здійснення цілеспрямованого впливу конституційного права на суспільні відносини, які є предметом конституційного права. Цим функціям притаманна багатоманітність, а їх система представлена наступними видами: праворегульвна функція; установчо-легітимізуюча функція; ідеологічна (політико-правова) функція; зовнішньополітична функція; правоінтерпретаційна функція; інтеграційна функція; виховна функція. Нами не виключається виокремлення та обґрунтування й інших функцій галузі конституційного права та їх інтерпретацій. Це та інші питання функціонування конституційного права можуть бути предметом подальших наукових досліджень.

Використанні джерела:

1. Сінькевич О. В. Функції конституційного права як галузі права України: монографія. Київ : Видавництво ЛІРА-К, 2020. 462 с.
2. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До 10 річч. прийняття Конституції України. Київ : Академія правових наук України, 2005. 168 с.
3. Jaskiernia J. Funkcje Konstytucji RP w dobie integracji europejskiej i radykalnych przemian politycznych: monograf. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2020. 872 s.
4. Тодька Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина : учебн. пособ. Харьков : «Фолио»: «Райдер», 1998. 292 с.
5. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т. Том 1. За ред. В. Ф. Погорілка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.
6. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть: Основы теории конституционного права Украины. Под ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. Харьков : Одиссей, 2008. 672 с.
7. Конституційне право України: підручн. / Т. М. Слінько, Л. І. Летнячин, Ф. В. Веніславський та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.
8. Нестерович В. Ф. Конституційний статус опозиції та види її участі у виборах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 75-85.
9. Нестерович В. Ф. Легітимація народної законодавчої ініціативи в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 35-42.

10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. В 11 томах. Том 3. Київ : Наукова думка, 1970. 744 с.

11. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Коркунов Н. Сравнительный очерк государственного права иностранных держав. Часть первая. Государство и его элементы. Санкт-Петербург : Типограф М. Маркушева, 1906. 164 с.

13. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Том XI. Общественно-юридический. Подтом первый / Харьковское общество распространения в народе грамотности. Москва : Типогр. Т-ва И.Д. Сытина, 1911. С. 240-243.

14. Дюги Л. Конституційне право: Загальна теорія держави. Репринт. Пердмов. Ю. М. Оборотова. Одеса : Юридична література, 2005. 328 с.

15. Погорілко В. Ф. Функції конституційного права України / Погорілко В. Ф. Вибрані праці: до 75-річчя від дня народження. Відп. ред. Ю. С. Шемпученко. Київ : Юридична думка, 2013. С. 76-110.

16. Bartoszewicz M. Przemiany w świecie współczesnym a funkcja legitymizacyjna konstytucji. [w:] *Prawowitość czy zgodność z prawem. Legitymacja władzy w państwach demokratycznych*. Red. A. Preisner. Wrocław, 2010. 387 s.

17. Balaban A. Funkcje konstytucji. [w:] *Struktura i charakter norm konstytucji*. Red. J. Trzeciński. Warszawa 1997. S. 8-15.

References:

1. Sin'kevych, O. V. (2020) Funktsiyi konstytutsiynoho prava yak haluzi prava Ukrainy : monohrafiya. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, [in Ukrainian].

2. Skrypnyuk, O. V. (2005) Konstytutsiya Ukrainy ta yiyi funktsiyi: problemy teorii ta praktyky realizatsiyi. Do 10 richn. pryynyattya Konstytutsiyi Ukrainy. Kyiv: Akademiya prava vovykh nauk Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Jaskiernia, J. (2020) Funkcje Konstytucji RP w dobie integracji europejskiej i radykalnych przemian politycznych : monograf. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. [in Polish].

4. Todyka, Yu. N. (1998) Konstitucionnoe pravo Ukrainy: otrasl prava, nauka, uchebnaya disciplina : uchebn. posob. Kharkiv : «Folio»: «Rajder». [in Ukrainian].

5. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2006) Konstytutsiyne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: pidruch. (Vol. 1-2; Vol. 1) V. F. Pohorilkj (Ed.). Kyiv : TOV "Vydavnytstvo "Yury dychna dumka". [in Ukrainian].

6. Kurs konstitucionnogo prava Ukrainy. (2008) Vol.1. Obshaya chast: Osnovy teorii konstitucionnogo prava Ukrainy. M. A. Bajmuratov, & A. V. Batanov (Ed.). Kharkiv : Odisej. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiyne pravo Ukrainy : pidruchn. (2020) / T. M. Slin'ko, L. I. Letnyachyn, F. V. Venislavskyy (Eds.) et al.; T. M. Slin'ko (Ed.). Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].

8. Nesterovych, V. F. (2020) Konstytutsiyyny status opozytsiyi ta vydy yiyi uchasti u vyborakh. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 75-85. [in Ukrainian].

9. Nesterovych, V. F. (2016) Lehitymatsiya narodnoyi zakonodavchoyi initsyatyvy v Ukraini. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 35-42. [in Ukrainian].

10. Slovnyk ukrajyns'koyi movy. (Vol. 1-11; Vol. 3) Akademichnyy tlmachnyy slovnyk (1970-1980) (1970) / AN URSSR. Instytut movoznavstva; I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].

11. Konstytutsiya Ukrayiny, pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

12. Korkunov, N. (1906) Srovnitelnyy ocherk gosudarstvennogo prava inostrannykh derzhav. Chast pervaya. Gosudarstvo i ego elementy. Sankt-Peterburg : Tipograf M. Markusheva. [in Russian].

13. Narodnaya encyklopediya nauchnykh i prikladnykh znanij. (1911) Vol. XI. Obshestvenno-yuridicheskij. Podtom pervyj / Harkovskoe obshestvo rasprastraneniya v narode gra motnosti. Moskva : Tipogr. T-va I. D. Sytina, 240-243. [in Russian].

14. Dyuhy, L. (2005) Konstytutsiynе pravo: Zahal'na teoriya derzhavy. Reprint. Perdmov. YU. M. Oborotova. Odesa : Yurydychna literatura. [in Ukrainian].

15. Pohorilko, V. F. (2013) Funktsiyi konstytutsiynoho prava Ukrayiny. Pohorilko V. F. Vybrani pratsi: do 75-richchya vid dnya narodzhennya. YU.S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].

16. Bartoszewicz, M. (2010) Przemiany w świecie współczesnym a funkcja legitymiza cyjna konstytucji. [w:] Prawowitość czy zgodność z prawem. Legitymacja władzy w państwach demokratycznych. A. Preisner (ed.). Wrocław. [in Polish].

17. Bałaban, A. (1997) Funkcje konstytucji. [w:] Struktura i charakter norm konstytucji. J. Trzeciński (Ed.). Warszawa. [in Polish].

Федоренко В. Л., доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, директор Научно-исследовательского центра судебной экспертизы по вопросам интеллектуальной собственности Министерства юстиции Украины (г. Киев, Украина)

ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА КАК ОТРАСЛИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

На основе анализа работ украинских и польских ученых-конституционалистов в статье исследованы такие фундаментальные категории теории конституционного права, как: «задача конституционного права» и «функции конституционного права»; определены их сущность, содержание и соотношение. Отмечено, что задачей отрасли конституционного права являются прежде всего утверждение и защита (через механизмы конституционно-правового регулирования фундаментальных ценностей) конституционных прав и свобод человека, демократии, верховенства права, конституционного строя, гарантированности и защищенности конституции и др. Обосновано, что функция отрасли конституционного права – это основное устоявшееся направление и вид осуществления целенаправленного воздействия конституционного права на общественные отношения, являющееся предметом конституционного права, для реализации задач конституционного права. Определены и охарактеризованы основные функции отрасли конституционного права.

Ключевые слова: конституционное право, задачи отрасли конституционного права, функции отрасли конституционного права, система функций отрасли конституционного права, функции конституции.

Fedorenko V., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Research Center or Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

TASKS AND FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF CONSTITUTIONAL LAW

The article, based on the analysis of the works of Ukrainian and Polish constitutional scholars, explores such fundamental categories of the theory of constitutional law as "tasks of constitutional law" and "functions of constitutional law", defines their essence, content and relationship. It is emphasized that the task of the field of constitutional law is primarily the establishment and protection through the mechanisms of constitutional and legal regulation of fundamental values - constitutional human rights and freedoms, democracy, rule of law, constitutional order, guaranteed and protected constitution and others. It is substantiated that the function of the branch of constitutional law is the main established direction and type of purposeful influence of constitutional law on public relations, which are the subject of constitutional law, for the implementation of the tasks of constitutional law. The main functions of the field of constitutional law are defined and characterized.

It is concluded that the tasks of the field of constitutional law find their continuation and development in the functions as the main established directions and types of purposeful influence of constitutional law on public relations, which are the subject of constitutional law. These functions are characterized by diversity, and their system is represented by the following types: law enforcement function; constitutive and legitimizing function; ideological (political and legal) function; foreign policy function; legal interpretation function; integration function; educational function.

Keywords: constitutional law, tasks of the branch of constitutional law, functions of the branch of constitutional law, system of functions of the branch of constitutional law, functions of the constitution.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.93.90-103

УДК 346.6(037)

Барабаш Т. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу моніторингу законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ, Україна)

e-mail: barabash08@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5541-2764>

Левицька Л. В., кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача відділу моніторингу законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ, Україна)

e-mail: levytska.lyudmyla@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5897-7194>

ДЕЯКІ ЗАКОНОТВОРЧІ ВЕКТОРИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

У публікації поставлено за мету висвітлення сучасних напрямків діяльності українського парламенту щодо удосконалення кримінального і кримінального процесуального законів, зокрема на підставі аналізу наукових поглядів на проблемні питання (за дисертаційними роботами 2020 року) та законотворення під час четвертої сесії дев'ятого скликання Верховної Ради України. Досліджено зв'язок правової науки і законодавчої практики. Висловлено авторське бачення концепції удосконалення кримінального і кримінального процесуального законів. Узагальнено внесені зміни і доповнення до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та акцентовано увагу на окремих, суспільно значущих законопроектах у досліджуваній сфері.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінальний процесуальний закон, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, удосконалення, законопроект, правова наука, кодифікований акт.

Постановка проблеми. Визначення пріоритетів, стратегічних напрямків законодавчої діяльності в кожній сфері суспільного життя є запорукою розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави в Україні. Законотворчий процес у кримінально-правовій та процесуальній сферах має своїм завданням створення норм, які би забезпечили охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, мир і безпеку людства, а також запобігали кримінальним правопорушенням.

Урахування сучасних викликів та потреб демократичного суспільства потребує аналізу кримінального процесуального законодавства та закону про кримінальну відповідальність, які нерідко розглядаються державою як засіб вирішення рі-

зного роду соціальних, економічних, політичних, інколи навіть культурних та історичних проблем, шляхом встановлення «заборони» на вчинення певних діянь, встановлення чи посилення покарання за них.

Новели кримінального і кримінального процесуального законів спонукають оцінити ефективність їх впливу на правозастосовчу практику, актуалізувати питання удосконалення положень цих законів та пріоритетів законодавчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правова політика та кримінальне провадження не втрачають науковий інтерес і досить часто виступають предметом наукових пошуків, адже програмні та директивні документи вищих органів влади, що закріплюють орієнтири подальшого розвитку держави, зокрема, й законодавчого забезпечення кримінально-правової та процесуальної сфери, підтверджують актуальність правового моніторингу законотворчих ідей та стану їх втілення. При тому, вчені практично завжди висловлюють авторське бачення щодо удосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства, хоча, як засвідчують дослідження Інституту законодавства Верховної Ради України [1], такі пропозиції незначною мірою відбиті в законотворенні.

Концептуальні погляди на розвиток кримінального закону притаманні таким вченим, як: П. П. Андрушко, В. І. Борисов, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, В. А. Туляков, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, Н. М. Ярмиш та ін. Комплексному вирішенню проблемних питань законодавчого забезпечення кримінального провадження присвячено праці О. В. Бауліна, Г. П. Власової, О. І. Галагана, О. В. Капліної, В. В. Лобойка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. М. Тертишника, І. А. Тітка, Л. Д. Удалової, Ю. М. Чорноус, М. Є. Шумила та ін. Постійний моніторинг щодо кримінального і кримінального процесуального законодавства здійснюється фахівцями Інституту законодавства Верховної Ради України [2; 3].

Проте, зважаючи на хаотичний характер нормотворчих змін, відсутність критеріїв ефективності, тривалий стан реформування, накопичення проблемних теоретико-методологічних і практичних питань, різні погляди на їх вирішення, ця сфера не втрачає актуальності.

Формулювання цілей. Метою публікації є висвітлення сучасних напрямків діяльності українського парламенту щодо удосконалення кримінального і кримінального процесуального законів, зокрема, на підставі аналізу наукових поглядів на проблемні питання (за дисертаційними роботами 2020 року) та законотворення під час четвертої сесії дев'ятого скликання Верховної Ради України.

Виклад основного матеріалу. Сучасними напрямками оновлення кримінального і кримінального процесуального законодавства України (станом на 01.02.2021 р.) стали наступні.

До Кримінального кодексу України (КК України) [4] упродовж червня-грудня 2020 року вісім разів внесені зміни і доповнення (оновлення редакції окремих норм та введення нових статей). Окрім того, двома Рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними окремі положення Кримінального кодексу, зокрема, стаття 375 [5] і стаття 366-1 [6].

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) [7] в розгляданий період п'ять разів зазнав змін і доповнень, у зв'язку із запровадженням від-

повідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою; спрощенням досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень; удосконаленням здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції колегією суддів; встановленням відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; правом слідчого судді, суду не визначати розмір застави в кримінальному провадженні. Також визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини третьої статті 307 Кримінального процесуального кодексу України щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення [8].

Ряд законодавчих актів ухвалено в першому читанні (реєстр. № 2689, № 3603, № 3911, № 3946). Також пропозиції законотворців були спрямовані на: забезпечення реалізації функцій прокуратури; підвищення ефективності протидії кібератакам, боротьбу із кіберзлочинністю та використання електронних доказів; встановлення кримінальної відповідальності за невиконання Президентом України, народними депутатами України, депутатами місцевих рад, сільськими, селищними, міськими головами передвибірної програми; виконання рішень Європейського суду з прав людини; посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України; забезпечення участі громадян України у здійсненні правосуддя; удосконалення особистої поруки; забезпечення свободи слова, права на інформацію та законодавчих гарантій професійної діяльності; запровадження довічного позбавлення волі за особливо тяжкі корупційні злочини; та ін.

У цілому понад 60 законопроектів щодо кримінально-правової політики та здійснення кримінального провадження перебували на розгляді Верховної Ради України в період четвертої сесії IX скликання.

Проведений моніторинг законотворчих ініціатив засвідчує, здебільшого, точковий характер пропонованих змін, узгодженість норм, не повною мірою дотримання правил законодавчої техніки. Так, наприклад, метою законопроекту «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження» [9] визначено «уточнення термінології та вдосконалення положень щодо тимчасового доступу та вилучення інформаційних та телекомунікаційних систем». Підтримуючи удосконалення приписів кримінального процесуального закону, зокрема, й у напрямі єдиного розуміння його положень, термінів, понять, а також посилення захисту IT-бізнесу, вважаємо за доцільне зазначити наступне.

Задля забезпечення правоохоронними органами дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб внесені зміни до КПК України у 2015 і 2017 рр. (Закони № 191-VIII, № 2213-VIII). Зокрема, особа, стосовно якої (її

майна) здійснюються процесуальні дії, та яка не є стороною кримінального провадження, має право заявляти клопотання про здійснення кримінального провадження в розумні строки та оскаржувати порушення таких строків. Проте, прирівняння прав такої особи в кримінальному провадженні до підозрюваного є сумнівним, з огляду на змішування процесуального статусу суб'єктів кримінального провадження (суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин). Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень (ч.1 ст. 42). Для визнання особи підозрюваним слідчий (прокурор) повинні мати докази, що відповідають вимогам достатності, допустимості, належності.

Підтримуючи доцільність відмежування інформації в електронному вигляді (електронної інформації), як речового доказу, від пристроїв для її обробки, передавання та зберігання (що не визнаються речовими доказами) (ч.3 ст. 98 КПК), слід вказати на недоречність вжиття терміносистеми «може бути визнана речовим доказом» (*інформація*). Оскільки такий підхід залишає можливість розсуду органу досудового розслідування визнати/не визнати електронну інформацію речовим доказом в умовах наявності в неї всіх ознак речового доказу. Тому ч.3 ст. 98 КПК пропонується викласти в редакції: «Інформація в електронному вигляді (електронна інформація) визнається речовим доказом, якщо вона є знаряддям, засобом або предметом кримінального правопорушення, або може бути використана як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» (далі за текстом).

Нова уточнена редакція ч.12 ст. 170 КПК не повною мірою узгоджується із абз. 2 ч.5 цієї статті, адже в останній пропонується надати право арешту майна у вигляді пристроїв для обробки, передавання та зберігання електронної інформації або їх складових, якщо вони використовуються їхнім власником (або законним володільцем) як предмети або засоби праці – у виключних випадках (передбачених п.2, 3 ч.2 ст. 170 КПК), а в ч.12 – категорично не допускається забороняти використання таких пристроїв та їх складових, призначених для праці, без будь-яких винятків.

Змінами до Кримінального кодексу України пропонується запровадити кримінальну відповідальність за умисне порушення слідчим або прокурором встановленого КПК України порядку тимчасового доступу до речей і документів або тимчасового вилучення чи арешту майна, а так само порядку вилучення речових доказів під час огляду або обшуку, якщо це завдало істотної шкоди власнику (законному володільцю) даного майна чи документів (ст. 374-1).

Через те варто зазначити, що чинний кримінальний закон містить низку норм, якими встановлено відповідальність слідчого, прокурора за вчинення суспільно-небезпечних діянь, пов'язаних із виконанням їхніх службових обов'язків. Зокрема, передбачено відповідальність за зловживання владою або службовим ста-

новищем (ст. 364 КК), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК), службове підроблення (ст. 366 КК), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368), незаконне збагачення (ст. 368-2 КК), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК), примушування давати показання (ст. 373 КК) тощо.

Тимчасовий доступ до речей і документів є процесуальною дією, що дозволяє розшукати майно або документи, які підтверджують право на володіння цим майном, на стадії досудового розслідування та забезпечує відшкодування шкоди – на стадії судового розгляду. Порушення слідчим, прокурором порядку тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення або арешту майна, встановленого КПК України, залежно від форми вини та наслідків, може бути кваліфіковано як зловживання владою або службовим становищем (умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди), або як службова недбалість (невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них). У випадку, коли службова особа, визначення якої міститься в ст. 18 КК України і в примітці до ст. 364 КК України (під яке підпадає слідчий, прокурор чи суддя), зловживає службовим становищем та посягає на правовідносини у сфері правосуддя, то таке зловживання є посяганням на правосуддя і, за правилами вирішення конкурентних ситуацій (загальної і спеціальної норми), не потребує окремої кваліфікації за ст. 364 КК України.

Таким чином пропозиція запровадити нові підстави кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину (слідчого, прокурора) потребує узгодження із названими нормами, у частині виключення конкуренції норм при кваліфікації кримінального правопорушення.

Варто звернути увагу і на законотворчість з огляду на резонансне Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 [6]. Для усунення ситуації, що виникла, Законом України № 1074-IX [10] відновлено кримінальну відповідальність за недостовірне декларування та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Проте, відсутність чіткого визначення кола осіб, на яких поширюватиметься дія цього Закону, та неузгодженість окремих його положень зумовлює ризики ефективної реалізації, зокрема, у частині дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Так прийняті зміни зумовили перехід окремих складів правопорушень у категорію кримінального проступку, що позбавило орган досудового розслідування (Національне антикорупційне бюро України) можливості розслідувати такий склад правопорушення.

Через це привертає увагу пропонований у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»

(реєстр. № 4651 від 27.01.2021 р.) спосіб усунення недоліків практичної реалізації норм щодо притягнення до кримінальної відповідальності за недостовірне декларування та неподання декларацій. Зокрема, це пропозиція про включення ст.ст. 366-2, 366-3 до переліку корупційних правопорушень, що унеможливує застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України), а також у зв'язку із меншими строками давності (ст. 49 КК України).

Звернення до положень чинного антикорупційного законодавства України свідчить про відсутність законодавчого визначення поняття «корупційне кримінальне правопорушення». Однак, встановлення ознак такого правопорушення видається можливим, з огляду на розкриття змісту таких дефініцій, як «корупційне правопорушення» та «корупція», якими оперує Закон України «Про запобігання корупції». Наведені в ньому визначення дають підстави вважати, що діяння слід визнавати корупційним кримінальним правопорушенням, якщо воно: є умисним; вчинене спеціальним суб'єктом – особою, зазначеною у ч.1 ст. 3 Закону; містить ознаки корупції (характеризується, зокрема, використанням особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди, прийняттям такої вигоди чи прийняттям обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди або одержанням такої вигоди для себе чи інших осіб, обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди певній особі з визначеною метою); за нього встановлена кримінальна відповідальність.

Таким чином, декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не підпадає під визначення «корупційного кримінального правопорушення», які містяться у відповідних антикорупційних конвенціях, та не характеризується ознаками корупції, що є визначальними для визнання вказаних діянь корупційними кримінальними правопорушеннями (відсутні використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди, прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди або одержання такої вигоди тощо).

Фактично, з огляду на ч. 4 ст. 172-6 КУпАП глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», діяння, передбачені ст. 366-2 КК «Декларування недостовірної інформації, визнаються законодавцем правопорушенням, пов'язаним із корупцією.

Це лише деякі приклади законотворчої діяльності парламенту. Але в цілому можна констатувати, що основною проблемою законопроекткування, на нашу думку, попри декларування удосконалення законодавства, є відсутність комплексного бачення механізмів такого удосконалення всіх правових інститутів і категорій відповідної галузі, з урахуванням їх взаємозв'язку, суміжності та взаємовиключення. Розв'язати цю проблему мають відповідні робочі групи, яким у законотворенні необхідно зробити акцент на зв'язок науки (теорії) як із практикою, так і потребами суспільства.

Серед сучасних дисертаційних досліджень (2020 рік) за спеціальністю 12.00.08 – роботи, присвячені: злочинам проти честі та гідності особи; характеристиці насильству в установах виконання покарань; злочинам проти встановленого порядку несення військової служби; кримінально-правовій охороні діяльності захисника; запобіганню злочинності серед неповнолітніх; екологічним злочинам; злочинам медичних та фармацевтичних працівників; створенню злочинної організації та ін.

Авторами дисертацій пропонується внесення змін і доповнень до КК України щодо: кримінальної відповідальності за створення злочинної організації [11]; удосконалення диспозицій і санкцій статей 131, 132, 134, 139-145 КК [12]; збільшення санкції статті 184 КК [13]; нової редакції ст. 140 КК «Невиконання чи неналежне виконання працівником професійних обов'язків медичним працівником» [14]; доповнення статті 151 КК [15]; уточнень до статей 55, 345, 348, 365 КК (щодо працівника правоохоронного органу) [16]; доповнення КК статтею 372-1 «Умисне приховування факту вчинення кримінального правопорушення» [17]; об'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 402-404, 407, 412, 414, 418, 421, 425, 426-1, 427, 429, 430, 432 КК, зміни назви і змісту розділу XIX Особливої частини (Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України) [18]; нових статей 151-1 «Наклеп», 151-3 «Образа» [19]; та ін.

У межах спеціальності 12.00.09 (зокрема, процесуальної її складової) розглянуто такі проблеми: участь прокурора в кримінальному провадженні, оскарження повідомлення про підозру, використання спеціальних знань, слідча таємниця, доказування, рішення судді, провадження щодо неповнолітніх, особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із рейдерськими захопленнями, у сфері охорони здоров'я, пов'язаних із торгівлею людьми, із насильством в сім'ї, забезпечення прав особи під час досудового розслідування, судовий контроль, розслідування сутенерства, арешт майна, апеляційне оскарження, повноваження слідчого, реалізація правових позицій ЄСПЛ та ін.

З огляду на проведені дослідження, пропонується авторське бачення щодо: внесення змін і доповнень до статей 170, 285, 287, 340 КПК [20]; статей 221, 222, 290 КПК [21]; статей 171, 174 КПК (щодо арешту майна) [22]; нової статті 313-4 «Відкриття провадження за скаргою на повідомлення про підозру. Підготовка до судового розгляду», доповнення статті 407 КПК [23]; удосконалення статті 92 КПК, доповнення статтею 93-1 «Перевірка доказів» [24]; виключення із статті 314 пункту 6 і статті 314-1, доповнення глави 3 параграфом 7 «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» [25]; удосконалення участі прокурора у спеціальному досудовому розслідуванні (статті 54, 291, 297-1, 297-2, 309 КПК) [26]; доповнення глави 21 КПК статтею 247-1 «Судовий контроль за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» [27]; нової теоретичної моделі статей 132 КПК «Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження», 271 КПК «Детективне дослідження та документування злочинів», нової статті 94-1 «Визначення достатності доказів на основі «стандарту доведеності поза розумним сумнівом» [28] тощо.

Механізми удосконалення кримінального і кримінального процесуального

законодавства є предметом обговорення на різних рівнях. Створено дві робочі групи щодо системних змін до КПК України (Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності і Офісом Генерального прокурора), головним завданням яких визначено запобігти хаотичним змінам до КПК України, які дисбалансиують процес та негативно впливають на ефективність розслідування, варто вказати на відсутність узгодженої і затвердженої на рівні держави концепції реформування кримінальної юстиції (на заміну концепції 2008 р.), у цілому, і концепції (стратегії) удосконалення кримінального процесуального закону, зокрема.

Продовжує працювати робоча група з питань розвитку кримінального права, створена у складі Комісії з питань правової реформи [29], одним із завдань якої визначено проведення нової кодифікації кримінального законодавства України та законодавства про відповідальність за інші правопорушення в публічній сфері, насамперед, адміністративні. Планується, що Кримінальний кодекс України буде побудований на основі максимально можливого перерозподілу законодавчого матеріалу між Загальною та Особливою (Спеціальною) частинами на користь Загальної. Новий кримінальний закон має бути повністю звільнений від декларативних положень, невластивих сучасному кримінальному праву. Запропонована законодавча модель, на думку експертів, дозволить перейти до конструкції, основою якої є забезпечення прав людини на захист від свавільного втручання держави при вчиненні публічного правопорушення та активна роль потерпілого [30]. Окрім того, з метою всебічного оновлення законодавства про публічно-правову відповідальність, розглядається доцільність існування чотирьох кодифікованих актів: Кодексу про відповідальність за правопорушення (з матеріально-правовою і процесуально-правовою частинами); Кодексу про відповідальність за проступки (матеріально-правовий); Кодексу про відповідальність за злочини (Кримінальний кодекс України); Кримінального процесуального кодексу.

Висновки. Проведений огляд сучасних векторів законотворчого забезпечення кримінально-правової політики дозволяє констатувати, як показують, зокрема, і наведені приклади, і позитивні, і негативні аспекти діяльності українського парламенту. Серед останніх здобутків можна назвати оперативне реагування на: Рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності окремих положень кримінального і кримінального процесуального законів; важливі для суспільства виклики, пов'язані із протидією корупційним кримінальним правопорушенням, вчиненням злочинів злочинною спільнотою, посиленням відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів; доцільність спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, колегіального судового розгляду. Проте, від сесії до сесії Верховної Ради «перекидаються» законопроекти, спрямовані на реформування органів прокуратури, діяльності суду присяжних, запровадження дослідчої перевірки; суттєві розбіжності має річне планування законопроектної роботи; внесені також на розгляд парламенту проекти. Поспішні і точкові законодавчі зміни призводять до необхідності їх уточнення (повторного внесення).

Типовою вадою законопроекування є «законотворчий спам», зумовлений намаганням вирішити існуючі проблеми безсистемним посиленням криміналь-

но-правових санкцій, виокремленням «нових» злочинів, безпідставним розширенням («подрібненням») кола суб'єктів, які підлягають кримінальній відповідальності, встановленням вичерпності об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення шляхом їх надмірної деталізації, поверненням до деяких правил КПК 1960 року (наприклад, стадії порушення кримінальної справи, необхідності виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, та реагуванню слідчого, прокурора на них). Незатребуваною («відірваною» від законодавчого процесу) залишається більша частина пропозицій учених щодо удосконалення законодавства.

Вирішенню окреслених проблем, на нашу думку, сприятиме концепція внесення змін і доповнень до закону про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального закону (Концепція законів), якій передуватиме моніторинг ефективності законодавчих положень, з урахуванням правозастосовчої практики, міжнародного досвіду та надбань правової науки. Вагоме значення для відповідних напрацювань, концептуального бачення належного вирішення суспільно-правового конфлікту, зумовленого кримінальним правопорушенням, має нерозривний зв'язок матеріального і процесуального права, взаємовплив відповідних норм, загальнотеоретичні засади. Ураховуючи незавершеність роботи вищезгаданих робочих груп з удосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства, пропонується всі законотворчі пропозиції (окрім невідкладних, за рішенням Комітету Верховної Ради України) скоординувати на їх розгляд для узагальнення й співвіднесення, і таким чином зупинити хаотичність їх внесення. Доцільним є формування на офіційному рівні (наприклад, у дослідницькій службі парламенту) у відкритому доступі бази пропозицій дослідників про удосконалення законодавства, що, з одного боку, сприятиме їх узагальненню і вивченню можливостей реалізації в законі, а з іншого – підвищить вимоги до таких пропозицій.

З огляду на наведене, показники і критерії визначення якості, ефективності кримінального, кримінального процесуального законодавства, постзаконодавчий контроль, механізми зв'язку правової науки, практики і законотворчості видаються актуальними напрямками подальших наукових розвідок.

Використані джерела:

1. Правова наука та законодавча практика (аналіз дисертаційних досліджень) Випуск 8. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2020. 470 с.
2. Барабаш Т. М., Левицька Л. В. Сучасний стан законодавчого забезпечення кримінально-правової політики в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 5. С. 22–31.
3. Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання) / Інститут законодавства Верховної Ради України; за заг. ред. В. О. Зайчука. Том 18. Київ, 2020. 584 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 01.02.2021).

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2>. (дата звернення 04.02.2021).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#n2>. (дата звернення 04.02.2021).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 01.02. 2021).

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#n35>. (дата звернення 05.02.2021).

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження: проект Закону є України, реєстр. № 2740 від 15.01.2020 р. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>. (дата звернення 01.02.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Закон України від 04.12.2020 р. № 1074-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-20#Text>. (дата звернення: 02.02.2021).

11. Чуфрин Ю. Ю. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

12. Шопіна Ю. О. Кримінальна відповідальність медичного або фармацевтичного працівника за вчинення злочину, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

13. Дан Г. В. Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

14. Черніков С. Е. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2020. 20 с.

15. Мурихін С. В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

16. Метельський І. Д. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 20 с.

17. Куликович А. Ю. Кримінологічна характеристика морально-психологічних ознак особи злочинця та жертви злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 18 с.

18. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 39 с.

19. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2020. 39 с.

20. Курбатова І. С. Прокурор як суб'єкт забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 38 с.

21. Пасечник М. Л. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засади слідчої та емніції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2020. 20 с.

22. Котова О. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 20 с.

23. Холондович І. І. Підстави та процесуальний порядок оскарження повідомлення про підозру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 18 с.

24. Каліновська А. В. Доказування у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

25. Замкова Я. В. Законність та обґрунтованість рішень судді у стадії підготовчого провадження в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2020. 20 с.

26. Брухаль Р. С. Роль прокурора у спеціальному досудовому розслідуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 19 с.

27. Слива Ю. М. Судовий контроль за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій органами Національної поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

28. Полегасв К. М. Реалізація правових позицій Європейського Суду з прав людини та прецедентної практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

29. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України № 584/2019 від 07.09. 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>. (дата звернення 05.02.2021).

30. EUAM UKRAINE. Концепція реформування кримінального законодавства України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/concept>. (дата звернення 05.02.2021).

References:

1. Pravova nauka ta zakonodavcha praktyka (*analiz dysertacijnykh doslidzhenj*) (2020). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrainy, issue 8. [in Ukrainian].

2. Barabash, T. M., Levycjka, L.V. (2020) Suchasnyj stan zakonodavchogho zabezpechennja kryminalno-pravovoji polityky v Ukraini. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 22–31. [in Ukrainian].

3. Problemy zakonodavchogho zabezpechennja priorityetnykh sfer suspilnykh vidnosyn (*na osnovi analizu zakonoprojektiv, vkljuchenykh do porjadku demnogho tretjoi sesiji Verkhovnoji Rady Ukrainy dev'jatogho sklykannja*) (2020). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrainy, vol. 18. [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III. (2001). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

5. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Rishennia u spravi za konstytutsiynym podanniam 55 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) statti 375 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. № 7-r/2020. (2020). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2>. [in Ukrainian].

6. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Rishennia u spravi za konstytutsiynym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», Kryminalnoho kodeksu

Ukrainy. № 13-r/2020. (2020). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#n2>. [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiyni Sud Ukrainy. (2020). Rishennia u spravi za konstytutsiynoiu skarhoiu Pleskacha V'iacheslava Yuriiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) okremykh polozhen chastyny tretoi statti 307, chastyny tretoi statti 309 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. № 4-r(II)/2020. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#n35>. [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2020). Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy ta Kryminalnogo kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku zasto suvannia okremykh zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia: proekt Zakonu Ukrainy № 2740. (2020) N. p. URL: <http://w1.l.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>. [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2020). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za deklaruvannia nedostovirnoi informatsii ta nepodannia sub'iektom deklaruvannia deklaratsii osoby, upovnovazhenoi na vykonannia funktsii derzhavy або mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy № 1074-IKh. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-20#Text>. [in Ukrainian].

11. Chufryn, Yu. Yu. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnoi orhanizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Shopina, Yu. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist medychnoho або farmatsevychnoho pratsivnyka za vchynennia zlochynu, pov'iazanoho z vykonanniam profesiynykh obov'iazkiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Dan, H. V. (2020). Zapobihannia vykorystanniu malolitnoi dytyny dlia zaniattia zhebratstvom v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Chernikov, Ye. E. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nenaleznye vykonannia profesiynykh obov'iazkiv medychnym або farmatsevychnym pratsivnykom: *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

15. Murykhin, S. V. (2020). Pokarannia za ekolohichni zlochyny v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Metelskyi, I. D. (2020). Pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu yak uchasyk kryminalno-pravovykh vidnosyn: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Kulykovych, A. Yu. (2020). Kryminolohichna kharakterystyka moralno-psykhologo hichnykh oznak osoby zlochyntsia ta zhertvy zlochynu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

18. Karpenko, M. I. (2020). Teoretyko-metodolohichne doslidzhennia zlochyniv proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby za Kryminalnym kodeksom Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

19. Pidhorodynskiy, V. M. (2020). Zlochyny proty chesti ta hidnosti osoby (teoretychne porivnialno-pravove doslidzhennia). *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

20. Kurbatova, I. S. (2020). Prokuror yak subiekt zabezpechennia prav osoby u kryminalnomu sudochynstvi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

21. Pasechnyk, M. L. (2020). Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni zasady slidchoi taiemnytsi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

22. Kotova, O. S. (2020). Protsesualnyi poriadok areшту maina u kryminalnomu prova dzhenni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

23. Kholondovych, I. I. (2020). Pidstavy ta protsesualnyi poriadok oskarzhennia povu domlennia pro pidozru. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

24. Kalinovska, A. V. (2020). Dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosu dovoho rozsliduvannia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

25. Zamkova, Ya. V. (2020). Zakonnist ta obgruntovanist rishen suddi u stadii pidho tovchoho provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

26. Brukhal, R. S. (2020). Rol prokurora u spetsialnomu dosudovomu rozsliduvanni: *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. [in Ukrainian].

27. Slyva, Yu. M. (2020). Sudovi kontrol za doderzhanniam zakoniv pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

28. Poliehaiev, K. M. (2020). Realizatsiia pravovykh pozytsii Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny ta pretседentnoi praktyky Verkhovnoho Sudu u kryminalnykh provadzhenniakh: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

29. Prezydent Ukrainy. *Pytannia Komisii z pytan pravovoi reformy*: Ukaz № 584/2019. (2019). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>. [in Ukrainian].

30. EUAM UKRAINE. *Kontseptsiiia reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy*. N. d. N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/concept>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021

Барабаш Т. Н., кандидат юридических наук, доцент, заведующая отделом мониторинга законодательства Института законодательства Верховной Рады Украины (г. Киев, Украина)

Левицкая Л. В., кандидат юридических наук, доцент, заместитель заведующего отделом мониторинга законодательства Института законодательства Верховной Рады Украины (г. Киев, Украина)

НЕКОТОРЫЕ ЗАКОНОТВОРЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО И УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОВ УКРАИНЫ

В статье освещены современные направления деятельности украинского парламента относительно усовершенствования уголовного и уголовного процессуального законов и в частности на основании анализа научных взглядов на проблемные вопросы (по диссертационным работам 2020 года) и законодательства четвертой сессии девятого созыва Верховной Рады Украины. Исследована связь правовой науки и законодательной практики. Выражено авторское виденье концепции усовершенствования уголовного и уголовного процессуального законов. Обобщены внесённые изменения и дополнения в Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины и акцентировано внимание на отдельных, общественно значимых законопроектах в исследуемой сфере.

Ключевые слова: уголовный закон, уголовный процессуальный закон, Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, усовершенствование, законопроект, правовая наука, кодифицируемый акт.

Barabash T., Candidate of Law, Associate Professor, Head of legislation monitoring Department, Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Levytska L., Candidate of Law, Associate Professor, Deputy Head of legislation monitoring Department, Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

SOME LEGISLATIVE VECTORS OF IMPROVEMENT OF CRIMINAL AND CRIMINAL JUDICIAL LAWS OF UKRAINE

Criminal and criminal judicial laws are in plane enhanceable attention of law maker, scientists and practical workers, that predefined by the dynamics of development of society, him the real necessities, split-level factors of life. Therefore, research of the modern going near the update of the rule-making providing of criminal legal policy is actual and necessary for creation of permanent legislative base in this sphere.

In a publication illumination of modern directions of activity of Ukrainian parliament is put for a purpose in relation to an improvement criminal and criminal judicial laws, in particular, on the basis of analysis of scientific looks to the problem questions (after dissertation of 2020) and lawmaking during the fourth session of ninth convocation of Verkhovna Rada of Ukraine. Investigational touch of legal science and legislative practice, author vision of conception of improvement criminal and criminal judicial is expressed laws.

Generalized made alteration and addition in the Criminal code of Ukraine, Criminal code of practice of Ukraine and attention is accented on separate, publicly meaningful, bill drafts in the probed sphere. A scientific novelty is predefined determination of constituents of development of high-quality and effective legislation in the field of criminal legal policy, by continuation of search of the most effective, rational and sufficient facilities and methods of update of legislative sources of criminal right, criminal judicial right, introduction of their achievements, in practice, for the sake of establishment of balance between confessedly principles and norms of international law, by the process of European integration and maintenances of originality, historical achievements of domestic science, accordance, the necessities of the Ukrainian state system.

Keywords: penal law, penal judicial law, Criminal code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, improvement, bill draft, legal science, codified act.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.104-116

УДК 342.95

Веселов М. Ю., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг - м. Маріуполь, Україна)
e-mail: veselovndl@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Пилипів Р. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри «Право» Івано-Франківської філії Відкритого міжнародного Університету розвитку людини «Україна» (м. Івано-Франківськ - м. Київ, Україна)

e-mail: ruslanpylypiv@rambler.ru

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0351-5988>

Тимчишин А. М., кандидат юридичних наук, доцент завідувач кафедри «Право» Івано-Франківської філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Івано-Франківськ - м. Київ, Україна)

e-mail: andriy_tum@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9591-8273>

ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ: ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ

У статті висвітлено проблему булінгу (цькування) як різновиду проявів агресії та насильства серед дітей. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття булінгу. Надано характеристику ознак цього явища та способів його вчинення. Розглянуто основні види булінгу, визначено їх суспільну небезпеку. Здійснено порівняльно-правовий аналіз зарубіжного та вітчизняного законодавства у сфері запобігання та протидії булінгу.

На підставі результатів проведеного дослідження обґрунтована доцільність прийняття в Україні спеціального Закону «Про протидію та запобігання булінгу (цькування)» та впровадження загальнонаціональної Програми запобігання та протидії булінгу в державі.

Ключові слова: булінг, дитина, насильство, кібербулінг, запобігання булінгу, протидія булінгу.

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), у 2017 році Україна посідала четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. При тому дослідження ЮНІСЕФ (англ. United Nations Children's Fund) в Україні у 2017 році свідчили, що 67 % українських дітей віком 11-17 років стикалися із цькуванням та іншими проявами агресії [1]. Крім того, наприкінці листопада 2017 року в Українському інституті дослідження екстремізму встановили, що із цькуванням у формі булінгу в Україні стикаються 8 із 10 дітей [2]. Дані дослідження Міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD)» в Україні за 2019 рік свідчать, що більше третини (35 %) здобувачів освіти ображали інших

протягом останніх двох місяців (на час дослідження – Прим. авт.), 39 % опитаних повідомили про те, що стали жертвами таких образ. Кожен четвертий (25,8 %) підліток заявив, що спостерігав прояви булінгу, проте особисто в них участі не брав [3, с. 80]. Станом на 16.02.2021 р. Укрінформ повідомляє, що близько 70 % дітей в Україні стикаються з булінгом [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище булінгу як психологічна, соціальна чи правова проблема вивчалось багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими. В Україні це питання досліджували: О. Балакірєва, А. Жеброва, О. Левцун, Л. Лушпай, Н-М. Нгусн, В. Олійник, Д. Павлова, Н. Пивоварова та інші. Серед зарубіжних авторів поняття, основні причини, форми, характерні риси та наслідки булінгу вивчали: Н. Голованова, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Рохер, Д. Ольвеус, О. Погорелова тощо. Водночас, незважаючи на значний інтерес із боку науковців до цієї тематики, проблему булінгу й до тепер не можна вважати розв'язаною. Крім того, слід зазначити, що нормативно-правове регулювання та практика протидії цьому негативному явищу в Україні лише починає свій шлях, умовно кажучи, «проходить апробацію», тому потребує детального наукового аналізу.

Формулювання цілей. Метою статті є всебічний аналіз явища булінгу, вивчення нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії цьому явищу в інших країнах, на підставі чого планується окреслити концептуальні напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання в цій сфері суспільних відносин для України.

Виклад основного матеріалу. Термін «булінг» походить від англійського дієслова «*to bully*» – задиратися, знущатися, змушувати погрозами. Зазвичай осередком, у якому найбільш яскраво представлений булінг, є освітній заклад – місце, де більшість часу проводить середньостатистичний підліток [5, с. 10].

На сьогодні можна виділити декілька різних підходів до визначення цього поняття. Британські дослідники Д. Лейн та Е. Міллер окреслюють булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого фізичного або психічного поводження, з боку індивіда або групи щодо іншого індивіда, який не здатен себе захистити в даній ситуації [6, с. 244]. Д. Ольвеус під булінгом розуміє умисну, систематично повторювану та агресивну поведінку, що включає нерівність соціальної влади або фізичної сили. Е. Роланд визначає булінг як соціальну систему, яка включає переслідувача (булера), жертву, а також сторонніх спостерігачів [7, с. 50].

У своїх дослідженнях П. Рендалл, а надалі Л. Лушпай слушно ставляться до поглядів Л. Кішлі, яка вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця виділяє сім ознак булінгу: 1) емоційне приниження, що включає вербальні і невербальні способи вираження; 2) продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду; 3) непривітна і недовірлива поведінка; 4) втручання в приватне життя людини; 5) погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія; 6) намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи

сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події; 7) агресор обіймає вище становище, ніж його жертва, і, відповідно, дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [8, с. 12-13; 9, с. 2-3].

Булінг, як різновид насильства, може виражатися різними способами. Н. Голованова виділяє такі форми цькування, як: вербальне насильство; насильство в письмовій формі; психологічне насильство; матеріальне насильство; сексуальне насильство [10, с. 114]. Своєю чергою, Д. Ольвеус виділяє такі види булінгу, як: вербальний; спрямований на соціальне виключення або ізоляцію; фізичні знущання; знущання з допомогою брехні або брехливих чуток про жертву; агресії: відбирання грошей або інших речей, їх псування знущаються; загрози або примушення виконувати будь-які дії; расистський булінг; сексуальний булінг і ін. [11, с. 140]. Інші дослідники, одночасно з наведеними видами булінгу, виділяють інші варіанти. Класифікація булінгу, за Д. Лейном, є однією зі спрощених і відносно легких для розуміння. У ній виділяється два види булінгу – психічний і фізичний [6]. В. Олійник вважає, що фізична форма булінгу характеризується застосуванням фізичної сили одного учня (учнів) стосовно до інших. Психологічна форма включає дії або комплекс дій учня (учнів) щодо іншого (их) учня (ів) у формі висміювання, приниження, залякування тощо, що має на меті відторгнення, ігнорування, ізоляцію від групи однолітків і, як наслідок, послаблення почуття власної гідності, втрату соціальної значущості та ролі в учнівському колективі [12, с. 38].

Виділяються різні ступені насильства, кожний з яких може завдати шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, соціальному становищу, іншим матеріальним та нематеріальним інтересам або порушити права жертви. Дослідження фахівцями цієї тематики й надалі триває, оскільки, як слушно зауважує Н. Голованова, булінг видозмінюється, набуває з технічним прогресом нових форм, але соціально-психологічна суть його залишається незмінною – домінування і приниження іншої людини [10, с. 114]. Крім того, булінг може проявлятися в різних фізичних просторах: у реальному середовищі – у повсякденній життєдіяльності (школа, вулиці і т. ін.); у віртуальному середовищі – в інтернеті (у першу чергу, через соціальні мережі та інші комунікаційні канали). Така форма булінгу отримала назву «кібербулінг». Поняття кібербулінгу визначається як агресивні, умисні, тривалі у часі дії, вчинені групою осіб або однією особою з використанням електронних форм взаємодії і повторювані неодноразово щодо жертви [13]. Однією з особливостей кібербулінгу є можлива анонімність «булера» в разі його бажання і велика аудиторія свідків, що мають доступ до інформації, що є друзями в соціальних мережах, мобільних додатках. Такий вид цькування може відбуватися через: 1) соціальні мережі; 2) електронну пошту; 3) миттєві повідомлення; 4) чати; 5) приватні повідомлення; 6) ігрові вебсайти; 7) фото-, аудіо-, відеодокументи [14, с. 92].

За останні кілька років у багатьох країнах світу проблеми поширення булінгу, агресивного поведіння, насильства і заходи боротьби з ними були виведені на загальнодержавний рівень. Через те що одним із пріоритетів українського законодавства є захист прав дітей, у тому числі шляхом профілактики правопорушень неповнолітніх, пов'язаних із булінгом і кібербулінгом, значний інтерес викликає досвід інших держав у цій галузі, і в першу чергу, законодавчий.

Однією з перших країн, яка офіційно визнала проблему булінгу і почала розробку відповідного законодавства (Хартії безпечних шкіл) щодо протидії цьому негативному явищу, є Канада. 30.11.2011 р. Уряд провінції Онтаріо, прийняв закон «Про навчальні заклади» («The Accepting Schools Act»), щоб створити «режим» обізнаності про знущання в школах, й організувати навчання з питань запобігання та протидії булінгу. Здобули поширення в друківаних виданнях та засобах масової інформації матеріали про самогубства канадських учнів Джеймі Хаблі з Оттави і Мітчелла Уїлсона з Пікерінга, які стали каталізатором для прийняття нового законодавства [15, с. 2].

01.09.2012 р. у Канаді набув чинності Закон, який вніс поправки до Закону «Про освіту» («Education Act»). Він встановив вимоги для всіх шкільних рад щодо забезпечення безпечного, інклюзивного та прийняттого навчального середовища, у якому кожен учень може досягти успіху. Закон зобов'язав Міністерство освіти розробити стратегію та проводити політику профілактики булінгу, дотримуючись застосування дисциплінарних заходів та відповідних наслідків для учнів, які припускаються неправомірної поведінки. Цей закон є частиною всеосяжного плану дій, заснованого на стратегії впровадження справедливої та інклюзивної освіти, і безпечних шкіл [16, с. 9; 17].

У Швеції на державному рівні дітей захищають закони «Про освіту» («Swedish Education Act») [18] та «Про заборону дискримінації» («Swedish Discrimination Act») [19]. З 2006 року діє особлива посада омбудсмена – фахівця, який допомагає школам запобігати випадкам цькування і піклується про захист прав та інтересів кожного учня. У цій країні також існує спеціальна шкільна інспекція, яка займається постійним моніторингом ситуації щодо булінгу в школах. Згідно зі шведським законодавством, школи зобов'язані: розробляти методикку повсякденного виявлення проявів булінгу; при повідомленні чи виявленні фактів булінгу – ініціювати розслідування і вживати належних заходів реагування; забезпечувати життя відповідних заходів реагування адміністрацією та персоналом школи; вести систематичну профілактичну роботу з урахуванням особливостей соціально-психологічної ситуації в школі; щорічно складати звіт і планувати профілактичні заходи на наступний рік; проводити аналіз участі здобувачів освіти в проведенні профілактичної роботи; розробляти та застосовувати спеціальні профілактичні заходи щодо протидії дискримінації, пов'язаною з гендером, етнічністю, релігією, станом здоров'я, віком тощо [20].

Можна також переглянути філіпінський Закон 2013 року про боротьбу з булінгом (RA № 10627: «Anti-Bullying Act»), який вимагає запровадити в усіх початкових і середніх закладах освіти політику профілактики і боротьби з булінгом і кібербулінгом. У Законі дається розгорнуте визначення булінгу, через окреслення того, які дії і в якому місці заборонено здійснювати. Закон передбачив процедуру розгляду повідомлень про подію булінгу, а також дисциплінарні заходи, у тому числі виключення зі школи. Причому, порушник зобов'язаний у будь-якому випадку пройти програму реабілітації. Крім того, якщо, на думку адміністрації навчального закладу, у діяч кривдника може бути склад кримінального правопорушення, то повідомлення про це направляється в поліцію або інші правоохоронні органи [21].

Інші методи боротьби з булінгом застосовуються в Республіці Казахстан, де немає спеціальних законодавчих норм про боротьбу з насильством у школі. Там випадки цькування розглядає Рада батьків – це виборчий орган, до складу якого входять батьки, які заслуговують на довіру (не більше чотирьох осіб). Батьківська Рада розглядає випадки булінгу за заявою вчителя або учня-жертви і забезпечує доведення до стадії виконання санкцій щодо «булера». Як правило, перший же прецедент зупиняє подальші прояви цькування в цій школі. До розгляду таких питань залучають і керівників місцевого самоврядування, громадськість [22].

Спостерігаючи ситуацію не лише відкритого цькування однолітків, а й збройних нападів і вбивств у навчальних закладах, американські законодавці рушили шляхом видання в окремих штатах спеціальних законів про боротьбу з булінгом та агресією в школі. У результаті, на сьогодні, усі штати США мають відповідні правові акти. Джорджія стала першим штатом, який прийняв такий закон ще в 1999 році (1999 Georgia Laws, HB 84, Chap. 282 (CCGA § 20-2-751.4 and CCGA § 20-2-751.5)) [23], а Монтана – останнім, який відповідний закон прийняв у квітні 2015 року (Bully-Free Montana Act – HB 0284). До речі, останній правовий акт лише визначає поняття знущання (цькування), але не містить розгорнутих вимог щодо шкільної політики в напрямку запобігання булінгу [24].

У 2018 році в США стартувала спеціалізована платформа «stopbullying.gov», що деталізує всі види булінгу, які зараз набувають поширення (залежно від релігії, раси, сексуальної орієнтації, обмежених фізичних можливостей, кібербулінг тощо) і методи протидії їм. За переконанням Уряду США, якщо булінг має дискримінаційну спрямованість, пов'язану з расою, національністю, статтю, релігією жертви, навчальні заклади, які фінансуються з федерального бюджету, зобов'язані розглядати питання про залякування (harassment) як порушення цивільних прав особи [25].

У Великобританії перший Закон «Про боротьбу з булінгом у школах» («Addressing Bullying in Schools Act» (Northern Ireland)) був виданий у 2016 році і його дія поширювалася тільки на Північну Ірландію. Згідно зі ст. 1 цього Закону булінг включає (але не обмежується) «повторне використання будь-якого усного, письмового або електронного повідомлення; будь-яку іншу дію або будь-яку їх комбінацію учнем або групою учнів проти іншого учня або групи учнів з наміром заподіяти фізичної або моральної шкоди цьому учневі або групі учнів» [26].

Незважаючи на те що проблема булінгу, його запобігання і протидії не є новою, до 2019 року в українському законодавстві про це поняття не було конкретного згадування. І, як зазначено, тільки два роки тому в нашій країні на державному рівні визнали цю проблему, прийнявши той факт, що булінг – це не лише звичайний соціально-психологічний конфлікт у ювенально-освітньому середовищі, а перш за все небезпечний прояв насильства за участю дітей. У 2018 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (набув чинності у 2019 році – *Прим. авт.*). У тих новаціях, які було внесено до таких правових актів, як Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Закон України «Про освіту», визначено поняття «булінгу» та механізм протидії йому, а також встановлено адміністративну від-

повідальність за вчинення цькування. За рівнем суспільної небезпеки це правопорушення віднесли до адміністративних, передбачивши відповідний склад у КУпАП – ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», відповідно до якої, булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої й неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода фізичному чи психічному здоров'ю. У Законі України «Про освіту», також з'явилося поняття «булінг» та було визначено типові ознаки цього явища: 1) систематичність діяння; 2) наявність сторін (кривдник – булер, потерпілий – жертва булінгу, спостерігачі); 3) дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого. Однак навіть у правовідносинах, що виникають з приводу протиправної поведінки дитини, процедура та результат прийнятого рішення компетентним органом держави не повинні суперечити найкращим інтересам дитини, зокрема, враховувати її вік чи становище соціального оточення [27, с. 51].

Про дію Закону свідчить статистика судових рішень, підготовлена Мін'юстом. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на 09.12.2019 р. суди розглянули 316 справ про булінг, з яких у 123 справах було винесено рішення про накладення стягнення. Окрім того, 88 справ (28 % від загальної кількості таких справ) відправлено на доопрацювання до органів Національної поліції, 84 справи (26 %) – закрито за відсутністю складу правопорушення або у зв'язку зі спливом термінів притягнення до адміністративної відповідальності, у 21 справі (6 %) – суд звільнив порушників від адміністративної відповідальності, обмежившись усним зауваженням [28].

28.12.2019 р. Міністерство освіти і науки України видало наказ № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», який визначає порядок реагування на випадки булінгу (цькування) у закладах освіти, а саме: подання заяв або повідомлень про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти; склад комісії, права та обов'язки її членів; порядок роботи комісії; запобігання та протидія булінгу (цькуванню) в цих закладах. Водночас, навіть, періодично удосконалюючи чинне законодавство з питань протидії булінгу, – держава все одно продовжує програвати викликам сьогодення у сфері забезпечення прав дітей на концептуальному рівні [29, с. 164]. Тому, за нашим переконанням, Україні вкрай необхідний окремий законодавчий акт, який би містив основні визначення, критерії, систему суб'єктів та механізм запобігання і протидії булінгу, а також допустимість і межі застосування сучасних норм права про відповідальність (адміністративної, цивільно-правової, кримінальної).

Висновки. Проведений аналіз такого шкідливого та небезпечного явища, як булінг, а також вивчення світового досвіду у сфері його запобігання та протидії надав нам можливість окреслити концептуальні напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання в цій сфері суспільних відносин, а саме необхідно:

1. Прийняти окремий законодавчий акт – Закон України «Про протидію та запобігання булінгу (цькування)», у якому:

– закріпити поняття «булінг» та похідні від нього визначення (кібербулінг, мобінг, сталкінг, хейзінг, флеймінг, харасмент, психологічні маніпуляції та інші його різновиди);

– визначити форми булінгу (прихований та прямиий);

– визначити кривдника та жертву булінгу, окреслити коло осіб, на яких поширюватиметься дія закону;

– сформулювати основні засади запобігання та протидії булінгу в реальному та віртуальному середовищі;

– встановити суб'єктів, що здійснюватимуть заходи у сфері запобігання та протидії булінгу;

– визначити напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії булінгу;

– чітко окреслити поточні та перспективні завдання у сфері запобігання булінгу, до яких віднести наступні: 1) з'ясування стану, причин і передумов поширення булінгу; 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки булінгу; 3) сприяння розумінню суспільством природи булінгу; 4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини; 5) заохочення всіх членів суспільства до активного сприяння запобіганню булінгу тощо.

2. Розробити та впровадити постійно діючу загальнонаціональну Програму запобігання та протидії булінгу в Україні, у якій необхідно визначити провідні підходи до профілактики та боротьби з цим явищем.

3. Розробити багаторівневі та мультикомпонентні інформаційні та превентивні антибулінгові програми в закладах освіти (наприклад, «Програма запобігання цькування»; «Булінгу – ні!»; «Програма профілактики агресії та цькування в школі «Кожен важливий»»; а також програми для постраждалих осіб та здійснити контроль за їх обов'язковим виконанням. Перевагами виконання таких програм, на нашу думку, є: 1) підвищення обізнаності та знань учнів про цькування; 2) залучення вчителів і батьків в профілактику булінгу; 3) розробка чітких правил проти цькування; 4) надання підтримки та захисту жертв; зменшення показників шкільного булінгу і зниження рівня віктимізації серед однолітків.

4. Приділити належну увагу наданню допомоги та захисту постраждалим від булінгу особам. Унаслідок чого доцільно також розробити комплекс відновлювально-реабілітаційних програм, створити належні правові та фінансово-матеріальні умови для впровадження цих програм та проведення відповідних заходів.

Вищезазначений підхід у правовому забезпеченні створить необхідні передумови для побудови ефективного адміністративно-правового механізму запобігання та протидії булінгу в нашій країні. Перспективним напрямом подальших адміністративно-правових досліджень у зазначеній сфері правовідносин вважаємо розробку структури та змістовне наповнення проєкту вищезгаданого Закону.

Використані джерела:

1. Михайлюк Д. ЮНІСЕФ: в Україні 67% дітей зазнають цькування. *Український інтерес*. 21.07.2017. URL : <https://uain.press/news/accents/v-ukrayini-67-vidсотkiv-ditej-mayut-problemu-bulingu-251534>. (дата звернення: 23.02.2021).
2. Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу. *Український інститут дослідження екстремізму*. URL : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>. (дата звернення: 23.02.2021).
3. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н-М. К. Нгуєн, О. Г. Левцун та ін. К. : ТОВ «Обнова компанії», 2019. 214 с.
4. В Україні з булінгом стикаються близько 70% дітей. *Українформ. Мультимедійна платформа інформування України*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2517527-v-ukraini-z-bulingom-stikautsya-blizko-70-ditej.html>. (дата звернення: 23.02. 2021).
5. Жеброва А. О. Булінг як різновид катувань серед неповнолітніх. Київ : Університет державної фіскальної служби України. 2016. 34 с.
6. Лейн Д. А. Шкільна травля (булінг). *Детская и подростковая психотерапия* / Под ред. Д. Лейна и Э. Миллера. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 240–274.
7. Погорелова Е. И., Арькова И. В., Голубовская А. С. Психологические особенности подростков, включенных в ситуацию кибербуллинга. *Северо-Кавказский психологический вестник*. 2016. № 14/2. С. 47–53.
8. Randall P. *Bullying in Adulthood. Assessing the Bullies and Their Victims*. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL : <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>. (дата звернення: 23.02.2021).
9. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
10. Голованова Н. А. Проблемы борьбы с буллингом: законодательное решение. *Журнал российского права*. 2018. № 8. С. 113–123. DOI : 10.12737/art_2018_8_11.
11. Olweus D. *Bullying at School: What We Know what We Can Do*. N. Y.: Blackwell, 1993. 140 p.
12. Олійник В. О. Характеристика сучасних форм та видів жорстокої поведінки учнів основної школи. *Sciences of Europe*. 2017. № 11 (11). С. 37–41.
13. Волкова Е. Н., Волкова И. В. Кибербуллинг как способ социального реагирования подростков на ситуацию буллинга. *Вестник Мининского университета*. 2017. № 3 (20). DOI : 10.26795/2307-1281-2017-3-17.
14. Осадная А. В., Макарова Е. А. Кибербуллинг как разновидность школьных издевательств и копинг-стратегии для его преодоления. *Современные исследования социальных проблем*. 2018. Т. 9. № 8. С. 88–104. DOI : 10.12731/2218-7405-2018-8-88-104.
15. Roher, E. M. *Suffering in Silence: Teenagers and Suicide*. *Education law newsletter*. Borden Ladner Gervais LLP, 2012. 20 p.

16. Ontario Ministry of Education. (2018). Policy/Program Memorandum № 144, October 17, 2018. (2018) N. p. URL : <http://www.edu.gov.on.ca/extra/eng/ppm/144.pdf>. (дата звернення: 23.02.2021).

17. Equity and Inclusive Education in Ontario Schools. Guidelines for policy development and implementation. Queen's Printer for Ontario, 2014. 93 p. (1993) N. p. URL : <http://www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/inclusiveguide.pdf>. (дата звернення: 23.02.2021)

18. Skollag (2010:800); SFS 2020:605 – Swedish Education Act. *Sweden Legislation and Official Policy Documents*. URL : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800. (дата звернення: 23.02.2021).

19. Diskrimineringslag (2008:567); SFS 2017:1128 – Discrimination Act. *Government Offices of Sweden*. N. d/ N. P. URL : <https://www.do.se/globalassets/andra-sprak/discrimination-act-2018.pdf>. (дата звернення: 23.02.2021).

20. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. World data on education. 7-th edition. (2010/11). Compiled by UNESCO-IBE. N. P. URL : <http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Sweden.pdf>. (дата звернення: 23.02.2021).

21. Republic Act № 10627. (2013). An act requiring all elementary and secondary schools to adopt policies to prevent and address the acts of bullying in their institutions. *Official Gazette of Republic of the Philippines*. URL : <https://www.officialgazette.gov.ph/2013/09/12/republic-act-no-10627/>. (дата звернення: 23.02.2021).

22. Нериз Е. Лучшие методики против буллинга. 2018. URL : <https://www.b17.ru/blog/99006/>. (дата обращения: 23.02.2021).

23. A Watch-dog Organization – Advocating for Bullied Children & Reporting on State Anti Bullying Laws. (n. d.). *Bully Police USA*. URL : bullypolice.org/ga_law.html. (дата звернення: 23.02.2021).

24. Bullying Laws in Montana. (n. d.). *Cyberbullying reseackh center*. URL : <https://cyberbullying.org/bullying-laws/montana>. (дата звернення: 23.02.2021).

25. What Is Bullying. (n. d.). *Stopbullying.gov. An official website of the United States government*. URL : <https://www.stopbullying.gov/bullying/what-is-bullying>. (дата звернення: 23.02.2021).

16. Addressing Bullying in School Act (Northern Ireland). (2016). URL : https://storage.googleapis.com/siteassetsswd/338/downloads/Addressing_Bullying_in_Schools_Act_Northern_Ireland_2016.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).

27. Veselov M. Administrative and legal ensure of “the best interests of the child” in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56. DOI : <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>.

28. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридика газета online*. 2020. № 1 (707). URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html>. (дата звернення: 23.02.2021).

29. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Донецький юридичний інститут МВС України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2020. 381 с.

References:

1. Mykhalivska, D. (July 7, 2017). YuNISEF: v Ukraini 67% ditei zaznaiut tsku van nya. *Ukrainskyi interes – Ukrainian interest*. URL : <https://uain.press/news/ac cents/v-uk rayini-67-vidsotkiv-ditej-mayut-problemu-bulingu-251534>. [in Ukrainian].
2. Stop shkylnyi teror. Profilaktyka ta protydiia bulinhu. (n. d.). *Ukrainskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu – Ukrainian Institute for the Study of Extremism*. URL : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>. [in Ukrainian].
3. Balakirieva, O., Pavlova, D., Nhuien, N-M., Levtsun, O. etc. (2019). Kurinnia, vzh yannia alkoholiu ta narkotychnykh rechovyn sered pidlitnikh, yaki navchaiutsia: poshy rennia y tendentsii v Ukraini: za rezultatsy doslidzhennia 2019 roku v ramkakh mizh nardo hnoho proektu «levropaiske opytuvannia uchniv shchodo vzh yvannia alkoholiu ta inshykh narkotychnykh rechovyn – ESPAD». Kyiv : TOV «Obnova kompani». [in Ukrainian].
4. V Ukraini z bulinhom stykaiutsia blyzka 70% ditei. (n. d.). *Ukrinform*. Muity me diina platforma inomovlennia Ukrainy. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2517527-v-ukraini-z-bulingom-stikautsa-blizko-70-ditej.html>. [in Ukrainian].
5. Zhebrova, A. (2016). Bulinh yak riznovyd katuvan sered nepovnolitnikh. Kiev: University of the State Fiscal Service of Ukraine. 2016, 34. [in Ukrainian].
6. Lejn, D. (2001). Shkol'naja travlja (bullying). *Detskaja i podrostkovaja psihoterapija / D. Lejn, & E. Miller (Ed.)*. SPb.: Piter. [in Russian].
7. Pogorelova, E., Ar'kova, I., Golubovskaja, A. (2016). Psihologicheskie osobennosti podrostkov, vkljuchennyh v situaciju kiberbullinga. *Severo-Kavkazskij psihologicheskij vestnik – North Caucasian psychological bulletin*, 14/2, 47–53. [in Russian].
8. Randall, P. (2001). *Bullying in Adulthood. Assessing the Bullies and Their Victims*. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge. URL : <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>. [in English].
9. Lushpai, L. (2010). Bulinh yak sotsialno-pedahohichna problema ta shliakhy yii vyrishennia (na prykladi dosvidu serednikh zahalnoosvitnikh shkyl Velykoi Brytanii). *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 4, 126–131. [in Ukrainian].
10. Golovanova, N. (2018). Problemy bor'by s bullingom: zakonodatel'noe reshenie. *Zhurnal rossijskogo prava – Journal of Russian Law*, 8, 113–123. DOI : 10.12737/art_2018_8_11. [in Russian].
11. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know what We Can Do*. N. Y.: Blackwell. [in English].
12. Oliinyk, V. (2017). Kharakterystyka suchasnykh form ta vydiv zhorstokoi pove dinky uchniv osnovnoi shkoly. *Sciences of Europe*, 11 (11), 37–41. [in Ukrainian].
13. Volkova, E., Volkova, I. (2017). Kiberbulling kak sposob social'nogo reagirovaniya podrostkov na situaciju bullinga. *Vestnik Mininskogo uniwersiteta – Minsk University Bulletin*, 3 (20). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbulling-kak-sposob-sotsialnogo-rea girovaniya-podrostkov-na-situatsiyu-bullinga/viewer>. [in Russian].
14. Osadchaja, A., Makarova, E. (2018). Kiberbulling kak raznovidnost' shkol'nyh izdavatel'stv i koping-strategii dlja ego preodolenija. *Sovremennye issledovanija social'nyh problem – Contemporary research on social problems*, 9/8, 88–104. DOI : 10.12731/2218-7405-2018-8-88-104. [in Russian].

15. Roher, E.M. (2012). *Suffering in Silence: Teenagers and Suicide. Education law newsletter*. Borden Ladner Gervais LLP, 20. [in English].
16. Ontario Ministry of Education. (2018). Policy/Program Memorandum № 144, October 17, 2018. URL : <http://www.edu.gov.on.ca/extra/eng/ppm/144.pdf>. [in English].
17. Equity and Inclusive Education in Ontario Schools. Guidelines for policy development and implementation. (2014). Queen's Printer for Ontario, 93 p. URL : <http://www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/inclusiveguide.pdf>. [in English].
18. Skollag (2010:800); SFS 2020:605 – Swedish Education Act. *Sweden Legislation and Official Policy Documents*. URL : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800. [in English].
19. Diskrimineringslag (2008:567); SFS 2017:1128 – Discrimination Act. *Government Offices of Sweden*. URL : <https://www.do.se/globalassets/andra-sprak/discrimination-act-2018.pdf>. [in English].
20. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. World data on education. 7-th edition. (2010/11). Compiled by UNESCO-IBE. URL: <http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Sweden.pdf>. [in English].
21. Republic Act №. 10627. (2013). An act requiring all elementary and secondary schools to adopt policies to prevent and address the acts of bullying in their institutions. *Official Gazette of the Republic of the Philippines*. URL : <https://www.officialgazette.gov.ph/2013/09/12/republic-act-no-10627/>. [in English].
22. Neriz, E. (2018). Luchshie metodiki protiv bullinga. N. p. URL : <https://www.b17.ru/blog/99006/>. [in Russian].
23. A Watch-dog Organization – Advocating for Bullied Children, & Reporting on State Anti Bullying Laws. (n. d.). *Bully Police USA*. N. p. URL : https://bullypolice.org/ga_law.html. [in English].
24. Bullying Laws in Montana. (n. d.). *Cyberbullying reseach center*. N. p. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws/montana/>. [in English].
25. What Is Bullying. (n. d.). *Stopbullying.gov. An official website of the United States government*. N. p. URL : <https://www.stopbullying.gov/bullying/what-is-bullying>. [in English].
26. Addressing Bullying in School Act (Northern Ireland). (2016). URL : https://storage.googleapis.com/siteassetsswd/338/downloads/Addressing_Bullying_in_Schools_Act_Northern_Ireland_2016.pdf. [in English].
27. Veselov, M. (2020). Administrative and legal ensure of "the best interests of the child" in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*, 3, 49–56. DOI : <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>. [in English].
28. Paduchak, O. (2020). Bulinh – stop! Analiz pershoho roku realizatsii Zakonu shchodo protydyi bulinhu. *Yurydychna hazeta online – Legal newspaper online*, 1 (707). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidyyi-bulingu.html>. [in Ukrainian].
29. Veselov, M. Yu. (2020). Administratyvno-pravovi zasady funkcionuvannya yuve nalnoi yustytzii v systemi zabezpechennia prav ditei v Ukraini. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021

Веселов Н. Ю., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры государственнo-правовых дисциплин Криворожского учебно-научного института Донецкого юридического института МВД Украины (г. Кривой Рог -г. Мариуполь, Украина)
Пыльищев Р. М., кандидат юридических наук, доцент кафедры «Право» Ивано-Франковского филиала Открытого международного университета развития человека «Украина» (г. Ивано-Франковск - г. Киев, Украина)
Тимчишин А. М., кандидат юридических наук, доцент заведующий кафедрой «Право» Ивано-Франковского филиала Открытого международного университета развития человека «Украина» (г. Ивано-Франковск - г. Киев, Украина)

ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ БУЛЛИНГА В УКРАИНЕ И ЗА РУБЕЖОМ: МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

В статье раскрывается проблема буллинга (травли) как разновидности проявлений агрессии и насилия среди детей. Проанализированы различные подходы к определению понятия буллинга, охарактеризованы признаки этого явления и пути его совершения. Рассмотрены основные виды буллинга. Определена их общественная опасность. Проведен сравнительно-правовой анализ зарубежного и отечественного законодательства в сфере предотвращения и противодействия буллингу. На основании результатов проведенного исследования обоснована целесообразность принятия в Украине специального Закона «О противодействии и предотвращении буллинга (травли)» и внедрение общенациональной Программы профилактики и противодействия буллингу в государстве.

Ключевые слова: буллинг, ребенок, насилие, кибербуллинг, профилактика буллинга, противодействие буллингу.

Veselov M., Candidate of Law, Professor of the State and Legal Disciplines Department of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih - Mariupol, Ukraine)

Pylypiv R., Candidate of Law, Associate Professor at the Department of "Law" of Ivano-Frankivsk branch Open International University of Human Development "Ukraine" (Ivano-Frankivsk - Kyiv, Ukraine)

Tymchyshyn A., Doctor of Law, Head of at the Department of "Law" of Ivano-Frankivsk branch Open International University of Human Development "Ukraine" (Ivano-Frankivsk - Kyiv, Ukraine)

LEGAL DIMENSION OF THE BULLYING PROBLEM IN UKRAINE AND ABROAD: COUNTERMEASURES

The article highlights the problem of bullying (bullying) as a kind of manifestations of aggression and violence among children. Different approaches to the definition of bullying are analyzed, the characteristics of the signs of this phenomenon and ways of its commission are characterized. The main types of bullying are considered, their social danger is determined. The comparative legal analysis of foreign and domestic legislation in the field of prevention and counteraction to bullying is carried out. The legislative experience of a number of countries (Canada, USA, Great Britain (Northern Ireland), Sweden, the Republic of the Philippines, the Republic of Kazakhstan) on the definition and content of the concept of "bullying", the features of measures to prevent it. It is focused that the main centers of implementation of state policy in this area in different countries are educational institutions. It is also noted that in most countries

there is a separate special legislative act aimed at regulating legal relations to prevent and combat bullying. The article examines the state of legal regulation of these issues in our country. It is stated that the law adopted in Ukraine in 2018 introduced only certain amendments to existing legal acts, namely - the Law of Ukraine "On Education" (outlining the responsibilities of educational institutions to work on prevention and timely response to bullying) and the Code of Ukraine on administrative offenses (recognizing the manifestations of bullying as an administrative offense). The analysis provided an opportunity to outline the conceptual areas for improving administrative and legal regulation in this area of public relations. The expediency of adopting a special Law "On Counteracting and Preventing Bullying (Harassment)", implementing a national Program to Prevent and Counteract Bullying in the country, developing multilevel and multicomponent information and preventive anti-bullying programs in educational institutions is substantiated.

Keywords: bullying, child, violence, cyberbullying, bullying prevention, bullying.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.116-135

УДК 343.373

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Каменський Д. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ, Україна)

e-mail: dm.kamensky@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>

Титаренко С. С., кандидат юридичних наук, співробітник Головного управління СБУ в Донецькій та Луганській областях (м. Краматорськ, Україна)

e-mail: cergeq235@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5337-4677>

СТАТТЯ 205-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЯК АНТИРЕЙДЕРСЬКА ЗАБОРОНА: ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ

Статтю присвячено з'ясуванню проблемних питань тлумачення і застосування статті 205-1 Кримінального кодексу України «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», а також визначенню перспектив цієї антирейдерської заборони. Наведено аргументи на користь як її подальшого самостійного існування, так і викладення цієї кримінально-правової норми в новій редакції, згідно з якою злочинцем має визнаватись подання завідомо підробленого документа у зв'язку державною реєстрацією суб'єкта господарювання (його відокремленого підрозділу).

Ключові слова: державна реєстрація, офіційний документ, підроблення, рейдерство, фіктивне підприємництво.

Постановка проблеми. Ст. 42 Конституції України гарантує кожному право на не заборонену законом підприємницьку діяльність, а ст. 6 Господарського кодексу України (далі – ГК) закріплює загальні принципи господарювання. Однак ці декларативні норми значною мірою нівелюються внаслідок поширених випадків протиправних захоплень суб'єктів господарювання, що чинить дестабілізуючий вплив на економічні відносини. Будучи складним явищем, рейдерство пов'язане з низкою реальних загроз економічній безпеці країни, серед яких традиційно виокремлюють погіршення інвестиційного клімату, зниження рівня податкових надходжень, зростання рівня корумпованості й безробіття, монополізацію окремих сегментів ринку, втрату конкурентоспроможності, зниження виробництва, руйнування трудових колективів, дискредитацію органів державної та місцевої влади, правоохоронних органів і судів, деформацію правової ідеології суспільства тощо. За результатами дослідження «Портрет українського підприємця», проведеного Спілкою українських підприємців у вересні 2020 р., 54 % власників бізнесу однією з основних проблем підприємницької діяльності в Україні сьогодні назвали незахищеність приватної власності і рейдерство [1].

Наявні законодавчі формулювання антирейдерських заборон, закріплених у Кримінальному кодексі України (далі – КК), відзначаються казуїстичністю і громіздкістю, перевантажені бланкетними ознаками, нерідко позбавлені правової визначеності, а практика їхнього застосування є вкрай нерівномірною і заплутаною. Сучасний стан кримінально-правової протидії рейдерству характеризується відсутністю єдиної концепції, фрагментарною криміналізацією його окремих проявів, недотриманням вимог як сучасної кримінально-правової політики України, так й усталених стандартів нормотворчості. З урахуванням цього необхідним є виважене вдосконалення КК шляхом не механічного посилення кримінальної відповідальності за певні протиправні діяння, а продуманої деталізації меж кримінально протиправної поведінки (включаючи врахування ознаки бланкетності диспозицій відповідних кримінально-правових заборон).

Сказане повною мірою відбито в ст. 205-1 КК «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», яка активно затребувана правозастосувачами. Так лише протягом 10 місяців 2020 р. за цією статтю КК відкрито 563 кримінальні провадження (порівняно з 478 такими же провадженнями за весь 2019 р.) [2], а засуджено за минулий рік 88 осіб (у 2018 р. – 141 особу, а в 2019 р. – 81 особу).

Та обставина, що ст. 205-1 КК має антирейдерську спрямованість (попри те, що остання не знаходить безпосереднього відображення в тексті цієї кримінально-правової заборони), підтверджується не лише історією її появи, а й переконаністю фахівців (причому некриміналістів) у тому, що рейдерство безпосередньо пов'язане із системою функціонування частини державних реєстрів. Так однією з найбільш розповсюджених рейдерських схем визнається заволодіння майном шляхом внесення змін до державних реєстрів на підставі поданих державному реєстратору підроблених рішень органів управління юридичної особи, договорів про відчуження, рішень суду тощо. У межах цієї схеми рейдери подають реєстратору протокол зборів учасників господарського товариства (інші документи, відповідно до яких права переходять до третьої особи), а реєстратор, своєю чергою,

здійснює відповідну реєстраційну дію та передає корпоративні права такій особі [3, с. 18]. Конкретні кейси із практики діяльності Ради бізнес-омбудсмена України підтверджують слушність цієї думки. У Пояснювальній записці до проекту Закону України (далі – ЗУ) «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань» (щодо надання правових інструментів для боротьби з рейдерством та зміни порядку доступу до відомостей, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань)» (реєстр. № 3179 від 5 березня 2020 р.) із приводу реєстраційної складової рейдерства зазначається, що маніпуляції в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР) є одним із різновидів корпоративного рейдерства. За різними оцінками, протягом останніх шести років сталося понад три тисячі рейдерських захоплень. Зазвичай це зміна власника шляхом використання підроблених документів або безпідставне скасування реєстраційних записів в ЄДР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової характеристики підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, висвітлюються в поодиноких (до того ж поверхневих) публікаціях [4; 5], а також у навчальній літературі [6, с. 251–252]. Автори цієї публікації вже зверталися до обраної проблематики [7, с. 667–671; 8, с. 93–183], необхідність чергового аналізу якої зумовлена: а) суперечливістю тлумачення окремих ознак складу злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, у судовій практиці та необхідністю осмислення її тенденцій за відсутності кримінально-правової заборони, присвяченої фіктивному підприємництву (ст. 205 виключено з КК на підставі ЗУ від 18 вересня 2019 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес»); б) оновленням регулятивного (реєстраційного) законодавства, що полегшує його відсилася бланкетна диспозиція ст. 205-1 КК; в) потребою визначення перспективи цієї кримінально-правової заборони за умов роботи, що триває, над проектом нового КК.

Формулювання цілей. Зазначені чинники й обумовили написання цієї статті, метою якої є з'ясування проблемних питань тлумачення і застосування ст. 205-1 КК, а також висунення на цій підставі аргументованих пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Передусім виділимо окремі неточності, пов'язані із недотриманням вимог законодавчої техніки, що допущені під час конструювання досліджуваної кримінально-правової заборони: 1) у назві ст. 205-1 КК термін «юридична особа» використано в однині, а термін «фізична особа – підприємець» – у множині; вони розділені недоречним у цьому разі сполучником «та». Натомість у диспозиції ч.1 вказаної статті КК обидва терміни вживаються в однині, а між ними слушно використано сполучник «або»; 2) критично слід оцінити те, що в назві ст. 205-1 КК використано словосполучення «підроблення документів», тоді

як у диспозиції ч.1 вказано на «внесення в документи ... завідомо неправдивих відомостей», адже поняття «піддроблення документа», охоплюючи внесення до нього неправдивих відомостей, є ширшим за друге.

Предметом злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, виступають документи, які, відповідно до закону, подаються для державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця (далі – реєстраційні документи). De lege lata можуть бути документи, які подаються для державної реєстрації будь-яких юридичних осіб незалежно від їхньої організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, зокрема тих, які не є суб'єктами господарської діяльності. Це не є логічним з урахуванням розташування аналізованої кримінально-правової заборони в «економічному» розділі Особливої частини КК. До речі, у висновку на проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» (реєстр. № 6434 від 27 травня 2010 р.) парламентські експерти слушно зауважили, що сам факт розміщення тієї чи іншої статті в розділі VII Особливої частини КК зумовлює вимогу про те, щоб діяння, про які в ній йдеться, стосувались саме господарської діяльності, а не якихось інших суспільних відносин. Водночас згадування у ст. 205-1 КК про документи, які подаються для державної реєстрації фізичної особи – підприємця (далі – ФОП), на нашу думку, заслуговує схвальної оцінки з огляду на значні повноваження ФОПів, які є повноцінними суб'єктами господарювання і платниками податкових внесків, через що ця організаційно-правова форма приватного підприємництва може використовуватись у кримінально протиправних цілях.

Вичерпні переліки документів, які подаються для державної реєстрації юридичної особи та ФОПа, встановлені ЗУ від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про реєстрацію бізнесу). Зіставлення видів документів, про які йдеться в ст. 205-1 КК, із поняттям «офіційний документ» дозволяє зробити висновок про те, що не всі реєстраційні документи можуть визнаватись офіційними. Зокрема, деякі з них, як видається, не відповідають критеріям офіційного документа, закріпленим у кримінальному законі (примітка ст. 358 КК).

В обґрунтування своєї позиції змодельємо таку ситуацію. Якщо ТОВ створюється, наприклад, трьома громадянами України, то одним з обов'язкових документів для його реєстрації повинен бути установчий документ юридичної особи. Це може бути статут, засновницький договір тощо. З огляду на примітку ст. 358 КК, статут є документом, що містить на паперовому носії інформацію, яка посвідчує певні факти, здатні спричинити наслідки правового характеру. Водночас статут, який підписується трьома засновниками – громадянами України, не може визнаватись документом, який складається чи посвідчується повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми. У змодельованій ситуації юридична особа ще не створена, через що вона а priori не може мати повноважних осіб. Щодо альтернативного варіанту визнання документа офіційним через його складання чи посвідчення окремими громадянами, у т. ч. самозайнятими особами, то примітка ст. 358 КК вимагає, щоб закон

надавав їм право складати чи посвідчувати певні види документів у зв'язку з їхньою професійною чи службовою діяльністю. Як бачимо, і такий варіант охоплення поняттям офіційного документа статуту ТОВ неможливий, бо громадяни-засновники не мають професійного чи службового зв'язку зі складеним ними статутом.

Звернемося до матеріалів судової практики.

За ч.1 ст. 205-1 КК засуджено Особу-1, який, складаючи рішення засновника (учасника) про створення ТОВ «Пальміра Трейд Груп», вніс у нього завідомо неправдиві відомості щодо місцезнаходження (юридичної адреси) цього ТОВ. Згодом указане рішення разом з іншими документами, необхідними для проведення реєстраційної дії «Державна реєстрація новоутвореної шляхом заснування юридичної особи «Товариство з обмеженою відповідальністю «Пальміра Трейд Груп», особою, яка представляла інтереси Особи-1, було подане управлінням державної реєстрації юридичного департаменту Одеської міської ради. На підставі поданих документів державним реєстратором в ЄДР було зроблено запис про реєстрацію ТОВ «Пальміра Трейд Груп» за адресою, яка не відповідала дійсності [9].

Вивчення матеріалів судової практики застосування ст. 205-1 КК демонструє, що нерідко для проведення реєстрації господарських товариств здійснюється підроблення протоколів загальних зборів учасників таких товариств. З приводу цих документів також постає питання щодо того, чи здатні вони спричинити наслідки правового характеру (як цього потребує примітка ст. 358 КК), а відтак – їхньої належності до ряду офіційних документів.

З урахуванням викладеного вважаємо, що не всі види документів, які утворюють предмет злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, є підстави визнавати офіційними документами з погляду кваліфікації за ст. 358 і ст. 366 КК. Крім того, затверджені Міністерством юстиції України (далі – МЮ) (наказ МЮ від 19 травня 2020 р. № 1726/5 «Про оновлення форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань») форми відповідних заяв є не документами, а їхніми бланками, до яких заявниками вносяться певні відомості.

У Пояснювальній записці до законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» (реєстр. № 6434, від 12 жовтня 2011 р.), згодом ухваленого як ЗУ від 10 жовтня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (далі – Закон від 10 жовтня 2013 р.), одне із завдань ст. 205-1 КК вбачалось у запровадженні кримінальної відповідальності за підроблення не лише реєстраційних документів, а й їхніх бланків. Проте чи варто вести мову про підроблення саме бланку документа, зокрема реєстраційного? Ніхто, мабуть, не сумнівається в тому, що дії особи, яка скориставшись бланком документа, заповнює його відповідним (перекрученим) текстом, мають розцінюватись, як підроблення документа. Відтак окрему вказівку на підроблення бланку документа у вдосконаленій редакції ст. 205-1 КК вважаємо недоречною.

У ч.1 чинної редакції ст. 205-1 КК йдеться про внесення завідомо неправдивих відомостей лише в реєстраційні документи, а не їхні бланки, що зайвий раз

змушує вказувати на неповну узгодженість назви аналізованої кримінально-правової заборони (охоплює підроблення офіційного документа шляхом заповнення його бланку) і змісту цієї заборони (передбачає, повторимо, караність внесення завідомо неправдивих відомостей лише в реєстраційні документи, а не їхні бланки). Водночас слід мати на увазі таке. Після того, як бланк, наприклад, заяви щодо державної реєстрації юридичної особи або заяви щодо державної реєстрації ФОПу заповнений і підписаний заявником, він (цей бланк) набуває статусу документа, і якщо останній містить завідомо неправдиві відомості, то його подання для державної реєстрації утворює склад злочину, передбаченого ст. 205-1 КК.

Тому в нас не викликає зауважень кваліфікація за ч.1 ст. 205-1 КК дій Особи-1, яка, будучи ФОПом й отримавши від Особи-2 копію паспорта та ідентифікаційного коду платника для працевлаштування її на роботу продавцем-реалізатором, вирішила зареєструвати Особу-2 як ФОПа (без відома останньої). Для цього Особа-1, як зазначається у вироку, роздрукувала таке: опис документів, що надаються фізичною особою державному реєстратору для проведення реєстраційної дії «Державна реєстрація фізичної особи-підприємця» і власноручно поставила у ньому підпис у графі «Заявник» від імені Особи-2; заяву про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем, яку підписала її від імені Особи-2. Надалі вказані документи Особа-1 подала приватному нотаріусу з метою державної реєстрації Особи-2 як ФОПа, що призвело до внесення відповідних даних до ЄДР [10]. Погоджуючись із тим, що Особа-1 вчинила умисне подання для державної реєстрації ФОПа документів, які містять завідомо неправдиві відомості, водночас зауважимо, що заповнення згаданої заяви-бланку навряд чи може розцінюватись як внесення в реєстраційний документ завідомо неправдивих відомостей, як цього вимагає чинна редакція ст. 205-1 КК.

Отже, не всі реєстраційні документи є офіційними документами в кримінально-правому значенні цього поняття, а кримінально протиправним визнається і внесення завідомо неправдивих відомостей у бланки реєстраційних документів (це – підроблення останніх). Зазначене, по-перше, вказує на те, що співвідношення ст. 358 і ст. 205-1 КК не повністю «вписується» в поняття конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правових норм і, по-друге, свідчить на користь збереження ст. 205-1 КК як окремої кримінально-правової заборони з відповідним антирейдерським потенціалом. Ще одним аргументом на користь її подальшого самостійного існування може слугувати право держави (у частині співвідношення ст. 358 і ст. 205-1 КК, охопленого поняттям конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правових норм) диференціювати кримінальну відповідальність за різні прояви фальсифікації документів.

Щоправда, наш законодавець доволі легко, не обтяжуючи себе пошуком потрібної аргументації, змінює статус того чи іншого кримінального правопорушення (далі – к. пр.). Так підроблення документів, які подаються для державної реєстрації юридичної особи та ФОПа, віднесене, згідно із ЗУ від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопору-

шень», до ряду кримінальних проступків, повернуло собі статус злочину на підставі ЗУ від 6 грудня 2019 р. «Про запобігання та протигидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». І це при тому, що підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та ФОПа, немає підстав визнавати предикатним діянням із погляду інкримінування ст. 209 КК. Принаймні у звіті судів про стан розгляду справ про злочини щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення за 2020 р. злочин, передбачений ст. 205-1 КК, цілком природно не фігурує в переліку предикатних к. пр., що передували відмиванню.

Якщо буквально тлумачити вжитий у ст. 205-1 КК зворот «внесення в документи ... завідомо неправдивих відомостей», то злочином має визнаватись саме включення відповідної інформації в реєстраційні документи. Тому саме по собі передавання однією особою своїх документів (їхніх копій) для подальшого відображення персональних даних у реєстраційних документах, здійснюваного іншою особою, не утворює складу розглядуваного злочину, однак за наявності підстав може розцінюватись як пособництво. Останнє тут вбачається в «усуненні перешкод» на шляху реєстрації суб'єкта господарювання, що неминуче виникнуть за невнесення персональних даних щодо пособника – підставної особи. Як така особа може виступати реально існуючий громадянин зі специфічним соціальним статусом (малозабезпечена, психічно хвора, той, хто перебуває у місці позбавлення волі, тощо) – саме такий висновок впливає з вивчення матеріалів судової практики, тренди якої дуже нагадують тенденції правозастосування в частині інкримінування ст. 205 «Фіктивне підприємництво» до моменту її виключення з КК.

З урахуванням, зокрема, того, що: а) поняттям створення суб'єкта підприємницької діяльності, караного за ст. 205 КК, охоплювалось подання установчих та інших необхідних документів державному реєстратору, б) доказами фіктивності суб'єкта підприємництва визнавались, серед іншого, реєстрація підприємства за підробленими документами, внесення в установчі документи неправдивих даних, залучення до протиправної діяльності у формі призначення на посаду керівника комерційної юридичної особи реально існуючого громадянина зі специфічним соціальним статусом, ст. 205-1 КК може вважатись своєрідним «правонаступником» ст. 205 КК. Цікаво й те, що господарсько-правове поняття «фіктивна діяльність суб'єкта господарювання» і кримінально-правове поняття «підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» частково перехреснуються. Це впливає із закріпленого в ст. 55-1 ГК переліку ознак фіктивності, що дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності ФОПом.

Одна з відмінностей складу злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, від складу злочину «фіктивне підприємництво» деякими авторами вбачається в тому, що реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності на реальну особу, яка надала свої справжні документи для реєстрації або самостійно зареєструвала такий суб'єкт без

наміру здійснювати в подальшому підприємницьку діяльність, не може кваліфікуватись за ст. 205-1 КК [11]. Практика застосування ст. 205-1 КК, однак, спростовуючи правильність цієї точки зору, складається таким чином, що передавання однією особою власних персональних даних для їх подальшого включення в реєстраційні документи іншими особами (зазвичай не встановленими органами досудового розслідування) кваліфікується (за наявності підстав) як виконання злочину, передбаченого ст. 205-1 КК.

Так за ч.2 ст. 205-1 КК кваліфікував суд дії Особи-1, який за грошову винагороду погодився на пропозицію невстановленої слідством Особи-2, стати засновником і директором ТОВ «Авто Лавр Україна». Спочатку Особа-1 надав Особі-2 копію свого паспорта громадянина України і копію реєстраційного номера облікової картки платника податків, а згодом, розуміючи, що виготовлені Особою-2 документи, необхідні для державної реєстрації внесення змін до відомостей про юридичну особу – ТОВ «Авто Лавр Україна», містять неправдиві відомості (зокрема, щодо формування статутного капіталу цієї юридичної особи та виконання Особою-1 функцій засновника та директора ТОВ), підписав акти приймання-передачі частки в статутному капіталі ТОВ «Авто Лавр Україна», визнавши себе засновником і директором зазначеної юридичної особи, і передав ці документи Особі-2. Остання подала реєстраційні документи, зокрема підписані Особою-1, приватному нотаріусу Запорізького міського нотаріального округу Запорізької області, на підставі чого було проведено державну реєстрацію змін до установчих документів ТОВ «Авто Лавр Україна» і внесено зміни до ЄДР [12]

Наведений із судової практики типовий приклад є вельми показовим у тому сенсі, що в переважній більшості випадків справжні «махінатори» і замовники персональних даних громадян, які розробляють пакети реєстраційних документів, вносять до них завідомо неправдиві відомості з метою реалізації своїх протиправних (таких, що порушують господарські правовідносини) цілей, залишаються недосяжними для правосуддя. Матеріали щодо таких осіб зазвичай виділяються в окремі кримінальні провадження, що і констатується судами. За вказаних обставин немає підстав говорити, що чинна редакція ст. 205-1 КК відповідає тій меті, яка ставилась, коли цією заборонаю доповнювався кримінальний закон.

Ба більше, через те що інші особи злочинної схеми залишаються невстановленими, нерідко не відбувається кваліфікація дій за ч.2 ст. 205-1 КК, яка закріплює відповідну кваліфікуючу ознаку (вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб), хоч насправді попередня змова тут має місце: одна особа (не встановлена органом досудового розслідування) вносить неправдиві відомості в реєстраційні документи, а особа, надалі засуджувана за ст. 205-1 КК, посвідчує документи своїм підписом, так само їх фальсифікуючи. При тому «підписант» зазвичай навіть не подає неправдиві документи на реєстрацію – за нього це роблять невстановлені зловмисники.

Судова практика із зазначеного питання кваліфікації є суперечливою. На наш погляд, інкримінування в розглядуваних ситуаціях такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, є неправильним, бо в поведінці особи, не встановленої органом досудового розслідування

особи, з тих чи інших причин може бути відсутній склад аналізованого злочину (розуміємо, що це малоімовірно, тим не менш). Принципова інша ситуація має місце тоді, коли злочин, зокрема передбачений ст. 205-1 КК, вчиняється декількома особами, але всі належні співучасники, крім одного, звільняються від кримінальної відповідальності або не притягуються до неї за підставами, вказаними в законодавстві (наприклад, дипломатичний імунітет). У цьому разі злочин треба визнавати вчиненим у співучасті, а відтак кваліфікація за ч.2 ст. 205-1 КК за ознакою «за попередньою змовою групою осіб» не виключається.

Отже, повторимо, стверджувати, що ст. 205-1 КК повноцінно працює, не доводиться, навіть при тому, що ця кримінально-правова заборона (на відміну від багатьох інших норм розділу VII Особливої частини КК) не належить до ряду «мертвих» й активно застосовується на практиці (відповідні статистичні дані наводились нами на початку статті).

Як зазначають експерти Офісу протидії рейдерству МЮ, заволодіння корпоративними правами чи активами юридичної особи відбувається, як правило, шляхом внесення змін до ЄДР щодо двох позицій – зміни керівника юридичної особи або складу учасників/засновників [13]. На нашу думку, використане в диспозиції ч.1 ст. 205-1 КК формулювання «проведення державної реєстрації» спонукає не до буквального, а поширювального тлумачення, через що цим поняттям потрібно охоплювати не лише випадки *створення суб'єкта господарювання*, як може видатись на перший погляд, а передбачені Законом про реєстрацію бізнесу випадки як «початкової» державної реєстрації, так й інших дій та подій, пов'язаних із функціонуванням суб'єктів господарювання. Саме таке тлумачення, яке вважаємо доречним і задля наголосу на антирейдерській спрямованості ст. 205-1 КК, панує й у судовій практиці.

Наприклад, за ч.2 ст. 205-1 КК кваліфікував суд дії Особи-1, який, не маючи наміру здійснювати господарську діяльність, передбачену протоколом загальних зборів учасників ТОВ «Порабич», для виготовлення реєстраційних документів, що посвідчують придбання цього ТОВ, передав не встановленій органі до судового розслідування особі копії власних паспорту громадянина України і довідки про присвоєння ідентифікаційного коду, а згодом поставив свій підпис у графі «Покупець» у договорі купівлі-продажу часток у статутному капіталі ТОВ «Порабич». На підставі поданих невстановленою особою документів, які містили завідомо неправдиві відомості, державний реєстратор здійснив державну реєстрацію змін до відомостей, що містяться в ЄДР, щодо ТОВ «Порабич» [14].

Погоджуючись з інкримінуванням Особи-1 ст. 205-1 КК, водночас із причини, згаданої вище, зауважимо на неправильності кваліфікації скоєного за ч. 2 цієї статті КК (за ознакою вчинення дій групою осіб за попередньою змовою). Вельми неоднозначно сприймається і включення в обсяг обвинувачення Особи-1 формулювання «без наміру здійснювати господарську діяльність, передбачену протоколом загальних зборів учасників вказаного товариства». Тут варто нагадати, що в ст. 148-4 КК 1960 р. для характеристики суб'єктивної сторони фіктивного підприємництва використовувалось подібне формулювання – «без наміру здійснювати

статутну діяльність». Недоречність такого формулювання в тексті КК підтверджувалась зверненням до регулятивного законодавства. У юридичній літературі з цього приводу зазначалось, що жоден нормативно-правовий акт України не покладає на засновника, наприклад, ТОВ, обов'язок займатись господарською чи фінансовою діяльністю. Усі питання, що стосуються діяльності ТОВ, згідно зі ст. 62 ЗУ «Про господарські товариства» (утратив чинність у частині, що стосується ТОВ і ТДВ, на підставі ЗУ від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), входять до компетенції його виконавчого органу, яким є дирекція [15, с. 88]. У тому разі, коли загальні збори засновників ТОВ створюють виконавчий орган, який здійснює поточне керівництво його діяльністю, а загальні збори акціонерів формують правління чи інший виконавчий орган, намір засновників цих юридичних осіб не займатись задекларованою господарською діяльністю є цілком правомірним і не може відігравати роль ознаки кримінально-правової характеристики того чи іншого к. пр.

Ми вже висловлювались за те, що залишити в межах поліпшеної ст. 205-1 КК відповідальність саме і тільки за подання фальсифікованих документів. У такий спосіб наявна варіативність описання форм кримінально протиправної поведінки поступитись місцем одній формі реалізації злочинного умислу, яка складатиметься з двох взаємопов'язаних дій, – внесення в реєстраційні документи (їхні бланки) неправдивої інформації, поєднаного з подальшим поданням підроблених документів державному реєстратору [8, с. 222–223]. Перевага наведеної пропозиції вбачається, серед іншого, у тому, що за таких обставин «з-під удару» кримінального закону будуть виведені ті суб'єкти, які на сьогодні визнаються виконавцями злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, – зазвичай малозабезпечені особи, які за символічну винагороду надають організаторам «реєстраційних» схем свої персональні дані та завіряють своїми підписами реєстраційні документи, що містять завідомо неправдиві відомості. У випадку законодавчої реалізації ініційованого підходу такі особи (зрозуміло, за відсутності у вчиненому ознак співвиконавства) визнаватимуться хіба що пособниками, «поступившись місцем» тим, які складають, а згодом подають на реєстрацію документи, що містять завідомо неправдиві відомості.

До слова, на етапі доопрацювання законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанию та захопленню підприємств» (реєстр. № 6434, від 12 жовтня 2011 р.), згодом ухваленого як Закон від 10 жовтня 2013 р., із подібною пропозицією виступав народний депутат України Ю. Кармазін. Він висловлювався за викладення диспозиції ч.1 ст. 205-1 КК у такій редакції: «Подання до відповідного державного органу документів із завідомо неправдивими відомостями для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо це заподіяло значну матеріальну шкоду цій юридичній особі, її учасникам або засновникам чи іншій юридичній особі...».

Ми, проте, вважаємо неправильним конструювати подання завідомо підробленого документа для проведення державної реєстрації суб'єкта господарювання як злочин із матеріальним правом. Пригадується дискусія щодо недоцільності визнання заподіяння великої матеріальної шкоди певним особам кваліфікуючою ознакою фіктивного підприємництва. Фактично суспільно небезпечні наслідки у

вигляді матеріальної шкоди державі, банку, кредитній установі, іншим юридичним особам або громадянам спричинялись не стільки створенням або придбанням суб'єкта підприємництва, скільки незаконними діями, заради приховування (утаювання) або здійснення яких і була створена (придбана) юридична особа. Звичайно, не виключались випадки, коли саме створення або придбання суб'єкта підприємництва здатне було заподіяти матеріальну шкоду, проте такі випадки не могли вважатись типовими з погляду кримінально-правової протидії фіктивному підприємництву [16, с. 321].

Чудово усвідомлюємо ту обставину, що навіть ініційовані нами зміни ст. 205-1 КК (конкретна пропозиція *de lege ferenda* буде наведена у висновках статті) не усунуть труднощі в частині кримінального переслідування справжніх «натхненників» реєстраційних схем. У цьому сенсі покажемо є засудження за ч.5 ст. 27, ч.2 ст. 205-1 КК суб'єкта, який за попередньою змовою із «невстановленою слідством особою» за грошову винагороду на виконання раніше розробленого злочинного плану неодноразово надавав цій особі свої анкетні дані й документи, що посвідчують його (суб'єкта) особу, підписував статутні та інші установчі документи з реєстрації господарських товариств, а також подавав державним реєстраторам ці документи для проведення реєстраційних дій «Державна реєстрація новоутвореної шляхом заснування юридичної особи» та «Внесення змін до відомостей про юридичну особу, що не пов'язані зі змінами в установчих документах». Усього засуджений фігурував за відповідними реєстраційними документами як засновник і директор 99 (!) суб'єктів господарської діяльності, що надало невстановленим слідством особам можливість здійснювати незаконну діяльність, використовуючи реквізити вказаних юридичних осіб. Суд вирішив, що суб'єкт своїми умисними діями повторно вчинив пособництво при внесенні в документи завідомо неправдивих відомостей, які, відповідно до закону, подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи, а також пособництво в умисному поданні для такої реєстрації документів, які містять завідомо неправдиві відомості [17].

На нашу думку, засуджений суб'єкт як той, хто виконав об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 205-1 КК (причому, він вчинив як внесення в реєстраційні документи завідомо неправдивих відомостей, бо засвідчував справжність останніх своїм підписом, так і подання цих документів для проведення державної реєстрації), мав бути визнаний не пособником, а виконавцем досліджуваного злочину. Основним же недоліком кримінально-правового реагування на реєстраційні зловживання і в цьому разі стала недосяжність для правоохоронних органів «невстановлених слідством осіб» – справжніх бенефіціарів численних реєстраційних оборудок.

З урахуванням термінології, вжитої у ст.ст. 14, 17, 18 Закону про реєстрацію бізнесу, такі документи, як: паспорт громадянина України або інший документ, що посвідчує особу; національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або інший документ, що посвідчує особу іноземця або особи без громадянства; документ, що підтверджує повноваження законного представника особи, або нотаріально посвідчена довіреність, – навряд чи можуть визнаватись такими, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або ФОПа, як цього

вимагає чинна редакція ст. 205 КК. Тому якщо один із таких документів є підробленим, то пред'явлення (подання) його державному реєстратору потребує додаткової кваліфікації за ч.4 ст. 358 КК. Судова практика, однак, цей теоретичний підхід не сприймає; типовим є, зокрема, віднесення до документів, що подаються для державної реєстрації юридичної особи, як предмета злочину, передбаченого ст. 205 КК, довіреності на пред'явлення інтересів суб'єкта господарювання.

Оскільки об'єктивна сторона складу розглядуваного злочину обмежується внесенням завідомо неправдивих відомостей у документи, які подаються для проведення державної реєстрації певних суб'єктів, і поданням таких документів державному реєстратору, то за ст. 205-1 КК не може кваліфікуватись внесення завідомо неправдивих відомостей до самого ЄДР. Дії як державного реєстратора, так і відповідної службової особи (наприклад, Пенсійного фонду України, Державної служби фінансового моніторингу України), які безпосередньо склали чи видали завідомо підроблені офіційні документи, нами свого часу було запропоновано кваліфікувати залежно від суб'єкта за ст. 358 або ст. 366 КК [7, с. 670; 8, с. 155].

У юридичній літературі правильність кримінально-правової оцінки внесення завідомо неправдивих відомостей до ЄДР і Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – ДРРПН) як підроблення документів інколи запирчується на тій підставі, що державні реєстри не є офіційними документами. Через це запропоновано доповнити КК статтею 358-2, яка передбачатиме відповідальність за «умисне внесення в один з єдиних державних реєстрів, передбачених законодавством України, завідомо недостовірних відомостей, а також навмисне знищення або фальсифікацію документів, на підставі яких були внесені запис або зміна в зазначені єдині державні реєстри, якщо обов'язкове зберігання цих документів передбачено законодавством України...» [18, с. 57].

З урахуванням того, що ЄДР і ДРРПН є єдиними державними інформаційними системами, що забезпечують збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання певної інформації, теза про існування прогалини з кримінально-правовою оцінкою внесення неналежних змін до вказаних державних реєстрів і, відповідно, ідея наведеної законодавчої новели, на перший погляд, сприймаються схвально. Однак глибше занурення в матерію регулятивного законодавства показує, що в цьому разі ми маємо справу з черговим «ноу-хау», що за своєю суттю є пошуком законодавчих прогалин там, де їх немає, адже для проведення реєстраційних дій державному реєстратору подається пакет документів, передбачений законодавством. Державний реєстратор сканує їх, заносить у відповідний реєстр і видає заявнику (або, як це має місце в розглядуваній нами ситуації, підробляє й залишає в себе) документ із назвою «Опис документів, що надаються державному реєстратору для проведення реєстраційної дії...» (далі вказується назва цієї дії). Результатом реєстраційних дій стає виготовлена спочатку в електронному вигляді виписка з ЄДР або витяг з ДРРПН. Тобто внесення завідомо неправдивих відомостей до ЄДР і ДРРПН (навіть якщо не вважати такі реєстри офіційними документами в кримінально-правовому значенні цього поняття) обов'язково передбачає підроблення офіційних документів, перерахованих вище, а тому обстоювана нами теза про зве-

рнення в розглядуваній ситуації, зокрема, до ст. 358 КК навряд чи може бути піддана сумніву. Узагалі ж очевидно, що професійна діяльність державного реєстратора не може не супроводжуватись документальним оформленням певних дій.

Скасовуючи вирок Шевченківського районного суду міста Львова та ухвалу Апеляційного суду Львівської області і призначаючи новий розгляд у суді першої інстанції, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) вирішив, що висновок місцевого суду про відсутність у діяч Особи-1 складу злочину, передбаченого ч.1 ст. 358 КК (у ред. 2009 р.), є передчасним. Особа-1 обвинувачувалась у тому, що, будучи приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу, всупереч вимогам чинного законодавства внесла завідомо неправдиві відомості до офіційних документів і тим самим сприяла двом іншим особам у заволодінні часткою статутного фонду ТОВ. Надалі ці інші особи затвердили статут ТОВ із незаконно привласненою собі часткою статутного фонду на загальну суму 12,819 %, належною потерпілому. Аргументуючи свою позицію щодо вчинення Особою-1 підроблення офіційного документа приватним нотаріусом, ККС ВС у своїй постанові зазначив, що під підробленням посвідчення або іншого офіційного документа з погляду інкримінування ч.1 ст. 358 КК (одна з її попередніх редакцій) треба розуміти: 1) виготовлення фальшивого посвідчення або іншого офіційного документа, у т. ч. шляхом внесення до бланків посвідчень (документів) завідомо неправдивих відомостей; 2) внесення до справжнього посвідчення (документа) неправдивих відомостей, у т. ч. внесення змін до тексту посвідчення (документа), які викривляють зміст фактів, що мають юридичну силу і посвідчуються документом [19].

Тут варто привернути увагу до того, що наведений у ч.1 ст. 358 КК перелік офіційних документів на підставі ЗУ від 6 жовтня 2016 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» (далі – Закон від 6 жовтня 2016 р.) конкретизовано за рахунок включення до цього переліку документів, які видаються чи посвідчуються, зокрема, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав або особою, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, ФОПів і громадських формувань.

Крім того, ч.2 ст. 358 КК, викладеної в редакції Закону від 6 жовтня 2016 р., передбачає відповідальність, серед іншого, за складання, видачу нотаріусом або державним реєстратором завідомо підроблених офіційних документів, а так само за підроблення такими суб'єктами офіційних документів з метою їх використання або збуту. Причому предметом к. пр., передбаченого ч.2 ст. 358 КК, на відміну від к. пр., караного за ч.1 цієї статті, є будь-які офіційні документи, а не лише ті з них, які надають права чи звільняють від обов'язків. До того ж офіційними можуть бути й електронні документи (ст. 5 ЗУ від 22 травня 2003 р. «Про електронні документи та електронний документообіг»).

У розвиток положення про відсутність прогалин у частині законодавчих підстав для кримінально-правового реагування на зловживання з ЄДР і ДРПН привернемо увагу до одного нюансу, пов'язаного з визначенням суб'єктного складу

злочину, передбаченого ст. 205-1 КК. Раніше ми висловили думку про те, що з урахуванням характеру дій, караних за цією статтею КК, виконавцем аналізованого злочину не може бути державний реєстратор, а його дії було запропоновано кваліфікувати за ч.2 ст. 358 або ст. 366 КК [7, с. 670 – 671; 8, с. 155]. Наразі вимушені уточнити свою позицію.

По-перше, згадування в цьому контексті ст. 366 КК «Службове підроблення» навряд чи є доречним з огляду на кримінально-правовий статус державного реєстратора як особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. З огляду на ч.3 ст. 18 і п.1 примітки ст. 364 КК, особа, яка надає публічні послуги, не повинна вважатись службовою особою для цілей інкримінування тієї чи іншої кримінально-правової заборони. Як слушно зазначається у юридичній літературі, оскільки законодавець виокремив осіб, які здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, у самостійний вид суб'єктів злочинів, то кваліфікація підроблення офіційних документів особою, яка надає вказані послуги, не може здійснюватися за ст. 366 КК, оскільки суб'єктом злочину, передбаченого цією статтею, є службова особа [20, с. 97]

По-друге, суб'єктом внесення завідомо неправдивих відомостей у документи, які, відповідно до закону, подаються для державної реєстрації юридичної особи або ФОПа, *de lege lata* може виступити й державний реєстратор. Щоправда, такий сценарій розвитку подій з практичної точки зору видається малоімовірним, адже, наприклад, якщо державний реєстратор вирішив самостійно «рейдернути» чужу фірму, то він має спочатку підробити низку реєстраційних документів (протокол загальних зборів із підписами учасників, засвідченими нотаріально, нова редакція статуту тощо). Крім цього, у такому разі державний реєстратор підроблятиме й опис реєстраційних документів, які нібито подавались йому, що уможливило застосування вже згадуваної ч.2 ст. 358 КК.

Слід мати на увазі й те, що кримінально-правова оцінка зловживанням державних реєстраторів з ЄДР і ДРРПН може даватись за допомогою ст. 362 КК «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї».

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 205-1 КК, у частині внесення завідомо неправдивих відомостей у документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або ФОПа, є загальним, а в частині подання для проведення державної реєстрації документів, які містять завідомо неправдиві відомості, – спеціальним. Подібної точки зору дотримуються В. Киричко і В. Тацій, які зазначають, що суб'єктом подання державному реєстратору документів, що містять завідомо неправдиві відомості, може бути лише особа, яка мала законні повноваження здійснювати таке подання [6, с. 252]. Такий висновок, на нашу думку, випливає з положень регулятивного законодавства, яке передбачає подання документів для державної реєстрації заявником (наприклад, це може бути засновник створеної юридичної особи, голова комісії з припинення юридичної особи або фізична особа, яка має намір стати підприємцем, або уповноважена нею особа).

Інакше кажучи, тут ми маємо справу з одним із випадків існування спеціальних суб'єктів злочину із нормативно невизначеними ознаками.

За чинною редакцією ст. 205-1 КК слід кваліфікувати й дії того, хто не вносив завідомо неправдиві відомості у відповідні документи, однак подав їх державному реєстратору, усвідомлюючи при цьому те, що реєстраційні документи містять неправдиві відомості. Останні можуть бути внесені як умисно, так і внаслідок помилки того, хто складав документи. «При кваліфікації цього кримінального правопорушення в другій його формі слід виходити з того, що причина появи в зазначених документах неправдивих відомостей може бути різною: підроблення документа, помилка особи, яка його склала, тощо» [6, с. 251].

Однією з кваліфікуючих ознак підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або ФОПА, є вчинення цих дій службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст. 205-1 КК). У подібних випадках, як слушно зауважує В. Громко, треба брати до уваги використання законодавцем подібних, проте відмінних конструкцій – «зловживання службовим становищем» і «зловживання повноваженнями»: перша позначає протиправні діяння «публічних» службових осіб, поняття яких закріплено в примітці ст. 364 КК, а інша – діяння, зокрема, службових осіб юридичних осіб приватного права. Це унеможливило посилену кримінальну відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права, якщо в тій чи іншій нормі КК відповідальність пов'язується з використанням (зловживанням) службового становища [8, 177–180, 195] (як це й має місце в ч.2 ст. 205-1 КК).

Крім того, характерне для цієї норми неврахування підвищеної суспільної небезпеки протиправної поведінки осіб, які надають публічні послуги і водночас не є службовими особами в кримінально-правовому розумінні такого поняття, наразі є очевидною (з огляду на специфічний статус державних реєстраторів та обсяг наданих їм повноважень) прогалиною в кримінально-правовому регулюванні відносин, які складаються з приводу протиправного захоплення суб'єктів господарювання. Відтак формулювання відповідної кваліфікуючої ознаки потребує уточнення. Свого часу один із нас (авторів) запропонував, щоб у відповідних частинах ст.ст. 205-1, 206, 206-2 КК мова йшла також про ті самі дії, вчинені особою, яка надає публічні послуги, шляхом зловживання своїми повноваженнями [8, с. 188, 225].

Водночас ми усвідомлюємо ту обставину, що згадування в цих трьох антирейдерських статтях КК про дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища, як і спроби удосконалити відповідне законодавче формулювання в межах згаданих вище статей КК, уособлює фрагментарність у вирішенні позначеної кримінально-правової проблеми. Маємо на увазі сформульовану М. Хавроном ідею уніфікованого (наскрізного) посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинювані шляхом службових зловживань, яка (ідея) знайшла втілення у кваліфікаційній роботі В. Громка [21, с. 196–197], а також у проекті нового КК. В останньому до ряду обставин, які підвищують ступінь тяжкості злочину на один ступінь, пропонується віднести «з використанням влади, службового становища, службових чи професійних повноважень або пов'язаних із ними можливостей» (п. «ж» ч.1 ст. 2.1.10).

Висновки. З урахуванням викладеного вище, вважаємо, що диспозиція ч.1 удосконаленої ст. 205-1 КК могла б мати такий вигляд:

«1. Подання завідомо підробленого документа у зв'язку державною реєстрацією суб'єкта господарювання (його відокремленого підрозділу), – карається ...».

По-перше, попри нашу переконаність у належності ст. 205-1 КК до ряду антирейдерських заборон, ми виступаємо проти закріплення у вдосконаленій редакції цієї статті КК специфічної рейдерської мети (на кшталт протиправного встановлення контролю над суб'єктом господарювання чи незаконного захоплення управління в такому суб'єкті). Така наша позиція ґрунтується на врахуванні процесуальної здійсненності кримінального переслідування як одного з принципів криміналізації, а також на розумінні того, що ст. 205-1 КК (як виявляється, «правонаступник» ст. 205 КК) покликана забезпечувати протидію не лише рейдерству. Вивчення матеріалів судової практики зайвий раз у цьому переконало.

По-друге, перевага звороту «подання завідомо підробленого документа у зв'язку державною реєстрацією суб'єкта господарювання (його відокремленого підрозділу)» вбачається в: а) переорієнтації правозастосувачів на кримінальне переслідування «творців і натхненників» реєстраційних схем, а не підставних фігур – номінальних засновників і керівників суб'єктів господарювання; б) охопленні ст. 205-1 КК випадків подання не лише підроблених документів, які призначені для державної реєстрації суб'єктів господарювання (їхніх відокремлених підрозділів), а й інших підроблених документів, що опосередковують (забезпечують) відносини, які виникають у сфері державної реєстрації цих суб'єктів (документи, що подаються заявником для підтвердження відомостей про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи, документи, що підтверджують повноваження законного представника особи, тощо).

Використані джерела:

1. Як грамотно захиститися від рейдерства: найпоширеніші помилки бізнесу. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/antyraid/2020/12/22/669323>. (дата звернення: 05.03. 2021).

2. Кінець епохи рейдерства, який не відбувся. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/antyraid/2020/12/3/666947>. (дата звернення: 05.03.2021).

3. Business Ombudsman Council. Системний звіт «Боротьба з рейдерством : сучасний стан та рекомендації» (липень 2017 р.). URL : <https://boi.org.ua/publications/systemicreports/1134-systemic-report-combatting-raidership-current-stat>. (дата звернення: 05.03.20 21).

4. Нестеренко О. До проблеми визначення змісту об'єкта підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 157–160.

5. Нестеренко О. М. Умисна форма поведінки особи як обов'язкова ознака складу злочину ст. 205-1 КК України. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну; зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака* (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2020. С. 135–137.

6. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
8. Титаренко С. С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 267 с.
9. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 17 червня 2020 р. у справі № 947/15028/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89863626>. (дата звернення: 05.03. 2021).
10. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 30 червня 2020 р. у справі № 490/3738/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90103402>. (дата звернення: 05.03. 2021).
11. Добровольський О. Як вплинула декриміналізація ст. 205 на розслідування ст. 212 КК України. URL : https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/926_yak-vplivula-dekri-mnalzatsya-st205-na-rozsliduvannya-st212-kk-ukrani-oleg-dobrovolskiy. (дата звернення: 05.03.2021).
12. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 11 листопада 2020 р. у справі № 203/3916/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92766418>. (дата звернення: 05.03.2021).
13. Прості лайфхаки від Мініюсту, як уникнути рейдерства. URL : https://protocol.ua/ru/prosti_layfhaki_vid_min_yustu_yak_uniknuti_reyderstva. (дата звернення: 05.03.2021).
14. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 6 березня 2020 р. у справі № 757/44574/19-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88072984>. (дата звернення: 05.03. 2021).
15. Шипка О., Шепеня О. Угоди завідомо суперечні інтересам держави і суспільства. *Юридичний журнал*. 2003. № 11. С. 87–90.
16. Дудоров О. О. Кримінальне право : теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіге, 2017. 872 с.
17. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 24 лютого 2020 р. у справі № 760/4393/20. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87821639>. (дата звернення: 05.03.2021).
18. Фомічов К. С., Заставська Л. П. Єдині державні реєстри України як предмет посягання при рейдерських захопленнях. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 3. С. 54–58.
19. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 червня 2019 р. у справі № 466/711/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82308561>. (дата звернення: 05.03.2021).
20. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 267 с.
21. Громко В.Я. Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2015. 224 с.

References:

1. Yak hramotno zakhystytysia vid reiderstva: naiposhyrenishi ponylky biznesu. N. d. N. p. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/antyreid/2020/12/22/669323>. [in Ukrainian].
2. Kinets epokhy reiderstva, yakyyi ne vidbuvsia. N. d. N. p. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/antyreid/2020/12/3/666947>. [in Ukrainian].
3. Business Ombudsman Council. Systemnyi zvit «Borotba z reiderstvom : suchasnyi stan ta rekomendatsii» (lypen 2017 r.). (2017) N. p. URL : <https://boi.org.ua/publications/systemicreports/1134-systemic-report-combatting-raidership-current-stat>. [in Ukrainian].
4. Nesterenko, O. (2019). Do problemy vyznachennia zmistu ob'iekta pidroblennia dokumentiv, yakii podaiutsia dlia provedennia derzhavnoi reiestratsii yurydychnoi osoby ta fizychnykh osib – pidpryiemtsiv. *Yurydychnyi naukovyi elektromnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 1, 157–160. [in Ukrainian].

5. Nesterenko, O. M. (2020). Umysna forma povedinky osoby yak obov'язkova oznaka skladu zlochyну st. 205-1 KK Ukrainy. *Derzhava i zlochynnist. Novi vyklyky v epokhu postmoderu; zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., prysviach. pam'iaty vitse-prezydenta Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, profesora O. M. Lytvaka (m. Kharkiv, 23 koit. 2020 r.) – State and Criminality. New challenges in the Postmodern Era; collection of abstracts of the scientific and practical conference, dedicated to the memory of the vice-president of the criminological association of Ukraine, professor O. M. Lytvak (Kharkiv, April 23, 2020)*. Kharkiv : KhNUVS, 135–137. [in Ukrainian].
6. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : pidruchnyk (2020) / V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin et al.; V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (Eds.). 6-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
7. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2018) / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor». [in Ukrainian].
8. Tytarenko, S. S. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zakhoplennia su b'iektiv hospodariuvannia. *Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia*. [in Ukrainian].
9. Vyrok Kyivskoho raionnogo sudu m. Odesy vid 17 chervnia 2020 r. u spravi № 947/15028/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89863626>. [in Ukrainian].
10. Vyrok Tsentralnogo raionnogo sudu m. Mykolaieva vid 30 chervnia 2020 r. u spravi № 490/3738/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90103402>. [in Ukrainian].
11. Dobrovolskyi, O. Yak vplynula dekriminalizatsiia st. 205 na rozsliduvannia st. 212 KK Ukrainy. N. d. N. p. URL : https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/926_yak-vplynula-dekriminalizatsiya-st205-na-rozsliduvannya-st212-kk-ukrani-oleg-dobrovolskiy. [in Ukrainian].
12. Vyrok Kirovskoho raionnogo sudu m. Dnipropetrovska vid 11 lystopada 2020 r. u spravi № 203/3916/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92766418>. [in Ukrainian].
13. Prosti laifkhaky vid Min'istru, yak unyknuty reiderstva. N. d. N. p. URL : https://protocol.ua/ru/prosti_layfhaki_vid_min_yustu_yak_unyknuti_reyderstva. [in Ukrainian].
14. Vyrok Pecherskoho raionnogo sudu m. Kyieva vid 6 bereznia 2020 r. u spravi № 757/44574/19-к. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88072984>. [in Ukrainian].
15. Shypka, O., Sheshenia, O. (2003). Uhody zavidomo superechni interesam derzhavy i suspilstva. *Юридичний журнал – Legal Journal*, 11, 87–90. [in Ukrainian].
16. Dudorov, O. O. (2017). Kryminalne pravo : teoriia i praktyka (vybrani pratsi). Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].
17. Vyrok Solom'ianskoho raionnogo sudu m. Kyieva vid 24 liutoho 2020 r. u spravi № 760/4393/20. (2020) N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87821639>. [in Ukrainian].
18. Fomichov, K. S., Zastavska, L. P. (2014). Yedyni derzhavni reiestry Ukrainy yak predmet posiahannia pry reiderskykh zakhoplenniakh. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo – State and Regions. Series: Law*, 3, 54–58. [in Ukrainian].
19. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 4 chervnia 2019 r. u spravi № 466/711/15-к. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82308561>. [in Ukrainian].
20. Riabenko, M. V. (2016). Kryminalno-pravova okhorona profesiinoi dialnosti, po v'iazanoi z nadanniam publichnykh posluh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Hromko, V. Ya. (2015). Vchynennia zlochyну sluzhbovoiu osoboiou yak obstavyna, shcho obtiazhuie vidpovidalnist za kryminalnym pravom Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2020

Дудоров А. А., доктор юридических наук, професор, заведуючий научно-дослідницької лабораторією проблем попередження, пресечення і розслідування преступлений територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх дел імени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецьк, Україна)

Каменский Д. В., доктор юридических наук, доцент, заведуючий кафедрой правоведения Бердянского государственного педагогического университета (г. Бердянск, Украина)

Тытаренко С. С., кандидат юридических наук, сотрудник Главного управления СБУ в Донецкой и Луганской областях (г. Краматорск, Украина)

СТАТЬЯ 205-1 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ КАК АНТИРЕЙДЕРСКИЙ ЗАПРЕТ: ПРОБЛЕМЫ ТОЛКОВАНИЯ, ПРИМЕНЕНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов толкования и применения статьи 205-1 Уголовного кодекса Украины «Подделка документов, предоставляемых для проведения государственной регистрации юридического лица и физических лиц – предпринимателей», а также определению перспектив данного антирейдерского запрета. Изложены аргументы в пользу как его дальнейшего самостоятельного существования, так и изложения этой уголовно-правовой нормы в новой редакции, согласно которой преступлением должно признаваться предоставление заведомо поддельного документа в связи с государственной регистрацией хозяйствующего субъекта (его обособленного подразделения).

Ключевые слова: государственная регистрация, официальный документ, подделка, рейдерство, фиктивное предпринимательство.

Dudorov O., Doctor of Law, Professor, Head of research laboratory on problems of prevention, suppression and investigation of crimes by territorial bodies of the National Police of Ukraine at Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

Kamensky D., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Law at Berdyansk State Pedagogical University (Berdyansk, Ukraine)

Tytarenko S., Candidate of Law, employee of the Head Department of Security Service of Ukraine in Donetsk and Luhansk regions (Kramatorsk, Ukraine)

ARTICLE 205-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AS AN ANTI-RAIDING PROVISION: ISSUES OF INTERPRETATION, APPLICATION AND IMPROVEMENT

The article elaborates on problematic issues of interpretation and application of Article 205-1 of the Criminal Code of Ukraine «Forgery of documents submitted for state registration of legal entities and natural persons – entrepreneurs», as well as to determine the prospects of this prohibition. Arguments in favor of both its further independent existence and the wording of this criminal law in the new version, according to which the submission of a knowingly forged document in connection with the state registration of an economic entity (its separate unit) should be recognized as a crime have been presented.

It has been argued that, despite the fact that the analyzed article of the Criminal Code belongs to a number of anti-raider bans, its improved version should not specify "raider" goal (such as illegal control over the business entity or illegal seizure of control in such subject). Such position is based on: a) taking into account the procedural feasibility of criminal prosecution as one of the principles of criminalization; b) understanding that Art. 205-1 of the Criminal Code (which has become, as established by the results of the study of judicial practice, the "successor" of Article 205 of the Criminal Code «Fictitious Entrepreneurship») is designed to provide counteraction to not only raiding activities.

The advantage of the inversion «submission of a knowingly forged document in connection with the state registration of an economic entity (its separate subdivision)» is seen in: a) reorientation of law enforcers to criminal prosecution of "creators and inspirers" of registration schemes and not fictitious figures – nominal founders and heads of business entities; b) coverage by the improved Article 205-1 of the Criminal Code of cases of submission not only of forged documents intended for state registration of business entities (their separate subdivisions), but also of other forged documents, which mediate (provide) relations arising in the field of state registration of such entities (documents submitted by the applicant to confirm information about the ultimate beneficial owner of the legal entity, documents confirming the authority of the legal representative of the person, etc.).

Keywords: state registration, official document, forgery, raiding, fictitious entrepreneurship.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.135-145

УДК 343.98

Лук'янчиков Є. Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: evgenlyk1947@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>

Лук'янчиков Б. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: boryn1971@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ОСВДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Основними засобами формування судових доказів були і залишаються слідчі дії. Процес їх зародження та формування сягає глибокої давнини. Однією з таких слідчих дій є освідчування особи з метою виявлення на її тілі слідів злочину або особливих прикмет, що має важливе значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення.

Авторами здійснено спробу дослідити процес виникнення, розвитку та нормативного врегулювання цього процесуального засобу отримання інформації

про обставини кримінального правопорушення, порівняти закріплення таких засобів у процесуальному законодавстві України та інших країн світу. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення норм чинного КПК України, якими врегульований інститут освідування в кримінальному провадженні.

Ключові слова: слідчі дії, слідчий, освідування, огляд, медичне освідування, підстави освідування.

Постановка проблеми. Пізнавальна діяльність з розслідування злочинів здійснюється у визначеній законом кримінальної процесуальній формі. Основним інструментарієм такої діяльності були і залишаються слідчі (розшукові) дії. Законодавець постійно приділяє увагу удосконаленню їх процесуального регулювання з метою як розширення пізнавальних можливостей, так і забезпечення прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони застосовуються. Однією з таких слідчих (розшукових) дій є освідування. За пізнавальними прийомами і методами проведення воно наближається до огляду. Проте завдання освідування, нормативні підстави проведення, дотримання етичних норм, форм фіксації його результатів вирішуються неоднозначно в національному кримінальному процесуальному законодавстві та законодавстві інших країн. Це потребує поглибленого дослідження становлення інституту освідування, розроблення наукових рекомендацій для удосконалення норм чинного КПК України з урахуванням досвіду інших країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інституту освідування, з часу його запровадження, привертає увагу науковців і практиків. Загальні проблеми освідування розглядалися в дисертаційних дослідженнях А. Е. Жаліньського (Москва, 1963 р.) та А. Г. Потапової (Челябінськ, 2007 р.). Процесуальним, криміналістичним та психологічним аспектам освідування під час розслідування злочинів проти особи присвячена дисертація Ю. С. Андріанової (Ленінград, 1986 р.). Теоретичні та практичні питання освідування під час досудового розслідування розкрито в навчальних посібниках О. А. Борідько, Л. В. Вінницького, В. І. Галагана та ін. Проблемні питання освідування привертати увагу таких науковців, як: Ю. П. Аленін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, А. Я. Дубинський, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, М. А. Погорельський, Д. Б. Сергєєва, М. С. Строгович, К. О. Чаплинський, М. О. Чельцов, С. А. Шейфер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін., а також висвітлювалися в підручниках та наукових статтях. Ними розроблено поняття освідування, розкрито фактичні та юридичні підстави проведення, залучення спеціаліста до участі в освідуванні тощо. Водночас, низка питань, пов'язаних із визначенням видів освідування, нормативними підставами їх проведення і способами фіксації отриманих результатів, забезпечення права особи на недоторканість, потребують подальших їх досліджень та розв'язання.

Формулювання цілей. Мета статті — розробити пропозиції щодо удосконалення норм чинного КПК України, якими врегульовано інститут освідування в кримінальному провадженні, на підставі аналізу наукових джерел з кримінального процесу та криміналістики, кримінального процесуального законодавства України та інших країн.

Виклад основного матеріалу. За пізнавальними можливостями і способами отримання інформації про кримінальні правопорушення слідчі дії поділяються

на групи. До однієї із них віднесено ті, за допомогою яких слідчий отримує інформацію від об'єктів матеріального світу (речей, предметів тощо) під час їх безпосереднього огляду та обстеження. Однією із таких слідчих дій є освідування. На всіх етапах нормативного врегулювання *освідування* розглядають як різновид слідчого огляду, специфіка якого обумовлюється його об'єктом, – тілом живої людини.

Наприклад, уже в Литовських статутах закріплено порядок отримання відомостей про насильницькі дії в процесі огляду тіла особи, що зазнала шкоди від правопорушення. Доказами насильства (у тому числі і згвалтування) розглядалися сліди на тілі постраждалого, про які відразу ж після нападу він сповістив своїх найближчих сусідів і показав це їм, а також сліди насильства, рани або вбитого представнику влади (вижу), який буде поблизу (ст.ст. 2, 6 Розділу сьомого Литовських статутів «Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів»).

Основним методом обстеження тіла освідуваного є звичайний огляд за допомогою органів зору. Поліпшенню умов спостереження може сприяти використання різноманітних освітлювальних приладів та пристроїв, збільшувальних приладів (лупа) та світлофільтрів для відшукання на тілі дрібних та слабо контрастних слідів.

Починаючи з КПК УСРР 1927 року, законодавець визначає мету освідування, формулювання якої до цього часу залишається майже незмінним. Її можна розподілити на дві частини. По-перше, вона полягала у виявленні на тілі живої людини тих або інших ознак (старих шрамів тощо), наявності або відсутності тілесних ушкоджень тощо. Це повною мірою відповідає завданням, які можна розв'язувати методом огляду тіла людини. По-друге, до мети освідування віднесено виявлення фізіологічного стану (вагітності), віку або психічного стану людини (ст. 193 КПК УСРР 1927 року) [1, с. 267], що не повною мірою відповідає пізнавальним можливостям огляду. Мабуть, саме зважаючи на це, у КПК УРСР 1960 року до мети освідування законодавець відносить необхідність виявити на тілі особи особливих прикмет (ст. 193 КПК) та не згадує про можливість виявлення при тім слідів правопорушення, що використовувалося в слідчій практиці і не викликало жодних сумнівів. Подальший етап розвитку процесуального законодавства завершився прийняттям 2012 року нового КПК України. Метою освідування, як слідчої дії, визначено виявлення на тілі людини слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (ст. 241 КПК). На тому процес формування мети освідування в теорії та законодавчому унормуванні можна було б вважати завершеним, проте глава 25 КПК України «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків» та ряд інших норм зазнали певних змін [2]. Це стосується особливостей початку досудового розслідування у формі дізнання. Для з'ясування обставин кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР законодавець дозволив проводити медичне освідування (ч.3 ст. 214 КПК). На відміну від загальної норми про освідування, законодавець не визначає його мети, підстав, порядку проведення, кола осіб, до яких воно може застосовуватися, та процесуальний документ, у якому мають бути відбиті його результати.

Аналіз законодавства різних країн засвідчує, що мета даної слідчої дії визначається по-різному. Так, відповідно до ч.1 ст. 241 КПК України, метою освідування

е встановлення на тілі людини слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Аналогічна мета даної слідчої дії передбачена КПК Республіки Вірменія (ст. 220) та Республіки Молдова (ст. 119).

Дещо інакше мета освідчування визначається в КПК РФ (ст. 179), Республіки Беларусь (ст. 206) та Республіки Казахстан (ст. 226). Одночасно зі встановленням на тілі особи слідів злочину та особливих прикмет, до мети освідчування відносять виявлення стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для справи. Заразом додають: якщо для цього не потрібно проведення експертизи.

Віднесення до завдань освідчування встановлення стану сп'яніння та інших властивостей організму людини не набуло однозначного ставлення науковців. У процесі розслідування, дійсно, можуть поставати завдання медичного характеру за різним ступенем складності. Завдання меншої ваги (визначення стану сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо), вважає А. Я. Дубинський, можливо успішно розв'язати без експертного дослідження [3, с. 89].

Натомість С. А. Шейфер, на нашу думку, слушно зазначає, що простим спостереженням немає змоги виявити в особи стану сп'яніння, бо його звичайні ознаки: запах алкоголю, невпевнена хода, плутана мова, червоний колір обличчя і т.ін., – багатозначні і можуть бути притаманні іншим станам людини – хворобам, які супроводжуються прийомом ліків, втомленості, страху тощо. Через те в подібній ситуації слідчий повинен направити особу до відповідної медичної установи, де із застосуванням прийомів судово-медичного дослідження спеціаліст (експерт) зробить висновок щодо цього питання [4, с. 92]. Поділяючи дану думку, зауважимо, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідчуванням. Мабуть, саме тому науковцями Росії вносяться пропозиції про вилучення із відповідної статті КПК положення про те, що освідчування призначається для виявлення стану сп'яніння [12, с. 13-14]. Освідчування, як слідча дія, не передбачає і не може передбачати будь-які досліди над людиною. За пізнавальними прийомами і сутністю освідчування має багато спільного з оглядом і відрізняється лише об'єктом пізнавальної діяльності [10, с. 724]. Для освідчування це тіло живої людини. Звичайно, простим оглядом тіла людини можливо виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні особливості чи стан організму: це потребує спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні судовий медик такого не проводять, а лише документують зовнішні ознаки на тілі людини, виявлення так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу в призначенні експертизи.

Спроби розширити завдання освідчування віднесенням до них встановлення стану людини можна пояснити звернення науковців до норм КПК 1922 та 1927 рр. Зокрема, для освідчування потерпілого та обвинуваченого та в інших випадках, де потрібна медична експертиза, слідчий запрошував судово-медичних експертів, а в разі ускладнень такого виклику – найближчого лікаря (ст. 196 КПК 1922 р.; ст. 193 КПК 1927 р.). Протокол освідчування складав і підписував безпосередньо лікар та слідчий. До протоколу додавався висновок лікаря, що містив судово-медичну оці-

нку викладеного в протоколі [1, с. 267]. З наведеного вбачається фактичне послідовання двох слідчих дій. З одного боку, це, дійсно, освідчування, яке обмежується оглядом тіла людини. З іншого — це експертиза, котра проводилася без винесення відповідної постанови слідчого і супроводжувалася проведенням відповідних досліджень та складанням експертом висновку, що ставав додатком до протоколу.

Дещо інакше вирішується дане питання за КПК Німеччини. Якщо для з'ясування істини необхідно встановити, чи є на тілі особи певні сліди або наслідки злочину, проводиться її *огляд* § 81 с. Для отримання зразків крові та інших видів фізичного впливу, які здійснюються лікарем за правилами лікарського мистецтва з метою обстеження, проводиться *медичне освідчування* § 81 а (виділено нами — Є. Д. та Б. Є.). Отже, законодавець диференційовано підходить до визначення методів отримання інформації, яка може міститися в слідах на тілі особи (зовнішні ознаки) або характеризувати його внутрішні особливості.

Розглянувши мету освідчування, не можна залишити поза увагою питання про процесуальний статус осіб, до яких воно може застосовуватися. Наприклад, у ст. 241 КПК України до цих осіб віднесено: підозрюваного, свідка та потерпілого. Подібний перелік осіб, які можуть бути піддані освідчуванню, закріплено в КПК інших країн, із незначними відмінностями. Зокрема, у КПК РФ (ст. 179) та КПК Республіки Вірменія (ст. 220) до переліку включено обвинуваченого, а в КПК Республіки Беларусь (ст. 206) не згадується свідок. Заслугує на увагу редакція ст. 223 КПК Республіки Казахстан. До кола осіб, які можуть бути піддані освідчуванню, включено заявника та особу, на яку заявник вказує прямо як на таку, що вчинила кримінальне правопорушення. Запозичення такого можливо бути корисним для визначення в ч.1 ст. 241 КПК України кола осіб, що можуть бути піддані освідчуванню. На цю обставину зверталася увага науковців. Наприклад, І. В. Кубарев зазначає, що ця слідча дія є невідкладною, проте може проводитися щодо підозрюваного. Статус підозрюваного особа набуває з моменту затримання у визначеному порядку або з моменту повідомлення їй про підозру (ч.1 ст. 42 КПК). Повідомлення про підозру бере певний час, протягом якого сліди злочину можуть зникнути, зазнати суттєвих змін або будуть знищені. З іншого боку, для затримання особи на її тілі мають бути виявлені та зафіксовані сліди злочину, що може мати місце під час освідчування. Проте, освідчування можливе тільки щодо підозрюваного, що автор називає замкнутим колом [5, с. 88]. На невідкладний характер освідчування вказує О. І. Груздь під час дослідження проблем розслідування умисних убивств. Віддаючи перевагу судово-медичній експертизі підозрюваного, зазначає він, слідчі не повною мірою використовують можливість для отримання доказової інформації проведенням освідчування, як невідкладної слідчої дії [6, с. 13].

Особливо значення дане положення набуває для тих проваджень, у яких підозрюваного не може бути (провадження щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру), або ще не має (початковий етап дізнання щодо кримінальних проступків). Оскільки медичне освідчування для з'ясування обставин кримінального проступку допускається проводити до внесення відомостей до ЄРДР (ч.3 ст. 214 КПК), має бути визначено його мету та коло осіб, щодо яких воно може застосовуватися. До них слід віднести заявника та особу, на котру вказав заявник як на таку, що вчинила кримінальне правопорушення.

Складніше розв'язати питання з метою медичного освідчування. У чому полягає сенс додавання до освідчування слова «медичне». Якщо це освідчування – процесуальна дія, його з успіхом може проводити дізнавач, а коли виникає необхідність – запросити судово-медичного експерта або лікаря. Подібне формулювання «медичне освідчування» є спробою приховати під цією назвою проведення до початку розслідування судово-медичної експертизи для встановлення стану, у якому перебуває особа (стіяння, перебування під дією наркотиків тощо). З цього приводу надзвичайно слушною слід визнати думку С. А. Шейфера, який зазначає, що віднесення судово-медичного освідчування до слідчих дій не відповідає його сутності і завданням. Воно не може вважатися самостійною слідчою дією і проводитися поза рамками судової експертизи. Основний аргумент автора полягає в тому, що обслідування живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано з вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних знань [7, с. 24-25].

Забезпеченню прав особи та недоторканності сприяє визначена законом процесуальна форма його проведення. З аналізу норм чинного КПК України можна дійти висновку про дві форми освідчування: *слідче* (ст. 241 КПК), яке може проводитися як під час досудового слідства, так і дізнання; *медичне* (ч. 3 ст. 214 КПК) – може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР у провадженнях про кримінальні проступки. Освідчування можливе за наявності фактичних та юридичних підстав. Фактичною підставою проведення освідчування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі людини є особливі прикмети або залишилися сліди злочинного впливу, встановлення яких сприятиме з'ясуванню обставин кримінального правопорушення.

Правовою підставою проведення освідчування є постанова прокурора (ч.2 ст. 241 КПК України). Відповідно до КПК Республіки Беларусь (ч.1 ст. 206), КПК РФ (ч.2 ст. 179), КПК Республіки Вірменія (ч.2 ст. 179), освідчування проводиться на підставі постанови слідчого або дізнавача, яка є обов'язковою для особи, що піддається освідчуванню.

Децо інакше дане питання розв'язується за КПК Республіки Казахстан (ч.2 ст. 226). Освідчування підозрюваного та обвинуваченого проводиться на підставі постанови слідчого, а примусове освідчування потерпілого і свідка – з санкції прокурора. КПК Республіки Молдова (ч.1 ст. 119) допускає проведення освідчування підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка або потерпілого за його згодою або з санкції судді з кримінального переслідування на підставі мотивованої постанови органу кримінального переслідування.

Через те потребує законодавчого вирішення питання щодо правової підстави медичного освідчування, переліку питань, що можуть бути розв'язані його проведенням – документу, у якому мають знайти відбиття його результати. Вважаємо, що правовою підставою медичного освідчування має бути письмове доручення дізнавача до судово-медичного експерта або лікаря із зазначенням переліку питань, на які необхідно отримати відповідь. За результатами освідчування судово-медичний експерт складає акт, а лікар видає довідку (так було в попередньому КПК України), котрі слід віднести до такого джерела доказів, як документи.

Слід звернути увагу на те, що в розвитку нормативного врегулювання освідування спостерігалися й інші підходи до оформлення його результатів. Протокол освідування складав і безпосередньо підписував лікар і слідчий. До протоколу додавався висновок лікаря, що містив судово-медичну оцінку викладених у протоколі положень. Далі автор наводить приклад такого висновку: «На підставі даних освідування вважаю, що загальний фізичний розвиток дитини В. відповідає шестирічному віку» [1, с. 267]. З наведеного прикладу можна зробити лише один висновок: такі питання є завданням для судової експертизи, оскільки зовнішнім оглядом (у чому й полягає сутність освідування) розв'язати їх неможливо. Визначення стану організму людини потребує використання спеціальних знань та проведення необхідних досліджень. У такому випадку слід повернутися до обговорення питання про закріплення в КПК України можливості проведення до внесення відомостей у ЄРДР не тільки слідчого огляду та медичного освідування [11, с. 135], а й експертизи. В іншому випадку до ЄРДР треба вносити відомості про всі правопорушення та проводити їх перевірку процесуальними засобами, у доцільності чого є великі сумніви.

Відповідно до ч.4 ст. 241 КПК України, при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. У першу чергу ці вимоги стосуються статі особи, яка проводить освідування. Оскільки в багатьох випадках освідування пов'язане з необхідністю оголошувати тіло людини (або його частини) для огляду, у чому виявляється обмеження передбаченого Конституцією України права особи на її тілесну недоторканність, законодавець передбачив певні гарантії для освідуваної особи. Освідування, яке супроводжується оголошенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком проведення його лікарем і за згодою особи, яка освідується (ч.2 ст. 241) (виділено нами – Є. Д. та Б. Є.). У подібній редакції ці положення викладалися в ст. 194 КПК УСРР 1922 року та ст. 191 КПК УСРР 1927 року (Слідчий не може бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо воно супроводжується оголошенням освідуваного, окрім випадків, коли особа не заперечує такої присутності). У подальшому дане положення набуло підтримки і висвітлення в науковій та навчальній літературі. Щодо можливості освідування особи іншої статі, свого часу, М. С. Строгович зазначав, що слідчий не бере участі в освідуванні особи іншої статі, якщо воно супроводжується оголошенням освідуваного, окрім випадків, коли ця особа не заперечує проти такої присутності (виділено нами) [8, с. 244].

Розглядане положення потребує уточнення внесенням змін до редакції даної норми. По-перше, за чинним КПК України, на відміну від попередніх, лікар самостійно не може проводити слідчу дію. Така можливість передбачалася за КПК 1960 року, коли мало місце судово-медичне освідування (ст. 193). Його проведення покладалося на судово-медичного експерта або лікаря, за вказівкою слідчого. За результатами освідування перший складав акт, а другий видавав довідку (ч.4 ст. 193 КПК 1960 року). Чинний КПК передбачає лише одну форму фіксації результатів слідчих дій, у тому числі й освідування, – протокол, який уповноважений складати тільки слідчий. Навряд чи можна погодитися з рекомендацією науковців про те, що слідчий може доручити проведення освідування судово-медичному експерту або лікарю (які можуть бути будь-якої статі), а його результати занести

до протоколу з їхніх слів [9, с. 408]. У протоколі мають відбиватися відомості про те, що безпосередньо сприймав сам слідчий, який проводив слідчу дію, але це не виключає можливості використання спеціальних знань із різних галузей під час огляду тіла живої людини. У подібних ситуаціях проведення освідування має бути доручено особі (однієї статі), наділеній правом проводити процесуальні дії з освідуванням. До її проведення може залучатися спеціаліст.

По-друге, про яку згоду освідуваної особи йдеться в ч.2 ст. 241 КПК, адже в наступному реченні зазначається: «слідчий, прокурор не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статі»? Отже, жодна згода або прохання особи, яка підлягає освідуванню, на нашу думку, не надає слідчому або прокурору право його проводити, якщо це супроводжується оголенням особи іншої статі. У подібному плані сформульовано норми КПК ряду країн пострадянського простору. Слідчий не може брати участі в освідуванні особи іншої статі, якщо воно супроводжується оголенням тіла людини (ч.4 ст. 220 КПК Республіки Армения; ч.4 ст. 206 КПК Республіки Беларусь; ч.4 ст. 226 КПК Республіки Казахстан, ч.4 ст. 119 КПК Республіки Молдова; ч.4 ст. 179 КПК РФ). У жодному з цих КПК не згадується про можливість освідування особи іншої статі, навіть за її згодою, якщо це пов'язано з необхідністю оголення частин її тіла. Подібні корективи доцільно внести до КПК України з метою усунення суперечностей між окремими частинами цієї статті.

Дана вимога обумовлюється етичними міркуваннями і набуває детального врегулювання в європейських країнах з метою встановлення додаткових гарантій захисту прав особи від втручання в її особисті права на тілесну недоторканність. Наприклад, у КПК ФРН міститься спеціальна норма, що визначає порядок освідування жінки. Щоб запобігти травмування її почуття сорому, його проведення доручають жінці або лікарю, а на вимогу освідуваної мають бути допущені ще одна жінка або її близький (§ 81d).

Висновки. На підставі проведеного дослідження слід зробити наступні висновки: а) чинний КПК України передбачає два види освідування: *слідче* і *медичне*, яке може мати місце у провадженнях про кримінальні проступки до внесення відомостей про них у ЄРДР; б) зважаючи на невідкладний характер освідування й те, що воно є різновидом слідчого огляду, доповнити КПК приписом про можливість його проведення до внесення відомостей в ЄРДР, як це зроблено щодо огляду місця події; в) коло осіб, стосовно яких може проводитися освідування, доповнити заявником та особою, на яку заявник вказує прямо, як на таку, що вчинила кримінальне правопорушення; г) уточнити редакцію ч.2 ст. 241 КПК, вилучивши з її змісту словосполучення «і за згодою особи, яка освідується».

Використані джерела:

1. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс: учебник. Москва : Юриздат, 1951. 503 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. *Відомості Верховної Ради*, 2019, №17, ст. 71. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>. (дата звернення: 01.02.2021)

3. Дубинський А. Я. Вибрані твори. Київ : Центр уч. літератури, 2014. 430 с.
4. Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 90-92.
5. Кубарев І. В. Проблеми правової регламентації освідчування. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 5 грудня 2014 р. Харків: ХНУВС, 2014. С. 87-89.
6. Груздь О. І. Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2018. 20 с.
7. Шейфер С. А. Следственные действия: Система и процессуальная форма. Москва : Юридическая литература, 1981. 128 с.
8. Строгович М. С. Уголовный процесс. Москва : Юриздат, 1946. 511 с.
9. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
10. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи. Харків : Право, 2020. 1280 с.
11. Лучко О. А. Напрями підвищення ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. № 4 (73). 2020. С. 133-141.
12. Букаев Н., Гребнева Н. Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ. *Закон и жизнь*. 2004. № 10. С. 13-14.

References:

1. Cheltsov, M. A. (1951) *Sovetskii uholovnoi protsess: uchebnyk*. Moskva : Yuryzdat. [in Russian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen (2019) *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Information of the Verkhovna Rada*, 17, art.71. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>. [in Ukrainian].
3. Dubynskiy, A. Ya. (2014) *Vybrani tvory*. Kyiv : Tsentr uch. Literatury. [in Ukrainian].
4. Sheifer, S. A. (2002) *Problemu razvitiia systemu sledstvennykh deistvii. Uholovnoe pravo - Criminal law*, 3, 90-92. [in Ukrainian].
5. Kubariiev, I. V. (2014) *Problemy pravovoi rehlamentatsii osvividuvannia. Aktualni pytannia dosudovoho rozsliduvannia ta suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kharkiv, 5 hrudnia 2014 r. - Current issues of pre-trial investigation and current trends in criminology: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, December 5, 2014, Kharkiv: KhNUVS, 87-89*. [in Ukrainian].
6. Hruz'd, O. I. (2018) *Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv, uchynenykh pry perevyshchenni mezh neobkhidnoi oborony. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Sheifer, S. A. (1981) *Sledstvennye deistviia: Sistema y protsessualnaia forma*. Moskva : Yuridicheskaia literature. [in Russian].
8. Strohovykh, M. S. (1946) *Uholovnoi protsess*. Moskva : Yuryzdat. [in Russian].
9. Kryminalnyi protses : pidruchnyk. (2013) Yu. M. Hroshevyi, V. Ya. Tatsii, A. R. Tumanians (Eds.) et al. ; V. Ya. Tatsii, & Yu. M. Hroshevoi, & O. V. Kaplina, O. H. Shylo (Ed). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
10. Shevchuk, V. M. (2020) *Kryminalistyka: tradytsii, novatsii, perspektyvy*. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

11. Luchko, O. A. (2020) Napriamy pidvyschennia efektyvnosti ohliadu v kryminalnomu dosudovomu provadzheni. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal hours for Donbas*, 4 (73),133-141. [in Ukrainian].

12. Bukaeв, N., Grebneva, N. (2004) Problemy proizvodstva osvitedel'stvovanija kak sledstvennogo dejstvija po UPK RF. *Zakon i zhizn' - Law and life*, 10, 13-14. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.02.2021

Луцьянчиків Е. Д., доктор юридических наук, професор, професор кафедри інформаційного права і права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сикорського» (г. Київ, Україна)

Луцьянчиків Б. Е., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри Інформаційного права і права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сикорського» (г. Київ, Україна)

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Основными способами формирования судебных доказательств были и остаются следственные действия. Процесс их зарождения и развития уходит в историю. Одним из таких следственных действий является освидетельствование, целью которого является выявление на теле человека следов преступления или особых примет, что имеют существенное значение для установления обстоятельств уголовного правонарушения. Авторами предпринята попытка исследовать процесс возникновения, развития и нормативного регулирования этого процессуального средства получения информации об обстоятельствах уголовного правонарушения, провести сравнительный анализ нормативного регулирования аналогичных способов формирования доказательств в уголовно-процессуальном законодательстве различных стран. Обосновываются предложения по совершенствованию норм УПК Украины, которыми регулируется институт освидетельствования в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: следственные действия, следователь, освидетельствование, осмотр, медицинское освидетельствование, основания для освидетельствования.

Lukyanchikov Ye., Doctor of Laws, Professor, Professor of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)

Lukyanchikov B., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)

FORMATION OF THE INSTITUTE OF INSPECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The main tool of cognitive activity in the investigation of crimes were and always are investigative (search) actions, one of which is the investigation. The investigation is close to the review, according to cognitive techniques and methods. However, its tasks, normative bases

of carrying out, observance of ethical norms, forms of fixing of results are being solved not unambiguously in the national criminal procedural legislation and the legislation of other countries, that needs deep research of inspection institute development, formation of scientific recommendations for improvement of legal rules, which Criminal procedural law of Ukraine contains, with taking into account the experience of other countries.

This institute of criminal procedure has attracted the attention of scholars and practitioners, but a number of issues related to the definition of types of examinations, regulatory grounds for their conduct and methods of recording the results, ensuring the right to privacy need further research and solution.

The authors state that the current Criminal procedural law of Ukraine has established two types of examination: investigative and medical. Attention is drawn to the fact that the following are not defined for medical examination: the regulatory basis for conducting, its goal, procedural document, in which the results are structured. It turns out that finding out the state of the human body (intoxication, exposure to drugs or other medications) requires appropriate research and cannot be solved by examination, even if it is called medical. In this case, an expert examination should be appointed to determine whether there are factual grounds for initiating an investigation and entering information about the offense in the Unified register of pre-trial investigations.

In the conclusions, given the urgency of the survey and the fact that it is kind of investigative review, also it is proposed to add instruction on the possibility of its holding in the Criminal procedural law of Ukraine before putting information in Unified register of pre-trial investigations, how it is done with scene review and group of people, concerning which the examination may be investigated, can be added an applicant and the person to whom the applicant refers directly as having committed a criminal offense.

Keywords: investigative actions, investigator, examination, review, medical examination grounds for examination.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.145-153

УДК 343:415

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРО ДЕЯКІ НЕДОЛІКИ СТАТТІ 158-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено критичному осмисленню положень нової ст. 158-3 Кримінального кодексу України, а також з'ясуванню її співвідношення з іншими положеннями чинного кримінального законодавства.

Встановлено, що прийнята в її остаточній та чинній на сьогодні редакції розглядувана кримінально-правова новела має численні недоліки як технічного, так і змістовного характеру. Запропоновано шляхи їхнього усунення, які направлені на підвищення ефективності механізму кримінально-правової протидії виборчим кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, виборчі кримінальні правопорушення, виборча документація, документація референдуму, фальсифікація, знищення.

Постановка проблеми. 16 липня 2020 р. вітчизняними парламентаріями було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» (далі – Закон від 16 липня 2020 р.). На думку ініціаторів відповідної законодавчої ініціативи, ухвалення цього Закону мало б сприяти спрощенню виборчого процесу, уніфікації норм Виборчого кодексу України (далі – ВК) та захисту виборчих прав громадян. І якщо досягнення умовно двох перших із трьох зазначених вище цілей вимагало удосконалення регулюючих норм виборчого законодавства, то захист виборчих прав громадян мав бути забезпечений за рахунок внесення змін до охоронних галузей права – адміністративного та кримінального. Зокрема, мова йде про те, що набрання чинності положеннями Закону від 16 липня 2020 р. призвело до, по-перше, істотного оновлення та викладення в нових редакціях буквально кожної з існуючих до цього в Кримінальному кодексі України (далі – КК) статей, присвячених регламентації відповідальності за так звані виборчі кримінальні правопорушення (далі – к. пр.) (статті 157–160), а по-друге, доповнення розділу V Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» новою ст. 158-3 «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму». Включення до КК вказаної новели ставить перед кримінально-правовою наукою низку питань, починаючи з доцільності самого факту існування подібної заборони і закінчуючи конструюванням відповідної статті кримінального закону. Тож спробуємо відповісти на деякі із них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за виборчі к. пр. у доктрині України належить до числа активно досліджуваних. Помітним внеском у її розроблення є праці таких науковців, як: М. О. Акімов, П. П. Андрушко, О. М. Готін, В. В. Костицький, С. Я. Лихова, М. В. Мазур, М. І. Мельник, М. О. Мягков, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк, А. О. Ясь та інших. Водночас (наскільки відомо автору), попри навіть, на перший погляд, очевидну неоднозначність деяких положень нової ст. 158-3 КК, через свою новизну вони ще не піддавалися фаховому обговоренню¹, зважаючи на що й було вирішено заповнити цю прогалину в наукових дослідженнях.

¹ Хоча й проведене на високому теоретичному рівні, але некритичне коментування, здійснене І. О. Зінченко та Є. В. Шевченком [1], до уваги не береться.

Чи не єдиною ж працею, у межах якої було проведене аналітичне дослідження деяких положень Закону від 16 липня 2020 р., є стаття Ж. В. Мандриченко під назвою «Відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права» [2]. Однак у цій роботі, на що вказує і її назва, увага автора була зосереджена виключно на проблемах кримінальної відповідальності за перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК).

Формулювання цілей. З огляду на сказане, метою цієї статті є критичний аналіз ст. 158-3 КК та з'ясування співвідношення розглядуваної кримінально-правової новели з іншими положеннями чинного кримінального законодавства (системно-правова несуперечливість), за результатами чого мають бути виявлені вади останнього та запропоновані шляхи їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу. Розпочати це дослідження хотілося б із проблеми формулювання назви ст. 158-3 КК, у якій міститься вказівка на такі форми вчинення відповідного к. пр., як: 1) фальсифікація, 2) підроблення, 3) викрадення, 4) пошкодження, 5) знищення та 6) приховування.

Передусім звертає на себе увагу той факт, що законодавцем як альтернативні діяння були виокремлені «фальсифікація» та «підроблення». І це при тому, що, звернувшись до тлумачення словників, ми можемо переконатися, що насправді ці терміни необхідно вважати синонімічними, адже «фальсифікація» означає: 1) *підроблення* чого-небудь; 2) *умисне викривлення* тих чи інших явищ, подій, фактів [3, с. 1527; 4, с. 479]. Власне, недоцільність паралельного спогадання про відповідні поняття побічно визнають і самі парламентарії, адже, на відміну від назви, у диспозиції жодної з частин аналізованої статті про «фальсифікацію» не згадується.

Однак важливіше те, що в ч. 1 ст. 158-3 КК було встановлено кримінальну відповідальність за такі дії, як підписання відповідних протоколів до остаточного їхнього заповнення або не на засіданні виборчої комісії, або комісії з референдуму. Як бачимо, ці дії не охоплюються жодним із понять, про які згадується в назві норми, адже саме собою підписання протоколу до остаточного його заповнення або не на засіданні комісії ще не свідчить про його підроблення (фальсифікацію), не кажучи вже про інші форми (знищення, викрадення тощо). Схожі за змістом зауваження на адресу законопроекту № 3485 від 18 травня 2020 р., який у підсумку набув статус Закону від 16 липня 2020 р., висловили і фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ ВРУ). Зокрема, парламентські експерти зазначили, що, згідно з чинним виборчим законодавством, підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці або протоколу про підсумки голосування відбувається після його остаточного заповнення (ч. 4 ст. 176, ч. 4 ст. 251 ВК). Відтак, резюмували спеціалісти, юридично некоректно вважати фальсифікацією виборчої документації підписання достаточного не заповненого протоколу, оскільки в подальшому до цього протоколу можуть бути внесені правдиві відомості.

Подібну неузгодженість ми можемо спостерігати і звернувшись до приписів ч.2 ст. 158-3 КК, у якій передбачено відповідальність не лише за «підробку» (як і за «включення завідомо недостовірних відомостей»), «використання» та «зберігання», а й за незаконне «виготовлення» виборчої документації або документації референдуму, яке не підпадає під ознаки жодного із вживаних у назві ст. 158-3 КК термінів. Виходить, що, формулюючи останню, законодавець просто «забув» вказати про відповідні дії, які описані в ч.1 та ч.2 досліджуваної норми...

Не врахували народні депутати України й того, що після доповнення КК ст. 158-3 з відповідною назвою обов'язкового корегування мала б зазнати і назва ст. 158-2 КК, адже, з огляду на неї (назву), може скластися враження, що в КК містяться відразу дві окремі статті, які передбачають відповідальність фактично за

ідентичні діяння (за винятком передбаченої у ст. 158-2 КК вказівки на «незаконний» характер дій) – знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму. Вважаю, що, з метою усунення будь-якого підґрунтя для дискусій із цього приводу, в назві ст. 158-2 КК необхідно або ж уточнити змістовні характеристики предмету к. пр., зокрема вказавши, що мова йде саме про знищення чи пошкодження виборчої документації або документації референдуму «в архівних установах або в Центральній виборчій комісії (далі – ЦВК) після проведення виборів або референдуму», або ж, задля уникнення дублювання назви та диспозиції норми, викласти відповідну назву в іншій редакції, наприклад, «незаконні дії з виборчою документацією чи документацією референдуму після проведення виборів або референдуму», «порушення строків зберігання виборчої документації чи документації референдуму після проведення виборів або референдуму» (чи щось на кшталт цього). Водночас автор цих рядків цілком свідомий того, що за умови реалізації подібних пропозицій назва ст. 158-2 КК буде більш громіздкою за існуючу. Однак, враховуючи зокрема й те, що назви інших статей, якими регламентована відповідальність за виборчі к. пр., також не можуть «похизуватися» бажаною лаконічністю, ця обставина не повинна стати на заваді удосконаленню законодавства, направленому на усунення згаданих дискусійних моментів.

Передбаченою первинною редакцією законопроекту від 18 травня 2020 р. ч.3 ст. 158-3 КК пропонувалося встановити уніфіковану відповідальність як за викрадення, пошкодження, приховування або знищення *печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму*, так і за аналогічні дії щодо *виборчих бюлетенів, бюлетенів для голосування на референдумі* (за винятком вчинення цих дій виборцем щодо свого виборчого бюлетеня). Паралельно розробники законопроекту ініціювали доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) новою ст. 212-23, у якій рекомендувалося встановити відповідальність за приховування або знищення виборцем, учасником референдуму свого виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі. Через це експерти ГНЕУ ВРУ резонно звертали увагу на те, що системне тлумачення вказаних норм дозволяє дійти висновку, що приховування або знищення *бюлетеня для голосування на референдумі* (у т. ч. вчинення відповідної дії учасником референдуму щодо свого бюлетеня для голосування на референдумі) одночасно буде підпадати й під ознаки складу адміністративного проступку, передбаченого ст. 212-23 КУпАП (у редакції проекту), і під ознаки складу злочину, передбаченого ч.3 ст. 158-3 КК (у редакції проекту).

Зважаючи на ці зауваження, задля уникнення потенційної колізійності зазначених норм, до другого читання вже була подана істотно оновлена редакція відповідного законопроекту, якою, що логічно, передбачалося виключення з кола суб'єктів викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі не лише виборців, які вчинили згадані дії щодо свого виборчого бюлетеня, а й учасників референдуму щодо бюлетеня для голосування на референдумі.

Однак, усунувши підґрунтя для зазначеної колізійності, розробники аналізованого Закону при цьому не подбали про належне відбиття цієї ініціативи в нормативному матеріалі. Йдеться про те, що відповідне уточнення кола суб'єктів аналізованого к. пр. було забезпечено не за рахунок удосконалення ст. 158-3, а в межах нової редакції ч.2 ст. 158-1 КК, до якої і була «перенесена» відповідальність не лише за передбачене первинною редакцією ст. 158-3 КК (згідно із законопроектом від 18 травня 2020 р.) пошкодження або знищення, а й за регламентовані чинною до ухвалення Закону від 16 липня 2020 р. ч.1 ст. 158-1 КК викрадення та приховування виборчого бюлетеня або бюлетеня для голосування на референдумі. Як виявилось, такий крок призвів до низки інших системних проблем, пов'язаних із співвідношенням не лише між новими ч.2 ст. 158-1 та ст. 158-3 КК, а й між окремими положеннями самої ст. 158-3 КК.

По-перше, виникає питання про доцільність існування й у так «заплутаній» системі норм про виборчі к. пр. двох окремих заборон, у яких передбачається відповідальність, з одного боку, за викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ч.2 ст. 158-1), а з іншого – за аналогічні дії щодо відповідних печаток, виборчих скриньок із бюлетенями, списків та протоколів (ч.3 ст. 158-3 КК).

По-друге, поставлене вище питання ще більше актуалізується з урахуванням того, що:

а) як виборчі бюлетені та бюлетені для голосування на референдумі (ч.2 ст. 158-1), так і відповідні протоколи та списки (ч.3 ст. 158-3 КК) охоплюються єдиними поняттями «виборча документація» та «документація референдуму», законодавчі дефініції яких наводяться вже в примітці... ст. 158-2 КК;

б) що важливіше, відповідальність за підробку, незаконне виготовлення, використання або зберігання предметів, указаних як у ч.2 ст. 158-1, так і в ч.3 ст. 158-3 КК, була уніфікована в межах єдиної ч.2 ст. 158-3 КК. Через це виникає інше логічне питання: чому законодавець диференціював відповідальність за викрадення, пошкодження, приховування або знищення різних видів виборчої документації та документації референдуму і водночас уніфікував відповідальність за підробку, незаконне виготовлення, використання або зберігання тих самих предметів?

По-третє, однак повне незрозуміння здійсненої диференціації виникає лише після порівняння санкцій відповідних кримінально-правових норм, ознайомившись із якими, ми можемо побачити, що за вчинення некваліфікованого викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі як найбільш суворе передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до 2 років (найменш суворе – штраф від 200 до 400 НМДГ) (ч.2 ст. 158-1 КК), тоді як аналогічні некваліфіковані дії, але вже вчинені щодо відповідних печаток, виборчих скриньок з бюлетенями, списків та протоколів, караються єдиним безальтернативним основним покаранням у виді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років (ч.3 ст. 158-3 КК).

Таким чином, на сьогодні склалася, вибачте, відверто абсурдна й така, що не піддається жодному логічному поясненню, ситуація, коли, наприклад, за викрадення чи пошкодження виборчих бюлетенів (скажімо, кількох десятків) може бути

призначено покарання у виді штрафу в розмірі 3 400 грн, одночасно як за приховування протоколу про підрахунок голосів, навіть якщо воно не призвело до неможливості встановлення підсумків голосування або інших наслідків, передбачених у ч.4 ст. 158-3 КК, особа може бути позбавлена волі аж на 7 років та обов'язково буде позбавлена права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на 5 років. І це, ще раз зауважу, стосується предметів, по-перше, більшість із яких об'єднані законодавцем єдиними універсальними поняттями «виборча документація» та «документація референдуму», де не міститься жодної градації щодо, так би мовити, їхньої важливості; а по-друге, викрадення, пошкодження, приховування або знищення яких, очевидно, є приблизно рівним за ступенем суспільної небезпеки і в жодному разі не вимагає встановлення за них діаметрально протилежних за ступенем своєї суворості покарань (згідно зі встановленою ст. 51 КК градацією).

Завершуючи висвітлення розглядуваної проблематики, хотілося б пригадати й згадані вище викладені в примітці ст. 158-2 КК нормативні визначення понять «виборча документація» та «документація референдуму». Зокрема, варто звернути увагу на те, що до останніх, серед іншого, включаються і *всі постанови, акти виборчих комісій, заяви та подання членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу, інші документи, що приймаються (складаються) виборчими комісіями та/або подаються до виборчих комісій під час виборчого процесу та підлягають зберіганню після проведення виборів у державних архівних установах або в ЦВК, а так само відповідна документація референдуму*. Однак притому, незважаючи на яскраво виражене прагнення законодавця якомога детальніше та суворіше регламентувати відповідальність за будь-які протиправні дії з виборчою документацією та документацією референдуму, нормами розділу V Особливої частини КК за вчинене під час проведення виборів або референдуму викрадення, пошкодження, приховування або знищення саме цих документів жодної відповідальності не передбачено, адже:

– у ч.2 ст. 158-1 КК встановлена відповідальність за відповідні дії лише щодо виборчих бюлетенів і бюлетенів для голосування на референдумі;

– у ч.3 ст. 158-3 КК – лише щодо відповідних печаток, виборчих скриньок з бюлетенями, списків та протоколів;

– а в ст. 158-2 КК – за знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму, але лише в архівних установах або в ЦВК і лише після проведення виборів або референдуму.

Через це виникає подібна, та не менш парадоксальна, аніж описана вище, ситуація, коли ч.2 ст. 158-3 КК передбачає уніфіковану відповідальність за підробку, незаконне виготовлення, використання або зберігання будь-якої незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації або документації референдуму, тоді як викрадення, пошкодження, приховування або знищення такої документації залежно від її різновидів:

1) карається двома окремими нормами (ч.2 ст. 158-1 та ч.3 ст. 158-3 КК), у яких передбачено покарання, які перебувають «на різних полюсах» передбаченої ст. 51 КК суворості;

2) або ж взагалі має каратися лише за ст. 357 КК (покарання – штраф до 50 НМДГ), якщо ці дії вчинені під час проведення виборів або референдуму щодо

постанов, актів виборчих комісій, заяв та подань членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу тощо, при тому що їхнє знищення або пошкодження, але вже вчинене в архівних установах або в ЦВК після проведення виборів або референдуму, карається за ст. 158-2 КК.

З іншого боку, у передбачених приміткою ст. 158-2 КК визначеннях виборчої документації та документації референдуму справді вказується лише на різні види відповідної *документації* і при цьому взагалі не згадується про зазначені в ч.3 ст. 158-3 КК виборчі скриньки та, що важливіше, печатки. Такий крок є цілком логічним, адже останні немає підстав ототожнювати з документацією, з урахуванням чого в загальній ст. 358 КК окремо вказується на документи та печатки (як і штампки та бланки). Однак пригадаємо, що, на відміну від тієї-таки ст. 358, у ч.2 ст. 158-3 КК, ідеться про підробку, незаконне виготовлення, використання або зберігання лише виборчої документації і, як і в примітці ст. 158-2 КК, нічого не сказано про виборчі скриньки та печатки. Виходить, що аналогічні дії з останніми відповідальності за нормами розділу V Особливої частини КК також не тягнуть, при тому що, як ми пам'ятаємо, за їхнє викрадення, пошкодження, приховування або знищення (ч.3 ст. 158-3 КК) передбачено основне безальтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що, ухвалюючи рішення про удосконалення кримінальної відповідальності за розглядувані виборчі делікти, вітчизняні парламентарі не подбали про належне відбиття цієї ініціативи в нормативному матеріалі. Як наслідок, прийнята в її остаточній та чинній на сьогодні редакції ст. 158-3 КК має численні та подекуди кричущі недоліки як технічного, так і змістовного характеру, які мають бути якнайшвидше усунуті в законодавчому порядку. Зокрема, аби сподіватися на підвищення ефективності механізму кримінально-правової протидії виборчим к. пр., народним депутатам України передусім варто сфокусувати свою увагу на:

1) узгодженні назви та змісту ст. 158-3 КК;

2) усуненні невинновано широкої диференціації в оцінці передбачених не лише ст. 158-3 КК, а й іншими нормами кримінального законодавства, проявів викрадення, пошкодження, приховування або знищення окремих різновидів виборчої документації та документації референдуму, а також інших предметів, про які йдеться в розглядуваній законодавчій новелі;

3) ліквідації зазначених у цій роботі прогалін (з урахуванням наявності статей 357 та 358 КК, можна сказати, часткових прогалін, або ж невідповідностей), зокрема щодо кримінально-правової оцінки підробки, незаконного виготовлення, використання або зберігання виборчих скринь та печаток, а також вчинених під час виборів або референдуму викрадення, пошкодження, приховування або знищення постанов, актів виборчих комісій, заяв та подань членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу тощо;

4) корегуванні назви ст. 158-2 КК.

Звичайно, аналізована проблематика не вичерпується висвітленими вище питаннями. До перспективних напрямів наукових розвідок у цій сфері можуть бути віднесені такі проблеми, як: обґрунтованість обмеження потенційної сфери застосування заохочувальної норми, передбаченої ч. 5 ст. 158-3 КК, лише діяннями, про

якій йдеться в ч. 1 цієї заборони; доцільність визначення у КК понять, які за своїм характером не є кримінально-правовими (виборча документація, документація референдуму); удосконалення конструювання кваліфікованого складу відповідного к. пр.; розроблення науково обґрунтованих санкцій, які адекватно відобразать ступінь суспільної небезпеки описуваних у ст. 158-3 КК діянь тощо. Зазначені питання мають бути вирішені в процесі подальших досліджень.

Використані джерела:

1. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Лекція за темою: «Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 366–406.
2. Мандриченко Ж. В. Відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 165–170.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2012. 536 с.

References:

1. Zinchenko, I. O., Shevchenko, Ye. V. (2020). Lektsiia za temoiu: «Zahalna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushen proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna (statti 157–184 KK). Kryminalni pravoporushennia proty vyborchykh prav hromadian. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 366–406. [in Ukrainian].
2. Mandrychenko, Zh. V. (2020). Vidpovidalnist za pereshkodzhannia zdiisnenniu vyborchoho prava. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 5, 165–170. [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Vyd. 2-he. Kyiv; Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
4. Karavanskyi, S. (2012). Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy. 4-te vyd., opratsovane i dopovn. Lviv : BaK [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2021

Мовчан Р. А., доктор юридических наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного та уголовного права Донецького національного університета імені Василя Стуса (с. Винниця, Україна)

О НЕКОТОРЫХ НЕДОЧЁТАХ СТАТЬИ 158-3 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Статья посвящена критическому осмыслению положений новой ст. 158-3 Уголовного кодекса Украины, а также выяснению ее соотношения с другими положениями действующего уголовного законодательства.

Установлено, что принятая в её окончательной и действующей на сегодня редакции рассматриваемая уголовно-правовая новелла имеет многочисленные недочёты как

технического, так и содержательного характера. Предложены пути устранения указанных недостатков, направленные на повышение эффективности механизма уголовно-правового противодействия избирательным уголовным правонарушением.

Ключевые слова: уголовная ответственность, избирательные уголовные правонарушения, избирательная документация, документация референдума, фальсификация, уничтожение.

Movchan R., Doctor of Law, Associate Professor, associate professor of the department of constitutional, international and criminal law at Donetsk National University named after Vasyl Stus (Vinnitsa, Ukraine)

ON SOME DEFECTS OF ARTICLE 158-3 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to a critical understanding of the provisions of the new Art. 158-3 of the Criminal Code of Ukraine, as well as clarifying its relationship with other provisions of the current criminal legislation. It has been established that the criminal law novel under consideration, adopted in its final and current version, has numerous shortcomings, both technical and substantive.

In particular, it is pointed out that the title and content of Art. 158-3 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, the unjustifiably wide differentiation in the assessment of not only Art. 158-3 of the Criminal Code of Ukraine, but also other norms of domestic criminal law, manifestations of abduction, damage, concealment or destruction of certain types of electoral documentation and referendum documentation, which led to the fact that the performance of these actions in relation to ballots and ballots for voting in a referendum is punished with a fine, and in relation to other types of electoral documentation and documentation for voting in a referendum - imprisonment for up to seven years. Also, some legislative gaps were identified, in particular, regarding the criminal-legal assessment of counterfeiting, illegal manufacture, use or storage of ballot boxes and seals, as well as kidnapping, damage, concealment or destruction of resolutions, acts of election commissions, statements, etc., committed during elections or a referendum. representations of members of the election commission, subjects of the electoral process.

The ways of eliminating the indicated shortcomings, aimed at increasing the efficiency of the mechanism of criminal-legal counteraction to selective criminal offenses, are proposed. The promising directions of scientific research in the relevant field are indicated.

Keywords: criminal liability, electoral criminal offenses, electoral documentation, referendum documentation, falsification, destruction.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.154-166
УДК 343.36

Навроцька В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ЗМІЦНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА ІНШИХ ВИДАХ СУДОЧИНСТВ, А ТАКОЖ УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

Констатовано існування значних резервів для подальшого удосконалення норм кримінального законодавства України в питаннях зміцнення кримінально-правових гарантій безпеки. Зокрема, обґрунтовано доцільність розширення переліку осіб, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки учасниками інших видів судочинства (окрім кримінального), а також учасниками провадження в Конституційному суді України.

Обґрунтовано також необхідність встановлення кримінальної відповідальності за розголошення відомостей про застосовувані заходи безпеки, що потягнули за собою й інші наслідки, аніж заподіяння шкоди життю чи здоров'ю захищуваного суб'єкта. Указано, що, оскільки шкода інтересам правосуддя може бути завдана внаслідок протиправного впливу не лише на осіб, які є дійсними учасниками процесу, але й через посягання на потенційних (майбутніх) учасників процесу, слід встановити відповідальність як за злочини проти правосуддя в разі посягань на таких осіб.

Обґрунтовано вимогу держави до учасника процесу виконати процесуальні обов'язки за відсутності належних гарантій безпеки, і, тим більше, застосування санкцій за невиконання обов'язків, коли причиною їх невиконання особою є обґрунтований страх розправи з боку злочинців, є такою, що не ґрунтується на нормах Конституції. Обстоюється позиція, відповідно до якої якщо учаснику судочинства не гарантується безпека, то йому повинно бути надане право або брати в ньому участь, або ж відмовитися від цього.

Ключові слова: забезпечення безпеки, учасники кримінального судочинства, кримінально-правові гарантії.

Постановка проблеми. Головною ідеєю кримінального процесу є перемога над злочинністю. Але з урахуванням того, що в ієрархії сучасних цінностей визначальними є інтереси особи, така перемога не має бути за будь-яку ціну. Одним із важливих критеріїв ефективності кримінального судочинства є мінімізація шкоди для особи. Однак доводиться констатувати, що сучасний кримінальний процес небезпечний не тільки для злочинців. Інколи він є джерелом підвищеної небезпеки для його законотрусливих учасників (та їх рідних, близьких, знайомих).

Дослідники визнають, що: а) насильство та погрози стосовно осіб, котрі, передусім, співпрацюють із правоохоронними органами та судом, є одним із найбільш

поширених способів підриву системи кримінального правосуддя; б) забезпечення безпеки таких осіб є глобальною проблемою в боротьбі зі злочинністю. У XXI столітті протидія правоохоронним органам унаслідок посткримінального впливу на осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві, є (і, на жаль, продовжує залишатися) фактором, який суттєво ускладнює таку боротьбу [1, с. 456; 2, с. 338-340; 3, с. 135; 4, с. 87; 5, с. 207-208; 6, с. 18-20; 7, с. 137-138; 8, с. 126; 9, с. 508; 10; 11, с. 119-120; 12, с. 54].

Генеральною Асамблеєю ООН 29 грудня 1985 р. було прийнято Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [13]. Причиною її прийняття поряд із традиційними проблемами жертв злочинності (у тому числі відшкодування завданих злочини чи іншим суспільно небезпечним діянням збитків) стала, зокрема, проблема безпеки потерпілих, свідків та інших осіб, котрі сприяють правосуддю (та їх близьких). У зазначеній Декларації (підпункт «d» п.6) містяться рекомендації по вжиттю заходів «для зведення до мінімуму незручностей для жертв, охорони їхнього особистого життя ... , забезпечення їх безпеки, безпеки їх родин й свідків з їх боку, їх захист від помсти та залякування».

Ратифікація Україною міжнародно-правових актів, котрі спрямовані на розвиток міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю (що зобов'язують держав-учасниць до вжиття на національному рівні заходів захисту як осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, так і осіб, через протиправні посягання на яких може бути здійснено вплив на таких учасників) вимагає прийняття відповідного національного законодавства.

Згідно зі статистичними даними, приблизно у 40 % проваджень щодо злочинів проти життя та здоров'я відбувався протиправний вплив на учасників процесу. Наслідком такого впливу було те, що від своїх показань у суді відмовлялися близько 30 % свідків, приблизно така ж їх кількість з цих же причин ухилялися від участі в кримінальному провадженні [4, с. 87; 5, с. 208; 14, с. 68]. Нерідко (незважаючи на найприскіпливіше розслідування) справа в процесі просто «розвалюється». Саме тому в більшості розвинутих держав світу передбачено різноманітні програми захисту (передовсім вони стосуються жертв злочину та свідків, але нерідко застосовуються і до самих злочинців).

Аби вирішити таку проблему, необхідне удосконалення матеріального та процесуального кримінального законодавства (зміцнення матеріально-правових гарантій безпеки таких осіб, а також відповідних процесуальних гарантій).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства присвячували свої дослідження Л. Брунцін, В. Гончаров, В. Касько, В. Козій, Г. Коновалова, Т. Москалькова, Л. Лобанова, А. Орлеан, М. Хавронюк тощо. Однак більшість напрацьованих згаданих авторів або ж ґрунтувалася на положеннях іноземного кримінального права та процесу, або ж базується на нормах вітчизняного законодавства, далекого від досконалості, і такого, що потребує змін у цій частині. З огляду на це, існує потреба нового погляду на правовий інструментарій, призначений для забезпечення безпеки учасників різних видів судочинства та проваджень.

Формулювання цілей. Основною метою статті є здійснення аналізу законодавчого забезпечення механізму безпеки учасників кримінального та інших видів судочинства, а також учасників провадження в Конституційному суді України, з'ясування додаткових резервів зміцнення кримінально-правових гарантій їх безпеки (зокрема, можливості розширення переліку осіб, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, учасниками інших (окрім кримінального) видів проваджень; можливості встановлення відповідальності за розголошення відомостей про застосовувані заходи безпеки, що потягли за собою й інші наслідки, аніж ті, про які веде мову законодавець; можливості відмови учасника провадження від виконання покладених на нього процесуальних обов'язків за нездатності держави забезпечити безпеку такого учасника, безпеку його родичів, членів сім'ї або будь-яких інших осіб, унаслідок протиправного посягання на яких здійснюються спроби протиправного впливу на цього учасника).

Виклад основного матеріалу. Потрібно звернути увагу на деякі кроки, зроблені вітчизняним законодавцем задля зміцнення кримінально-правових гарантій (які, своєю чергою, свідчать про актуальність проблеми посткримінального впливу). До прикладу, у п.4 ч.1 ст. 67 КК України з-поміж обставин, які обтяжують покарання, передбачено вчинення кримінального правопорушення у зв'язку із вчиненням потерпілим (а це цілком стосується й особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві), службового чи громадського обов'язку. Також у ст. 373 КК України (у порівнянні зі ст. 175 його «попередника» – КК України 1960 р.) підвищено санкції за примушування давати показання.

Проте є й значні резерви для удосконалення положень КК України в питаннях зміцнення кримінально-правових гарантій безпеки. Так суттєвого корегування потребує ст. 373 КК України «Примушування давати показання». У зазначеній статті передбачено відповідальність за примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку прокурора, слідчого чи працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність. Якщо ж до такого примусу вдається суддя, то кваліфікувати його дії за ст. 373 КК України не можна: позаяк суддя не належить до спеціальних суб'єктів, перелічених у диспозиції аналізованої статті. Хоча, поза всяким сумнівом, суддя, з огляду на свій статус, теж має реальну можливість примусити потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), експерта та свідка до давання показань. А тому логічнішим та більш виправданим є положення ст. 34 Кримінального кодексу Республіки Вірменія [15] та ст. 394 Кримінального кодексу Республіки Білорусь [16], у яких передбачена відповідальність і судді за примушування до давання показань шляхом незаконних дій.

Наразі поведінку судді, який би діяв подібним чином, доводиться кваліфікувати за відповідними статтями Розділу II КК України («Злочини проти життя та здоров'я особи»). Проте, за такої кримінально-правової оцінки поведінки судді, законодавцем залишено поза увагою характер охоронюваних благ, яким завдано шкоди (чи створена загроза її заподіяння). Цим діянням здійснюється посягання на інтереси правосуддя в частині процесуального порядку одержання доказів. Саме тому більш адекватним та виправданим виглядав би виклад такої заборони все ж у Розділі XVIII КК України «Злочини проти правосуддя» (зокрема, у цій же ст. 373).

Цим зауваження до законодавця не вичерпуються. Як справедливо зазначається окремими дослідниками, використання у ч.1 ст. 373 КК України «показання при допиті» не виправдано звужують можливості застосування цієї статті [17, с. 429]. І справді, якщо буквально тлумачити цю норму, то таке насильство може бути застосоване під час допиту (тобто, у ході, у процесі допиту), але аж ніяк не перед проведенням даної слідчої дії. До того ж, давати процесуально значущу інформацію (не показання! – В. Н), звісно, можна і при здійсненні інших процесуальних дій (зокрема, пред'явленні для впізнання – ст. 228-230 КПК України – та слідчого експерименту – ст. 240 КПК України).

Аналіз ст. 373 КК України дає підстави для висновку, згідно з яким законодавець визнає можливість заподіяння шкоди інтересам правосуддя внаслідок протиправного впливу на осіб, котрі є дійсними учасниками процесу. Проте така ж шкода може бути завдана і через посягання на потенційних (майбутніх) учасників процесу, тим, кому відповідний правовий статус може бути наданий лише згодом.

Подібне питання свого часу стало предметом розгляду Верховного Суду сусідньої держави – Російської Федерації. В одному зі своїх рішень цим органом було зроблено висновок, відповідно до якого погрозу вбивством стосовно потенційного свідка слід кваліфікувати не як злочин проти правосуддя, а проти особи. Така позиція була обґрунтована тим, що показання можуть бути дані тільки у вже розпочатому кримінальному провадженні, водночас, будь-яка інформація про злочин (або інше суспільно-небезпечне діяння), повідомлена до цього моменту, ще не є доказом [18].

Звичайно, потрібно (як на це і звертає увагу Верховний Суд РФ) чітко розмежовувати поняття «доказова інформація» та «докази». Водночас, так само не викликає сумнів і те, що протиправність та небезпека посягань на доказову інформацію є не меншою, ніж посягання на докази. А тому, у випадку протизаконного впливу на особу (байдуже, чи на дійсного учасника процесу, чи на потенційного), кримінальна відповідальність мала би наставати як за злочини проти правосуддя. При тому не повинно мати значення те, чи такі дії вчиняються в уже розпочатому провадженні, чи здійснюються до його початку, адже у випадку посягань на потенційні докази той, хто вчиняє відповідне посягання, усе одно об'єктивно намагається досягнути такої ж самої мети, як і в разі протиправного впливу на учасника процесу в уже розпочатому провадженні.

У КК України (зокрема, у розділі «Злочини проти правосуддя») відсутня окрема норма, якою спеціально було б передбачено кримінальну відповідальність за перешкоджання з'явленню перекладача до органів досудового розслідування та суду, примус його до участі (неучасті) в слідчій (процесуальній) дії, а також за підкуп й примушування спеціаліста до участі у провадженні слідчої (розшукової) дії (зокрема, у вигляді надання *консультації* під час досудового розслідування та судового розгляду, до надання безпосередньої технічної допомоги, як-от: фотографування, складення схем, креслень, планів, відібрання зразків для проведення експертизи тощо) або ж до відмови від участі в ній чи ухилення від такої участі. Безсумнівно, подібна протиправна поведінка щодо згадуваних учасників процесу підля-

гає кваліфікації за нормами, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти особи. Вчинення такого діяння службовою особою із використанням свого службового становища вимагає додаткової кваліфікації за статтями Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за відповідне службове зловживання. Однак таке рішення не є повністю прийнятним з огляду на те, що застосування зазначених норм не відображає повною мірою специфіку злочину щодо об'єкта посягання.

Можна зробити припущення, що причиною такого підходу законодавця є мізерна кількість відповідних діянь на практиці або їх фактична відсутність. Однак це не повинно бути причиною для залишення частини цієї важливої сфери суспільних відносин без належного та адекватного кримінально-правового захисту.

Як видається, у санкції ст. 373 КК України варто було б передбачити можливість застосування до винного такого покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, адже характер злочину цього прямотаки вимагає (принаймні, це стосується діяння, передбаченого ч.2 цієї статті)!

Слід звернути увагу ще й на наступне. Законодавець встановив відповідальність за невжиття заходів безпеки стосовно осіб, узятих під захист. Зокрема, у ст. 380 КК України вказано, що кримінально-караними є «неприйняття рішень, несвочасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та їх близьких родичів». Така норма спрямована на забезпечення безпеки осіб, які є учасниками лише кримінального процесу (та й то далеко не всіх його учасників!). Причому, безпека учасників інших видів судочинства (як-от: адміністративного, господарського, цивільного) та учасників провадження в Конституційному суді України безпідставно та необґрунтовано опинилася поза сферою дії аналізованої норми.

Ці недоліки не єдині. Так у ст. 38 КК України передбачено кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про заходи безпеки стосовно особи, котру взято під захист, якщо такі дії заподіяли шкоду здоров'ю особи, взятої під захист. При тому законодавець не враховує, що розголошення інформації про способи й тактичні прийоми реалізації певного заходу захисту, про технічні засоби, використовувані в процесі захисту, про осіб, які безпосередньо здійснюють захист тощо, може поставити під загрозу здоров'я не лише захищуваних осіб, а й осіб, які здійснюють захист, призвести до їхньої загибелі, зумовити неефективність захисту в майбутньому. А тому законодавець мав би обміркувати питання встановлення кримінальної відповідальності за розголошення відомостей про застосовувані заходи безпеки, що спричинили й інші наслідки (аніж завдання шкоди життю чи здоров'ю захищуваних осіб) [1, с. 456], адже зрозуміло, що розголошення інформації про заходи безпеки може спричинити негативні наслідки не тільки для долі захищуваних осіб, але й призвести до розсекречування відомостей про способи та прийоми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, зробити марними вже вжиті заходи.

Окрім того, у ст. 381 КК України мова йде про розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, узятої під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоро-

в'ю особи, узятій під захист» (ч.1 цієї статті) або «спричинили смерть особи, узятій під захист» (ч.2). Як абсолютно справедливо й резонно зауважує М. І. Хавронюк, це формулювання диспозиції статті робить окремі її положення абсурдними, адже виходить, що позбавлення волі на строк до п'яти років загрожує, до прикладу, свідку, узятому під захист, за розголошення інформації про себе ж, що потягнуло його смерть [17, с. 435; 19, с. 169].

Варто було б ще проаналізувати питання допустимості відмови учасника кримінального судочинства (а також учасника інших видів судочинства та учасника провадження в Конституційному суді України) від виконання покладених на нього законодавцем обов'язків за нездатності держави забезпечити безпеку цього учасника, безпеку його близьких (чи інших осіб, через посягання на котрих здійснюється протиправний вплив на такого учасника).

У деяких країнах (до прикладу, у Данії, Норвегії, Швеції, Швейцарії), які мають повне право називатися правовими державами, закон надає можливість свідкам, яким загрожує небезпека, право відмовитися давати показання.

У юридичній літературі оцінюють як істотну моральну проблему покладення на осіб кримінально-процесуальних обов'язків та одночасну можливість застосування санкцій у разі їх невиконання за умов залишення без захисту осіб, які піддані небезпеці внаслідок виконання таких обов'язків.

Деякі дослідники задають такі питання:

1) як у такій ситуації потрібно себе поводити особі, залученій до кримінального провадження, а саме:

а) чи правомірно, виконуючи юридичний обов'язок, дотримуватися законів, відповідно до яких, наприклад, свідок повинен повідомити компетентним органам усе, що відомо йому в цьому провадженні;

б) чи ж, навпаки, неправомірно, але абсолютно виправдано та доцільно, виявляючи самостійно турботу про власну безпеку, а також безпеку близьких? (тобто, відмовитися давати показання);

2) як варто діяти правоохоронним органам щодо, до прикладу, свідка, котрий відмовляється давати показання або ухиляється від їх давання через страх перед можливою помстою зі сторони підозрюваного (обвинуваченого) або інших осіб, котрі зацікавлені в усуненні такого свідка зі сфери кримінального судочинства?

Як зазначають ці дослідники, тут є два варіанти поведінки: а) притягнення такого свідка до кримінальної відповідальності, б) або ж (з огляду на моральні міркування) уникнення застосування норм права, викладених у відповідних статтях Кримінального кодексу [12, с. 54].

Деякі науковці вказують, що вимога держави до особи виконати кримінальні процесуальні обов'язки за відсутності відповідних гарантій безпеки, і, навіть більше, застосування санкцій за невиконання таких обов'язків, за умови, що причиною їх невиконання є виправданий та обґрунтований страх розправи з боку злочинців, є, водночас, і моральною проблемою, і неконституційною вимогою [20, с. 115].

Ці дослідники радили виключити кримінальну відповідальність свідка за відмову від давання показань за умови, що така відмова була здійснена після повідом-

лення правоохоронних органів про «протиправний вплив», а ними, натомість, не було вжито заходів щодо захисту вказаних осіб та їхніх близьких.

За існуючого зараз правового регулювання в подібній ситуації при обґрунтуванні рішення про неприйнятність притягнення свідка до кримінальної відповідальності за відмову від давання показань (так само, як і експерта чи перекладача – за відмову від виконання покладених на них обов'язків) слід, як видається, посылатися при цьому на положення:

а) ст. 3 Конституції України, де йдеться про те, що держава відповідає за свою діяльність перед людиною;

б) ст. 39 Кримінального кодексу України, із якої випливає, що в умовах крайньої необхідності, коли одним із охоронюваних законом благ доводиться жертвувати, пріоритет потрібно надати цінності більш значимій (якщо на шальках терезів опиняються цінності конкуруючі – життя, здоров'я або інші правоохоронювані інтереси людини, з одного боку, – та публічний інтерес (у вигляді встановлення істини в кримінальному провадженні), з іншого, то саме людина, з огляду на положення ст. 3 Конституції, усе-таки, є найвищою соціальною цінністю).

Такий висновок ґрунтується на положенні про взаємну відповідальність громадянина та держави. У юридичній літературі непоодиноким є міркування (яке повністю поділяю і я – В. Н.), згідно з яким, якщо держава не здатна гарантувати безпеку особи через її участь у кримінальному судочинстві, то такій особі має бути надане право або брати в ньому участь, або відмовитися від цього (без ризику настання будь-якого виду юридичної відповідальності [21, с. 87; 22, с. 183-185]). Такий висновок у вітчизняному галузевому законодавстві має знайти адекватне відбиття. Наразі ж доводиться, на жаль, констатувати невідповідність галузевих норм окремим конституційним положенням. Це якраз та ситуація, за якої українська Конституція за своїми принципами та демократичними ідеями йде попереду вітчизняного кримінального судочинства. А тому пріоритетним завданням найближчого часу якраз і буде усунення законодавцем зазначених недоліків.

Проте зрозуміло, що розвиток та суттєве вдосконалення лише норм кримінального права самостійно не вирішить проблему захисту осіб (учасників кримінального та інших видів судочинства, а також учасників провадження у Конституційному суді України) від посткримінального впливу. Такі заборони не особливо зупиняють осіб, які вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини від вчинення ще одного діяння – вчинення злочину щодо того, від кого здебільшого і залежить викриття злочинців.

На жаль, обсяг статті не дозволяє зупинитися та проаналізувати інші можливі «резерви» удосконалення норм кримінального й кримінального процесуального законодавства України в питаннях зміцнення кримінально-правових та кримінально-процесуальних гарантій безпеки (зокрема, можливості розширення переліку учасників кримінального судочинства, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки; збільшенні підстав застосування заходів безпеки, враховуючи при цьому можливість настання й інших видів загроз (окрім загрози життю, здоров'ю, життю чи майну); констатації на законодавчому рівні того, що протиправний вплив на

учасника процесу можливий не тільки шляхом завдання шкоди йому самому, близьким родичам чи членам сім'ї, але й шляхом заподіяння шкоди будь-якій особі, з якою учасника процесу не пов'язують якісь родинні чи близькі стосунки, а також констатації того, що протиправний вплив на учасника процесу формально може не виходити за рамки закону, тобто не обов'язково проявлятися у вигляді погроз чи інших протиправних заходів). Однак ці питання цілком можуть бути предметом подальших досліджень.

Висновки. Вищенаведене дає змогу констатувати, що:

1) незахищеність осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві (потерпілих, підозрюваних (обвинувачених), свідків, експертів, перекладачів, спеціалістів тощо) від посткримінального впливу є серйозною перешкодою в досягненні цілей правосуддя та причиною зниження ефективності кримінального судочинства в багатьох країнах (у тому числі, й в Україні);

2) насильство та погрози щодо осіб, котрі надають сприяння працівникам правоохоронних органів та суду (так само й стосовно осіб, які є абсолютно пасивними в цьому плані, або ж, навпаки, протидіють органам кримінальної юстиції) є одними із найбільш поширених засобів підризу системи правосуддя (передусім, кримінального);

3) існують значні резерви для зміцнення кримінально-правових гарантій безпеки учасників різних видів судочинства та учасників провадження в Конституційному суді України, для подальшого удосконалення норм кримінального законодавства України в цій частині, зокрема:

- доцільно розширити перелік осіб, щодо яких можуть бути застосовані заходи безпеки, учасниками інших видів судочинства (окрім кримінального) та учасниками провадження в Конституційному суді України;

- необхідно встановити кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про застосування заходів безпеки, що потягнуло й інші наслідки, аніж завдання шкоди здоров'ю чи життю захищуваного суб'єкта;

- варто встановити відповідальність як за злочини проти правосуддя в разі протиправних посягань не лише щодо осіб, які є дійсними учасниками процесу, але й стосовно майбутніх (потенційних) учасників (адже шкода інтересам правосуддя цілком може бути завдана внаслідок протиправного посягання на останніх);

4) також констатовано, що вимога з боку держави до учасника процесу виконати процесуальні обов'язки за відсутності адекватних та належних гарантій безпеки та застосування санкцій за невиконання таких обов'язків, за умови, що причиною їх невиконання є обґрунтований страх розправи, не ґрунтується на нормах Конституції, зокрема, суперечить положенню про взаємну відповідальність держави та особи. Якщо учаснику процесу не гарантовано безпеку, йому має бути надано право або брати у ньому участь, або відмовитися від цього, причому без застосування будь-якого виду юридичної відповідальності.

Використані джерела:

1. Бруснищын Л. В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: дисс. ... докт. юрид. наук:

12.00.09 /Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре Российской Федерации. Москва, 2002. 520 с.

2. Навроцька В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства – засада кримінального процесу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 338-340.

3. Навроцька В. В. Допустимість відмови від виконання процесуальних обов'язків у разі нездатності держави забезпечити безпеку учасника кримінального судочинства та його близьких. *Конституційні засади кримінального права України* : збірка тез доповідей науково-практичної конференції (м. Київ, 22 грудня 2020 року). Київ, 2020. С. 135-138.

4. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: Адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 3(7). С. 87-92.

5. Підтримання прокурором державного обвинувачення : підручн. [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є. Блажівський, М. Якимчук, І. Козьков, М. Туркот та ін. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 512 с.

6. Касько В., Орлеан А. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. Київ : ВАПЕ, 2012. 50 с.

7. Козій В. Виділення матеріалів досудового розслідування як захід забезпечення безпеки підозрюваного в кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national teorie si practica*. 2015. № 2 (12). С. 135-138.

8. Копеток М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 126-131.

9. Ромців О. Забезпечення безпеки осіб під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: проблеми правового регулювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 508-513.

10. Коновалова Г. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_3_12. (дата звернення: 06.03.2021)

11. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 119-128.

12. Гончаров В. Б., Кожевников В. В. Проблемы безопасности участников уголовного процесса. *Государство и право*. 2000. № 2. С. 51-60.

13. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text. (дата звернення: 06.03.2021)

14. Паукова Ю. В. Законодавельство в сфері державної зашити потерпевших, свідетелей и иных участников уголовного судопроизводства. *Вестник Российской правовой академии*. 2005. № 4. С. 63-69.

15. Уголовный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 18.04. 2002 г. URL : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>. (да та звернення: 06.03.2021)

16. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. URL : <https://pravo.by/document/?guid=3871&rp0=hk9900275>. (дата звернення: 06.03.2021)

17. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

18. Кассационное определение Верховного Суда Российской Федерации от 2 сентября 2002 г. № 44-0092-117. URL :www.consultant.ru. (дата звернення: 06.03.2021)

19. Хавронюк Н. И. Самые удивительные законы разных стран : научно-популярный сборник. Киев : Атика, 2008. 176 с.

20. Москалькова Т. Н. Этика уголовно-процессуального доказывания. Москва : Спарк, 1996. 125 с.

21. Шешуков М. П. Латвийское законодательство о защите лиц, содействующих правосудию по уголовным делам. *Государство и право*. 1999. № 2. С. 84-88.

22. Лобанова Л. В. Преступления против правосудия: проблемы классификации посягательств, регламентации и дифференциации ответственности: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. / Волгоградский государственный университет/ Казань, 2000. 305 с.

References:

1. Brusnitsyn, L. V. (2002) Teoretiko-pravovyye osnovy i mirovoy opyt obespecheniya bezopasnosti lits, sodestvuyushchikh ugovolnomu pravosudiyu. *Doctor's thesis*. [in Russian].

2. Navrots' ka, V. (2020) Zabezpechennya bezpeky uchasnykiv kryminal' noho sudochynstva – zasada kryminal' nohoprotsesu. *Teoretyko-prykladni problemy pravovoho rehu lyuva nmya v Ukrayini: materialy Vseukrayins' koyi nauk.-prakt. konf (m. L' vov, 11 hrudnya 2020 r.)*, 338-340. [in Ukrainian].

3. Navrots' ka, V. V. (2020) Dopustymist' vidmovy vid vykonannya protsesual' nykh obov' yazkiv u razi nezdatnosti derzhavy zabezpechyty bezpeku uchasnyka kryminal' noho sudochynstva ta yoho blyz' kykh. *Konstytutsiyni zasady kryminal' noho prava Ukrayiny: zbirka tez dopovidey naukovo-praktychnoyi konferentsiyi" (m. Kyiv, 22 hrudnya 2020 roku) - Constitutional principles of criminal law of Ukraine: a collection of abstracts of reports of the scientific-practical conference (Kyiv, December 22, 2020)*, 135-138. [in Ukrainian].

4. Orlean, A. (2016) Protsedura zabezpechennya bezpeky uchasnykiv kryminal' noho provadzhennya: adaptatsiya zakonodavstva Ukrayiny do yevropeyskykh standartiv. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 3(7), 87-92. [in Ukrainian].

5. Pidtrymannya prokurorom derzhavnogo obvynuvachennya: pidruchn. (2016) Ye. Blazhivskyy (Ed.) et al. Kyiv : Natsionalna akademiya prokuratury Ukrayiny. [in Ukrainian].

6. Kas' ko, V., Orlean, A. (2012) Zabezpechennya bezpeky uchasnykiv kryminal' noho provadzhennya shchodo torhivli lyud' my. Kyiv : VAITE. [in Ukrainian].

7. Koziy, V. (2015) Vydilennya materialiv dosudovoho rozsliduvannya yak zakhid zabezpechennya bezpeky pidozryvanoho v kryminal' nomu provadzhenni. *Jurnalul juridic national teorie si practica - Journal of national legal theory and practice*, 2(12), 135-138. [in Ukrainian].

8. Kopetyuk, M. (2013) Osoblyvosti zabezpechennya bezpeky osib u dosudovomu krymi nal' nomu provadzhenni. *Istoryko-pravovyy chasopys - Historical and legal journal*, 2, 126-131. [in Ukrainian].

9. Romtsiv, O. (2017) Zabezpechennya bezpeky osib pid chas rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoyi diyal' nosti: problemy pravovoho rehulyuvannya. *Visnyk Natsional' noho universytetu «L' vovs' ka politekhnika». Yurydychni nauky - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal sciences*, 861, 508-513. [in Ukrainian].

10. Konovalova, H. V. Zabezpechennya bezpeky uchasnykiv kryminal' noho sudochynstva za novym KPK Ukrayiny. N. d. N. p. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_3_12. [in Ukrainian].

11. Semkiv, T. (2017) Udoskonalennya zabezpechennya bezpeky osib, yaki berut' uchast' u kryminal' nomu provadzhenni. *Naukovyy chasopys Natsional' noyi akademiyi prokuratury Ukra*

yiny - Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 3 (15), 119-128. [in Ukrainian].

12. Goncharov, V. B., Kozhevnikov, V. V. (2000) Problemy bezopasnosti uchastnikov ugolovnoy protsessy. *Gosudarstvo i pravo - State and law*, 2, 51-60. [in Russian].

13. Deklaratsiya osnovnykh pryntsyviv pravosuddy dlya zhertv zlochyniv ta zlovzhyvannya vladoyu: rezolyutsiya Heneral' noy Asambleyi OON vid 29 lystopada 1985 r. (1985) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text. [in Ukrainian].

14. Paukova, Yu. V. (2005) Zakonodatel'stvo v sfere gosudarstvennoy zashchity poter pevshikh, svideley i inykh uchastnikov ugolovnoy sudoproizvodstva. *Vestnik Rossiyskoy pravovoy akademii - Bulletin of the Russian Legal Academy*, 4, 63-69. [in Russian].

15. Ugolovnyy kodeks Respubliki Armeniya: Zakon Respubliki Armeniya ot 18.04.2002 g. (2002) N. p. URL : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel= show&ID=1349&lang=rus>. [in Russian].

16. Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus': Zakon Respubliki Belarus' ot 9 iyulya 1999 g. (1999) URL : <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>. [in Russian].

17. Khavronyuk, M. I. (2004) Dovidnyk z Osoblyvoyi chastyny Kryminal' noho kodeksu Ukrayiny. Kyiv : Istyna. [in Ukrainian].

18. Kassatsionnoye opredeleniye Verkhovnoy Suda Rossiyskoy Federatsii ot 2 sentyabrya 2002 g. № 44-0092-117. (2002) N. p. URL : www.consultant.ru. [in Russian].

19. Khavronyuk, M. I. (2008) Samyye udivitel'nyye zakony raznykh stran : Nauchno-populyarnyy sbornik. Kyiv : Atika [in Russian].

20. Moskal'kova, T. N. (1996) Etika ugolovno-protsessual'nogo dokazyvaniya. Moskva : Spark. [in Russian].

21. Sheshukov, M. P. (1999) Latviyskoye zakonodatel'stvo o zashchite lits, sodeystviyu shchikh pravosudiyu po ugolovnym delam. *Gosudarstvo i pravo - State and law*, 2, 84-88. [in Russian].

22. Lobanova, L. V. (2000) Prestupleniya protiv pravosudiya: problemy klassifikatsii posy agatel'stv, reglamentatsii i differentsiatsii otvetstvennosti. *Doctor's thesis*. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.03.2021

Навроцкая В. В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Львовского государственного университета внутренних дел (г. Львов, Украина)

УКРЕПЛЕНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ГАРАНТИЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЦ, ПРИНИМАЮЩИХ УЧАСТИЕ В УГОЛОВНОМ И ИНЫХ ВИДАХ СУДОПРОИЗВОДСТВ, А ТАКЖЕ УЧАСТНИКОВ ПРОИЗВОДСТВА В КОНСТИТУЦИОННОМ СУДЕ УКРАИНЫ

Констатировано существование значительных резервов для дальнейшего усовершенствования норм уголовного законодательства Украины в вопросах укрепления уголовно-правовых гарантий безопасности. В частности, обоснована целесообразность расширения перечня лиц, в отношении которых могут быть применены меры безопасности, участниками иных видов судопроизводств (кроме уголовного), а также участниками производства в Конституционном суде Украины. Обоснована необходимость установления уголовной ответственности за разглашение сведений о принятых мерах безопасно-

сти, повлекшие за собой и иные последствия, чем причинение вреда жизни либо здоровью защищаемого субъекта. Указано, что поскольку вред интересам правосудия может быть причинен в результате противоправного воздействия не только на лиц, являющихся действительными участниками процесса, но и в результате посягательств на потенциальных (будущих) участников процесса, то следует установить ответственность как за преступления против правосудия в случае таких посягательств. Обосновано утверждение, согласно которому требование государства к участнику процесса выполнить процессуальные обязанности при отсутствии надлежащих гарантий безопасности, и, тем более, применение санкций за невыполнение обязанностей, когда причиной их невыполнения есть обоснованный страх расправы со стороны преступников, является неконституционной. Отстаивается позиция, согласно которой, если участнику судопроизводства не гарантируется безопасность, ему должно быть предоставлено право либо принимать в нем участие, либо же отказаться от этого.

Ключевые слова: обеспечение безопасности, участники уголовного судопроизводства, уголовно-правовые гарантии.

Navrotska V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of criminal-law disciplines Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

STRENGTHENING OF THE CRIMINAL LAW GUARANTEES OF ENSURING THE SECURITY OF PERSONS PARTICIPATING IN CRIMINAL AND OTHER TYPES OF JUDICATURE, AS WELL AS PARTICIPANTS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE PROCEEDINGS

The criminal law guarantees of ensuring the security of persons involved in criminal and other types of judicature, as well as participants of the Constitutional Court of Ukraine proceedings are analyzed in the article. It is argued, that the vulnerability of persons involved in such proceedings (and Constitutional Court proceedings) from post-criminal influence is one of the serious reasons for the decline in the efficiency of the judicature and an obstacle to the achievement of justice.

At the same time, it was stated, that there are significant reserves for further improvement of the norms of the criminal legislation of Ukraine in matters of strengthening criminal law security guarantees. In particular, the necessity of expanding the list of persons, whom the security measures may be applied to, by participants of other types of judicature (except criminal one), as well as by the participants of the Constitutional Court of Ukraine proceedings, is substantiated. It is necessary to establish criminal liability for disclosure of information about the applied security measures, resulting in other consequences than harm to life or health of the protected subject. It is noted, that the harm to the interests of justice may be caused as a result of unlawful influence not only on persons, who are actual participants in the proceedings, but also as a result of encroachment on potential (future) participants in the proceedings, that's why there should be established the liability for the ensuring security measures failure against such persons (as well as for the disclosure of information on security measures taken against them).

It is proved, that the requirement of the state to a party to perform criminal procedural obligations without appropriate security guarantees, and, moreover, the application of sanctions for failure to perform such obligations, when the ground for their failure is a reasonable fear of criminal reprisals, is unconstitutional. It is substantiated the position, under which if the

participant of criminal proceedings is not guaranteed safety, he should be given the right: either to participate in it, or to make a refusal.

It was also stated, that security measures should be applied if there are sufficient grounds to consider the possibility of post-criminal influence on persons involved in criminal and other types of judicature, as well as in proceedings before the Constitutional Court of Ukraine (and not only those acting in the interests of justice, but also those who oppose it or remain passive).

Keywords: ensuring the security, participants of criminal proceedings, criminal law guarantees.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.166-175

УДК 316.346: 305

Павленко Б. О., аспірант та асистент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: b.pavlenko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4147-2114>

Кіяшко Ю. М., аспірант та викладач-стажист кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: yu.kiashko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3283-8743>

Левченко В. В., магістрантка 2-го року навчання Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: zayac.viktoriya@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1257-0604>

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового механізму забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони та пошуку шляхів удосконалення механізмів протидії дискримінації й забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони.

Досліджено закордонний досвід забезпечення гендерної рівності в збройних силах та проаналізовано можливості його застосування в Україні.

Зуважено, що політику гендерної рівності необхідно активно впроваджувати в сектор безпеки й оборони, а також супроводжувати постійним навчанням і моніторингом.

Ключові слова: гендерна рівність, збройні сили, правоохоронна діяльність, дискримінація, жінка-військовослужбовець, права жінок.

Постановка проблеми. На сьогодні в усіх розвинутих країнах, у тому числі й в Україні, питання визначення гендерних ролей у суспільстві, протидія дискримінації та утвердження рівності статей перебуває на стадії активного обговорення,

вивчення та утвердження. Суперечки про роль жінки в суспільстві, її призначення та соціальне становище існували в усі часи, і зараз не втрачають актуальності.

Не є винятком і визначення ролі та місця жінки в секторі безпеки й оборони. Причому, питання про можливість проходження жінками військової служби у всі часи було одним із найбільш гострих та остаточно не визначим. Століттями жінки поступово завойовували своє право перебувати в лавах збройних захисників своєї країни, проте донині ця роль міцно закріплена в суспільній свідомості як традиційно чоловіча. Жінки розглядаються як ті, хто потребує захисту, водночас як чоловікам відводиться роль захисників, активних суб'єктів військових дій. Суспільство традиційно малює нам образ чоловіки зі зброєю в руках і жінки, яка або виконує на фронті обслуговуючу функцію (наприклад, медичний працівник, кухар), або чекає чоловіка вдома.

Але навіть сьогодні в українському суспільстві існує інша реальність, не зрозуміла для тих, хто не мав можливості бути її учасником або реальним спостерігачем. Мова йде про десятки тисяч жінок, які на сьогодні проходять службу та працюють у секторі безпеки й оборони. І це явище давно не рідкісне в сучасних реаліях. Представниці прекрасної статі обіймають найрізноманітніші посади та мають різні звання, чому сприяє й політика держави в напрямку інтеграції жінок до лав військовослужбовців та правоохоронців, протидії гендерній дискримінації та сексизму.

Постановка проблеми. Поступаючи на військову службу чи роботу в правоохоронних органах, жінка стикається з безліччю різноманітних проявів гендерної нерівності та дискримінації, починаючи від юридичних аспектів (недоступність деяких військових посад для жінок), закінчуючи непристосованими соціально- побутовими умовами. Це пов'язано з тим, що традиційно постать жінки асоціюється із домашнім затишком, безпекою та тендітністю, а ті, хто все-таки вирішили обрати «нежіночу» професію, неодноразово відчували на собі осуд оточуючих та були змушені відповідати на незручні питання про те, як вони зважилися залишити вдома дітей та обрати службу, або чи не заважає кар'єра будувати особисте життя та чи схвалюють інші члени сім'ї їх вибір на користь роботи. Усі ці обставини змушують жінку почуватися «не в своїй тарілці», зайвою або навіть винною, постійно виправдовуватись та пояснювати мотиви вибору професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Указану тему не можна назвати належним чином вивченою та всебічно дослідженою, проте останнім часом у цій сфері спостерігається позитивна динаміка, про що свідчать дослідження таких науковців: Н. Клименко, О. Дяченко, В. Алещенко, А. Квіт, Г. Гриценко, Т. Марценюк, а також перше в Україні масштабне соціологічне дослідження «Невидимий Батальйон»: про участь жінок у військових діях в АТО, яке дало можливість поглянути на становище жінок-військовослужбовців із різних ракурсів та в різних сферах.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в дослідженні адміністративно-правового механізму забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони шляхом визначення наявних проблем та розробки шляхів інтеграції жінок до сектору безпеки й оборони.

Виклад основного матеріалу. Збройні сили, які створюються для захисту, у

тому числі захисту базових цінностей, таких як: громадянство та рівність – у демократичній державі повинні відображати суспільство. Більш збалансований гендерний склад, своєю чергою, сприяє згуртованості та ефективності у всіх сферах та операціях. Упровадження гендерної рівності в секторі оборони означає поєднання в операціях досвіду, знань та інтересів жінок і чоловіків. Включення гендеру до цілей та пріоритетів оборонної реформи дає змогу краще реагувати на різні потреби безпеки в суспільстві, на мінливий характер та потреби сектора оборони, покращувати оперативну ефективність та створювати представницькі сили оборони [1, с. 291].

Збройні сили повинні підлягати зовнішньому контролю з боку цивільної влади, у тому числі з боку міністерства оборони й парламенту. Незважаючи на важливість зовнішнього контролю, основна відповідальність за ефективний розвиток потенціалу збройних сил, виконання завдань і дотримання дисципліни лежить на командуванні, оскільки підзвітність військовослужбовців здійснюється через порядок підпорядкування. Це означає, що всі особи, що займають керівні посади, є частиною системи внутрішнього контролю збройних сил. Крім осіб, що входять до складу командування, існують особи, які відповідають за такі сфери, як: кадрові, навчання, оперативне планування, витрати й організаційні зміни.

Відповідно до даних ОБСЄ, жінки недостатньо представлені у військах, міністерствах оборони та органах контролю за військовими. Через те виникає необхідність проведення соціологічних досліджень та впровадження політики держави, спрямованої на інтеграцію жінок у військову службу. У більшості випадків це викликає велику кількість проблем: соціальних, побутових, юридичних та моральних [2]. Серед перших кроків до інтеграції жінок у НАТО також були розвиток політики рівних можливостей, боротьба з дискримінацією і домаганнями. Ще в 1961 році жінки – старші офіцери НАТО – організували конференцію для обговорення ситуації з інтеграцією жінок у збройні сили союзників. У 1976 році був створений Комітет із питань жінок у збройних силах НАТО, а у 2009 році він був перейменований у Комітет НАТО з гендерних питань [3].

Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Норвегія, Польща, Румунія, Іспанія, Нідерланди та Швеція – усі вони є країнами, у яких жінки можуть безпосередньо брати участь у боях. Такі ж правила існують і в Еритреї та Ізраїлі. Крім того, Південна Корея, Сінгапур, Литва й Естонія також допускають жінок до бойових військових професій [4]. Так приблизно 15 відсотків канадських збройних сил у даний період складають жінки, водночас як у бойових частинах служить два відсотки жінок. У 2006 році Канада втратила свою першу жінку-солдата, передового артилерійського спостерігача, у бою з силами Талібану [5, с. 82]. У 2001 році Німеччина дозволила служити в бойових підрозділах жінкам, різко збільшивши комплектування таких частин представницями «слабкої статі». Кількість жінок у німецькій армії нині в три рази більше, ніж у 2001 році. На сьогодні значна кількість жінок проходять службу в бойових підрозділах [1, с. 292]. Варто також згадати, що у 1985 році Норвегія стала першою країною в НАТО, яка дозволила служити жінкам на всіх бойових посадах, включаючи підводні човни. До речі, норвезькі жінки також підлягають призову в разі загальної мобілізації [6].

Варто зазначити, що динаміка є однозначно позитивною, оскільки кількість жінок-військовослужбовиць за останні роки зросла в 15 разів. Станом на вересень 2019 року, відповідно до інформації Генерального управління персоналу, близько 27 000 жінок проходить військову службу, із них майже 1 000 – старші офіцери. Для порівняння, у 2018 році службу в Збройних силах України проходило 24, 9 тисяч жінок, у 2017 році – понад 23 тисячі, тоді як у 2008 році це були лише 1 800 жінок [7].

Українські жінки нарівні з чоловіками брали участь у протестах за часів Майдану (2013-2014), причому у всіх видах протестної діяльності, у т. ч. парамілітарної. Готовність до фізичного опору збройним опонентам (спеціалізованим міліції) і відповідна самоорганізація в малі групи за часів Майдану зруйнувала стереотипне уявлення про жінок, як про слабких і залежних істот, які потребують захисту з боку чоловіків. Згодом жінки також приєдналися до участі в антитерористичній операції на Донбасі. Навик участі в протестах та подальшої волонтерської діяльності переріс у досвід участі в бойових діях.

Принципи організації української армії, що успадкували безліч радянських рис, відводять жінкам другорядні, неprestижні ролі, що частково закріплено у відповідних нормативних документах. Проте до 2014 року, поки українська армія (за винятком міжнародних миротворчих місій) не брала участі в бойових діях, така дискримінація не викликала зацікавлення в громадській. Тільки з початком бойових дій 2014 р. жінки змусили звернути увагу суспільства на відповідні проблеми, заговоривши про ризики та підстави дискримінації [8].

Донедавна єдиним нормативним актом, яким здійснювалося регулювання даного питання, був Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9]. Відповідно до вищезгаданого закону, будь-яка дискримінація за ознакою статі забороняється. Жодних норм, які б регулювали саме особливості правового статусу жінки-військовослужбовця, вищезгаданий нормативний акт не містить [9].

У збройних силах деяких країн (наприклад, у Нідерландах, Сполучених Штатах і Франції) є генеральний інспектор, який виконує функції штатного аудитора або слідчого, офіційно відповідального за внутрішній контроль. Для того щоб збройні сили використовували весь наявний потенціал і можливості особового складу й держави, необхідно забезпечити повну інтеграцію військовослужбовців обох статей. Крім цього, жінки-військовослужбовці можуть привнести в діяльність збройних сил особливі переваги: наприклад, унаслідок того що вони можуть легко встановлювати контакти з жінками серед місцевого населення [10, с. 73].

Механізми внутрішнього контролю відіграють ключову роль у створенні в армії культури відносин, заснованих на взаємній повазі; у таких умовах небажані інциденти є рідкістю і вирішуються швидко й ефективно. Армійські системи дисциплінарного впливу і військової юстиції мають приділяти особливу увагу цим питанням, а за необхідності мають отримувати спеціальні знання і досвід для належного розв'язання таких проблем.

У збройних силах багатьох країн сьогодні визнається важливість включення гендерних питань у навчання, підготовку і виконання завдань. Згідно з міжнато-

дними нормами, особовий склад збройних сил повинен пройти навчання в області прав людини, гендерної рівності та різноманіття відповідно до своїх командних обов'язків, а також проходити підготовку з гендерних питань до і після дислокації в районі бойових дій, зважаючи на особливості даного району.

Основна сфера, якій необхідно приділити особливу увагу, це програми з розвитку навичок керівництва серед сержантського складу, офіцерів і вищого командування. Програма навчання з гендерних питань може включати наступні питання:

- національне, регіональне і міжнародне законодавство в області гендерної рівності, яке застосовується до збройних сил;
- гендерні питання на службі (у тому числі правила й політика, що враховують сімейні обставини військовослужбовців; а також проблема сексуальних домагань);
- політика збройних сил і директиви, що стосуються гендерної рівності та гендерних питань;
- збір й аналіз даних, згрупованих за статтю суб'єкта, й інших гендерних даних про особовий склад і військові операції;
- аналіз відмінностей у впливі збройних конфліктів на жінок, чоловіків, дівчат і юнаків у конкретних районах бойових дій;
- попередження та реагування на конкретні види насильства, з якими стикаються жінки, чоловіки, дівчата та юнаки в конкретних районах бойових дій;
- розгляд скарг на сексуальні домагання або насильство в збройних силах.

Дискримінація, сексуальні переслідування та сексуальне насильство досі поширені в Збройних силах України. Незважаючи на це, є чимало людей у секторі, які не визнають, що дискримінація та сексуальні домагання щодо жінок є проблемою, яка потребує вирішення. Одним із можливих пояснень такої ситуації є обмежене розуміння того, що є дискримінацією та сексуальними домаганнями. Як наслідок, відсутня інформація про поширеність дискримінації та сексуальних домагань, а також відсутні конкретні механізми звітування про сексуальні домагання. Також немає даних про випадки сексуального насильства та звалтувань у секторі безпеки та оборони. У той час, як жінки набагато частіше страждають від дискримінації, існує також певна упередженість щодо чоловіків з питань відпустки по догляду за дитиною [11, с. 260].

Україні важливо, щоб воєначальники прагнули до розвитку власних навичок застосування гендерного підходу до всіх аспектів командування збройними силами. Однак їм часто буває важко виділити час для серйозного навчання, спрямованого на досягнення глибшого розуміння гендерної рівності. Через те можна використовувати альтернативні підходи до розвитку потенціалу, такі як: заняття з інструктором і наставництво.

За основу можна взяти досвід Швеції. У 2007 р. у рамках проекту Genderforce в Швеції була розпочата програма «Інструктор по гендерних питань», у якій брали участь шість високопоставлених керівників збройних сил, у тому числі начальник штабу армії Швеції і директор Відділу навчання й постачання Збройних сил Швеції, а також шість ретельно відібраних інструкторів із гендерних питань. Інструктори, відібрані завдяки своїм знанням в області гендерного рівності і хорошим педагогічним навичкам, зустрічалися з воєначальниками один або два рази

в місяць для обговорення проблем, з якими ті стикалися у своїй роботі. Програма отримала позитивні відгуки. Учасники помітили зміни у власній манері спілкування й поведінці. Наразі збройні сили Швеції здійснюють програму «Інструктор з гендерних питань», приділяючи особливу увагу організаційному закріпленню отриманих знань [12, с. 53].

Для розв'язання вказаних проблем та посилення інтеграції гендерної концепції в сектор безпеки та оборони пропонуємо наступні рекомендації, які базуються на прикладах зі світової практики:

1) інтегрувати гендерну концепцію в процес оборонної реформи. Розробити стратегію гендерної рівності та звернутися до всіх установ у секторі безпеки й оборони щодо узгодження своїх планів дій за цією стратегією. Переконаватися, що стратегія спрямована на усунення політик та процедур, які суперечать принципу гендерної рівності та розробити механізм щорічної звітності щодо Стратегії гендерної рівності;

2) збільшити підзвітність та відповідальність на керівному рівні. Вище керівництво має публічно заявити про свою налаштованість на гендерну рівність та розробку стратегії, спрямованої на домінування гендерних питань в усіх напрямках реформ. Включити гендерну рівність у перелік обов'язків у посадових інструкціях для всіх командувачів та керівників департаментів. Інтегрувати принцип недопущення дискримінації, сексуальних домагань та насильства за ознакою статі при підвищенні особистої відповідальності посадових осіб за виконання ними своїх обов'язків;

3) підвищити спроможність та обізнаність із метою реалізації принципу рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Включити експертів/радників з гендерних питань і до складу Комітету з питань реформ для реалізації оборонної реформи. Створити систему постійних радників з гендерних питань у Збройних силах України в тісній співпраці з відповідними установами. Залучати радників з гендерних питань, які мають досвід роботи в секторі та знайомі зі структурами, а також та мають авторитет серед своїх колег;

4) забезпечити регулярність проведення тренінгів із гендерної рівності, забезпечити систематичність включення принципів гендерної рівності до всіх службових тренінгів, а також проведення тренінгів у навчальних закладах та навчальних центрах. Посилити співпрацю між навчальними закладами та навчальними центрами й розробити єдиний підхід до визначень та тлумачень гендерних політик. Упевнитися, що тренінги виходять за межі конкретних тем, а також містять більш широкую гендерну проблематику й включають розвиток і реформування самої системи безпеки та оборони;

5) виключити перешкоди на шляху до гендерної рівності: оцінити, якою мірою національна/інституційна політика, правила, доктрини та стандартні операційні процедури враховують гендерну проблематику та змінюють положення, що суперечать принципам гендерної рівності. Відстоювати позиції аж до повного скасування обмежень для служби жінок (наприклад, у статті 43 Конституції) з гарантуванням того факту, що вони можуть служити на всіх посадах у секторі безпеки

та оборони, включаючи всі військові (бойові) посади. Виступати за скасування дискримінаційних правил, які перешкоджають чоловікам і жінкам ефективно виконувати свої обов'язки та реалізуватися в особистому житті;

б) покращити умови служби для жінок у цьому секторі: розробити політику комплектації особового складу та збереження її за ознакою статі, з особливою підтримкою жінок у збройних силах, включаючи положення, що дозволяють персоналу поєднувати свою роботу з сімейними обов'язками. Впровадити гендерну процедуру для найму, підвищити кваліфікації та навчання персоналу у відділах кадрів у питаннях руїнації упереджень та дискримінації й сприяти участі жінок та керівництву в установах

Висновки. Отже, політику гендерної рівності необхідно активно впроваджувати в сектор безпеки й оборони, супроводжувати постійним навчанням і моніторингом. Збройні сили повинні мати чіткі і реалістичні стандарти, кодекси поведінки, внутрішні правила, інструкції та програми для попередження сексуальної експлуатації та сексуального насильства по відношенню до цивільного населення з боку військовослужбовців – як у ході виконання операцій, так і на казарменому положенні, а також у цивільному житті. Стандарти ООН щодо попередження сексуальної експлуатації та насильства повинні стати обов'язковими для особового складу: для цього їх слід відобразити в кримінальному або військовому праві або в наказі командування. Необхідно проводити навчання з метою створення культури організації, у якій весь особовий склад буде розуміти і виконувати відповідну політику і правила, а командири будуть контролювати дотримання норм підлеглими, при необхідності припиняючи правопорушення й караючи винних.

Використані джерела:

1. Чупрінюва Н. Ю. Жінки та армія: до проблеми гендерної рівності в арміях світу та України. *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: статі, проблеми, перспективи* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький : Видавництво НаДіусу, 2018. С. 290-294.
2. Гендер и военная реформа: практическая записка ОБСЕ. URL : <https://www.osce.org/ru/odihr/75286?download=true>. (дата звернення: 01.03.2021).
3. Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН № 1325 (2000) «Жінки, мир і безпека». URL : <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>. (дата звернення: 01.03.2021).
4. Жінки на військовій службі: зарубіжні та вітчизняні реалії. URL : <https://pt.slideshare.net/Zoya79/ss-60238611>. (дата звернення: 01.03.2021).
5. Батракова Л. Г., Краснова Г. Н. Гендерная структура занятости в вооруженных силах стран мира. *Ярославский педагогический вестник*, 2013. № 2. С. 81–85.
6. Грабовська І. М. Євростандарти та українська гендерна політика: точки перетину. *Молодий вчений*. 2018. № 7(2). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7%282%29_40. (дата звернення: 01.03.2021).
7. Міноборони оприлюднило статистику жінок в ЗСУ та учасниць бойових дій. URL : <http://novynarnia.com/2016/10/29/minoboroni-opriyudnilo-statistiku-zhinok-v-zsu-ta-uc-hasnits-boiovih-diy-infografika/?aid=13P92Y.wghot>. (дата звернення: 01.03.2021).

8. Не слабка стаття: в Міноборони здивували кількістю жінок в українській армії. URL : https://24tv.ua/ne_slabka_stat_v_minoboroni_zdivuvali_kilkistyu_zhinok_v_ukrayin_skiy_armiyi_n698678. (дата звернення: 01.03.2021).

9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. 29. (дата звернення: 01.03.2021).

10. Тешанович Я. Жінки і війна. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. № 27. С. 72–81.

11. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр О. Разумкова. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.

12. Братко А. В., Філіппов М. О. Аналіз міжнародного досвіду у сфері протидії гендерній дискримінації. *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року)*. Хмельницький : Видавництво НаДпсу, 2018. С. 52-56.

References:

1. Chuprinova, N. Yu. (2018) Zhinky ta armii: do problemy gendernoi ravnosti v armiiakh svitu ta Ukrainy. *Realizatsiia gendernoi polityky na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva: stan, problemy, perspektivy: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Khmelnitskyi, 25 kvitnia 2018 roku) - Implementation of gender policy at the present stage of development of society: state, problems, prospects: abstracts of the reports of the International scientific-practical conference (Khmelnitsky, April 25, 2018)*. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NaDpsu, 290-294. [in Ukrainian].

2. Hender y voennaia reforma: praktycheskaia zapyska OBSE. N. d. N. p. URL : <https://www.osce.org/ru/odihr/75286?download=true>. [in Ukrainian].

3. Polityka NATO z implementatsii Rezoliutsii RB OON № 1325. (2000) «Zhinky, myr i bez peka». N. p. URL : <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>. [in Ukrainian].

4. Zhinky na viiskovii sluzhbi: zarubizhni ta vitchyzniani realii. N. d. N. p. URL : <https://pt.slideshare.net/Zoya79/ss-60238611>. [in Ukrainian].

5. Batrakova, L. H., Krasnova, H. N. (2013) Hendermaia struktura zaniatosti v vooru zhennykh sylakh stran myra. *Yaroslavskiy pedahohicheskyy vestnyk - Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 2, 81–85. [in Ukrainian].

6. Hrabovska, I. M. (2018) Yevrostandarty ta ukrainska genderna polityka: tochky pere tynu. *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 7(2). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7%282%29_40. [in Ukrainian].

7. Minoborony opryliudnylo statystyku zhinok v ZSU ta uchasnyts boiovykh dii. N. d. N. p. URL : <http://novynarnia.com/2016/10/29/minoborony-opryliudnilo-statistiku-zhinok-v-zsu-ta-uchasnyts-boyovih-diy-infografika/?aid=13P92Y.wghot>. [in Ukrainian].

8. Не слабка стаття: в Міноборони здивували кількістю жінок в українській армії. N. d. N. p. URL : https://24tv.ua/ne_slabka_stat_v_minoboroni_zdivuvali_kilkistyu_zhinok_v_ukra_yns_kiy_armiyi_n698678. [in Ukrainian].

9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. (2005) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. 29. [in Ukrainian].

10. Teshanovich, Ya. (2003) Zhinky i viina. *Nezaleznyy kulturolohichnyy chasopys «І» - Independent cultural journal "I"*, 27, 72–81. [in Ukrainian].

11. Henderma ravnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy (2016) / Tsentr O. Razumkova. Kyiv : Zapovit. [in Ukrainian].

12. Bratko, A. V., Filippov, M. O. (2018) Analiz mizhnarodnoho dosvidu u sferi protydhii gendernii dyskryminatsii. *Realizatsiia gendernoi polityky na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva: stan, problemy, perspektyvy : tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Khmelnyskyi, 25 kvitnia 2018 roku) - Implementation of gender policy at the present stage of development of society: state, problems, prospects: abstracts of the reports of the International scientific-practical conference (Khmelnyskyi, April 25, 2018)* Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NaDpsu, 52-56.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2021

Павленко Б. О., аспірант и ассистент кафедри административного, хозяйственного права и финансово-экономической безопасности Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)
Кияшко Ю. М., аспірант и преподаватель-стажер кафедри административного, хозяйственного права и финансово-экономической безопасности Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)
Левченко В. В., магистр 2-го года обучения Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ДИСКРИМИНАЦИИ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В СЕКТОРЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ

Статья посвящена исследованию административно-правового механизма обеспечения гендерного равенства в секторе безопасности и обороны и поиска путей совершенствования механизмов противодействия дискриминации и обеспечения гендерного равенства в секторе безопасности и обороны. Исследована зарубежный опыт обеспечения гендерного равенства в вооруженных силах и проанализированы возможности его применения в Украине.

Замечено, что политику гендерного равенства необходимо активно внедрять в сектор безопасности и обороны, а также сопровождать постоянным обучением и мониторингом.

Ключевые слова: гендерное равенство, вооруженные силы, правоохранительная деятельность, дискриминация, женщина-военнослужащий, права женщин.

Pavlenko B., Postgraduate Student and Assistant at the Department of Administrative, commercial law and financial and economic security Educational and Scientific Institute of Law Sumy State University (Sumy, Ukrainian)

Kiyashko Yu., Postgraduate Student and Trainee Teacher of the Department of Administrative, commercial law and financial and economic security Educational and Scientific Institute of Law Sumy State University (Sumy, Ukrainian)

Levchenko V., Educational and Scientific Institute of Law Sumy State University (Sumy, Ukrainian)

WAYS TO IMPROVE ANTI-DISCRIMINATION MECHANISMS AND ENSURE GENDER EQUALITY IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

The article is devoted to the study of the administrative and legal mechanism for ensuring gender equality in the security and defense sector and finding ways to improve mechanisms to

combat discrimination and ensure gender equality in the security and defense sector. The foreign experience of ensuring gender equality in the armed forces is studied and the possibilities of its application in Ukraine are analyzed.

To date, women are underrepresented in the military, defense ministries and military oversight bodies. As a result, there is a need for sociological research and the implementation of state policies aimed at integrating women into the military. In most cases, this causes a large number of problems: social, domestic, legal and moral. There is a limited conceptual understanding of gender issues among security and defense workers. Despite the achievements in ensuring gender equality in the security and defense sector, there are still many real social problems and stereotypical thinking.

It is advisable to conduct an internal audit to identify existing problems and develop solutions. Internal verification of gender mainstreaming in territorial units of the security and defense sector should include review of documentation, focus group work, interviews with staff of both sexes and analytical work. Internal audits should examine areas such as attitudes and perceptions that hinder gender mainstreaming, as most problems are misunderstandings or superficial understandings of the concept of gender discrimination, which creates an inability to recognize such cases; physical standards, clothing and equipment; policies and practices that allow servicemen to combine work with parental and other responsibilities; gender-based harassment and sexual harassment; personnel management policy and practice; leadership in the process of gender mainstreaming and management of this process; equal employment opportunities.

Keywords: gender equality, armed forces, law enforcement, discrimination, female serviceman, women's rights.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.175-189

УДК 340.15(477):343.131(091)

Пилипенко В. В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: viktoriapylypenko91@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджується еволюція засади змагальності в кримінальному провадженні, починаючи з другої половини XIX ст. Основна увага зосереджена на виокремленні етапів реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування і під час розгляду скарг слідчим суддею. Внесені поправки до глави 26 КПК України «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», націлених на розширення принципів змагальності сторін, свідчать про те, що українське кримінальне законодавство потребує подальшого удосконалення з метою остаточного переходу до змагального типу кримінального процесу й зумовлює актуальність вивчення реалізації засади змагальності у її історичному контексті.

Ключові слова: змагальність, досудове розслідування, кримінально-процесуальний кодекс, адвокат, обвинувачений.

Постановка проблеми. Принцип змагальності, як один із основоположних принципів судочинства, закріплений ч.3 ст. 129 Конституції України, знайшов подальше нормативне відбиття в прийнятому 2012 р. Кримінально-процесуальному кодексі України. Це був результат адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, де правам і свободам людини і громадянина надають першочергового значення, особливо в найбільш вразливій сфері кримінального провадження. Однак, декларування в чинному КПК засади змагальності в кримінальному процесі не заповнило прогалини та колізії, пов'язані із остаточною зміною підходу до розгляду скарг слідчим суддею на стадії досудового розслідування. Ряд поправок, внесених у тому числі до глави 26 КПК України «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», націлених на розширення принципів змагальності сторін, свідчать про те, що українське кримінальне законодавство потребує подальшого удосконалення з метою остаточного переходу до змагального типу кримінального процесу. Ось чому розгляд еволюції становлення засади змагальності потребує детального вивчення та зберігає свою актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження реалізації засади змагальності в кримінальному провадженні, особливо на стадії досудового розслідування, зробили Д. Є. Крикливець, Л. В. Мединська, О. В. Яновська. Питанню сутності принципу змагальності в кримінальному судочинстві через призму історизму приділяли увагу Т. І. Галабурда, Н. І. Газетдїнов, С. О. Сорока. Аналіз розвитку системи судочинства в період Української революції проводять В. С. Бігун, О. І. Галагудза, С. В. Глушенко та Н. С. Черник. Тенденції кримінального процесу УСРР, еволюція змагальності в хронологічному порядку від прийняття КПК 1922 р. до малої судової реформи 2001 р. знайшли відбиття в працях Б. Р. Стецюк, С. А. Петракова, М. М. Ольховської та О. В. Маслій.

Формулювання цілей. Мета дослідження передбачає розкриття еволюції реалізації засади змагальності в кримінальному процесі загалом та під час розгляду скарг слідчим суддею зокрема.

Виклад основного матеріалу. Втрата самостійності Гетьманщини наприкінці XVIII ст., з одного боку, негативно позначилася на становіщі українського законодавства, вимушеного поступитися верховенству імперських законів, а з іншого — залучала українських правників до загальносвітових тенденцій еволюції, у першу чергу, норм і засад кримінального права.

З огляду на те, що більша частина сучасної Української держави, після трьох поділів Польщі (1772 р., 1793 р., 1795 р.) та російсько-турецьких війн 1768–1774 рр., 1787–1792 рр., потрапила під контроль Санкт-Петербурга, то й періодизацію розвитку засади змагальності в кримінальному процесі вважаємо за доцільне починати саме з моменту входження Наддніпрянщини, Півдня України та Бессарабії до складу Російської імперії.

На території Галичини, Буковини і Закарпаття, що входили до складу Австрійської (з 1876 р. – Австро-Угорської) імперії, діяв австрійський кримінально-про-

цесуальний кодекс 1873 р., котрий зберігав традиційні норми інквізиційного процесу з гарантією суттєвих прав на захист [1, с. 12]. Зокрема, кодексом забезпечувалися принципи об'єктивної істини, здійснення процесу уповноваженими законом органами від імені держави, ініціювання судочинства лише за наявності скарги, усності та безперервності, а найголовніше – принцип змагальності, гласності і вільної оцінки доказів судом. Однак, 2 абзац 97 параграфу забороняв обвинувачу і захиснику бути присутніми на офіційному допиті підозрюваного або свідків слідчим суддею. Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. притерпів незначних змін у редакції 1975 р. і 2011 р. та діє на території Австрії і до сьогодні [2].

Повертаючись до еволюції змагального типу кримінального процесу на території українських земель, що перебували під владою Російської імперії, можна виокремити *перший етап* становлення засади змагальності – *від судової реформи Олександра II у 1864 р. до Лютневої революції 1917 р.*, що характеризується призупиненням регресивності законодавчих актів московських царів та російських імператорів до Олександра II.

У Російській імперії до судової реформи 1864 р. діяв інквізиційний тип кримінального процесу. Сторони процесу фактично були відсутні, обвинувачуваний не мав прав, а функції обвинувача і захисника зосереджувались у руках судді, який також виконував функції слідчого. На всіх стадіях інквізиційного процесу використовувалися катування при таємних закритих допитах. Рішення суду приймалися за протоколами допитів і не враховували результатів очного допиту обвинувачених і свідків [3, с. 106].

Прийнятий 20 листопада 1864 р. Статут кримінального судочинства вважається одним із найбільш прогресивних законодавчих актів свого часу. Ним запроваджувалися принципи безстановості і відносної незалежності судів, санкціонувався гласність та, найбільш важливе, змагальність судового процесу. Так у ст. 557 визначалося, що після вручення обвинуваченому обвинувального акту він має в семиденний термін довести до відома суду факт обрання собі захисника. Наступні ст. 566, 567 передбачали право голови суду призначати обвинуваченому захисника «из состоящих при суде присяжных поверенных, а за недостатком сих лиц – из кандидатов на судебные должности, известных председателю по своей благонадежности». Також запроваджувалася практика призначення спільного захисника для групи осіб, які проходили по одному кримінальному провадженню, якщо лінія захисту одного не суперечила іншому [4].

Важливо, що розділи статуту прописували процедуру оскарження рішень мирових суддів. Приміром, у 9 розділі книги 1, ст. 173 – 174 роз'яснюється процедура скарги на остаточні вирокі мирових суддів у випадку прямого порушення ними закону чи його неправильного трактування, порушення процедури і форм судочинства, перевищення повноважень. Зауважимо, що процедура оскарження рішень мирових суддів можлива була лише в присутності прокурора в касаційному порядку [4].

Розділ 12, книги 2, приділяє увагу порядку оскарження слідчих дій загалом. У ст. 491 – 500 зазначається, що особи, які фігурують у слідчих діях, можуть приносити до суду скарги стосовно порушення їхніх прав, утисків і неправомірних

стягнень. Уже існували розмежування скарг на дії поліції, які подавалися прокурору, та скарг на дії слідчого, які направлялися до окружного суду. Термін розгляду таких скарг мав не перевищувати трьох днів [4].

Таким чином, Статут кримінального судочинства 1864 р. відродив принцип змагальності, закріпивши так звану *змішану (континентальну)* форму кримінального процесу, за якою поліція та незалежний від прокурора слідчий суддя проводять розслідування. У суді справа розглядається гласно та усно, з дотриманням принципу безпосередності, змагальності вільної оцінки доказів суддями і права підсудного на захист. Статут допускав розгляд кримінальних справ за особливо тяжкі злочини із залученням присяжних-засідателів [5].

Вироблені реформою 1864 р. засади змагальності та процедурні етапи оскарження рішень, прийнятих слідчим суддею з доповненнями і деякими нововведеннями діяли аж до початку революційних подій 1917 р. як на українських землях, так і в Російській імперії загалом. Теоретичного обґрунтування та структурованості вони досягли завдяки відомому російському процесуалісту дореволюційного періоду І. Я. Фойніцькому. У своїй праці «Курс уголовного судопроизводства» він виділив наступні ознаки змагального процесу, що діяли в Російській імперії: на суд покладалося чітко визначене завдання вирішення кримінального позову; обвинувач діяв у процесі як самостійна сторона; підсудний – не лише предмет дослідження, а так само був стороною справи із правом на захист у якомога ширших межах; діяльність суду зводилася до оцінки пред'явлених сторонами вимог на основі зібраного доказового матеріалу; перегляд судових рішень допускався лише на підставі та в межах скарг сторін; наявність сторін, їх рівноправність; активна роль суду задля встановлення об'єктивної істини [6, с. 71-72]. На думку Д. Є. Крикливець, запропоноване І. Я. Фойніцьким розуміння змагальності є розширеним, оскільки, оцінюючи його через призму сучасної системи засад кримінального процесу, можна дійти висновку, що, окрім елементів змагальності, воно поєднує також такі засади, як забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та забезпечення права на захист [7, с. 14].

Другий етап розвитку засади змагальності в кримінальному процесі *припадає на роки Української революції 1917-1921 рр.*, який можна вважати періодом спроб становлення незалежної системи українських судів за явної деградації реалізації принципів змагальності та права на оскарження дій слідчого судді чи прокурора. Складність даного періоду полягає в тому, що в Наддніпрянщині, як єдиної цілої етнічної території, по чергово діяли та змінювалися різні владні режими, що мали різні підходи до визначення основних принципів судового загалом і кримінального процесів зокрема. Однак, запропонований В. С. Бігуном принцип транзитивності дає можливість розглядати владу в Наддніпрянщині як розвиток єдиної держави перехідного періоду, у якій судова система зазнавала реформування і власного автономного розвитку від Росії [8, с. 310].

На території Української Народної Республіки доби Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії УНР продовжував діяти Статут кримінального судочинства 1864 р. із деякими новаціями та доповненнями. Наприкінці правління Української Центральної Ради 6 березня 1918 р. були засновані війсь-

кові революційні суди, до компетенції яких належали найбільш суспільно небезпечні злочини, вчинені як військовими, так і цивільними особами. Варто віддати належне законодавцям, які зберегли в діяльності даних судів один із основоположних здобутків реформи 1864 р., – принцип змагальності. До участі в розгляді справи допускалися захисник та представник обвинувачення за вибором підсудного або за призначенням губернського чи повітового коменданта; приватний обвинувач і приватний позивач, хоча відсутність когось із вищеперерахованих не слугувала перешкодою до розгляду справи. Оскарження слідчих дій обвинувача та рішення суду не передбачалися [8, с. 329].

У період Гетьманату регламентація діяльності військових судів доповнювалася Законом від 21 червня 1918 р. «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію», у якому вже закріплювалося право на оскарження рішень судді в касаційному порядку та колегіальність прийняття рішень [9, с. 34]. Проте, перебування Павла Скоропадського при владі неоднозначно позначилося на дотриманні принципу змагальності. З одного боку, судова система набула чіткої регламентованості і структурованості, а з іншого, при відчутній недовірі суспільства до інституту адвокатури, роль захисника в кримінальному процесі практично зводиться нанівець. Введені в дію закон «Про кримінальну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію» від 24 липня 1918 р. та «Гимчасова постанова про міри проти осіб, які загрожують державній безпечності Української держави та її правопорядкові» від 24 вересня 1918 р. унеможливлювали участь присяжних повірених, як називали того часу професійних адвокатів при судах, під час розгляду справ, що підпадали під дію закону від 21 червня 1918 р. [10, с. 90].

Урядю Директорії УНР, особливо після легалізації 6-10 березня 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом Рад у Харкові радянської влади та проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки, довелося мати справу з проблемою колізії українського та паралельно запровадженого більшовицького законодавства.

Визначальним у цьому плані є наказ С. Петлюри від 22 листопада 1918 р. «Про створення військових польових судів», який став підґрунтям для розробки прийнятого 26 січня 1919 р. закону «Про надзвичайні військові суди». Закон мав ряд недоліків, зокрема, порушення принципу рівності всіх учасників судового розгляду перед законом, відсутність проведення попереднього слідства, відсутність мінімального та максимального строку позбавлення волі підсудного за певні злочини, відсутність забезпечення апеляційного та касаційного оскарження вироку суду та поєднання в одному законодавчому акті норм матеріального і процесуального права [12, с. 100].

У зв'язку з відсутністю єдиного нормативно-правового акту, який би регулював судочинство, у 1920 р. було ухвалено рішення про створення Кримінально-процесуального кодексу Української Народної Республіки. Його розроблення велося українськими юристами на базі діючого тоді законодавства з урахуванням військової обстановки. Частково роботи кодифікаційної комісії були реалізовані в Законі «Про поступовання в штабових судах». Слід мати на увазі, що за військового часу штабовим судам були підсудні не лише справи про злочини, вчинені військовослужбовцями, а й справи стосовно цивільних злочинців, а в деяких місцях ці суди розглядали не лише кримінальні, а й цивільні справи [11].

Однак, ухвалений 4 серпня 1920 р. Радою народних міністрів Директорії в еміграції закон «Про поступовання в штабових судах» та затверджений головою Симоном Петлюрою, повністю не був реалізований, оскільки в листопаді 1920 р. війська УНР залишили територію України, зайняту більшовиками.

З проголошенням у 1919 р. УСРР, на території України фактично встановилося двовладдя: радянська державність протистояла національній, представником якої була Директорія УНР. Цей факт ускладнює подальшу періодизацію етапів становлення засади змагальності в кримінальному процесі та безпосередньо під час розгляду скарг слідчим суддею.

Стецюк Б. Р. виділяє три етапи еволюції кримінального процесу в радянській Україні до юридичного оформлення СРСР: *докодифікаційний, перший кодифікаційний і другий кодифікаційний* [19, с. 37].

Докодифікаційний (за нашою періодизацією – третій) етап розвитку кримінального процесу та засади змагальності починається від остаточного встановлення на більшості українських земель влади більшовиків у 1920 р. і триває до прийняття 13 вересня 1922 р. першого Кримінально-процесуального кодексу УСРР.

Основу радянського підходу до принципів змагальності заклав прийнятий у листопаді 1917 р. Декрет про суд № 1. За ним сторону обвинувача займав прокурор, слідчого судді – народний слідчий, а змагальність була наявна лише на стадії досудового розслідування при повній відсутності на стадії розслідування справи [13].

Змагальність *докодифікаційного періоду* частково регламентувалася «Положенням про народний суд Української Соціалістичної Радянської Республіки», прийнятим 26 жовтня 1920 р. на основі затвердженого ВЦВК 21 жовтня 1920 р. «Положення про Народний Суд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки». Згідно зі ст. 41, 45 «Положення про народний суд Української Соціалістичної Радянської Республіки» обвинувачувачі призначалися за вимогою народних суддів, відділу юстиції або за заявою зацікавлених осіб, а захисники могли призначатися як за вимогою зацікавленої особи, так і за розсудом народного суду. Доповнює дані положення ст. 47, що вказує на обов'язковість призначення обвинуваченому захисника, якщо цього вимагає сам обвинувачений, який утримується під вартою [14]. Суттєвим кроком назад, порівняно зі Статутом 1864 р., стала відсутність у Положенні статей про порядок оскарження дій судді чи обвинувачувача на стадії досудового слідства.

Кодифікаційний (за нашою періодизацією – четвертий) період розпочався з прийняття 13 вересня 1922 р. Всеукраїнським ЦВК першого Кримінально-процесуального кодексу УСРР і триватиме до затвердження 20 липня 1927 р. нового Кримінально-процесуального кодексу УРСР.

КПК УСРР 1922 р. містив ряд позитивних демократичних засад, таких як: гласність, рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист, змагальність. Принциповим було положення ст. 5 про те, що «ніхто не може бути позбавлений волі та взятий під варту інакше, як у зазначених у законі випадках та у визначеному законом порядку» і ст. 19 про публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, що потребували збереження військової чи державної таємниці [15].

Попри ряд позитивних новацій, КПК УСРР 1922 р. унеможливив участь захисника на стадії попереднього слідства, а право захисника, обвинуваченого чи

підозрюваного на оскарження дій чи бездіяльності процесуальних осіб під час попереднього слідства не було чітко прописане. Так, згідно зі ст. 110, здійснення попереднього слідства було обов'язковим по всіх справах, що розглядалися революційними трибуналами, а по решті – за ухвалою суду чи пропозицією прокурора. У разі відмови стороні захисту в проведенні попередніх слідчих дій, судом виносилась вмотивована ухвала із переліком причин такої відмови. Однак, навіть якщо така відмова призводила до винесення незаконних судових рішень, обвинувачений не мав процесуального права оскаржити дану відмову і, відповідно, захистити свої права та інтереси [16, с. 251].

Попри це, XVIII розділ КПК УСРР «Питання оскарження дій слідчого» надавав право обвинуваченому та його законним представникам право оскарження тривалості провадження, недодержання строків пред'явлення обвинувачення, застосування міри запобіжного заходу. Скарги подавалися до суду або в прокуратуру безпосередньо або через слідчого, дії якого оскаржувалися [16, с. 252].

Наступним кроком до розвитку кримінального процесу Радянської України кодифікаційного періоду стало прийняття 23 жовтня 1925 р. «Положення про судоустрій УСРР», зразком для якого слугували прийняті 31 жовтня 1924 р. Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік.

У розділі XV Положення про судоустрій УСРР вводилося поняття колегії оборонців, члени якої мали надавати безоплатну юридичну консультацію громадянам, провадити адміністративні, кримінальні і цивільні справи за призначенням та погодженням з тими, що звертаються до них за допомогою в загальних і спеціальних судах. Однак, говорити про незалежність діяльності даної колегії і, як наслідок, гарантування принципів змагальності не доводиться: на засіданнях колегії оборонців дозволялося бути присутнім прокурору, який міг опротестувати будь-яке її рішення [20].

Прийнятий 20 липня 1927 р. новий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР поклав початок *другому кодифікаційному (або п'ятому) етапу* розвитку засади змагальності, що триватиме до відносної демократизації кримінально-процесуальних відносин 1958 р.

При значному дублюванні положень КПК УСРР 1922 р., новий кодекс містив статті, що значно розширювали права слідчих і прокурорів у закритті кримінальних справ за відсутності складу злочину. По-новому регулювалася діяльність попереднього розслідування, прокуратури і суду.

Сторонами кримінального процесу в ст. 24 розділу XXI визначалися прокурор чи слідчий, який підтримує обвинувачення в процесі, цивільний позивач і його представник, обвинувачений і його законний представник, захисник, потерпілий у випадках, коли йому надається право підтримувати обвинувачення [17, с. 88].

Попри таку точність у визначенні сторін кримінального процесу, новий кодекс значно обмежував права захисника та інших учасників процесу. Захисник мав право брати участь у кримінальному процесі винятково зі стадії судового слідства. Крім того, визнавалося за можливе допитати захисника як свідка, якщо тому було щось відомо про злочини, передбачені статтями 54-1–54-2 Кримінального кодексу УСРР «контрреволюційна діяльність» та «зрада Батьківщині», чим порушувався принцип професійної таємниці захисника [5].

Хоча КПК передбачав можливість проведення, призначення експертизи за клопотанням сторін, слідчий, відповідно до ст. 166, мав право відмовити у її проведенні, якщо вважав, що ця процесуальна дія є зайвою або технічно неможливою. Заразом, відповідно до ст. 207, скарги на дії слідчого могли бути подані лише протягом 3 діб від того часу, коли скаржникові стала відома оскаржувана дія, а захисник мав право долучитися до справи лише на стадії судового розгляду [18, с. 40].

Згідно з розділами XVIII КПК УРСР 1927 р., оскаржити дії слідчого можна було шляхом подання скарги прокурору безпосередньо або через слідчого, дії якого оскаржувались. Передбачалося, що скарги можуть бути як усні, так і письмові. У разі надходження усної скарги слідчий чи прокурор мав записати її до протоколу і дати на підпис скаржнику. Однак, подача скарги не призупиняла оскаржуваної дії слідчого. При тому обвинувачений був позбавлений права оскаржувати дії прокурора, що порушували його права й інтереси. Така неврегульованість права обвинуваченого на захист своїх прав й інтересів, шляхом оскарження дій чи рішень процесуальних осіб під час попереднього слідства, при одночасному наділенні сторони обвинувачення по суті необмеженими правами, посилювала обвинувальний характер попереднього слідства [16, с. 254].

Після передачі в 1929 р. слідчого комітету до складу прокуратури, що привело до узурпації прокурорським дізнанням судових повноважень, можна говорити про репресивний характер розвитку засади змагальності, у якому попереднє слідство, як і судовий розгляд мали риси розшукового типу кримінального процесу.

Демократизація кримінального законодавства, що характерна для *шостого періоду еволюції засади змагальності, розпочалася з прийняття 28 грудня 1960 р. нового Кримінально-процесуального кодексу УРСР*, що ґрунтувався на статтях Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік від 1958 р. Введений у дію 1961 року КПК УРСР зі змінами та доповненнями був чинний в Україні до 2012 року.

КПК УРСР 1960 р. неоднозначно оцінюється правниками та процесуалістами. М. С. Строгович вбачав у ст. 20, 21, що розкривали принципи гласності, усності, забезпеченні підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист, елементи змагальності, а саме: відокремлення обвинувачення від суду; процесуальне положення обвинувача та обвинуваченого як сторін; процесуальна рівноправність сторін; активне самостійне положення суду по відношенню до сторін [7, с. 14].

Кодекс значно розширював права обвинуваченого, зокрема, ст. 43 забезпечувала йому право мати захисника, надавати докази (письмові докази, показання, заявлені клопотань про допит свідків, проведення оглядів, експертиз, участь у слідчих діях), подавати клопотання, ознайомлюватися при закінченні попереднього слідства або дізнання з усіма матеріалами справи, і, що важливо, – подавати скарги на дії та рішення особи, яка проводить дізнання, слідчого та прокурора; ст. 66 встановлювала можливість надання доказів підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їх представниками, а також будь-якими громадянами, установами, підприємствами та організаціями шляхом надання документів, подання клопотань про проведення додаткових слідчих дій, дачі показань; ст. 218 зобов'язувала слідчого пред'являти обвинуваченому та його захиснику матеріали кримінальної справи; ст. 221, 222 встано-

вловали можливість обвинуваченого, захисника заявити клопотання про доповнення попереднього слідства, про зміну кваліфікації злочину та про розкриття справи, пред'явлення обвинуваченому та іншим учасникам процесу додаткових матеріалів слідства [21].

Водночас, ряд статей, таких як ст. 105, 110, 111, у яких зазначалося, що по тих кримінальних справах, де досудове слідство проводилося лише у формі зізнання, захисник не допускався, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач не мали права ознайомитися з матеріалами дізнання, а дії й постанови органів дізнання могли бути оскаржені прокурору, зберігали яскраво виражені елементи обвинувальної форми досудового слідства [21]. Не є притаманними змагальному процесу збереження інституту повернення справи суддею прокурору для проведення додаткового розслідування та порушення судом кримінальних справ приватного обвинувачення [7, с. 16].

Незважаючи на те, що перераховані статті принцип змагальності поширювали лише на розгляд справ у судах, О. Яновська припускає, що змагальність проявлялася і в стадії досудового слідства, зокрема у встановленні випадків обов'язкової участі захисника, у наданні захисникові права збирати відомості про факти, що можуть використовуватись як докази у справі, у закріпленні обов'язку сторони обвинувачення виявити також ті обставини, що виправдовують обвинуваченого, пом'якшують його вину [22, с. 121-122].

У наступні роки, починаючи з проголошення Україною незалежності, у кримінально-процесуальне законодавство вносилися ряд змін та доповнень, спрямованих на посилення гарантій прав особистості у кримінальному процесі практично на всіх стадіях. Вирішальну роль у цих перетвореннях відіграла Конституція України, закріпивши у ч.2 ст. 129 змагальність як один із конституційних принципів судочинства [23].

Мала судова реформа, пов'язана із внесенням у 2001 р. ряду змін до КПК України, запровадила ст. 16-1 змагальність і диспозитивність, щоправда стосувалася ця норма лише стадії судового розгляду кримінальної справи. На стадії досудового слідства з'являлися певні окремі змагальні елементи, зокрема, ст. 126, 165-2, 165-3, 205 КПК України питання про проведення процесуальних дій, які обмежують такі конституційні права як забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна, обрання та продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, вирішення питання про направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу, віднесено до компетенції суду. Також ст. 52-5, 106, 236-2, 236-6, 236-8 передбачалася можливість оскарження до суду окремих дій та рішень органу дізнання, слідчого, прокурора, таких як: відмова від застосування заходів безпеки або їх скасування, затримання підозрюваного, відмова в порушенні кримінальної справи, закриття справи, порушення справи [21].

Незважаючи на явні здобутки малої судової реформи, у тому числі в питанні забезпечення засади змагальності, кримінальний процес продовжував залишатися обвинувальним, де основним доказом вини обвинуваченого було його зізнання. Саме тому прийнятий 13 квітня 2012 р. КПК України мав забезпечити рівність процесуальних можливостей сторін кримінального процесу, який за своєю формою має стати змагальним. З прийняттям у 2012 р. чинного КПК України розпочався своєю

етап розвитку і удосконалення засади змагальності в кримінальному процесі та запровадження цієї змагальності, починаючи зі стадії досудового розслідування.

З метою розширення засади змагальності на стадію досудового розслідування, у ст. 22 КПК України затверджено, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, яке передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів, передбачених цим Кодексом [24, с. 16].

Однак, попри значний крок уперед у питанні забезпечення засади змагальності кримінального процесу, особливо під час досудового розслідування, чинний КПК України 2012 р. не повністю гарантує процесуальну рівність сторін. Так, у ч.1 ст. 93 зазначено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження в порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення має право проводити слідчі (розшукові) дії, тоді як сторона захисту може тільки ініціювати їх проведення перед слідчим, прокурором шляхом подання відповідного клопотання. У випадку відмови задоволення клопотання вона може бути оскаржена слідчому судді. Варто звернути увагу, що в ст. 220 визначалося, що клопотання сторони захисту задовольняється у випадку наявності відповідних підстав, тобто такі клопотання не є обов'язковими для виконання слідчим або прокурором. Звичайно, у КПК 2012 р. мова не йшла про розширення прав сторони захисту шляхом надання повноважень щодо особистого звернення до слідчого судді. Ці та інші невідповідності принципу змагальності спровокували законодавця до внесення протягом 2013 – 2020 років змін до КПК України. Зміни переважно стосувалися реалізації засади змагальності в досудовому слідстві та розгляд скарг слідчим суддею. Приміром, за внесеними змінами 2017 р. право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження в більш короткі строки, отримали не лише потерпілий, підозрюваний та обвинувачений, але й інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування [25].

Змін зазнала і ст. 87, що визнавала недопустимими докази, отримані під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії [25].

Суттєвих змін зазнав і такий гласний засіб отримання доказів, як проведення експертизи. Нагадаємо, що на сьогодні, відповідно до положень ст. 243 КПК України, сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого (ч. 1). Сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч. 2). При тому ч.3 ст. 243 та ч.1 ст. 244 КПК України встановлена додаткова гарантія щодо отримання доказів стороною захисту шляхом залучення експерта в разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні відповідного клопотання [25].

Незважаючи на прагнення законодавця вилучити прогалини, що перешкождали практичній реалізації засади змагальності, кримінальний процес все одно перебуває на перехідній стадії від обвинувального, змішаного до змагального й потребує подальшої роботи з внесення змін до чинного КПК України.

Висновки. Запровадження засади змагальності в кримінальне провадження пройшло тривалу еволюцію від першого законодавчого закріплення судовою реформою Олександра II у 1864 р. до прийняття Кримінально-процесуального кодексу незалежної України 2012 р. Закріплені 1864 р. норми гласності, рівності й змагальності сторін регресували в радянському кримінальному законодавстві в бік посилення каральної функції держави і врешті переходу від змішаного до обвинувального типу кримінального процесу. Фактичне повернення принципу змагальності стало можливим із проголошенням незалежності України та відходу від репресивного характеру радянського законодавства.

Тривале ігнорування принципів змагальності в кримінальному процесі призвело до того, що введення цієї засади в юридичній практиці викликає ряд перекосів і протиріч, що не дають можливість говорити про завершення переходу до змагального типу кримінального процесу. Варто також зазначити, що хоч принцип змагальності і став загальноприйнятим явищем, але залишається ряд невирішених питань щодо того, чи діє він на стадії досудового розслідування кримінальних проступків. Розв'язання цього питання є актуальним та потребує подальшого наукового дослідження.

Використані джерела:

1. Галабурда Т. І. Джерела та структура австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 12–16.
2. Галабурда Т. І. Використання історичного досвіду в сучасних умовах судової реформи в Україні (на прикладі кримінального судочинства в Галичині за Австрійським кримінально-процесуальним кодексом 1873 р.). URL : https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Halaburda_Dopovid.pdf. (дата звернення: 02.01.2021).
3. Газетдинов Н. И. Сущность и значение принципа состязательности. *Вестник ОГУ. Уголовный процесс*. 2005. № 3. С. 106–109.
4. Устав уголовного судопроизводства от 20.11.1864 г. URL : <https://constitution.Garant.ru/history/act1600-1918/3137/>. (дата звернення: 02.01.2021).
5. Сорока С. О. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність : видавництво Львівської політехніки. URL : http://vlp.com.ua/files/150187_vstup.pdf. (дата звернення: 03.01.2021).
6. Фойницький И. Я. Курсь уголовного судопроизводства: в 2 т. Санкт-Петербург : Типография т-ва «Общественная польза», 1912. Т. 1. 567 с.
7. Крикливецъ Д. Е. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 321 с.
8. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. Київ : Наукова думка, 2014. 501 с.
9. Глуценко С. В. Становлення законодавства про спеціалізовані судові органи у революційний період історії України. *Адвокат*. 2013. № 2 (149). С. 31-35.
10. Галагудза О. І. Характеристика діяльності органів адвокатури Української держави за П. Скоропадського. *Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали III міжн. наук. конф.*, м. Одеса, 1 бер. 2014 р. Київ, 2014. С. 89-90.

11. Мединська Л. В. Історичний розвиток засади рівності сторін у кримінальному судочинстві. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/328/app-37_Medynska_L_V_%28423-434%29.pdf?sequence=1&isAllo wed=y. (дата звернення: 03.01.2021).

12. Черник Н. С. Християнські засади судочинства пееріоду Директорії УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Право*. Івано-Франківськ, 2013. № 8. С. 99-104.

13. Петракова С. А. Еволюція состязательности (на примере уголовного процесса). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-sostyazatelnosti-na-primere-ugolovno-go-protsessa/viewer>. (дата обращения: 03.01.2021).

14. Положение о Народном Суде Российской Социалистической Федеративной Советской Республики : Декрет ВЦИК от 21.10.1920 г. URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=18782#07832532257901201>. (дата обращения: 03.01.2021).

15. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 13.09.1922 р. URL : <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalno-protsesualniy-kodeks-usrr-64887.html>. (дата звернення: 03.01.2021).

16. Ольховська М. М. Право підозрюваного, обвинуваченого на захист шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності процесуальних осіб під час попереднього слідства за КПК УСРР 1922 р. та КПК УРСР 1927 р. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. №2(33). Т. 12. С. 250-256.

17. Маслій О. В. Легалізація терміна «сторони» в кримінальному процесуальному законодавстві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87-94.

18. Лисенкова К. С. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національна академія прокуратури України. Київ, 2016. 253 с.

19. Стецюк Б. Р. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник ХНУВС*. Харків, 2013. № 4(63). С. 37-43.

20. Положення про судострій УСРР : Постанова ВЦВК від 23 жовтня 1925 р. URL : http://search.igazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/KP250018.html. (дата звернення: 03.01.2021).

21. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0007?an=1>. (дата звернення: 03.01.2021).

22. Яновська О. Теоретичне розуміння змагальності в кримінальному процесі. *Юридична Україна*. 2010. №1. С. 121-127.

23. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 03.01.2021).

24. Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 21.02.2020 р. Харків : Право, 2020. 410 с.

25. Зміни від 16.11.2017 до Кримінально-процесуального кодексу України від 13.04.2012. *Юридичний факт : інформаційний портал*. URL : <https://www.yurfact.com.ua/zminy-do-zakonodavstva-2017/zminy-vid-14-11-2017-do-kpku>. (дата звернення: 03.01.2021).

References:

1. Halaburda, T. I. (2019) Dzherela ta struktura avstriiskoho kryminalno-protsesualnoho kodeksu 1873 r. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence*, 40, 12–16. [in Ukrainian].

2. Halaburda, T. I. Vykorystannia istorychnoho dosvidu v suchasnykh umovakh sudovoi reformy v Ukraini (na pryklady kryminalnoho sudochynstva v Halychyni za Avstriiskym kry

minalno-protseusualnym kodeksom 1873 r.). N. d. N. p. URL : https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Halaburda_Dopovid-.pdf. [in Ukrainian].

3. Gazetdinov, N. I. (2005) Sushhnost' i znachenie principa sostjazatel'nosti. *Vestnik OGU. Ugolovnyj process - Criminal proceedings*, 3, 106–109. [in Russian].

4. Ustav ugolovnoho sudoproizvodstva ot 20.11.1864 g. (1864) N. p. URL : <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>. [in Russian].

5. Soroka, S. O. Kryminalnyi protses v Ukraini: istoriia i suchasnist : vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. N. d. N. p. URL : http://vlp.com.ua/files/150187_vstup.pdf. [in Ukrainian].

6. Fojnickij, I. Ya. (1912). Kurs ugolovnago sudoproizvodstva. (Vol. 1-2; Vol. 1). Sankt-Peterburg : Tipografiya t-va «Obshestvennaya polza», [in Ukrainian].

7. Kryklyvets, D. Ye. (2016) Realizatsiia zasady zmahalnosti pid chas rozghliadu skarh slidchym suddeiu. *Candidate's thesis*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. [in Ukrainian].

8. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytyky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku. (2014) I. B. Usenko (Ed.). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].

9. Hlushchenko, S. V. (2013) Stanovlennia zakonodavstva pro spetsializovani sudovi orhany u dorevoliutsiinyi period istorii Ukrainy. *Advokat - Lawyer*, 2 (149), 31-35. [in Ukrainian].

10. Halahudza, O. I. (2014) Kharakterystyka diialnosti orhaniv advokatury Ukrainskoi der zhavy za P. Skoropadskoho. *Advokatura: mynule ta suchasnist : materialy III mizhm. nauk. konf., m. Odesa, 1 ber. 2014 r. - Advokatura: mynule ta suchasnist : materialy III mizhm. nauk. konf., m. Odesa, 1 ber. 2014 r.* Kyiv, 89-90. [in Ukrainian].

11. Medynska, L. V. Istorychnyi rozvytok zasady rivnosti storin u kryminalnomu sudo chynstvi. N. d. N. p. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/328/app-37_Medynska_L_V_%28423-434%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukrainian].

12. Chernyk, N. S. (2013) Khrystyianski zasady sudochynstva periodu Dyrektorii UNR ta ZUNR. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Pravo - Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky. Right*, Ivano-Frankivsk, 8, 99-104. [in Ukrainian].

13. Petrakova S. A. Jevolucija sostjazatel'nosti (na primere ugolovnoho processa). N. d. N. p. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-sostyazatelnosti-na-primere-ugolovno-go-protseusa/viewer>. [in Russian].

14. Polozhenie o Narodnom Sude Rossijskoj Socialisticheskoy Federativnoj Sovetskoj Res publiki : Dekret VCIK ot 21.10.1920 g. (1920) URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=18782#07832532257901201>. [in Russian].

15. Kryminalno-protseusualnyi kodeks USRR vid 13.09.1922 r. (1922) N. p. URL : <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/kriminalno-protseusualnyy-kodeks-usrr-64887.html>. [in Ukrainian].

16. Olkhovska, M. M. (2015) Pravo pidozriuvanoho, obvynuvachenoho na zakhyst shliakhom oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti protseusualnykh osib pid chas poperednoho slidstva za KPK USRR 1922 r. ta KPK URSR 1927 r. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2(33), vol. 12, 250-256. [in Ukrainian].

17. Maslii, O. V. (2013) Lehalizatsiia termina «storony» v kryminalnomu protseusualnomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 87-94. [in Ukrainian].

18. Lysenkova, K. Ye. (2016) Pryntsyp zmahalnosti storin u dosudovomu kryminalnomu provadzheni. *Candidate's thesis*. Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].

19. Stetsiuk, B. R. (2013) Osnovni stadii kryminalnogo protsesu USRR na pochatku 1920-kh rr. *Visnyk KhNUVS - Bulletin of the KhNUVS*, Kharkiv, 4(63), 37-43. [in Ukrainian].
20. Polozhennia pro sudoustrii USRR : Postanova VTsVK vid 23 zhovtnia 1925 r. (1925) N. p. URL : http://search.ligazakon.ua/_1_doc2.nsf/link1/KP250018.html. [in Ukrainian].
21. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon URSR vid 28.12.1960 r. (1960) N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0007?an=1>. [in Ukrainian].
22. Yanovska, O. (2010) Teoretychne rozuminnia zmahalnosti v kryminalnomu protsesi. *Yurydychna Ukraina – Юридична Україна*, 1, 121-127. [in Ukrainian].
23. Konstytutsiia Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
24. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy : stanom na 21.02.2020 r. (2020) Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
25. Zminy vid 16.11.2017 do Kryminalno-protsesualnogo kodeksu Ukrainy vid 13.04.2012. *Yurydychnyi fakt : informatsiinyi portal - Legal fact : information portal*. (2012) N. p. URL : <https://www.yurfact.com.ua/zminy-do-zakonodavstva-2017/zminy-vid-14-11-2017-do-kpku>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.01.2021

Пилипенко В. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье исследуется эволюция принципа состязательности в уголовном судопроизводстве, начиная со второй половины XIX века. Особое внимание сосредоточено на выделении этапов реализации принципа состязательности на стадии досудебного расследования и во время рассмотрения жалоб следственным судьей. Внесенные поправки к главе 26 УПК Украины «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», нацеленные на расширение принципа состязательности сторон, свидетельствуют о том, что украинское уголовное законодательство нуждается в дальнейшем усовершенствовании с целью окончательного перехода к состязательному типу уголовного процесса, поэтому определяет актуальность изучения реализации принципа состязательности в ее историческом контексте.

Ключевые слова: состязательность, досудебное расследование, уголовно-процессуальный кодекс, адвокат, обвиняемый.

Pylypenko V., Candidate in History, Lecturer of Department of Social disciplines, Luhansk State University of Internal affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

HISTORICAL DEVELOPMENT OF COMPETITION PRINCIPLES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the evolution of the principle of adversarial proceedings in criminal proceedings since the second half of the nineteenth century. The main focus is on identifying the stages of implementation of the adversarial principle at the pre-trial investigation stage and during the review of complaints by the investigating judge.

Amendments to Chapter 26 of the CPC of Ukraine "Appeals against decisions, actions or omissions during the pre-trial investigation", aimed at expanding the principles of adversarial proceedings, indicate that Ukrainian criminal law needs to be further improved in order to finalize the adversarial type of criminal process. Study of the implementation of the principle of competition in its historical context.

It is concluded that the introduction of the adversarial principle in criminal proceedings has undergone a long evolution from the first legislative consolidation of the judicial reform of Alexander II in 1864 to the adoption of the Criminal Procedure Code of independent Ukraine in 2012. The norms of publicity, equality, and adversariality established in 1864 regressed in Soviet criminal law toward the strengthening of the punitive function of the state and eventually the transition from a mixed to an accusatory type of criminal process. The actual return to the adversarial principle became possible with the proclamation of Ukraine's independence and the departure from the repressive nature of Soviet law.

Prolonged disregard for the principles of adversarial proceedings in criminal proceedings has led to the fact that the introduction of this principle in legal practice causes a number of distortions and contradictions that do not allow to speak about the completion of the transition to adversarial criminal proceedings.

It is also worth noting that although the adversarial principle has become a common phenomenon, a number of unresolved issues remain as to whether it operates at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses.

Keywords: competitiveness, pre-trial investigation, criminal procedure code, lawyer, accused.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.93.190-199

УДК 342.951

Науменко С. Г., старший викладач кафедри економічної безпеки і фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: sгнаumenko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7664-0512>

ГЕНЕЗА ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

У статті проаналізовано генезу адміністративно-правового регулювання системи гарантування (страхування) банківських вкладів у провідних країнах світу та висвітлено її особливості. Розглянуто низку нормативних та регулюючих положень систем гарантування вкладів європейських країн та сформульовано відповідні висновки щодо імплементації у фінансовий спектр України положень Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом. Виділено ряд законодавчих та фінансових особливостей європейських систем гарантування вкладів, що можуть бути запроваджені в українській системі гарантування вкладів фізичних осіб з метою її удосконалення, приведення у відповідність до міжнародних стандартів та зменшення ризиків у банківській системі.

Ключові слова: банківська система, гарантування вкладів, страхування вкладів, фонд гарантування вкладів, депозити, страхові фонди, відшкодування вкладів, ризики в банківській системі.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза 2008 року призвела до стагнаційних процесів у фінансово-кредитній сфері, як світовій, так і національній, спровокувала недовіру потенційних клієнтів до банківських установ. Тому створення надійної системи гарантування або страхування вкладів здатне відновити та зміцнити довіру вкладників до всієї банківської системи. Це, своєю чергою, стимулюватиме залучення тимчасово вільних коштів вкладників до банківської системи, що відіграє позитивну роль не лише для банків, але й в цілому для економіки будь-якої країни. Кредитування юридичних осіб – це запорука їх активного розвитку та відтворення національної економіки, а кредитування фізичних осіб – стимулювання їх побутового споживання та фінансування вітчизняної економічної системи.

Отже, існування системи гарантування банківських вкладів повинно сприяти позитивній тенденції зростання вкладів населення, працюючи на підвищення прибутків банків за рахунок зростання ресурсної бази і строків розміщення залучених ресурсів [1, с. 325].

Зважаючи на особливу важливість належного функціонування механізму за-

залучення банками тимчасово вільних ресурсів, система гарантування вкладів фізичних осіб має захищати права і законні інтереси вкладників банків, сприяти зміцненню довіри до національної банківської системи, стимулювати залучення до неї коштів, забезпечувати ефективну процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків. Проте, створення в Україні ефективної системи гарантування вкладів фізичних осіб можливе за умови врахування позитивного досвіду провідних країн світу у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам зарубіжного досвіду регулювання системи гарантування або страхування банківських вкладів, у тому числі, у зарубіжних країнах, приділяла увагу низка науковців, зокрема: О. Билінська, Я. Головіна, А. Даниленко, Ю. Довнар, А. Земцов, Г. Карчева, Т. Мазур, Я. Підвисоцький, А. Скірка, В. Сорока, А. Тривайло, Т. Федосєєва, В. Цибульникова та інші. Проте, питання щодо історичного розвитку та особливостей адміністративно-правового регулювання системи гарантування банківських вкладів у провідних країнах світу висвітлені недостатньо, що потребує подальшого розроблення зазначеної проблематики.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення особливостей адміністративно-правового регулювання системи гарантування вкладів у банківські установи, що притаманні провідним країнам світу, та формулювання відповідних пропозицій щодо вдосконалення національної системи гарантування вкладів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Становлення системи гарантування вкладів у країнах ЄС супроводжувалось прагненням державних інститутів до уніфікації правил із розмірів виплат, порядку нарахування, процедури ліквідації збанкрутілих фінансових установ тощо [2]. Сьогодні існує точка зору, що наявність системи гарантування вкладів, з одного боку, спонукає банки до надмірно ризикованої діяльності, а з іншого – зменшує стимули суб'єктів економіки щодо зваженого вибору банку для розміщення вкладів, аналізу діяльності банку, у якому розміщені вклади, проковує розміщення вкладів у банках, що займаються надмірно ризикованою діяльністю [3, с. 141].

Системи гарантування різних країн характеризуються як певною схожістю, так і відмінностями в залежності від їх внутрішніх особливостей. Тому, незважаючи на сформовані єдині підходи до питання гарантування вкладів, у законодавствах кожної країни існують свої системи, які можуть дуже відрізнятися як за структурою, так і за характером застосування [4, с. 164].

У світі перші системи гарантування вкладів були створені на фоні серйозних економічних та банківських криз. Зокрема, ідея необхідності захисту депозитів вкладників у Європі з'явилась ще у 20-х роках ХХ століття. З метою сприяння забезпечення безпеки грошових коштів інвесторів, які не володіють достатніми знаннями та навичками щодо оцінки та запобігання можливим ризикам, перша система гарантування вкладів до ощадних банків виникла в Норвегії у 1921 році, а згодом – у Фінляндії та Чехословаччині у 1924 році [4, с. 163].

У 1998 році населення переважної більшості країн зазнало суттєвого економічного удару, що відбулось у результаті світової економічної кризи. Так звана «Азійська фінансова криза» в країнах Південної і Східної Азії, яка вибухнула в

липні 1997 року, мала вплив на більшість країн світу (у тому числі, Україну) і стала найсерйознішим потрясінням світової економіки в 1990-х роках.

Глобальна фінансова криза 2008 року (так звана «іпотечна криза»), глибока фінансова криза, найгірша криза з часів великої депресії, призвела до банкрутства, злиття або консервації декількох великих американських фінансових установ, а надалі, і багатьох банків у світі. І хоча провідні країни світу врятували власні фінансові системи, і, відповідно, вкладників банків, іпотечна криза наочно показала необхідність додаткової уваги та державної регуляції банківської діяльності, у тому числі системи гарантування вкладів.

Однією з економічно розвинутих країн світу є Швейцарія, банківська система якої зарекомендувала себе на світовій арені, як одна з найнадійніших. У Швейцарії, як і в багатьох інших країнах, було створено систему гарантування вкладів, що покликана сприяти зростанню довіри клієнтів до банків. Систему побудовано таким чином, що вона гарантує не лише повернення вкладених коштів у депозитні програми комерційних банків, але й забезпечує отримання власних коштів клієнтів фондових дилерів у разі втрати фінансових ресурсів через погіршення фінансового стану таких суб'єктів. Асоціація захисту депозитів для швейцарських банків і фондових дилерів (The Depositor Protection Scheme for Swiss Banks and Securities Dealers), що є державним органом, який виконує функції гарантування вкладів, здійснює захист депозитів клієнтів банків на території Швейцарії та спрямовує свою діяльність на зміцнення довіри споживачів послуг банківських установ і фондових дилерів й здійснення власного внеску в організацію стабільності швейцарської фінансової системи.

На законодавчому рівні встановлено, що всі відділення швейцарських банків і дилерів з цінних паперів повинні бути членами зазначеної Асоціації. При виникненні ситуації, за якої банківська установа або дилер цінних паперів не може виконати свої зобов'язання перед власними клієнтами, її учасники акумулюють необхідний обсяг коштів, який потрібний для виплати клієнтам збанкрутілої установи, сума якого встановлюється Управлінням із питань регулювання фінансових ринків Швейцарії. Така схема цілком гарантує ситуацію, за якої клієнти неплатоспроможного банку або фондові дилери отримують свої кошти впродовж одного місяця, що зазначено в законодавстві, до того ж за мінімальної участі держави в цьому процесі. Своєю чергою, учасники асоціації повернуть надані для компенсації кошти в результаті ліквідації банку або фондового дилера з продажем його майна, витребування належних йому активів і т. ін. [5].

Державний підхід до врегулювання функціонування системи гарантування банківських вкладів, що запроваджена у Швейцарії, створює умови для самостійного вирішення питань неплатоспроможності окремих фінансових установ учасниками банківського ринку, які зацікавлені компенсувати клієнтам весь обсяг коштів, що можуть бути ними втрачені. А це, своєю чергою, робить банківський ринок та ринок цінних паперів надійним, стабільним та привабливим для існуючих та потенційних клієнтів.

Швейцарія при побудові системи гарантування вкладів пішла, так би мовити, «від зворотного», адже формування фінансових ресурсів на виплату вкладів

клієнтам, які постраждали внаслідок банкрутства фінансової установи, відбувається після прийняття рішення Управлінням із питань регулювання фінансових ринків Швейцарії, котре визначає загальний обсяг коштів, який повинен бути сформований. Саме цю суму розділяють на частини серед усіх членів Асоціації захисту депозитів для швейцарських банків і фондових дилерів відповідно до напрямів діяльності та залежно від питомої ваги обсягу активів кожного учасника в загальній сумі, яка забезпечується гарантіями [5].

В окремих країнах функціонує система гарантування вкладів змішаного типу, за якої керування фондом відбувається спеціалізованою Радою, до складу якої входять як представники Центрального банку країни, так і представники комерційних банків, при цьому керівником системи гарантування є голова Центрального банку. Тобто, у такому випадку організаційно-розпорядчі особливості функції діяльності Фонду визначаються не лише державою, але й представниками комерційних банків. Серед держав із зазначеною системою гарантування вкладів є Японія, Іспанія, Польща.

Метою обов'язкової системи гарантування вкладів є забезпечення вкладником виплат гарантованих коштів у випадку їх недоступності, у розмірі, визначеному законодавством. Недоступністю коштів є ситуація, за якої гарантовані кошти належать, проте не можуть бути виплачені з дня припинення діяльності банку.

Добровільна система гарантування банківських вкладів у Республіці Польща полягає в тому, що суб'єкти, що виконують зобов'язання, покладені на них відповідно до національного законодавства, можуть у межах визначеного законом гарантування вкладів розширити зобов'язання із гарантування грошових коштів вище за мінімальну суму, що визначена в обов'язковій системі гарантування вкладів. Договір про створення договірної ради гарантування вкладів та принципи його діяльності має бути затверджений Радою Банківського гарантійного фонду. Кошти, які охоплюються договірною системою гарантування, передаються для задоволення претензій вкладників після використання коштів обов'язкової системи гарантування [6]. Основними завданнями такого Фонду є: повернення у встановленому законодавством розмірі грошових коштів, що перебувають на рахунках в тих банківських установах, що є учасниками системи гарантування вкладів; надання фінансової допомоги банкам, що перебувають під загрозою дефолту; підтримка кредитних спілок, що перебувають під загрозою неплатоспроможності або реструктуризації; збирання та аналіз інформації про суб'єктів системи гарантування, у тому числі створення аналізу та прогнозу розвитку ситуації в банківському секторі [7]. При цьому гарантуються вклади в злотих та іноземній валюті фізичних осіб, юридичних осіб, у тому числі органів місцевого самоврядування, а також вклади в кредитних спілках.

На сьогодні в країнах-членах Європейського Союзу, відповідно до Директиви 94/19/ЄС «Щодо схем гарантування депозитів», функціонування системи гарантування вкладів є обов'язковим. Причому, кожна країна-член ЄС створює та забезпечує функціонування власної такої системи. Унаслідок цього держави, у яких система гарантування вкладів базувалась на добровільній основі, перейшли на обов'язковість системи гарантування вкладів, хоча і не завжди фінансовану державою. До таких країни належать Німеччина, Франція, Італія.

Враховуючи досвід зарубіжних країн, Україна пішла шляхом країн, у яких діє система «мінімізатор збитків», адже спеціально уповноважений суб'єкт (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб) бере участь у виведенні збанкрутілого банку з ринку, зокрема, у виборі процедури врегулювання неплатоспроможності фінансової установи із найменшими витратами для держави. Цей орган виконує функції як тимчасового керуючого, так і функції ліквідатора. Фонд створює передумови зниження ризиків у сфері розміщення тимчасово вільних коштів фізичних осіб у банківських установах. Наголошуємо на тому, що це саме зниження ризиків, а не їх повна нейтралізація, адже абсолютне нівелювання ризиків неповернення депозитів – утопія, неможлива навіть для розвинутих країн світу.

Узагальнення світового досвіду дозволило дослідникам виокремити основоположні принципи, що покладені в основу побудови систем гарантування депозитів, зокрема:

- система страхування депозитів має організовуватися на основі поєднання організаційної та фінансової співучасті як недержавних, так і державних структур;
- участь у системі страхування депозитів мають брати всі банки та фінансові установи, що приймають депозити;

- страхові тарифи в межах банків-страхувальників мають диференціюватися залежно від ступеню їх загальної ризикогентності, який постійно вивчається фондом страхування депозитів;

- до страхування вкладів фізичних і юридичних осіб мають застосовуватися різні підходи [8].

Через те у відповідь на міжнародну кризу 1990-х років міжнародні фінансові організації почали рекомендувати запровадження та інституціоналізацію систем гарантування (страхування) вкладів по всьому світу. Саме інституціоналізована система страхування депозитів, яка передбачає існування загальнонаціональних інститутів страхування вкладів із чітким мандатом, довела свою ефективність та набуває у світі все більшого розповсюдження [9, с. 17], адже підходи, що в ній використовуються, передбачають, що на момент виникнення кризових явищ у певній банківській установі вже наявний необхідний обсяг фондів для забезпечення виплат вкладникам або допомоги проблемному банку. Єдиним недоліком такої системи слід визнати необхідність завчасного створення відповідної організаційної структури та забезпечення регулярних відрахувань із боку банків для гарантування вкладів.

На сучасному етапі Україна робить активні кроки шляхом наближення національного законодавства до європейських стандартів, у тому числі в питаннях забезпечення належного функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб. При вдосконаленні національної системи гарантування вкладів фізичних осіб доцільним є врахування Основоположних Принципів для ефективних систем страхування депозитів [10], розроблених Базельським комітетом, до яких належить:

- мандат та повноваження страховика, які мають забезпечувати досягнення мети державної політики та мають бути чітко визначені та офіційно закріплені в законодавстві;

- керованість – страхувальник депозитів має відрізнятися операційною незалежністю, бути керованим відповідним чином, прозорим, підзвітним та ізольованим від зовнішніх впливів;

- відносини з іншими учасниками системи підтримки фінансової стабільності – має бути забезпечена система безперервного тісного координування діяльності та обміну інформацією між уповноваженим суб'єктом та іншими учасниками системи підтримки фінансової стабільності;

- транскордонні питання – необхідність наявності формалізованих механізмів обміну інформацією та координації між особами, які гарантують вклади фізичних осіб у різних країнах;

- обов'язковість членства в системі страхування депозитів для всіх банківських установ, у тому числі й державних;

- страхове покриття – обов'язковість чіткого визначення ліміту страхового покриття депозитів;

- джерела та напрями використання коштів – обов'язкова наявність засобів, які можливо миттєво використати, а також всілякі механізми фінансування, які необхідні для оперативного задоволення платіжних вимог вкладників, при тому вартість страхування має сплачуватись банками;

- інформування суспільства – суспільство має бути безперервно поінформоване про переваги та обмеження системи страхування депозитів. Якщо банківська установа стає неплатоспроможною, вкладники повинні бути поінформовані про це належним чином;

- правовий захист – має бути забезпечений захист від відповідальності тих осіб, які забезпечують функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, у разі виникнення судових позовів за їх рішення, дії або певні недоліки, які були допущені при добросовісному виконанні їх обов'язків;

- притягнення до відповідальності осіб, винних у банкрутстві банківської установи – мають бути передбачені повноваження вимоги законного відшкодування з боку осіб, які винні в банкрутстві банківської установи;

- завчасне виявлення проблем та вчасне втручання – має бути забезпечене раннє виявлення проблем та вчасне втручання у діяльність проблемних банківських установ, ще до втрати банком своєї життєздатності;

- врегулювання неплатоспроможності – необхідно визначити ефективний режим врегулювання неплатоспроможності, що дозволить забезпечити можливості захисту вкладників та сприяти фінансовій стабільності;

- виплата страхового відшкодування вкладникам – система страхування депозитів має забезпечувати оперативну виплату страхових сум вкладникам, з чітко визначеними підставами для цього тощо.

Більша частина перерахованих принципів сьогодні вже імплементована до національної системи гарантування вкладів фізичних осіб [11, с. 159]. Проте, принципи, що не знайшли свого законодавчого закріплення, потребують негайного внесення до законодавства. Саме такий підхід дозволить вдосконалити національну систему гарантування вкладів фізичних осіб та покращити інвестиційну привабливість національної економіки.

Висновки. У світі будуються різні системи гарантування вкладів, у яких може бути передбачено як обов'язкову, так і добровільну участь банківських установ. Добровільність традиційна для континентальних країн Західної Європи. Рада Європи, у зв'язку з прийнятими директивами, рекомендувала використовувати принцип обов'язкової участі в системі гарантування кредитно-фінансових організацій, що беруть участь у залученні банківських вкладів. Сучасна ситуація характеризується тим, що держави все частіше відмовляються від принципу добровільності участі банків у системі гарантування банківських вкладів.

При тому, доцільно наголосити, що у 2015 році Єврокомісією було оголошено про створення єдиної європейської схеми гарантування вкладів (European Deposit Insurance Scheme), котра на сьогодні перебуває в стані розроблення. Незважаючи на те що єдина європейська схема гарантування вкладів ще не запроваджена, вона може бути ефективною лише за умови, якщо буде добре продуманою і такою, що підкріплюється сильним пруденційним регулюванням та наглядом, ефективними законами і системою забезпечення їх виконання, а також адекватними режимами бухгалтерського обліку та розкриття інформації. Участь держави у створенні даної схеми представляється обов'язковою як шляхом здійснення фінансової підтримки, так і наділенням органу гарантування достатніми повноваженнями на законодавчому рівні [12, с. 308].

Використані джерела:

1. Бучко І. Є. Основні засади функціонування фонду гарантування вкладів фізичних осіб у системі банківської безпеки. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 325-329.
2. Цибульнікова В. Ю., Земцов А. А. Об особенностях системы страхования банковских вкладов в странах Европейского Союза. *Фундаментальные исследования*. 2017. № 6. С. 204-209.
3. Ситник І. В., Саєнко В. Б. Розвиток системи державного гарантування вкладів як засіб стабілізації банківського сектору України. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. (Серія «Державне управління»). 2011. Т. 159. Вип. 147. С. 140-143.
4. Підвисоцький Я. В. Аналіз механізму гарантування депозитів вкладників банків у ЄС та в Україні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2019. № 19. С. 161-173.
5. Дубина М. В. Особливості функціонування системи страхування вкладів у Швейцарії. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2014. № 1. С. 184-185.
6. Довнар Ю.П. Гарантирование возврата средств, размещенных в банках Республики Польша (сравнительно-правовой аспект). *Право и демократия* : сб. науч. пр. Вып. 18 / редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. Минск : БГУ, 2007. 348 с.
7. Офіційний сайт Банківського гарантійного фонду. Електронний ресурс. URL : <https://www.bfg.pl>. (дата звернення:16.02.2021)
8. Мазур Т. Діяльність фонду гарантування банківських вкладів: зарубіжний досвід і пропозиції для України. *Підприємство, господарство і право*. 2007. № 2 (134). С. 95-98.
9. Даниленко А. Еволюція системи гарантування вкладів в Україні до світових стандартів: макропруденційний аспект. *Вісник Національного Банку України*. 2017. № 242. С. 15-30.
10. Basel Committee on Banking Supervision and International Association of Deposit Insurers (2009). Core Principles for Effective Deposit Insurance Systems. Basel: Bank for International Settlements. URL : <https://www.bis.org/publ/bcbs151.pdf>. (дата звернення: 16.02.2021)

11. Ходак Є. С. Напрями вдосконалення українського законодавства в контексті реалізації основоположних принципів міжнародної асоціації страховиків депозитів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 155-159.

12. Бухтіарова А. Г. Роль і значення держави у побудові ефективної системи страхування вкладів. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2 (40). С. 303-308.

References:

1. Buchko, I. Ye. (2016) *Osnovni zasady funkcionuvannya fondu harantuvannya vkladiv fizychnykh osib u systemi bankivskoi bezpeky*. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, 5, 325-329. [in Ukrainian].

2. Tsybulnykova, V. Yu., Zemtsov, A. A. (2017) *Obosobennostiakh systemu strakho va nyya bankovskikh vkladov v stranakh Evropeiskoho Soiuz*. *Fundamentalne yssledovanyia - Basic research*, 6, 204-209. [in Russian].

3. Sytnyk, I. V., Saienko, V. B. (2011) *Rozvytok systemy derzhavnogo harantuvannya vkladiv yak zasib stabilizatsii bankivskoho sektoru Ukrainy*. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho der zhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademii"]*. (Serii «Derzhavne upravlinnia») - *Scientific works [Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex]*. (Series "Public Administration"), vol. 159, issue 147, 140-143. [in Ukrainian].

4. Pidvysotskyi, Ya. V. (2019) *Analiz mekhanizmu harantuvannya depozytiv vkladnykiv bankiv u YeS ta v Ukraini*. *Problemy innovatsiino-investytsiynoho rozvytku - Problems of innovation and investment development*, 19, 161-173. [in Ukrainian].

5. Dubyna, M. V. (2014) *Osoblyvosti funkcionuvannya systemy strakhuvannya vkladiv u Shveitsarii*. *Naukovyi visnyk LvDUVS - Scientific Bulletin of Lviv State Department of Internal Affairs*, 1, 184-185. [in Ukrainian].

6. Dovnar, Yu. P. (2007) *Harantovanye vozvrata sredstv, razmeshchennukh v bankakh Respublyky Polsha (sravnytelno-pravovoi aspekt)*. *Pravo y demokratiia : sb. nauch. pr. - Law and Democracy: Sat. scientific ave.*, issue 18. V. N. Bybylo (Ed.) [et al.]. Minsk : BHU. [in Russian].

7. Ofitsiyni sait Bankivskoho harantiynoho fondu. Elektronnyi resurs. N.d. N. p. URL : <https://www.bfg.pl/>. [in Ukrainian].

8. Mazur, T. (2007) *Diialnist fondu harantuvannya bankivskykh vkladiv: zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy*. *Pidpriiemstvo, hospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law*, 2(134), 95-98. [in Ukrainian].

9. Danylenko, A. (2017) *Evolutsiia systemy harantuvannya vkladiv v Ukraini do svi tovykh standartiv: makroprudentsiyni aspekt*. *Visnyk Natsionalnogo Banku Ukrainy - Visnyk Natsionalnogo Banku Ukrainy*, 242, 15-30. [in Ukrainian].

10. *Basel Committee on Banking Supervision and International Association of Deposit Insurers* (2009). *Core Principles for Effective Deposit Insurance Systems*. Basel: Bank for International Settlements. Електронний ресурс. N. p. URL : <https://www.bis.org/publ/bcbs151.pdf>. [in English].

11. Khodak, Ye. S. (2016) *Napriamy vdoskonalennia ukrainskoho zakonodavstva v konteksti realizatsii osnovopolozhnykh pryntsypiv mizhnarodnoi asotsiatsii strakhovykiv depozytiv*. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava - Naukovyi visnyk pnblichnogo ta pryvatnogo prava*, issue 2, part.1, 155-159. [in Ukrainian].

12. Bukhtiarova, A. H. (2013) *Rol i znachennia derzhavy u pobudovi efektyvnoi systemy strakhuvannya vkladiv*. *Innovatsiina ekonomika - Innovative economy*, 2 (40), 303-308. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2021

Науменко С. Г., старший преподаватель кафедры экономической безопасности и финансовых расследований Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

ГЕНЕЗИС И ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГАРАНТИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ ВКЛАДОВ В ВЕДУЩИХ СТРАНАХ МИРА

В статье проанализирован генезис административно-правового регулирования системы гарантирования (страхования) банковских вкладов в ведущих странах мира и рассмотрены их особенности. Рассмотрен ряд нормативных и регулирующих положений систем гарантирования вкладов европейских стран и сформулированы соответствующие выводы относительно имплементации в финансовый сектор Украины положений Соглашения об ассоциации Украины с Европейским Союзом.

Выделен ряд законодательных и финансовых особенностей европейских систем гарантирования вкладов, которые могут быть введены в украинской системе гарантирования вкладов физических лиц с целью ее совершенствования, приведения в соответствие с международными стандартами и уменьшения рисков в банковской системе.

Ключевые слова: банковская система, гарантирование вкладов, страхование вкладов, фонд гарантирования вкладов, депозиты, страховые фонды, возмещение вкладов, риски в банковской системе.

Naumenko S., Associate Professor of Department of economic security and financial investigations National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

GENESIS AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE BANK DEPOSIT GUARANTEE SYSTEM IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

The article provides a historical and legal analysis and considers the international experience of organizing a system of guarantee (insurance) of deposits in the banking system of the world's leading countries.

Given the need to implement in the financial sector of Ukraine the provisions of the Association Agreement of Ukraine with the European Union, a number of regulatory and regulatory provisions of deposit guarantee systems of European countries are considered.

A number of legislative and financial features of European deposit guarantee systems that can be introduced in the Ukrainian deposit guarantee system for individuals in order to improve it, bring it into line with international standards and reduce risks in the banking system.

The generalization of world experience has allowed researchers to identify the basic principles underlying the construction of deposit guarantee systems, in particular:

- the deposit insurance system should be organized on the basis of a combination of organizational and financial participation of both non-state and state structures;
- all banks and financial institutions that accept deposits must participate in the deposit insurance system;
- insurance rates within the insured banks should be differentiated depending on the degree of their overall riskiness.
- different approaches should be applied to deposit insurance for individuals and legal entities.

The above gives grounds to agree that the construction of the deposit guarantee system is decisively influenced by both the peculiarities of the historical development of the country and the specifics of economic and political problems that need to be addressed during its creation. Therefore, in response to the international crisis of the 1990s, international financial organizations began to recommend the introduction and institutionalization of deposit guarantee systems around the world. It is the institutionalized deposit insurance system, which provides for the existence of national deposit insurance institutions with a clear mandate, that has proven its effectiveness and is becoming more widespread in the world.

Keywords: banking system, deposit guarantee, deposit insurance, deposit guarantee fund, deposits, insurance funds, deposit reimbursement, risks in the banking system.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.199-212

УДК 3.078:351.742

Самбор М. А., кандидат юридичних наук, начальник сектора моніторингу Прилуцького районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)

e-mail: NIKOLAS783@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАТРИМАННЯ: ДОКТРИНА, ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджується існуюча доктрина розуміння адміністративного затримання, елементи національного законодавства України, норми якого регламентують підстави та особливості реалізації адміністративного затримання як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також юридична практика, що склалася під час застосування адміністративного затримання. Окремо виділяються питання сповіщення родичів про адміністративне затримання особи, що являє собою додаткову гарантію дотримання прав і свобод затриманої особи. Дослідження прецедентної практики Європейського суду з прав людини у справах щодо відновлення прав і свобод затриманих осіб вказує на ряд прогалин національного законодавства України щодо встановлення моменту затримання та охоплення адміністративним затриманням доставлення особи.

Ключові слова: адміністративне затримання, доктрина, законодавство, практика застосування, дотримання прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Права і свободи людини перебувають у фокусі дослідників правової теорії та юридичної дійсності. Причина того, що правам і свободам людини відводиться все більша і більша увага, зумовлюється прагненням пізнання цих соціальних, біологічних граней життєдіяльності людини, тим, що саме права і свободи визначають зміст суспільних відносин членів соціуму, виступають межами та мірилом втручання держави в особисте життя людини і її колективу. Права, свободи людини і громадянина є предметом правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівнях.

Світовим співтовариством запроваджені різні їх класифікації, водночас існують права і свободи, наприклад, право на життя і здоров'я, свободу і недоторканність, які є беззаперечними аксіомами суспільного життя, що визначають зміст і спрямованість діяльності держав, створюючи умови для природного розвитку людства. Визнання зазначених прав і свобод людини і громадянина не засвідчують про їх наявність та приналежність представникам того чи іншого суспільства або держави з відповідним рівнем соціального, у тому числі й правового розвитку. Це свідчить лише про формування цілісної суспільної колективної свідомості у сфері розуміння можливостей: прав і свобод людини та, головне, – необхідності вчинення позитивних дій з боку держави, як унікального та особливого соціального інституту щодо створення умов для здійснення цих прав і свобод кожною людиною. Як наслідок, можемо сформулювати тезу про те, що документальне (у нормативно-правовому акті, чи то конституції, чи білі, чи законі, чи хартії) нормативного оформлення шляхом лінгвістичного опису змісту такого права або свободи не є фундаментом для можливості використання цього права або свободи людиною, адже такий позитивістський або етатистський підхід є лише прагненням абсолютизувати вичерпність прав і свобод людини, що йде в розріз із природно-правовими началами прав і свобод та всеохоплюючим принципом верховенства права в суспільних відносинах. Водночас викладення змісту права або свободи людини в нормативно-правовому акті лише додатково зауважує на соціальній значущості цього права та зобов'язує державу охороняти й захищати таке право або свободу, створювати умови для його реалізації.

Одним із таких прав і свобод є право на свободу та особисту недоторканність. Темпоральний вимір права та його розвитку дозволяє сформулювати висновок про те, що вказане право не є абсолютним та владними елітами, суб'єктами законотворчості ухвалюються норми права, які визначаюся загальнообов'язковими правилами поведінки визначають підстави для обмеження цього права. Одним із таких підстав є затримання. Відомо, що нагромаджено декілька процесів, які урегульовують відносини із застосування заходів адміністративного примусу: кримінальний процес і адміністративно-деліктний процес (процес провадження у справах про адміністративні правопорушення). Завдячуючи прискіпливим науковим дослідженням, а також їх кількості, процедура затримання в кримінальному процесі знайшла ефективне правове регулювання, тоді як застосування затримання як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення не має відповідного якісного правового регулювання, що свідчило б про існування наукових доктрин у формуванні норм права, призначенням яких було б ефективне, перш за все з огляду на дотримання прав і свобод людини, урегулювання застосування даного виду заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення присвятили свої дисертаційні дослідження А. В. Пугач, Р. С. Козюренко, М. І. Курочка тощо. Водночас не можна оминути увагою результати наукових пошуків у цьому напрямку А. Т. Комзюка, Т. О. Коломоєць, О. І. Безпалової, а також власні дослідження автора тощо. Такий вид заходів забезпечення провадження у справах про адміністра-

тивні правопорушення, як адміністративне затримання, перебуває у сфері постійної уваги науковців-теоретиків, що вказує на існування проблематики як у правовому врегулюванні його застосування, так і в практичній юридичній діяльності із впровадження норм законодавства для регулювання суспільних відносин, що неможливо здійснити без застосування адміністративного затримання. Зазвичай увага дослідників навколо адміністративного затримання фокусується на окремих його аспектах – розуміння, реалізація, обмеження прав і свобод людини – тоді як питання єдності практики застосування цього заходу, забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, окремі питання доктрини його розуміння та вдосконалення норм позитивного права не висвітлені ще дослідниками.

Формулювання цілей. З огляду на вищевказане, метою статті є дослідження особливостей наукових пошуків у сфері формування доктрини адміністративного затримання, спрямованої на ухвалення норм позитивного права для забезпечення права на свободу і особисту недоторканність під час застосування адміністративного затримання, та особливості правозастосовної практики, як індикатора якості законодавчих норм у сфері застосування адміністративного примусу, спрямованого на обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

Виклад основного матеріалу. Еволюція праворозуміння в концентрованому імпліцитному вигляді містяться в основних поняттях юридичної науки [5, с. 131]. Отож єдність розуміння юридичних понять, особливостей застосування та реалізації повноважень, юридична визначеність у викладі відповідних норм гарантує ефективний вплив права, як регуляторного засобу, на суспільні відносини. Шлях формування єдності розуміння правових понять, їх оформлення в нормах позитивного права та єдність застосування розпочинається із доктринального науково обґрунтованого розуміння відповідного правового явища та його покликання в правовій дійсності соціуму. Упевнені в тому, що якісне формулювання норми права можливе за існування загальноприйнятої доктрини, яка стає підґрунтям для права творення.

Доктрина – вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів, керівника політична програма [3, с. 273]. Доктрина правова – сукупність (система) наукових знань про певне правове явище. За відповідних умов доктрина правова може бути розвинута в правову теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення. Співвідношення між доктриною правовою і правовою теорією є певним чином відносним. За умови, що доктрина правова охоплює широке коло принципово важливих методологічних питань, вона може започаткувати розвиток відповідної теорії права, але здебільшого доктрина правова входить до теорії права як її складовий елемент [4, с. 275]. Важливим у теоретичному і практичному аспектах є наявність єдиного розуміння змісту, порядку і правил застосування заходів примусу, які обмежують права і свободи людини, зокрема її право на свободу та особисту недоторканність. Указане право має обмежуватися уповноваженими особами з підста та в порядку визначених у законі, що гарантуватиме дотримання законності в діяльності відповідних органів та їх посадових осіб, а також забезпечить дотримання принципу верховенства права в суспільстві, прав і свобод конкретної людини.

Особливості утвердження верховенства права у суспільстві, юридичної визначеності та прозорості в регулюванні суспільних відносин, досягається відповідними

процесуальними засобами, використання яких спрямовано на збереження стабільності суспільних відносин та їх організованості та урегульованості правом. Для правової дійсності в Україні притаманно декілька процесів регулювання однотипних та родових суспільних відносин, серед яких, думається, одним із найпоширеніших, де учасником відносин виступає держава та її органи чи окремі посадові особи й пов'язані із застосуванням чи можливістю застосування заходів примусу, обмежень права на свободу й особисту недоторканність, є адміністративно-деліктний процес, пов'язаний із провадженням у справах про адміністративні правопорушення. Оскільки метою останнього є відновлення сталості суспільних відносин, прав і свобод сторін цих відносин, згаданому адміністративно-деліктному процесу притаманно застосування заходів примусу, серед яких особливе місце належить адміністративному затриманню, як найбільш суворому заходу, що обмежує права і свободи людини. Відсутність легального визначення поняття «адміністративне затримання» спонукає звертатися до науково-теоретичних пошуків розуміння змісту затримання, як в адміністративно-деліктному праві, так і в теорії права або ж суміжних галузевих юридичних науках для сприйняття такої дефініції шляхом використання аналогії права і закону. Інститут затримання особи найбільш розроблений у кримінальному процесуальному праві. Навіть автори «Юридичної енциклопедії» під час формування її змісту окремо не виділили поняття «затримання» в цілому, сфокусувавши увагу виключно на такій процесуальній дії, як затримання підозрюваного.

Затримання підозрюваного – захід кримінально-процесуального примусу, який полягає в короткочасному затриманні (позбавленні волі) без санкції прокурора особи, підозрюваного у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, з метою з'ясування причетності затриманого до злочину і вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [12, с. 530]. На підставі такого розуміння змісту затримання, можемо сформулювати основні його змістовні елементи: 1) це захід примусу; 2) тимчасово позбавляє людину ряд у її прав і свобод, серед ключових з яких, як правило, виділяють право на свободу й особисту недоторканність, хоча до таких прав слід віднести і право на спілкування, свободу пересування; 3) застосовується з підстав, визначених у законі, але дискреційно уповноваженими посадовими особами, оскільки не є обов'язковим для всіх однотипних випадків; 4) застосовується спеціальним суб'єктом; 5) переслідує визначену в законі мету.

Водночас, існують науково-доктринальні погляди, обґрунтовані в дисертаційних дослідженнях, саме щодо змісту та розуміння адміністративного затримання.

Адміністративне затримання – це форма обмеження пересування особи, різновидом якої є утримання особи в спеціально відведеному для цього приміщенні, що розпочинається з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою, що здійснюється на підставах, у порядку та на строки, визначені КУпАП та іншими законами України, і припиняється в момент вручення затриманій особі копії протоколу чи постанови про вчинене правопорушення, а в разі відмови від її отримання – підписання цих документів понятими [6, с. 2].

Адміністративне затримання як загальний захід адміністративного припинення – це примусове, тимчасове обмеження свободи особи, що здійснюється у ви-

падку вчинення нею адміністративного проступку, а також інших, чітко визначених законодавством випадках уповноваженими державними органами в офіційному, чітко визначеному законодавством порядку, полягає в припиненні, доставленні та утриманні особи в спеціально обладнаних для цього приміщеннях з метою встановлення особи порушника, здійснення її перевірки, припинення протиправного діяння, складання протоколу, усунення негативних наслідків, попередження вчинення нових правопорушень як цією особою [11, с. 153].

Вважаємо, що адміністративне затримання – це винятковий захід забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, оскільки є найбільш суворим з усіх перерахованих у ст. 260 КУпАП та обмежує людину в значній кількості прав і свобод, а деякі з таких прав повністю позбавляє людину, щодо якої такий захід застосовано. На нашу думку, застосування адміністративного затримання повинно бути виправданим досягненню легітимної мети, сумірність адміністративного правопорушення та заподіяння останнім шкоди суспільним відносинам.

Адміністративне затримання відносять до особистісних заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що, на наш погляд, зумовлено обмеженнями відповідних особистих прав і свобод людини. Особистісні заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, як свідчить вже сама назва підвиду, спрямовані безпосередньо на особу порушника, передбачають вплив на його психіку, волю, тіло, примушують його до припинення неправомірних дій. До цих заходів можна віднести: вимогу припинити протиправну поведінку, привід, доставлення порушника, адміністративне затримання, особистий огляд, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами та їхній огляд на стан сп'яніння [7, с. 74].

На нашу думку, адміністративне затримання – це захід забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, застосування якого спрямовано на досягнення мети, що стоїть перед адміністративно-деліктним законодавством, застосування якого є результатом адміністративного розсуду уповноважених посадових осіб із тимчасового застосування обмежень прав, свобод та інтересів людини, перш за все свободи людини у всіх її вимірах, що є пропорційним завданій шкоді внаслідок вчинення особою адміністративного правопорушення.

Важливим є впровадження здобутків теоретичного правознавства у практичну площину законотворення та правотворчості, а в подальшому – правозастосування для врегулювання суспільних відносин, забезпечення їх стабільності.

Національне законодавство України багате на різноманітні норми, що прагнуть урегулювати суспільні відносини відповідно до загальносуспільних інтересів, інтересів суб'єктів, які перебувають при владі. На перший погляд, дослідження адміністративного затримання, як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, видається, що законодавство України не має досконалої системи норм, які б ефективно урегулювали поведінку учасників відносин із реалізації адміністративного затримання.

Поняття «законодавство» є одним із ключових понять як для матеріального адміністративно-деліктного законодавства, що представлено нормами КУпАП, так і для процесуальних норм, що містяться у вказаному кодифікованому норма-

тивно-правовому акті. Незважаючи на таке поширення вказаного поняття в загальній та особливій частині КУпАП, зміст останнього не розкривається в змісті даного Кодексу [1, с. 88].

По-перше, поняття «законодавство», яким послуговується законотворець у даному кодифікованому акті не має однозначного розуміння, що аж ніяк не сприяє прозорості нормативного матеріалу, його зрозумілості та доступності. По-друге, той зміст поняття «законодавство», який випливає зі ст. 2 КУпАП, абсолютно чітко та повністю вкладається в розуміння даного поняття виключно як системи нормативно-правових актів, прийнятих єдиним законодавчим органом країни, які мають найвищу юридичну силу – законів. Така позиція відповідає й положенням п. 22 ч.1 ст. 92 Конституції України [12]: виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [1, с. 89].

Відповідно до ч.2 ст. 6 Конституції України [12], органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Також, у відповідності до ч.1 ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (виділено нами – М. С.). Отже, із дотриманням даних конституційних положень саме законами України повинні визначатися повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Визначення компетенції вказаних органів, у тому числі й щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення, збору доказів винуватості/невинуватості особи, розгляду справ про адміністративні правопорушення, поза законодавчими нормами свідчить про пряме ігнорування Конституції та законів України. На жаль, правова дійсність далека не лише від ідеалу, а навіть від виконання таких імперативних конституційних та законодавчих вимог [2, с. 139].

Відповідно до ст. 29 Конституції України, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

На перший погляд, вказана конституційна норма безпосередньо пов'язується із затриманням, як тимчасовим запобіжним заходом у кримінальному проце-

сі, однак, на наш погляд, це звучене розуміння конституційної норми, що гарантує кожній особі свободу та особисту недоторканність. Відтак, переконані, що рівною мірою остання повинна застосовуватися для урегулювання відносин із реалізації адміністративного затримання.

Застосування такого заходу, як затримання, стосується публічно-правових відносин і може бути формою впливу [15] на особу. Адміністративне затримання, як адміністративно-процесуальний захід, застосування якого обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда [15].

Питання затримання, зокрема й адміністративного, є предметом регулювання міжнародних норм. Так у ст. 3 Загальної декларації прав людини проголошено, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність, а в ст. 9 мова йде про те, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

У ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод вказується та те, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Указана стаття містить норму про те, що затримана за підозрою у вчиненні правопорушення особа, повинна бути доставлена до компетентного судового органу. Кожен затриманий має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження.

Зважаючи на міжнародні норми, адміністративне затримання можливе у випадках вчинення адміністративних правопорушень, розгляд справ за якими, у відповідності до ст. 221 КУпАП, належить до повноважень суду. Крім того, з огляду на зміст указаної в підпункті «с» п.1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, норми, затримання фактично охоплює поняття доставлення, оскільки спочатку проводиться затримання особи, а вже потім її доставлення до суду чи посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу (до речі, таких посадових осіб в Україні немає) [14, с. 66].

Фундаментальні нормативні документи, що є складовими національного законодавства України в частині дотримання прав і свобод затриманих зазначають, що затримання, у тому числі й адміністративне затримання, мають застосовуватися за вчинення адміністративних правопорушень, справи з яких підвідомчі судам, оскільки виключно суди можуть дати правову оцінку законності, доцільності, пропорційності застосування адміністративного затримання, як відповідного заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, спираючись на основоположні принципи права і законодавства: справедливість, свободу, рівність, а також з огляду на те, що людина, її права і свободи мають визначати зміст і спрямованість діяльності держави, її органів та окремих посадових осіб.

Норми, що містять детальну регламентацію порядку та правил застосування адміністративного затримання, містяться в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Одним із засобів обмеження права на свободу та особисту недоторканність людини є адміністративне затримання, яке є заходом забезпечення провадження в

справах про адміністративні правопорушення (глава 20 КУпАП). Відповідно до частини першої статті 260 КУпАП, у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускається, зокрема, адміністративне затримання особи. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, затримання треба розуміти і як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний, і як адміністративно-процесуальний заходи, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда (абзац п'ятий пункту 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003) [9]. П.4.2. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 встановлено, що, відповідно до ч.5 ст. 263 КУпАП, строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставлення порушника для складення протоколу, а особи, яка була в стані сп'яніння, – з часу її витверезення [9].

Проте, норма ст. 260 КУпАП не містить об'єктивації (опису, переліку) конкретних підстав затримання, що робить їх оцінку повністю дискреційною. Такий підхід дозволяє порівняно легко трактувати будь-яке адміністративне затримання особи як обґрунтоване, що знижує можливість оскарження застосування даної міри в адміністративному або судовому порядку. Хоча основний термін адміністративного затримання відносно короткий – 3 год. (ч.1 ст. 263 КУпАП), однак у цей проміжок часу громадянина можуть утримувати в кімнаті для затриманих органу внутрішніх справ, що є дією, яка припиняє його гідність. Так Ю. С. Кононенко вважає, що законодавцю в новому КУпАП необхідно встановити більш чіткі підстави для адміністративного затримання фізичних осіб, що врешті приведе до зміцнення законності у взаємовідносинах влади і громадянина [8, с. 203].

Звертаючись до адміністративно-деліктного законодавства України, зазначимо, що, згідно з ч.2 ст. 261 КУпАП, про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання – також і власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган (підкреслено нами – М. С.). На жаль, КУпАП не містить норми-дефініції, яка б розкривала поняття «родич», що використовується в змісті норм адміністративно-деліктного законодавства, так само не розкривається порядок інформування родичів про факт адміністративного затримання особи [13, с. 81-82].

Отже, складення протоколу про адміністративне правопорушення не на місці події можливе виключно у випадку застосування до особи адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції з метою припинення адміністративних правопорушень [10]. По-

годжуючись із таким висновком суду, переконані, що навіть під час складання протоколу про адміністративне правопорушення на місці події, останній буде складений із дотриманням принципу законності виключно після оформлення протоколу про адміністративне затримання, адже вимога уповноваженої посадової особи перебувати поряд із нею, не залишати місця події є прямим обмеженням права на свободу та особисту недоторканість, права на свободу пересування.

Крім того, маємо зважити наявні норми позитивного права щодо доставлення, яке не є адміністративним затриманням, з огляду на норми КУпАП та міжнародними прецедентами, сформованими Європейським судом з прав людини.

Наприклад, враховуючи правові позиції Європейського суду з прав людини у справі «Zelčs v. Latvia», законність доставлення особи службовим автомобілем поліції без адміністративного затримання ставить під сумнів допустимість [17, с. 43] отриманих доказів винуватості такої особи.

Пряме застосування вказаних рішень ЄСПЛ, на наш погляд, суперечить фундаментальному положенню ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», сформульованому в преамбулі цього Закону, де зазначається, що об'єктом регулювання норм закону є відносини, пов'язані з виконанням рішень ЄСПЛ саме у справах проти України. Таким чином, регулювання застосування положень рішень ЄСПЛ щодо третіх держав у національній правовій системі України відсутнє. Однак, відсутність норм позитивного права у регулюванні суспільних відносин із застосування практики ЄСПЛ щодо третіх держав не означає того, що вказану практику слід відкидати та ті прогресивні положення, обґрунтування не слід використовувати. На наш погляд, використання рішень ЄСПЛ у справах щодо третіх держав у національному законодавстві та правозастосовній практиці можливо виключно крізь призму втілення принципу верховенства права в українському правовому середовищі відповідно до європейських стандартів, коли обґрунтування та мотивування розуміння змісту норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод використовуються з метою формування правових позицій розуміння фундаментальних принципів права і законодавства України, спрямованих на утвердження прав, свобод, інтересів людини і громадянина. Вважаємо, що вітчизняне законодавство потребує вдосконалення в цьому напрямку, що усуне будь-які сумніви у використанні та застосуванні рішень ЄСПЛ щодо третіх держав під час врегулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань [16, с. 99].

Висновки. Підсумовуючи дослідження адміністративного затримання, як ходу забезпечення у справах про адміністративні правопорушення, спираючись на доктрину розуміння адміністративного затримання, аналіз норм національного законодавства України, а також практику правозастосування, слід зазначити, що абсолютної єдності розуміння і практики застосування норм, які регулюють адміністративне затримання, немає. Важливим елементом дотримання прав і свобод громадян є можливість оскарження адміністративного затримання, однак, ураховуючи строки адміністративного затримання, КУпАП чи КАС України не містять спеціальних норм, які б визначали особливості оскарження адміністративного затримання. Крім того, чинне адміністративно-деліктне законодавство України не

містить переліку складів адміністративних правопорушень, що можуть бути підставами адміністративного затримання, адже викликає сумнів доцільність та сумірність застосування адміністративного затримання за вчинення правопорушення, що передбачає застосування адміністративного стягнення у виді попередження. На жаль, змушені констатувати, що під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, у яких особа, яка притягалася до адміністративної відповідальності, піддавалася адміністративному затриманню, не досліджуються питання законності адміністративного затримання, не надається правова оцінка уповноважених посадових осіб щодо адміністративного затримання, а також дотримання прав і свобод людини під час адміністративного затримання. Відсутність єдності практики застосування адміністративного затримання зумовлює різну юридичну практику щодо оформлення адміністративного затримання, а також оцінки доказів адміністративного правопорушення з огляду на допустимість їх отримання. Важливим є імперативне визначення повноважень уповноважених посадових осіб, які наділені правом застосування адміністративного затримання, дотримання прав і свобод людини під час адміністративного затримання, формування інституту перевірки законності адміністративного затримання під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, обґрунтованості, вмотивованості застосування адміністративного затримання під час розгляду справи про адміністративне затримання.

У цілому законодавство про адміністративне затримання потребує вдосконалення з огляду на правову визначеність, принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини, єдності практики застосування адміністративного затримання, як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, допустимості доказів, отриманих унаслідок застосування такого заходу забезпечення, а головне – формування правової культури населення та уповноважених посадових осіб, наділених правом застосовувати адміністративне затримання, спрямованої на дотримання прав свобод усіх учасників публічно-правових адміністративно-деліктних відносин.

Використані джерела:

1. Самбор М., Самбор А. «Законодавство» у нормах про адміністративну відповідальність: питання наповнення змісту та його уніфікованість. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України*. 2014. № 5. С. 84-91.
2. Самбор М. А. Зміст поняття «законодавство» в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки. Том 27 (66)*. 2014. № 3. С. 125-141.
3. Кравець Є. Я. Доктрина. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [Ю. С. Шемпученко (голова редкол.), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк та ін.]*. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. С. 273.
4. Колейчиков В. В. Доктрина правова. Доктрина. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / [Ю. С. Шемпученко (голова редкол.), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк та ін.]*. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. С. 275.
5. Бативєв Л. В. Поняття «ПРАВО» і «ЗАКОН» в ученнях Нового времени. *Всероссийский научный журнал «Вопросы правоведения»*. 2013. № 4. С. 131-149.
6. Пугач А. В. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис... канд. юрид. наук. по спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (081 – право). Київ, 2019. 183 с.

7. Поцілуйко В. М. Процесуальні особливості застосування заходів забезпечення провадження в кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення: порівняльно-правовий аналіз. дис... канд. юрид. наук. по спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2018. 230 с.

8. Кононенко Ю. С. Деякі проблеми адміністративно-правового забезпечення особистих прав і свобод людини та громадянина. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 201-205.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-28/2011 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>. (дата звернення: 09.03.2021)

10. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 15 квітня 2019 року у справі № 760/16551/18. URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/8126_2669/. (дата звернення: 09.03.2021)

11. Димон І. В. Адміністративне затримання як загальний захід адміністративного припинення. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Частина 2. С. 149-153.

12. Шибіко В. П. Затримання підозрюваного. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [Ю. С. Шемпученко (голова редкол.), Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. С. 530-532.

13. Самбор М. А. Повідомлення родичів у разі застосування заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення у вигляді адміністративного затримання. *Адміністративне право і процес. Науково-практичний журнал*. 2017. № 2 (20). С. 79-92.

14. Самбор М. А. Вплив міжнародних норм щодо дотримання права на свободу та особисту недоторканність людини на врегулювання відносин із застосування доставлення та затримання особи під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства: матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 груд. 2012 р.); уклад. канд. юрид. наук Л. А. Філяніна. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 63-68.

15. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-15/2003 за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-03>. (дата звернення: 09.03.2021)

16. Самбор М. А. Використання положень Рішень Європейського суду з прав людини по захисту права на свободу мирних зібрань у справах щодо третіх держав в українському правовому просторі. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2020. Випуск 12 (1-2). С. 96-100.

17. Самбор М. А. Огляд на стан спів'язання: особливості правового регулювання та дотримання прав і свобод людини. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 40-47.

References:

1. Sambor, M., Sambor, A. (2014) «Zakonodavstvo» u normakh pro administrativnu vid povidalnist: pytannia napovnennia zmistu ta yoho unifikovanist. *Naukovi zapysky Instytutu zakono*

davstva Verkhovnoi rady Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 5, 84-91. [in Ukrainian].

2. Sambor, M. A. (2014) Zmist poniattia «zakonodavstvo» v normakh Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravo porushennia. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'noho universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Yuridicheskie nauki - Scientific notes of the Tauride National University. VI Vernadsky. Series "Legal Sciences, vol. 27 (66), 3, 125-141.* [in Ukrainian].

3. Kravets, Ye. Ya. (1999) Doktryna. Yurydychna entsyklopediia. (Vol. 1-6; Vol. 2: D-I) [Iu. S. Shemshuchenko (Ed.), F. H. Bur chak, M. P. Ziabliuk et al. (Eds.)]. Kyiv : «Ukr. entsykl.», 273. [in Ukrainian].

4. Kopieichykov, V. V. (1999) Doktryna pravova. Doktryna. Yurydychna entsyklopediia. . (Vol. 1-6; Vol. 2: D-I). [Iu.S. Shem shuchenko (Ed.) F. H. Burchak, M. P. Ziabliuk et al. (Eds.)]. Kyiv : «Ukr. entsykl.», 275. [in Ukrainian].

5. Batiev, L. V. (2013) Poniatiya «PRAVO» y «ZAKON» v ucheniyah Novogo vremeni. *Vserossijskij nauchnyj zhurnal «Voprosy pravovedeniya - All-Russian scientific journal "Questions of jurisprudence" , 4, 131-149.* [in Russian].

6. Puhach, A. V. (2019) Zakhody zabezpechennia provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. *Candidate`s thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

7. Potsiluiko, V. M. (2018) Protesualni osoblyvosti zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia provadzhennia v kryminalnykh spravakh ta spravakh pro administratyvni pravopo ru shennia: porivnialno-pravovyi analiz. *Candidate`s thesis.* Odesa. [in Ukrainian].

8. Kononenko, Yu. S. (2005) Deiaki problemy administratyvno-pravovoho zabezpe chennia osobystykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna. *Universytetski naukovi zapysky - University scientific notes*, 3 (15), 201-205. [in Ukrainian].

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi № 1-28/2011 za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (ko nstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 263 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravo porushennia ta punktu 5 chastyny pershoi statti 11 Zakonu Ukrainy «Pro militsiiu» (sprava pro stroky administratyvnoho zatrymannia) vid 11 zhovtnia 2011 roku № 10-rp/2011. (2011) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>. [in Ukrainian].

10. Rishennia Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 15 kvitnia 2019 roku u spravi № 760/16551/18. (2019) N. p. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/81262669/>. [in Ukrainian].

11. Dymon, I. V. (2014) Administratyvne zatrymannia yak zahalnyi zakhid admi nistra tyvnoho prypynnennia. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6-2, part. 2, 149-153. [in Ukrainian].

12. Shybiko, V. P. (1999) Zatrymannia pidozriuvanoho. Yurydychna entsyklopediia. (Vol. 1-6; Vol. 2: D-I) [Iu. S. Shem shuchenko (Ed.), F. H. Burchak, M. P. Ziabliuk et al. (Eds.) Kyiv : «Ukr. entsykl.», 530-532. [in Ukrainian].

13. Sambor, M. A. (2017) Povidomlennia rodychiv u razi zastosuvannia zakhodu za bez pechennia provadzhennia u spravi pro administratyvne pravoporushennia u vyhladi admi nistratyvnoho zatrymannia. *Administratyvne pravo i protses. Naukovo-praktychnyi zhurnal – Administrative law and process. Scientific and practical journal*, 2 (20), 79-92. [in Ukrainian].

14. Sambor, M. A. (2013) Vplyv mizhnarodnykh norm shchodo dotrymannia prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist liudyny na vrehuliuvannia vidnosyn iz zastosuvannia dostavlennta ta zatrymannia osoby pid chas provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. *Mizhnarodni standarty u haluzi prav liudyny: realii ta perspektivy ukrainskoho zakonodavstva: materialy kruhloho stolu (m. Dnipropetrovsk, 10 hrud. 2012 r.) - International standards in the field of human rights: realities and prospects of Ukrainian legislation: materials of the round table*

(Dnepropetrovsk, December 10, 2012); L. A. Filianinf (Ed.). Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-
vnutr. sprav, 63-68. [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 chervnia 2003 roku № 12-rp/2003 Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi № 1-15/2003 za konstytutsiynym poda nniam 56 narydnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen chastyn pershoi, trettoi statti 80 Konstytutsii Ukrainy, chastyny pershoi statti 26, chastyn pershoi, druhoi, trettoi statti 27 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» ta za konstytutsiynym po danniam Ministerstva vnutrisnnykh sprav Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhennia chas tyny trettoi statti 80 Konstytutsii Ukrainy stosovno zatrymannya narodnoho deputata Ukrainy (sprava pro harantii deputatskoi nedotorkanosti). (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-03>. [in Ukrainian].

16. Sambor, M. A. (2020) Vykorystannia polozhen Rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po zakhystu prava na svobodu myrnykh zibran u spravakh shchodo tretikh derzhav v ukrainskomu pravovomu prostori. *Zhurnal yevropeiskoho i porivnialnoho prava - Journal of European and Comparative Law, issue 12 (1-2)*, 96-100. [in Ukrainian].

17. Sambor, M. A. (2020) Ohliad na stan sp'ianinnia: osoblyvosti pravovoho rehuliu va nnia ta dotrymannya prav i svobod liudyny. *Pravo i bezpeka - Law and security, 2 (77)*, 40-47. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2021

Самбор Н. А., кандидат юридических наук, начальник сектора мониторинга Прилукского районного отдела полиции Главного управления Национальной полиции в Черниговской области (г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ЗАДЕРЖАНИЕ: ДОКТРИНА, ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО, ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ

В статье исследуется существующая доктрина понимания административного задержания, элементы национального законодательства Украины, нормы которого регламентируют основания и особенности реализации административного задержания как меры обеспечения производства по делам об административных правонарушениях, а также юридическая практика, сложившаяся во время применения административного задержания. Отдельно выделяются вопросы оповещения родственников об административном задержании лица, что представляет собой дополнительную гарантию соблюдения прав и свобод задержанного. Исследование прецедентной практики Европейского суда по правам человека по делам о восстановлении прав и свобод задержанных лиц указывает на ряд пробелов национального законодательства Украины в части, касающейся установления момента задержания и охват административным задержанием доставки лица.

Ключевые слова: административное задержание, доктрина, законодательство, практика применения, соблюдение прав и свобод человека.

Sambor M., Candidate of Law, Head of the Monitoring Sector Pryluky District Police Department of the Main Directorate of the National Police in Chernihiv Oblast (Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

ADMINISTRATIVE DETENTION: DOCTRINE, LEGISLATION, LAW ENFORCEMENT

The article examines the existing doctrine of understanding administrative detention, elements of national legislation of Ukraine, the rules of which regulate the grounds and features

of administrative detention as a measure to ensure proceedings in cases of administrative offenses, as well as legal practice during administrative detention. The issues of notifying relatives about the administrative detention of a person, which is an additional guarantee of observance of the rights and freedoms of the detained person, are singled out. A study of the case law of the European Court of Human Rights in cases concerning the restoration of the rights and freedoms of detainees indicates a number of gaps in the national legislation of Ukraine regarding the moment of detention and the administrative detention of a person. It is argued that when considering cases of administrative offenses in which administrative detention was used as a measure to ensure administrative proceedings, the legal assessment of the legality of administrative detention and evidence obtained as a result of administrative detention should be investigated and provided. An analysis of the practice of applying for and appealing against administrative detention indicates that a person may appeal against his or her detention, usually after release. This is a consequence of the imperfection of the procedure for appealing against administrative detention and observance of the rights and freedoms of detainees, which indicates the need to improve the rules of positive law governing the procedural elements of appealing against authorized officials in public relations related to administrative detention.

Keywords: administrative detention, doctrine, legislation, practice of application, observance of human rights and freedoms.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.93.213-223

УДК 349.6:574(477)

Єрофеев М. І., кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: erofeevnikolay50@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7679-7341>

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті сфокусована увага на правових аспектах визначення сфери застосування оцінки впливу на довкілля; а також пов'язання цього питання з процедурою здійснення зазначеної оцінки щодо планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля. З приводу цього проаналізовано відповідні положення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [1]; визначені ті з них, що потребують коригування (удосконалення), відповідно до потреб практики в даній сфері суспільних відносин, а також обґрунтовані варіанти такого коригування, які, зокрема, стосуються поширення оцінки впливу на довкілля на плановану діяльність, спрямовану на забезпечення оборони держави, застосування переліків, що поділяють на дві категорії види планованої діяльності, котрі підлягають оцінці впливу на довкілля, тощо.

Ключові слова: оцінка впливу на довкілля, сфера застосування, планована діяльність, охорона довкілля, екологічне законодавство.

Постановка проблеми. Визначення сфери застосування оцінки впливу на довкілля є ключовим питанням у законодавчому регулюванні відносин, пов'язаних зі здійсненням даного роду оцінки. Спосіб та характер його вирішення безпосередньо впливає на організацію здійснення оцінки впливу на довкілля планованої господарської діяльності, взаємодію суб'єктів, що є учасниками процесу проведення такої оцінки, а також на розмежування повноважень уповноважених органів, відповідальних за організацію здійснення оцінки впливу на довкілля, тощо. Тому визначення сфери застосування оцінки впливу на довкілля є об'єктом постійної уваги практиків і науковців, які пропонують ті чи інші варіанти уточнення переліків видів діяльності, котрі підлягають обов'язковій оцінці впливу на довкілля, а також досліджують правові аспекти цього питання з метою поліпшення його законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові питання визначення сфери застосування оцінки впливу на довкілля досліджувалися в працях А. О. Ан-

друсевича [2], Я. О. Адаменка [3], О. О. Бондаренка [4], Н. Р. Малишевої [5], В. Д. Сидор [6] Т. О. Третяка [7], Д. О. Палехова [8], С. М. Шершуна [9], В. В. Шаравара, Ю. С. Шемпученка та ін. У їхніх роботах переважно висвітлювалися окремі аспекти правового регулювання зазначеного питання. Утім, є потреба в більш детальному його дослідженні.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз положень законодавства, що визначають сферу здійснення оцінки впливу на довкілля, а також обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сфера застосування оцінки впливу на довкілля¹ містить види діяльності та об'єкти, що можуть чинити на довкілля небезпечний техногенний та інший вплив. Визначення цієї сфери дозволяє сфокусувати увагу на джерелах, що несуть загрозу для навколишнього природного середовища, здоров'я людини, запобігти появі тих із них, що не відповідають правовим вимогам забезпечення екологічної вимоги в процесі виробничої та іншої господарської діяльності.

Безпосередньо склад та основні характеристики видів діяльності та об'єктів, що підлягають обов'язковій оцінці впливу на довкілля, визначені у ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Також ця стаття передбачає виняток, за яким оцінці впливу на довкілля не підлягає планована діяльність, «спрямована виключно на забезпечення оборони держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків антитерористичної операції на території проведення антитерористичної операції на період її проведення». Конкретизація видів планової діяльності, на які поширюється зазначений виняток, здійснена в Додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1010 «Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля» [11]. Встановлено, що оцінці впливу на довкілля не підлягає планована діяльність, визначена пунктами 1-21 частини другої та пунктами 1-13 частини третьої статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», у разі коли вона спрямована виключно на забезпечення оборони держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків антитерористичної операції на території проведення антитерористичної операції на період її проведення, а саме діяльність з:

- 1) будівництва об'єктів військового та оборонного призначення, які використовуватимуться виключно для забезпечення оборони держави та на які поширюється законодавство про державну таємницю;
- 2) відновлення окремих конструкцій будівель і споруд із метою ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та відновлення функціонування об'єктів, при-

¹ Під оцінкою впливу на довкілля пропонується розуміти спеціальну діяльність з аналізу (виявлення) впливу на довкілля планованої господарської діяльності на відповідність правовим екологічним вимогам, що здійснюється в установленому порядку, з метою прийняття рішень щодо можливості/неможливості її провадження [10].

значених для забезпечення життєдіяльності населення, без зміни їх геометричних розмірів;

3) відновлення окремих конструкцій будівель і споруд з метою ліквідації наслідків антитерористичної операції та відновлення функціонування об'єктів, призначених для забезпечення життєдіяльності населення, без зміни їх геометричних розмірів на територіях проведення антитерористичної операції та в населених пунктах, на території яких здійснювалася антитерористична операція, відповідно до переліку, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275 [12], на період її проведення.

Частина перша статті, що коментується, потребує коригування із урахуванням того, що антитерористична операція була реформатована на операцію Об'єднаних сил 30 квітня 2018 року, відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [13]. Також вбачається некоректним передбачений зазначеним приписом варіант звільнення планованої діяльності, спрямованої виключно на забезпечення оборони держави, від оцінки впливу на довкілля. Може скластися враження, що в певній своїй частині така діяльність виводиться з сфери дії екологічного законодавства. Але ж це не так: будь яка діяльність, що є екологічно ризиковою, у тому числі, пов'язана із забезпеченням оборони держави, має плануватися та здійснюватися з урахуванням правових екологічних вимог та правил. Зокрема, за ст. 58 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14], вимоги екологічної безпеки, встановлені для розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації об'єктів щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище хімічних, фізичних і біологічних факторів, а також інші вимоги, передбачені цим Законом та іншим законодавством України, повною мірою поширюються на військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів Національної поліції та державної безпеки (*коментар до цієї статті зазначеного Закону див.:* Малишева Н. Р., Єрофеев М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. С. 305–307 [15]). Звісно, гарантувати додержання вимог екологічної безпеки має державний контроль, що й передбачено в зазначеній статті Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», за якою «Державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України здійснюється відповідно до цього Закону та іншого законодавства України». Оцінку впливу на довкілля можна розглядати як своєрідну форму екологічного контролю, що здійснюється за певною процедурою. Проте та процедура, що запропонована Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», є відкритою, передбачає всебічне інформування громадськості про плановану діяльність, що підлягає обов'язковій оцінці впливу на довкілля, а тому не може бути використана щодо видів діяльності, спрямованих на забезпечення оборони держави, інформація про які може становити державну таємницю. Тому вважаємо, що мова має йти про застосування щодо них спеціальної процедури зазначеної оцінки, адаптованої до особливостей сфери їх здійснення. Припис про застосування такої процедури в

порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, слід включити до частини першої статті, що коментується.

Частини друга та третя ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» вміщують два переліки видів діяльності та об'єктів, віднесених, відповідно, до першої та другої категорії, щодо яких вимагається проведення оцінки впливу на довкілля до прийняття рішення про провадження планованої діяльності. Ці переліки не можуть не викликати питання про: а) критерії передбаченого ними поділу видів планованої діяльності та об'єктів на дві категорії; б) їх призначення. Найпростіше тут відповісти на перше питання: Закон не передбачає таких критеріїв поділу. Натомість він встановлює однакові критерії для обох переліків: і перший, і другий мають вміщувати види планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля. На обидва переліки поширюються й критерії, визначені в Додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. №1010 «Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля», за якими визначаються розширення і зміни діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля. Встановлено, що оцінці впливу на довкілля не підлягають розширення і зміни діяльності та об'єктів, визначених пунктами 1-21 частини другої та пунктами 1-13 частини третьої статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», а саме:

1) технічне переоснащення одиниць та вузлів технологічного устаткування, систем управління та автоматизації, які морально застаріли та у яких вичерпано технічний ресурс, що розташовані в існуючих цехах, приміщеннях, без перепрофілювання, капітального ремонту, реконструкції об'єктів та підприємств, якщо в результаті такого переоснащення господарська діяльність не призведе до збільшення утворених та утворення нових видів небезпечних відходів, збільшення та/або появи нових джерел викидів в атмосферне повітря та скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумового, вібраційного, світлового, теплового та радіаційного забруднення, а також випромінювання;

2) капітальний ремонт інженерних мереж (газопостачання, водопостачання, водовідведення, тепlopостачання, електропостачання, зв'язку) в межах існуючої мережі та в межах відведення земельних ділянок, без зміни зовнішніх геометричних розмірів, цільового та функціонального призначення, за винятком виконання таких робіт на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду (крім господарських зон національних природних і регіональних ландшафтних парків), за умови, що припинення на час виконання робіт експлуатації об'єкта в цілому або його частин не призведе до збільшення утворених та утворення нових видів небезпечних відходів, збільшення та/або появи нових викидів в атмосферне повітря та скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумового, вібраційного, світлового, теплового та радіаційного забруднення, а також випромінювання;

3) капітальний ремонт та реконструкція окремих виробничих споруд та інженерних мереж у межах територій та/або приміщень, які використовуються для провадження господарської діяльності, без перепрофілювання та зміни зовнішніх геометричних розмірів та за умови, що в результаті такого капітального ремонту

та реконструкції господарська діяльність не призведе до збільшення утворюваних та утворення нових видів небезпечних відходів, збільшення та/або появи нових джерел викидів в атмосферне повітря та скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумового, вібраційного, світлового, теплового та радіаційного забруднення, а також випромінення;

4) розширення господарської діяльності або об'єктів, які не підлягали оцінці впливу на довкілля та які, внаслідок зазначеного розширення, не перевищуватимуть порогових значень для видів діяльності або об'єктів, визначених у частинах другій і третій статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»;

5) розширення господарської діяльності або об'єктів, які підлягали оцінці впливу на довкілля та щодо яких було отримано висновок з оцінки впливу на довкілля, якщо зазначене розширення не перевищуватиме порогових значень для видів діяльності або об'єктів, визначених у частинах другій і третій статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (у разі встановлення таких порогових значень);

6) розширення господарської діяльності або об'єктів, які підлягали оцінці впливу на довкілля та щодо яких було отримано висновок з оцінки впливу на довкілля, порогові значення для яких у частинах другій і третій статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» не встановлені, за умови, що в результаті такого розширення господарська діяльність не призведе до збільшення утворюваних та утворення нових видів небезпечних відходів, збільшення та/або появи нових джерел викидів в атмосферне повітря та скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумового, вібраційного, світлового, теплового та радіаційного забруднення, а також випромінення;

7) перепрофілювання господарської діяльності або об'єктів з метою провадження господарської діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, якщо зазначене перепрофілювання не пов'язане з ліквідацією (демонтажем) таких об'єктів, рекультивацією чи консервацією таких об'єктів або територій.

Порівняння двох переліків, визначених у частинах 2 та 3 зазначеної статті, вказує на те, що за критеріальними ознаками різниці між ними нема (обидва переліки включають види планованої діяльності та об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля; одні й ті ж критерії визначають в обох переліках усі розширення і зміни діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля). Тим не менш, у запропонованому вигляді вони слугують потребам розмежування повноважень між уповноваженим територіальним органом та уповноваженим центральним органом у даній сфері. Зроблено ж це не дуже вдало: не в статті, що коментується, яка запровадила відповідні переліки, а в статті 5 «Повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, визначення обсягу досліджень та рівня деталізації інформації», що присвячена одному з етапів оцінки впливу на довкілля. Саме в ній (пункт 1 частини третьої) повноваження уповноваженого центрального органу у даній сфері пов'язуються із плановою діяльністю, що включена до першого переліку (першої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля). Але на цьому використання в Законі зазначених

переліків у відповідному контексті вичерпується. Навіть не згадується зв'язок повноважень уповноваженого територіального органу з другим переліком (другою категорією видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля). Утім це можна зрозуміти, бо тоді слід було б прямо казати про винятки з цих повноважень. Адже до повноважень уповноваженого центрального органу, незалежно від приналежності планованої діяльності (до першого чи другого переліків), віднесена оцінка її впливу на довкілля також у разі, якщо вона: може мати значний транскордонний вплив; може мати вплив на довкілля двох і більше областей (Автономної Республіки Крим); замовником якої є обласна, Київська або Севастопольська міські державні адміністрації; стосується зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи та/або рішення щодо затвердження (схвалення) якої приймається Кабінетом Міністрів України; фінансуватиметься із залученням іноземних кредитів під державні гарантії. Це не тільки звужує сферу відання уповноваженого територіального органу із зазначеного питання, але й до певної міри нівелює значення переліків, що розглядаються, як вихідної бази для формування повноважень уповноважених органів. Посилює це нівелювання й надання Законом права суб'єктам господарювання самостійно подавати повідомлення про плановану діяльність, незалежно від віднесення її до першої чи другої категорії, безпосередньо до уповноваженого центрального органу з метою отримання його висновку з оцінки впливу на довкілля (абз.2 частини четвертої ст. 5 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»). З огляду на зроблені зауваження, є всі підстави вважати, що відсутня потреба у використанні в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» двох переліків, котрі передбачають дві категорії «видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть чинити значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля». Для потреб цього Закону достатньо мати один перелік зазначених видів діяльності та об'єктів.

Висновки. Здійснений аналіз законодавчого визначення сфери застосування оцінки впливу на довкілля свідчить про необхідність його удосконалення, зокрема:

а) частина перша ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», яка зі сфери застосування оцінки впливу на довкілля виключила плановану діяльність, спрямовану на ліквідацію наслідків антитерористичної операції на території проведення антитерористичної операції, потребує коригування із урахуванням того, що антитерористична операція була переформатована на операцію Об'єднаних сил 30 квітня 2018 року, відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»;

б) слід переглянути припис Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (абзац другий частини першої ст. 3) про звільнення від оцінки впливу на довкілля планованої діяльності, спрямованої виключно на забезпечення оборони держави. Така діяльність підпадає під дію екологічного законодавства (ст. 58 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), а отже, на неї мають поширюватися вимоги щодо здійснення оцінки впливу на довкілля.

Враховуючи, що інформація про діяльність, що спрямована на забезпечення оборони держави, може становити державну таємницю, то в частині першій ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» має бути передбачено застосування щодо такої діяльності спеціальної процедури оцінки впливу на довкілля в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

в) доцільно відмовитися від використання двох переліків видів планованої діяльності, котрі передбачають дві категорії «видів планованої діяльності та об'єктів, щодо яких має здійснюватися обов'язкова оцінка впливу на довкілля, адже за критеріальними ознаками різниці між ними нема (обидва переліки включають види планованої діяльності та об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля). При тому вони не чинять суттєвого впливу на розмежування повноважень між уповноваженими органами в даній сфері та на визначення відповідних повноважень суб'єктів господарювання. Зокрема, повноваження уповноваженого центрального органу (у певних випадках) та суб'єкта господарювання з питань оцінки впливу на довкілля визначаються незалежно від приналежності планованої діяльності до першого чи другого переліків видів планованої діяльності та об'єктів. Зазначене свідчить, що в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» слід обмежитися одним переліком зазначених видів планованої діяльності та об'єктів.

Використані джерела:

1. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України 23.05.2017 р. № 2059- VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>. (дата звернення: 08.01.2021)
2. Андрусевич А. О. Оцінка впливу на довкілля в Україні: вирішення проблеми поєвропейськи. РАЦ «Суспільство і довкілля». 2011. URL : <https://www.rac.org.ua/uploads/content/98/files/otsinka-vplyvu-na-dovkillya-v-ukrayini.pdf>. (дата звернення: 08.01.2021)
3. Адаменко Я. О. Оцінка впливів на навколишнє середовище : навч. посібнику. Я. О. Адаменко – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 283с.
4. Впровадження оцінки впливу на довкілля в Україні: аналіз ризиків і перспектив (громадське бачення) / В. В. Шаравара, О. О. Бондаренко, О. Г. Тарасова, Р. Б. Гаврилук, Д. В. Гулевець, С. А. Савченко. Київ : НЕЦУ, 2019. 29 с. URL : https://necsu.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Брошура_Впровадження_О_08.04.pdf. (дата звернення: 08.01. 2021)
5. Малишева Н., Третяк Т., Шемшученко Ю. Оцінка впливу на довкілля як інструмент охорони екологічних прав людини. *LexInform (Юридичні новини України)*, 09.10.2018. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>. (дата звернення: 08.01.2021)
6. Сидор В. Оцінка впливу на довкілля: закон працює, проблеми залишаються. *Підприємство, господарство і право*. № 6. 2018. С. 142-145. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/6/25.pdf>. (дата звернення: 08.01.2021)
7. Третяк Т.О. Процедура визначення видів діяльності та об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля в Україні / Т. О. Третяк. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 112-127.
8. Палехов Д.О. Правові засади стратегічної екологічної оцінки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Д. О. Палехов. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. С. 74-82.
9. Шершун С. М. Систематизація законодавства з оцінки впливів на стан навколишнього середовища / С. М. Шершун. *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 62-69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suar_2014_3_11. (дата звернення: 08.01.2021)

10. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Питання юридичного визначення термінів з оцінки впливів на довкілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 195-204. (дата звернення: 08.01.2021)

11. Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1010-2017-%D0%BF#n12>. (дата звернення: 08.01.2021)

12. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#Text>. (дата звернення: 08.01.2021)

13. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України 30.04.2018, № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>. (дата звернення: 08.01.2021)

14. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України 25. 04. 1991, № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. (дата звернення: 08.01.2021)

15. Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. С. 305-307.

References:

1. Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy 23.05.2017 r. (2017) N. p. № 2059-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>. [in Ukrainian].

2. Andrusevych, A. O. Otsinka vplyvu na dovkillia v Ukraini: vyrishennia problemy poiev ropeysky. RATs «*Suspilstvo i dovkillia*» - RAC " *Society and Environment*". (2011) URL : <https://www.rac.org.ua/uploads/content/98/files/otsinka-vplyvu-na-dovkillya-v-ukra yini.pdf>. [in Ukrainian].

3. Adamenko Ya. O. (2014) Otsinka vplyviv na navkolyshnie seredovyshe : navch. posibnykiu. Ya. O. Adamenko – Ivano-Frankivsk: Symfonia forte. [in Ukrainian].

4. Vprovadzhenia otsinky vplyvu na dovkillia v Ukraini: analiz ryzykiv i perspektyv (hromadske bachenня). (2019) V. V. Sharavara, O. O. Bondarenko, O. H. Tarasova, R. B. Havryliuk, D. V. Hulevets, S. A. Savchenko (Eds.). Kyiv : NETSU. URL : https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Broshura_Vprovadzhenia_O_08.04.pdf. [in Ukrainian].

5. Malysheva, N., Tretiak, T., Shemshuchenko, Yu. Otsinka vplyvu na dovkillia yak instrument okhorony ekolohichnykh prav liudyny. *LekhInform (lurydychni novyny Ukrainy)*, 09.10.2018 - *LexInform (Legal News of Ukraine)*, October 9, 2018 . URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>. [in Ukrainian].

6. Sydor, V. (2018) Otsinka vplyvu na dovkillia: zakon pratsiuite, problemy zalyshaiutsia. *Pidpriymnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 142-145. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/25.pdf>. [in Ukrainian].

7. Tretiak, T. O. (2016) Protседura vyznachennia vydiv dialnosti ta ob'ektiv, shchopid liahaiut otsyntsi vplyvu na dovkillia v Ukraini. T. O. Tretiak. *Pravo i hromadianske suspilstvo - Law and civil society*, 1, 112-127. [in Ukrainian].

8. Palekhov, D. O. (2009) Pravovi zasady stratehichnoi ekolohichnoi otsinky. *Candidate's thesis*. D. O. Palekhov. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 74-82. [in Ukrainian].

9. Shershun, S. M. (2014) Systematyzatsiia zakonodavstva z otsinky vplyviv na stan navkolyshnoho seredovyshcha. S. M. Shershun. *Sudova apeliatsiia - Court appeal*, 3, 62-69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2014_3_11. [in Ukrainian].

10. Komarnytskyi, V. M., Yerofeiev, M. I. (2019) Pytannia yurydychnoho vyznachennia terminiv z otsinky vplyviv na dovkillia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 4(88)*, 195-204. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia kryteriiv vyznachennia planovanoi diialnosti, yaka ne pidliahaie otsyntsi vplyv v u na dovkillia, ta kryteriiv vyznachennia rozshyren i zmin diialnosti ta ob'ektiv, yaki ne pidliahaiut otsyntsi vplyvu na dovkillia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12. 2017 r. № 1010. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1010-2017-%D0%BF#n12>. in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh zdiisniuvalasia antyterorystychna operatsiia, ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh rozpori adzhen Kabinetu Ministriv Ukrainy: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hru dnia 2015 r. № 1275. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

13. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh: Zakon Ukrainy 30.04.2018, № 2268-VIII. (2018) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>. [in Ukrainian].

14. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy 25.04. 1991, № 1264-XII. (1991) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. [in Ukrainian].

15. Malysheva, N. R., Yerofeiev, M. I. (2017) Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha». Kharkiv: Pravo, 305–307. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.01.2021

Ерофеев Н. И., кандидат юридических наук, научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам предупреждения, прекращения и расследования преступлений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье сфокусировано внимание на правовых аспектах определения сферы применения оценки воздействия на окружающую среду, а также связи этого вопроса с процедурой проведения указанной оценки относительно планируемой деятельности и объектов, которые могут иметь значительное воздействие на окружающую среду. Проанализированы соответствующие положения Закона Украины «Об оценке воздействия на окружающую среду», определены те из них, которые требуют корректирования (совершенствования), с учетом потребностей практики в данной сфере общественных отношений, а также обоснованы варианты соответствующего корректирования, которые, в част-

ности, касаются распространения оценки воздействия на окружающую среду на планируемую деятельность, направленную на обеспечение обороны государства; применение перечней, которые делят виды планируемой деятельности, подлежащей оценке воздействия на окружающую среду, на две категории и др.

Ключевые слова: оценка воздействия на окружающую среду, сфера применения, планируемая деятельность, охрана окружающей среды, экологическое законодательство..

Erofeev M., Candidate of Law, Research Fellow laboratories for prevention, termination and investigation of crimes by territorial bodies National Police of Ukraine Luhansk State E. Didorenko University of Internal Affairs (Sievierjdonetsk, Ukraine)

SCOPE OF IMPACT ASSESSMENT ON THE ENVIRONMENT: LEGAL ASPECT

The scope of environmental impact assessment includes activities and facilities that may have hazardous man-made and other environmental impacts.

The article focuses on the legal aspects of determining the scope of environmental impact assessment, the relationship of this issue with the procedure for conducting this assessment of planned activities and facilities that may have a significant impact on the environment. From this point of view, the relevant provisions of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" are analyzed, those that need to be adjusted (improved) in accordance with the needs of practice in this area of public relations, as well as justified options for such adjustment, which, in particular, dissemination of environmental impact assessment to the planned activities aimed at ensuring the defense of the state, the use of lists that divide the types of planned activities that are subject to environmental impact assessment into two categories, etc.

In particular, the article draws attention to the fact that part one of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment", which removed from the scope of environmental impact assessment planned activities aimed at eliminating the consequences of the anti-terrorist operation on the territory of the anti-terrorist operation, needs to be adjusted to take into account that the anti-terrorist operation was reformatted united forces on April 30, 2018 in accordance with the Law of Ukraine "On the peculiarities of state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions".

The article also proves the need to adjust the provision of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" (paragraph two of the first part of Article 3) on exemption from environmental impact assessment of planned activities aimed solely at ensuring national defense. Such activities are subject to environmental legislation (Article 58 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection"), and therefore it should be subject to the requirements for environmental impact assessment. Given that information about activities aimed at ensuring the defense of the state may be a state secret, in the first part of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" should provide for the application of such activities a special procedure for environmental impact assessment in the manner prescribed by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The article proposes to abandon the use in the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" of two lists of planned activities, which provide for two categories of "planned activities and facilities for which a mandatory environmental impact assessment should be carried out. In particular, the powers of the authorized central body (in certain cases) and the economic entity to assess the impact on the environment are determined regardless of

the affiliation of the planned activity to the first or second list of planned activities and facilities. This indicates that the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" should be limited to one list of these planned activities and facilities.

Keywords: environmental impact assessment, scope, planned activities, environmental protection, environmental legislation.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.223-232

УДК 349.6:347.195(477)

Комарницький В. М., доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1510-2395>

ЗУПИНЕННЯ (ПРИПИНЕННЯ) ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ НИМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОЦІНКУ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

У статті розглядаються питання зупинення та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля. Аналізуються розвиток правового регулювання відносин, пов'язаних із застосування зазначеного заходу реагування на відповідні правопорушення; акцентується увага на його недоліках (правового регулювання), обґрунтовуються пропозиції щодо їх усунення. Зокрема, доводиться доцільність коригування законодавчих підстав, за яких має здійснюватися зупинення та припинення експлуатації підприємства чи окремих його цехів (дільниць), у процесі чого порушуються екологічні умови, визначені у виводку з оцінки впливу на довкілля; аргументуються пропозиції щодо уточнення кола осіб, котрі мають право подавати до суду позови про зупинення діяльності підприємств; звертається увага на неузгодженість законодавчих приписів щодо зупинення діяльності підприємств у разі порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля.

Ключові слова: зупинення (припинення) діяльності підприємств, оцінка впливу на довкілля, планована діяльність, екологічні правопорушення, охорона довкілля.

Постановка проблеми. У юридичній літературі (науковій, навчальній) зупинення (припинення) діяльності підприємств, що є екологічно небезпечними, розглядається як один із заходів державного примусу, що застосовується в галузі охорони навколишнього природного середовища. Прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.) [1] викликає потребу в проведенні щодо нього спеціальних досліджень, спрямованих на особливості зупинення та припинення діяльності підприємств у даній сфері суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти зупинення та припинення діяльності підприємств у сфері охорони навколишнього природного середовища досліджувалися в роботах Є. Алексеевої, А. Бобкової, П. Гвоздика, А. Деркача, М. Єрофєєва, В. Зуєва, Н. Красіліч, Н. Малишевої, Т. Третьяка, Ю. Шемшученка та ін. У працях зазначених авторів акцентувалася увага на підставах та

умовах застосування зазначеного заходу реагування на екологічні правопорушення, неузгодженостях законодавства, що встановлює порядок зупинення та припинення діяльності підприємств. Нині є потреба в поширенні даного роду досліджень з приводу застосування зазначеного заходу у сфері оцінки впливу на довкілля, що сьогодні відіграє ключову роль у забезпеченні екологічного правопорядку в країні.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз законодавства, що регулює порядок застосування зупинення та припинення діяльності підприємств, а також обґрунтування рекомендацій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Зупинення та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля є ефективним заходом запобігання та нейтралізації негативних впливів на довкілля різного роду виробничих та інших господарських об'єктів.

Уперше в екологічному законодавстві України приписи про припинення, обмеження чи тимчасову заборону (зупинення) діяльності, що здійснюється з порушеннями законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з'явилися в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-ХІІ від 25.06.1991 р. [2], який у своїй первинній редакції надавав відповідні повноваження Кабінету Міністрів, місцевим радам, Верховній Раді АРК (статті 14, 15, 17). Право застосовувати такий захід мав і «спеціально уповноважений орган державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів» (Міністерство охорони навколишнього природного середовища і його органи на місцях) (ст. 20). До його компетенції, зокрема, було віднесено «обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин».

З метою визначення механізму реалізації відповідних повноважень зазначених органів держави, Верховна Рада України постановою від 20.10.1992 р. № 2751-ХІІ затвердила «Порядок обмеження, зупинення (тимчасово) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища» [3]. Згідно з цим Порядком застосовувалася адміністративна процедура прийняття уповноваженими органами рішення щодо застосування такого заходу до підприємств, установ, організацій у разі порушення ними екологічних нормативів, екологічних стандартів, а також вимог екологічної безпеки (зокрема, у разі відсутності споруд, устаткування і пристроїв для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також приладів контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та характеристиками шкідливих факторів на підприємствах, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, або порушення правил експлуатації зазначених споруд, устаткування, пристроїв і приладів; відсутності або нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі та екстремально високі рівні забруднення повітряного та водного басейнів і

грунтів, становлять небезпеку для здоров'я та життя людей, тваринного і рослинного світу тощо). Це рішення можна було оскаржити в судовому порядку.

Радикальні зміни організаційного характеру в застосуванні процедури обмеження, зупинення (тимчасово) чи припинення діяльності підприємств відбулися 16.10.2012 року, коли був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» [4]. На підставі цього Закону до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» були внесені зміни, за якими відповідними повноваженнями був наділений лише центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, а всі інші державні органи їх позбавлялися.

Невдовзі, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» від 09.04.2014 р. № 1193-VII [5], втратив чинність Порядок обмеження, зупинення (тимчасово) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затверджений Постановою Верховної Ради України від 20.10.1992 р. № 2751-XII. Це мало статися, бо він уже морально застарів, не узгоджувався з приписами інших законодавчих актів, котрі запровадили судовий порядок прийняття рішень із відповідного питання.

У Цивільному кодексі України (частина друга ст. 293) [6], зокрема, встановлено, що «Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду».

Загальні вимоги до здійснення державного нагляду (контролю), установлені Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (частина п'ята ст. 4) [7] серед інших визначають, що «Виробництво (виготовлення) або реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг суб'єктами господарювання можуть бути зупинені повністю або частково виключно за рішенням суду».

Судовий розгляд справ за зверненням суб'єкта владних повноважень щодо припинення юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у випадках, визначених законом, регламентований Кодексом адміністративного судочинства України (пункт 4 частини 6 ст. 12, пункт 3 частини 1 ст. 263) [8].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» поповнив склад законів, котрі містять положення про тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, визначивши особливості застосування цього заходу у сфері оцінки впливу на довкілля. За статтею 16 цього Закону тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств чи окремих їх цехів (дільниць) й одиниць обладнання застосовується в разі порушення законодавства у сфері оцінки впливу на

довкілля, зокрема в разі недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, екологічних умов, передбачених у висновку з оцінки впливу на довкілля, рішення про провадження планованої діяльності та проектах будівництва, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, – до моменту забезпечення виконання таких екологічних умов. А припинення, тобто повне припинення експлуатації підприємства чи окремих його цехів (дільниць) й одиниць обладнання здійснюється у двох випадках: а) у разі провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та отримання рішення про провадження планованої діяльності; б) при систематичних порушеннях у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин. Рішення про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності в зазначених випадках має прийматися виключно судом на підставі позовів відповідних осіб. Останні в коментованій статті визначені досить широко: це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів; його територіальні органи та інші особи, права та інтереси яких порушено.

Зазначені положення коментованої статті викликають певні міркування. Насамперед вони стосуються підстав застосування зазначених заходів. У випадку тимчасової заборони (зупинення) діяльності підприємств чи окремих їх цехів (дільниць) й одиниць обладнання це порушення екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля та врахованих у рішенні про провадження планованої діяльності й проектах будівництва та іншої господарської діяльності. За формально юридичного підходу таке можна тлумачити як можливість зупинення діяльності підприємства лише за самим фактом порушення відповідних екологічних умов. Але ж це не так. Важливою підставою для його застосування в разі скоєння даного порушення є його наслідки – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Це чітко виписано в Цивільному кодексі України (частина друга ст. 293), який припинення діяльності фізичних і юридичних осіб зв'язав із заподіянням такою діяльністю шкоди довкіллю (призводить до нищення, псування, забруднення довкілля). Тож у частині другій коментованої статті підставу для тимчасової заборони (зупинення) діяльності підприємств слід уточнити, зафіксувавши, що це має відбутися в разі недотримання екологічних умов, передбачених у висновку з оцінки впливу на довкілля, рішення про провадження планованої діяльності та проектах будівництва й іншої господарської діяльності, яке створює небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

З приводу ж підстав для застосування такого заходу, як припинення (повне припинення) діяльності, слід зазначити наступне. Не викликає зауважень перша з підстав, за якою припинення експлуатації підприємства чи окремих його цехів (дільниць) й одиниць обладнання здійснюється в разі провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та

отримання рішення про провадження планованої діяльності, адже в даному випадку йдеться про пряме порушення, ігнорування, нехтування обов'язкових приписів закону щодо здійснення оцінки впливу, що несе в собі ризик заподіяння шкоди довкіллю. Така діяльність, безумовно, має бути припинена, а службові особи суб'єкта господарювання, котрі допустили таку діяльність, у залежності від екологічних наслідків її впливу на довкілля, – притягнуті до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Іншою підставою припинення діяльності є систематичні порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин. Вочевидь, йдеться про таке порушення, як недотримання під час провадження господарської діяльності екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля, зафіксованих у рішенні про провадження господарської діяльності та врахованих у проектах будівництва та іншої господарської діяльності. Питання виникає щодо розуміння в контексті даного порушення терміна «систематичні» («систематичні порушення»). Він несе оціночне навантаження, але зміст його лишився не розкритим. На практиці це, може, призведе до ускладнень у тлумаченні такого оціночного припису, доведенні того, що має місце систематичність у скоєнні даного роду порушень. Утім це зауваження має відношення лише до змісту відповідного формулювання, не зачіпає його призначення. З огляду ж на нього, можна дійти висновку, що посилання в коментованій статті на систематичні порушення, незалежно від кількості порушень, як підстава припинення відповідної діяльності, виглядає недоречною. Зауважимо, що встановлення факту порушення екологічних умов, «що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин», робить неможливим перехід їх у систематичні, адже на практиці в цьому випадку при кожній новій перевірці додержання екологічних умов діяльності відповідного підприємства, його окремих господарських підрозділів буде фіксуватися одне й те ж порушення, яке неможливо усунути. Цього не повинно бути (не може бути). Небезпечно для довкілля джерело техногенних впливів (підприємство, де має місце порушення екологічних умов діяльності, яке не можна усунути з різних причин) має бути оперативно нейтралізовано шляхом повного припинення його діяльності. Тому слід в частині третьій ст. 16 коментованого Закону слово «систематичні» вилучити із контексту «порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин».

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля (частина 4 ст. 16) передбачає судовий порядок прийняття рішення про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля за позовом «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, його територіальних органів або за позовом інших осіб, права та інтереси яких порушено». Надання за цим приписом права оскаржувати протиправну діяльність підприємств широкому колу осіб можна було б втрати, якби воно (коло осіб) було конкретизовано. Оскільки цього не

зроблено, то виникають питання щодо того, а хто може бути включений до складу «інших осіб», котрі мають право подавати до суду відповідні позови, і чи можуть у вирішенні цього питання допомогти інші закони України. Останні, утім, пропонують тут різні варіанти. Зокрема, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» право подавати позови до суду про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, надав «Кожному громадянину України» (пункт «и» частини першої ст. 9) та «Громадським природоохоронним організаціям» (пункт «ж» частини першої ст. 21). Тут звертає на себе увагу термін «кожний громадянин України», що звужує суб'єктний склад осіб, на яких в Україні поширюються права й обов'язки в екологічній сфері. Цей склад не обмежується громадянами України, включає кожного, хто перебуває на території України. Саме в такому контексті термін «кожен» використовується в Конституції України [9] (приміром, «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» – частина 4 ст. 55) та в інших законах, зокрема, у Цивільному кодексі України, у якому зафіксовано, що кожен має право вимагати припинення діяльності, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля (частина друга ст. 293). Відповідно до рішень Конституційного Суду України, під «кожним» слід розуміти громадянина України, іноземця, особи без громадянства (див. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) [10]. На більш широкому розумінні суб'єктного складу осіб, що можуть оскаржувати в порядку адміністративного судочинства порушення природоохоронного законодавства, зробила акцент і Велика Палата Верховного Суду України під час розгляду справи за позовом МБО «Екологія-Право-Людина» до ТОВ «Аквадельф» про заборону діяльності дельфінарію [11]. Тут слід нагадати, що, за Кодексом адміністративного судочинства України, припинення юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у випадках, визначених законом, здійснюється судом за зверненням суб'єкта владних повноважень (у нашому випадку це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища). У постанові від 11.12.2018 р. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що природоохоронна організація (МБО «Екологія-Право-Людина»), згідно із законодавством України (зокрема, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та ін.), має право звернутися до суду з метою усунення порушень відповідачем вимог природоохоронного законодавства. Водночас, оскільки в даному випадку позивач фактично реалізує повноваження органів державної влади, які зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, цей спір має публічно-правовий характер, а отже, повинен вирішуватися в порядку адміністративного судочинства. Керуючись зазначеними судовими рішеннями в ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»,

слід конкретизувати склад суб'єктів, котрі матимуть право подавати до суду позов про зупинення чи припинення діяльності підприємства у разі порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля, включивши до нього (до складу) громадян та громадські природоохоронні об'єднання [12].

Із питанням, що розглядається, кореспондуючий зв'язок має припис Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у якому йдеться про «обмеження чи зупинення (тимчасове) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, законодавства про оцінку впливу на довкілля ...» (пункт "в" частини першої статті 20-2). У цьому приписі звертає на себе увагу шгучне розведення (відмежування) законодавства про охорону навколишнього природного середовища від законодавства про оцінку впливу на довкілля. Останнє є складовою законодавства про охорону навколишнього природного середовища, забезпечує на стадії планування діяльності, що є екологічно ризиковою, врахування екологічних вимог цього законодавства. Зокрема, відповідно до цих вимог, у висновку з оцінки впливу на довкілля визначають екологічні умови провадження планованої діяльності. Тож редакцію зазначеного припису слід уточнити, виклавши її в наступному варіанті: «обмеження чи зупинення (тимчасове) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі законодавства про оцінку впливу на довкілля ...».

Висновки. Підводячи підсумки результатів проведеного дослідження, слід зазначити наступне:

а) потребують уточнення законодавчі підстави застосування такого заходу, як тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств чи окремих їх цехів (дільниць) й одиниць обладнання. У частині другій ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» має бути зафіксовано, що це має відбуватися лише тоді, коли недотримання екологічних умов, передбачених у висновку з оцінки впливу на довкілля, рішення про провадження планованої діяльності та проектах будівництва й іншої господарської діяльності, створює небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;

б) не є прийнятною така підстава припинення планованої діяльності, як систематичні порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин (частина третя ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», адже небезпечно для довкілля джерело техногенних впливів (підприємство, де має місце порушення екологічних умов діяльності, яке не можна усунути з різних причин) має бути оперативньо нейтралізовано шляхом повного припинення його діяльності. Тому в частині третій ст. 16 зазначеного Закону слово «систематичні» слід вилучити з контексту «порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних або інших причин»;

в) у частині четвертій ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» слід конкретизувати склад осіб(включивши до нього, зокрема, громадян та приро-

доохоронні громадські об'єднання), котрі мають право подавати позови про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля. Це усуне ускладнення при вирішенні питання про те, чи дана особа має подавати позов про зупинення (припинення) відповідної діяльності;

г) із урахуванням того, що законодавство про оцінку впливу на довкілля є складовою законодавства про охорону навколишнього природного середовища, пункт "в" частини першої статті 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» доцільно викласти в наступній редакції: «обмеження чи зупинення (тимчасове) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі законодавства про оцінку впливу на довкілля...».

Використані джерела:

1. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059>. (дата звернення: 08.01.2021).

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. (дата звернення: 08.01.2021).

3. Порядок обмеження, зупинення (тимчасово) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Постанова Верховної Ради України від 20.10.1992 р. № 2751-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-12#Text>. (дата звернення: 08.01.2021).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні: Закон України від 16.10.2012 р. № 5456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5456-17/card2#Card>. (дата звернення: 08.01.2021).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру: Закон України від 09.04.2014 р. № 1193-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193-18#Text>. (дата звернення: 08.01.2021).

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card2#Card>. (дата звернення: 08.01.2021).

7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>. (дата звернення: 08.01.2021).

8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення: 08.01.2021).

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#Text>. (дата звернення: 08.01.2021).

10. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 р. №6-зп у справі 18/1148-97. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>. (дата звернення: 08.01.2021).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 р. у справі № 910/8122/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>. (дата звернення: 08.01.2021).

12. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Правові питання взаємодії правоохоронних органів із громадськістю щодо забезпечення охорони довкілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 232-233.

References:

1. Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 r. № 2059-VIII. (2017) N. p. URL : [https:// zakon.rada. gov. ua/laws/show/2059](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059). [in Ukrainian].
2. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06. 1991 r. № 1264-XII. (1991) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12). [in Ukrainian].
3. Poriadok обмеження, зупинення (тимчасово) chy pryupynennia diialnosti pid pry emstv, ustanov, orhanizatsii i ob'ektiv u razii porushennia nyny zakonodavstva pro okho ronu na vkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 20.10. 1992 r. № 2751-KhII. (1992) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-12#Text). [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii povnovazhen orhaniv vykonavchoi vlady u sferi ekolohii ta pryrodnykh resursiv, u tomu chysli na mistsevomu rivni: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 r. № 5456-VI. (2012) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/5456-17/card2#Card](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5456-17/card2#Card). [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo skorochennia kilkosti dokumentiv dozvilnoho kharakteru: Zakon Ukrainy vid 09.04.2014 r. № 1193-VII. (2014) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193-18#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193-18#Text). [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. (2003) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card2#Card](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card2#Card). [in Ukrainian].
7. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 r. № 877-V. (2007) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text). [in Ukrainian].
8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lyupnia 2005 r. № 2747-IV. (2005) N. p. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15). [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL : [https:// zakon.rada. gov. ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#Text). [in Ukrainian].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.11.1997 r. №6-zp u spravi 18/1148-97. (1997) N. p. URL : [https:// zakon. rada.gov.ua/ laws/show/v006p710-97](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97). [in Ukrainian].
11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 hrudnia 2018 r. u spravi № 910/8122/17. (2018) N. p. URL : [http:// reyestr. court.gov.ua/Review/78977479](http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479). [in Ukrainian].
12. Komarnytskyi, V. M., Yerofeiev, M. I. (2020) Pravovi pytannia vzaiemodii pravo okho ronnykh orhaniv iz hromadskistiu shchodo zabezpechennia okhorony dovkillia. *Visnyk Luhanskoho derzhatonoho univertsytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 3 (91), 232-233.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.01.2021

Комарницький В. М., доктор юридических наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ПРИОСТАНОВКА (ПРЕКРАЩЕНИЕ) ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В СЛУЧАЕ НАРУШЕНИЯ ИМИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОЦЕНКЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

В статье рассматриваются вопросы приостановки и прекращения деятельности предприятий в случае нарушения ими требований законодательства об оценке воздействия на окружающую среду. Анализируется развитие правового регулирования от-

ношений, связанных с применением указанной меры реагирования на соответствующие правонарушения; акцентируется внимание на его недостатках (правового регулирования), обосновываются предложения по их устранению. В частности, доказывается целесообразность корригирования законодательных оснований, при наличии которых может осуществляться приостановка или прекращение эксплуатации предприятия, его отдельных цехов (участков), в процессе которой нарушаются экологические условия, определенные в заключении оценки воздействия на окружающую среду; аргументируются предложения по уточнению круга лиц, имеющих право подавать в суд иски о приостановке деятельности предприятий; обращается внимание на несогласованность законодательных предписаний о приостановке деятельности предприятий в случае нарушения законодательства об оценке воздействия на окружающую среду.

Ключевые слова: приостановка (прекращение) деятельности предприятий, оценка воздействия на окружающую среду, планируемая деятельность, экологические правонарушения, охрана окружающей среды.

Komarnytsky V., Doctor of Law, Professor, Rector National Police of Ukraine Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

SUSPENSION (TERMINATION) OF ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN CASE OF VIOLATION OF THE LEGISLATION ON THE ASSESSMENT OF THE IMPACT ON ENVIRONMENT

The article discusses the issues of suspension and termination of activities of enterprises in case of violation of the requirements of the legislation on environmental impact assessment. The development of legal regulation of relations related to the application of this measure of response to relevant offenses is analyzed, attention is paid to the peculiarities of suspension (termination) of activities of enterprises in accordance with the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment", there is a need to improve the legislation regulating this area of public relations.

According to the author, the legislative grounds for stopping and stopping the operation of the enterprise or its individual industries (districts) that violate the legislation on environmental impact assessment need to be adjusted.

The author also argues that we should not expect that violations committed by the company in the field of environmental impact assessment, can not be eliminated for technical, economic or other reasons, will become systematic. The activity of such an enterprise must be completely terminated as soon as the relevant offense is detected in it.

The article substantiates the need to specify in the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" (Article 16) the composition of persons who have the right to file lawsuits for temporary prohibition (suspension) or termination of enterprises in case of violation of environmental impact assessment legislation. This will eliminate the complications that arise in practice when deciding whether or not a person should file a lawsuit to suspend (terminate) the activity.

The article also proposes editorial clarifications of the provisions of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" (Articles 20-2) concerning "restriction or suspension (temporary) activities of enterprises and facilities regardless of their subordination and form of ownership", if their operation is carried out in violation of the legislation on environmental impact assessment.

Keywords: suspension (termination) of activity of enterprises, environmental impact assessment, planned activity, ecological offenses, environmental protection.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.233-248

УДК 349.2

Кравченко І. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, адвокат (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: inkravchenko2017@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ РОБОТОДАВЦЯМИ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ З ОГЛЯДУ НА ЗАХИСТ ЇХНІХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

На підставі аналізу норм національного законодавства, національної судової практики та практики ЄСПЛ у статті надано правову характеристику поняття «захист персональних даних» щодо допустимості меж обмеження конституційних прав і свобод працівників на їхнє приватне життя при здійсненні роботодавцем контролю із застосуванням технічних засобів та способів за виконанням ними трудових функцій. Вивчено питання можливості нормативного визначення можливих меж обмеження прав працівників на приватне життя під час виконання ними своїх трудових функцій. Визначено, що ефективний захист права працівників на приватне життя (приватності особистої зони під час виконання ними трудових функцій), захист їхніх персональних даних не можливий без його нормативного регулювання з використанням практики ЄСПЛ.

Ключові слова: роботодавець; найманий працівник; робоче місце працівника; відеоспостереження; прослуховування працівника; контроль особистої кореспонденції; персональні дані; конфіденційна інформація; обробка персональних даних; правомірне обмеження прав і свобод громадян.

Постановка проблеми. Стрімке поширення у світі цифрових технологій є великим поштовхом до четвертої промислової революції, яка неодмінно і докорінно змінить економіку, промисловість, якісні та кількісні чинники ринків послуг і найманої праці, та, як наслідок, буде потужним викликом для розвитку трудових відносин, бо вони нададуть роботодавцю практично необмежену та всеосяжну можливість застосування спеціальних засобів контролю за найманими ним працівниками. Зазначене стає невід'ємною частиною таких відносин. Уже не виглядає утопічною, а скоріше, звичною, суть роману-антиутопії Джорджа Орвелла «1984», опублікованого ще у 1949 році, щодо можливості тотального стеження та/або контролю за людьми (George Orwell, 2004).

Поява нових форм та розвиток трудових відносин, а також життєво небезпечні явища і загрози для суспільства, неминуче призводять до нових викликів для прав людини, включаючи трудові. А отже, актуальною проблемою правового регулювання є визначення меж застосування технічних засобів контролю, а саме, межі між загальною громадською безпекою, як «суспільним благом», та приватним життям, як «особистим благом» конкретної людини.

Технічна можливість зняття інформації з транспортних телекомунікаційних та електронних інформаційних мереж, публічні та приховані відеоспостереження і прослуховування, контроль за електронним листуванням та спілкуванням осіб у соціальних мережах тощо, з огляду на забезпечення державної і суспільної безпеки, стає невід'ємною частиною нашого сучасного життя. Проблема розширення сфер застосування спеціальних засобів контролю особливо гостро постала з огляду на антитерористичні («Zakon Ukrainy», 2003) й антиепідеміологічні заходи («Postanova Kabinetu Ministriv», 2020), які неможливо уявити без всеосяжного контролю за всім населенням держави та/або його окремих верств, практично у всіх сферах суспільного, а подеколи, й особистого життя, у т.ч. й на робочому місці працівників під час виконання ними трудових функцій.

Тож на часі є створення такого правового механізму, за яким, роботодавці міг би контролювати виконання працівниками трудових обов'язків, у тому числі з використанням технічних засобів стеження, але при одночасному забезпеченні конституційних прав і гарантій працівників, включаючи право на їх особисту зону в момент виконання ними трудових обов'язків, не допускаючи при цьому дій, що принижують їхню честь і гідність (Rishennia ECHR, 2004), забезпечуючи захист персональних даних працюючих.

Тому постає дуже складна, але принципова проблема, аби персональні дані працюючих, й інформація, що отримана під час відеоспостереження; прослуховування їхніх телефонних розмов, що ведуться з корпоративних телефонних засобів зв'язку; спостереження за листуванням (електронною, телеграфною та іншою кореспонденцією); спостереження за їхнім спілкуванням у соціальних мережах та за допомогою інших заходів та засобів контролю за найманими працівниками, не мали б дискримінаційного характеру, яке на сьогодні має різні форми та прояви (Nesterovych, 2020), та не використовувалась би протиправно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблеми ставали предметом дослідження вчених-фахівців різних галузей права. Так питання порушення роботодавцями права на повагу до приватного життя працівників розглядалися О. Попазовою (Popazova, O.), Д. Мельником (Melnyk, D.), Р. Тополевським (Topolevskiy, R.), О. М. та О. В. Дроздовими (Drozdovy, O. M. & O. V., 2018); щодо гарантування безпеки персональних даних працівника: І. Я. Кисельовим (Kiselyov, I.), М. В. Різак (Rizak, M.), М. В. Бем (Bem, M.), І. М. Городиським (Gorodusky, I.), Г. Саттоном (Satton, G.), О. М. Родіоненко (Rodionenko, O.) тощо; питання використання технічних засобів спостереження в трудових відносинах, перш за все, відеоспостереження на робочому місці та прослуховування працівників – М. М. Бурбики (Bubryka, M.), І. М. Вагановою (Vaganova, I., 2016), І. В. Шевчук (Shevchuk, I.), О. Кривецьким (Kryvetsky, O., 2020) тощо; проблеми щодо права на повагу та таємниці кореспонденції – О. А. Білічак (Bilichak, O.), Д. В. Бушковым (Bushkov, D.), І. А. Ветуховою (Vetuhova, I., 2019), Д. Б. Сергеевою (Serheieva, D.), І. Р. Смольковою (Smolkova, I.), Н. В. Устименко (Ustymenko, N.), О. О. Фат'яновим (Fat'ianov, O.), В. Федоренком, (Fedorenko, 2019), С. В. Шевчуком (Shevchuk, S.) та багатьома іншими.

Однак, разом слід визнати, що комплексних досліджень щодо проблем із забезпечення права працівників на приватне життя (їхню особисту зону в момент

виконання трудових обов'язків) та пов'язані з цим проблеми збереження їхніх персональних даних, саме науковців-фахівців із трудового права, явно не достатньо.

Формулювання цілей. Враховуючи, що існує об'єктивна потреба в регламентації трудових правовідносин щодо контрольних повноважень роботодавця за виконанням найманими працівниками трудових обов'язків за допомогою технічних засобів, при забезпеченні реалізації їх конституційних прав і гарантій, включаючи право на особисту зону в момент виконання ними трудових функцій, метою цієї статті є комплексний науковий аналіз теоретичних і практичних проблем та формулюванні науково-обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного та перспективного законодавства в зазначеній сфері права.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах ринкової економіки роботодавці, і це природно, зацікавлені в більш відповідальному ставленні працівників до їхніх обов'язків: ефективному використанні та збереженні майна і ресурсів підприємства, організації чи установи; раціональному та максимально корисному використанні ними робочого часу; забезпеченні комерційної таємниці; дотриманню правил з охорони та гігієни їхньої праці; дотриманні виробничих процесів та трудової дисципліни тощо.

До того ж, користуючись падінням попиту на ринку праці, роботодавці зацікавлені в оптимізації процесу організації своєї роботи, включаючи використання праці найбільш підготовлених, відповідальних та цілком лояльних працівників. Тож зростатимуть вимоги роботодавця до найманого ним персоналу (від лат. *persona* – особистість) щодо виконання функціональних обов'язків: ефективному використанні та збереженні майна і ресурсів; раціональному та максимально корисному використанні робочого часу; забезпечення комерційної таємниці; дотриманні виробничих процесів та трудової дисципліни тощо.

За цих умов адміністрація підприємства, організації, установи чи фізична особа-роботодавець будуть намагатися всебічно контролювати найманих працівників у межах робочого часу – як за їх «стаціонарними» робочими місцями, так і за робочими місцями, що організовані за дистанційним принципом (Kodeks *pratci*, р. 24). Вважаючи, що приватне життя працівників на цей час не існує, роботодавці, на власний розсуд та зважаючи на власні фінансові можливості, застосовують щодо такого контролю різне: відеоспостереження, включаючи приховане; прослуховання та записи телефонних розмов корпоративними телефонами; спостереження за електронним листуванням та спілкуванням у соціальних мережах та інший збір особистих даних найманих ними працівників. Беззаперечно, новітні технології полегшують роботодавцю здійснювати контроль за працівниками, у тому числі й аспекти їхнього приватного життя, але ускладнюють працівникам можливість виявити цей контроль та захистити свої конституційні права.

Дисциплінарна (хазяйська) влада роботодавця, за визначенням І. В. Лазор, передбачає організацію найманої праці та керування нею, застосування правових та організаційних засобів забезпечення дотримання встановленого порядку на виробництві під час виконання найманими працівниками дорученої їм роботи. Причому, вказані повноваження роботодавця є не тільки доцільними, але й необ-

хідними в умовах ринкових відносин (Lazor, p. 319-320). Вочевидь, під час реалізації таких керівних функцій своєї хазяйської (дисциплінарної) влади, роботодавця буде намагатись якомога більше контролювати працівників, включаючи застосування доступних технічних можливостей, притому, свідомо чи ні, обмежуючи їх права і свободи. Враховуючи об'єктивну нерівність між сторонами трудових відносин, означена проблема буде тільки поглиблюватись.

Водночас, сучасним правовим підґрунтям «приватності» працівників, тобто, їхню особисту зону в момент виконання ними трудових функцій, а отже, і зібрані під час контролю за ними персональні дані, є, перш за все, норми міжнародних актів (Konventsiiia, 1950, p. 8-10), (Konventciia, 1981), (Hartii, 2000, p. 8), які покладено в основу норм національного законодавства (Konstytutsiia Ukrainy, p. 28, 30, 31, 32), (Civilniy kodeks, p. 270, 271, 301, 302, 307). Не можемо погодитися з позицією фахівців із цивільного права, які вважають «приватне життя» категорією, що не може існувати в рамках трудових правовідносин нібито через те, що основною метою встановлення систем контролю на місцях (перш за все, відеоспостереження), де зосереджується майно роботодавця є фіксація: фактів розкрадання як у робочий, так і в неробочий час; дій, які у подальшому можуть забезпечити власнику доказову базу у випадках спорів із контрагентами або особами, що вчинили корисливі правопорушення (Vaganova, 2016, p. 42). З огляду на зміст ст. 9 ЦК України, враховуючи, що норми чинного трудового законодавства України (як спеціальні) не регламентують відносини щодо контрольних повноважень роботодавця з використанням технічних засобів контролю та дотримання при тому прав працівників на їх приватність, слід керуватися саме нормами цього Кодексу (Civilniy kodeks, p. 9). До того ж, виконуючи трудові функції, працівник не втрачає гарантовані конституційні права і свободи людини, а отже, і право на свою приватність.

Ба більше, відповідно до Законодавства України (Konstytutsiia Ukrainy, p. 9), ("Zakon Ukrainy", 2004, p. 14, 15), ("Zakon Ukrainy", 2006, p. 17), норми міжнародного права (включаючи рішення ЄСПЛ) є джерелами права України. Проте одночасно, нормативне визначення «приватного життя», що дозволяло б визначити характер та обсяг інформації, що складає особисті (персональні) дані працівників під час виконання ними трудових функцій, у цих джерелах відсутні. Так у рішенні ЄСПЛ по справі «Пек проти Сполученого Королівства» зазначалось, що Конвенція (Konventsiiia, 1950) не розкриває змісту терміна «приватне життя», оскільки описує його як «термін з широким значенням, який не піддається визначенню» (Rishennia ECHR, 2003). Крім того, рішенням ЄСПЛ у справі «Німіц проти Німеччини» зазначалось, що було б занадто строго обмежити приватне життя інтимним колом, де кожен може жити своїм життям, як він вважає за краще, чим повністю виключити зовнішній світ із цього кола. Саме поняття «приватне життя» не може тлумачитися в обмежувальному значенні, бо повага до особистого життя має також включати, деякою мірою, право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми; не завжди можна провести чітке розмежування також і тому, що вести діяльність, яку можна віднести до професійної або ділової, можна з таким же успі-

хом і зі свого місця проживання, і навпаки, можна займатися справами, які не належать до професійної сфери, в офісі або комерційних службових приміщеннях (Rishennia ECHR, 1992).

Таким чином, судові прецеденти ЄСПЛ визначають концепцію приватного життя працівника як сферу його безпосередньої особистої автономії, до якої належать аспекти моральної недоторканності та яка виходить за вузькі межі гарантій життя, вільного від небажаної публічності. З огляду на цю концепцію, ЄСПЛ вважає, що право на повагу до «приватного життя» включає фізичну і психологічну недоторканність людини. Причому, використання технічних засобів контролю з боку роботодавця носить примусовий характер та ґрунтується саме на психологічному впливі, який може бути легітимним, бо заснований на добровільному вольовому сприйнятті спостереження працюючим. Отже, працівник, усвідомлюючи наслідки свого рішення, вільний сам обирати, чи погоджуватися на контроль за виконанням ним трудових функцій за допомогою електронних засобів, чи ні.

Принциповим для сторін трудового договору є момент, з якого вводиться той чи інший вид контролю, до початку виконання працівником трудових функцій чи під час такого виконання, бо це безпосередньо впливає на зміну істотних умов праці, а відтак – на правові наслідки для сторін. З одного боку, укладання трудового договору буде залежати від того, чи дійшли сторони згоди за його істотними умовами (якщо ні – трудові відносини відсутні), з іншого боку, одностороння зміна умов діючої угоди про працю заборонена.

Так, відповідно до ч.2 ст. 22 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), при зміні трудового договору будь-яке пряме або непряме обмеження прав (контроль, як втручання до приватного життя працівника під час виконання ним трудових функцій, беззаперечно, є прямим обмеженням гарантованих йому Конституцією України прав) не допускається. А, відповідно до ч.3 ст. 38 цього Кодексу, працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору (Kodeksu pracji, p. 22, 38). У ст. 46 проекту Трудового кодексу України пропонується передбачити наслідки недійсності трудового договору або окремих його умов, що надасть додаткові гарантії для працівників щодо такої ситуації. Так «недійсність окремих умов трудового договору не тягне за собою визнання недійсності трудового договору. У такому разі роботодавець зобов'язаний, за згодою працівника, внести до трудового договору відповідні зміни. Якщо сторони трудового договору не дійдуть згоди щодо зміни його умов, застосовуються норми трудового законодавства або колективного договору» (Projekt Kodeksu, p. 46). А отже, це змусить роботодавця в переговорах з трудовим колективом намагатись включення до умов колективного договору положень щодо можливості контролю за працівниками з використанням електронних засобів, а також щодо питань збирання, обробки, зберігання та використання отриманих під час такого контролю персональних даних працівників, як конфіденційну інформацію про конкретну фізичну особу.

Враховуючи природне намагання та право роботодавців захищати свій бізнес, власність та конфіденційну інформацію, практика ЄСПЛ підтверджує легальність їх спостереження за працівниками під час виконання тими трудових функцій (при попередньому попередження про таке спостереження), включаючи відеоспостереження, прослуховування, прочитання його робочої кореспонденції тощо. І хоча дії щодо спостереження з боку роботодавця, у принципі, можуть визнаватися законними, бо тримають у «тонусі» весь трудовий колектив, але це не безмежно. Правові відносини щодо спостереження роботодавця за найманими працівниками пов'язані із захистом та обробкою персональних даних останніх, і мають бути спрямованими на захист їхніх основоположних прав і свобод, зокрема права на невтручання в їхнє особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Тож хазяйське (дисциплінарне) право роботодавця закінчується там, де такі дії починають зачіпати права та свободи працівників, тобто мають існувати його межі.

Водночас, роботодавцями можуть бути фізичні особи, що не мають статус підприємців, але перебувають у трудових відносинах з працівниками для виконання ними домашньої роботи. Але ч.2 ст. 4 Закону № 2297-VI до володільців чи розпорядників персональних даних відносить лише фізичних осіб-підприємців. Отже, для правомірного здійснення за такими працівниками відеоспостереження, прослуховування, технічного контролю за їхнім переміщенням тощо з боку таких фізичних осіб-роботодавців, а відтак, обробкою персональних даних цих працівників, вбачається логічним цю норму доповнити і зазначеною категорією роботодавців.

Таким чином, якою б метою не обґрунтовував, які б способи та засоби спостереження не застосовував роботодавець (відеоспостереження, включаючи приховане; записи телефонних розмов корпоративними телефонами; контроль за електронним листуванням та спілкуванням у соціальних мережах тощо), фактично, це є доступом, збиранням, обробкою, накопиченням та зберіганням, використанням, видаленням або знищенням, передачею персональних (особистих) даних працівника відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» (далі – Закон № 2297-VI) ("Zakon Ukrainy", 2010, No 2297-VI). Ба більше, персональні дані працівника, отримані при такому спостереженні, є конфіденційною інформацією, оскільки це інформація про нього, як фізичну особу, а її обробка без згоди цієї особи, згідно з цим законом, не допускається, крім випадків, чітко визначених правовою нормою.

Одночасно не вся інформація про фізичну особу є її персональними даними, бо, відповідно до законодавства, це безпосередньо залежить від можливості ідентифікації. Так персональні дані працівника, як суб'єкта персональних даних, – це відомості чи сукупність відомостей про нього як фізичну особу, яка ідентифікована або може бути певним чином ідентифікована ("Zakon Ukrainy", 2010, No 2297-VI, р. 2). Тож якщо певна інформація дає змогу роботодавцю, як володільцю чи розпоряднику персональних даних, виділити із групи людей конкретну особу, то її можна вважати персональними даними. Тому у випадку, коли дані, які самі собою не є персональними даними, але дають змогу ідентифікувати особу, стають персональними. І навпаки, якщо сукупність певних даних не дає змогу ідентифікувати особу,

то їх обробка Законом № 2297-VI не захищається. Це твердження збігається з позицією, що викладена в п.26 Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679, як головному документі ЄС, що скасував Директиву 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) та регулює захист прав фізичних осіб під час обробки їх персональних даних (включаючи дані, що були деперсоналізовані (стали анонімними)). Так, згідно з цією нормою, «принципи захисту даних, відповідно, не можна застосовувати до анонімної інформації, зокрема інформації, що не стосується фізичної особи (читай: «працівника» – автор), яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати, або персональних даних, що стали анонімними в такий спосіб, що суб'єкта даних неможливо чи більше неможливо ідентифікувати. Таким чином, цей Регламент не стосується опрацювання такої анонімної інформації, у тому числі, для статистичних або дослідницьких цілей» (Reglament, 2016/679).

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України, інформація про особисте життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, разом, відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються в професійному, діловому та інших сферах життя, а збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди є втручанням в її особисте та сімейне життя. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (Rishenniy, 2-рп/2012).

Згідно з правовою позицією Верховного Суду, лише фізична особа, якої стосується конфіденційна інформація, відповідно до конституційного та законодавчого регулювання права особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації, має право вільно, на власний розсуд визначати порядок ознайомлення з нею інших осіб, держави та органів місцевого самоврядування, а також право на збереження її в таємниці. Відповідно до ст. 14 Закону 2297-VI, встановлено, що поширення персональних даних передбачає дії щодо передачі відомостей про фізичну особу за згодою суб'єкта персональних даних. Поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Виконання вимог встановленого режиму захисту персональних даних забезпечує сторона, що поширює ці дані. Сторона, якій передаються персональні дані, повинна попередньо вжити заходів щодо забезпечення вимог цього Закону (Postanova, 804/4069/17).

Проте, важко уявити випадок, коли роботодавць (уповноважений ним орган чи посадова особа) не може ідентифікувати найманого ним працівника. До того ж, така ідентифікація найманого працівника прямо передбачена при укладанні трудового договору та вимогою щодо обов'язку працівника особисто виконувати доручену йому роботу (Kodeks pracci, p. 24, 30). Тож, як вбачається, інформація про найманого працівника, що отримана під час спостереження за ним, є персональними даними про цю особу.

Водночас, персональні дані і конфіденційна інформація, як інформації про особу найманого працівника, що одноосібно вирішує, яка з них є конфіденційною чи відкритою, не є тотожними поняттями. Так, з аналізу законодавчих норм ("Zakon Ukrainy", 2011, р. 7), ("Zakon Ukrainy", 1992, р. 11, 21), ("Zakon Ukrainy", 2010, No 2297-VI, р. 2), не всі персональні дані є конфіденційною інформацією, бо деякі з них є відкритими, а до конфіденційної інформації належать не тільки персональні дані. Наприклад, відкритою (законодавством може бути заборонено віднесення певної інформації до обмеженої у доступі, зокрема і конфіденційної) є інформація про особисті дані певних категорій працівників ("Zakon Ukrainy", 2011, р. 6), ("Zakon Ukrainy", 2010, No. 2297-VI, р. 5). Тож конфіденційною є інформація про найманого працівника, що обмежена в доступі саме цією особою, а також попередньо обмежена законодавством до моменту відкриття особою такої інформації за її власним бажанням (згодою), з можливістю її поширення у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею ж умов, а також в інших випадках, визначених законом (у т. ч. звички, включаючи, шкідливі; особливості поведінки та реакції особи на щось, манери, стиль тощо).

Що стосується змісту терміна «персональні дані», то ЄСПЛ, схоже, на виміну від національного законодавства, не став спеціально вдаватися в докладний розгляд того, що саме входить до цього поняття, бо цілий шар даних, що стосуються осіб, може перебувати у відкритому доступі і належати до суспільного, а не до приватного життя особи (Rishennia ECHR, 2003). Згідно ж зі ст. 2 Закону № 2297-VI, «персональні дані» – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а особисті немайнові права на персональні дані, які має кожна фізична особа, є невід'ємними і не порушними (ч.1 ст. 8 Закону № 2297-VI).

ЄСПЛ обережніше ставиться до визначення цього поняття. Хоча у справі Кьопке (Кьорке) проти Німеччини ЄСПЛ дійшов висновку: оскільки відеозапис про поведінку заявниці (працівниці) на своєму робочому місці був зроблений без її попереднього повідомлення, отримане відео було оброблене та проаналізоване кількома особами, які працювали на роботодавця заявниці, крім того, вказане відео використовувалося у провадженні з трудового спору, то вказані заходи могли зачіпати право заявниці на приватне життя в значенні п.1 ст. 8 Конвенції. Водночас, у цьому ж рішенні вказано, що в майбутньому конкуруючі інтереси сторін цілком можуть бути оцінені по-іншому, беручи до уваги те, якою мірою втручання в приватне життя стане можливим завдяки новим, більш складним технологіям (Rishennia ECHR, 2010). Тому навіть ЄСПЛ визнає високу вірогідність перемоги «Старшого Брату» щодо легальності в подальшому тотального спостереження за найманими працівниками під час виконання ними трудових функцій.

Тож, згідно із сучасною позицією ЄСПЛ, а відтак джерела права щодо регулювання трудових відносин в Україні, кожна людина має право на особисту зону, тобто на приватність, у т.ч. і в момент виконання трудових обов'язків (справа «Ганновер проти Німеччини» (Rishennia ECHR, 2004).

До того ж, такий контроль за працівниками не може здійснюватись, якщо ті працюють дистанційно, а їхнім робочим місцем є власне житло, бо це прямо про-

тирчить ст. 30 (недоторканість житла) та ст. 32 (втручання в сімейне життя) Конституції України. Зазначені види відеоспостереження, безумовно, є зазіханням на особисту зону працівника, а тому порушує його право на приватне (особисте) життя (Konstytutsiia, p. 30, 32).

Право найманого працівника на свою приватну сферу, включаючи дані, отримані роботодавцем під час спостереження за ним, абсолютне (бо це є таємницею його приватного життя, оскільки кожна особа має право вимагати від необмеженого кола осіб обов'язкової заборони на збирання вказаних відомостей, а якщо ці відомості стали відомими особі у зв'язку з її професійною діяльністю, то – нерозголошення).

Отже, кожен найманий працівник під час виконання трудових функцій і здійснення спостереження за цим процесом, а відтак, обробки його персональних даних, у період збирання інформації, але до початку її використання, має право: знати хто саме, у який спосіб, з якою метою та які саме відомості про нього збираються, використовуються, передаються чи поширюються; вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе; знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог законодавства. А відтак, закон, перш за все, надає працівнику захист від розголошення певній, здебільшого чутливій, інформації навіть до обмеження доступу до неї фізичною чи юридичною особою, тим самим припускаючи бажання особи обмежити доступ до такої інформації саме через її «чутливість», до того ж, у самого працівника зберігається право прийняти рішення про розкриття цієї інформації та не обмежувати надалі доступ до неї» (Komentar zakonu, p. 122-126).

Показовою є позиція Верховного Суду, який зазначав, що, встановивши при вирішенні таких спорів факт поширення інформації про приватне життя позивача, що відповідає дійсності та не порочить його гідність, честь чи ділову репутацію, а також факт відсутності згоди позивача на поширення цієї інформації, суд повинен захистити його право на таємницю приватного життя та може зобов'язати відповідача відшкодувати моральну шкоду. Судам слід ураховувати положення ч.11 ст. 30 Закону України «Про інформацію», у якій зазначено, що інформацію з обмеженим доступом може бути поширено без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист, що відповідає практиці застосування Європейським судом з прав людини ст. 8 Конвенції (Postanova Plenumu, 2009).

Тож поняття приватного життя (особистої зони) працівників у момент виконання ними трудових обов'язків тлумачитися не в обмежувальному значенні, а відтак, навпаки, в обмежувальному значенні щодо можливого обсягу та характеру персональних даних про них під час здійснення контролю за їхньою роботою з боку роботодавців (обробки персональних даних). Як убачається, приватне життя найманого працівника – це особлива частина приватної сфери його людської життєдіяльності (приватна зона), у т.ч. час виконання ним трудових функцій, яка полягає в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях, поведінці тощо, що

не мають публічного значення, включаючи сферу його праці, визначається і регулюється ним самим. А отже, зняття роботодавцем інформації з транспортних телекомунікаційних та електронних інформаційних мереж, публічні та приховані відеоспостереження на робочому місці й прослуховування телефонних розмов корпоративними телефонами, контроль за електронним листуванням та спілкуванням працівників у соціальних мережах тощо, це, щонайменше, збирання, зберігання та використання інформації про особисту частину життя працівника, тобто, персональні дані такої особи, що може становити недозволене втручання в її особисте життя. А щоб таке втручання було законним, воно повинно відбуватися за згодою конкретного працівника.

Що ж визнається згодою працівника, дає відповідь положення ст. 2 Закону № 2297-VI: «згода суб'єкта персональних даних» – це добровільне волевиявлення фізичної особи щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене в письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. Тобто, усі види спостереження мають здійснюватися за згодою працівника, бо підпадає під норми Закону № 2297-VI, в іншому випадку воно є незаконним. Згода ж на спостереження за допомогою технічних засобів може бути: (1) ясно виражена (письмова) – пріоритетніше; (2) усне, що є проблемнішим з доказового аспекту; (3) мовчазне, коли, наприклад, упродовж роботи працівник бачить камери, але не заперечує. Перший спосіб є найприйнятнішим, унаслідок положень ст. 29 КЗпП України, які зобов'язують роботодавця до початку роботи за укладеним трудовим договором проінформувати працівника під розписку про умови його праці та вимоги на робочому місці, як і способи контролю щодо його виробничої діяльності. Хоча існує й думка, що таке спостереження не є умовою праці, а тому застосовувати при його впровадженні правила ст. 32 (зміна істотних умов праці) та/або ст. 29 КЗпП України не потрібно (Kodeksy pratsi, p. 32, 29).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що Україна, як правова держава, має забезпечити дотримання своїх міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері трудових прав людини, у т.ч. захист найманих працівників від свавілля роботодавців при здійсненні ними контролю за працівниками з використанням технічних засобів, та пов'язану з цим обробку їхніх персональних даних.

Правове регулювання захисту персональних даних працівників, отриманих, зокрема, під час погоджених із ними записів їхніх телефонних розмов; контролю за їхнім електронним листуванням та спілкуванням у соціальних мережах; відеоспостереження тощо щодо їх збирання, обробки та оприлюднення, потребують розвитку, зважаючи на досвід країн Європейського Союзу, які переважно пройшли шлях створення ефективного механізму щодо забезпечення права працівників на особисту зону під час виконання ними трудових функцій. Досліджена практика ЄСПЛ дозволяє вже зараз регулювати в Україні зазначені відносини між роботодавцями та працівниками щодо забезпечення права останніх на приватне життя та захист їхніх персональних даних. Заразом, без якісного врегулювання зазначених правовідносин на державному рівні, є ризики виникнення значної кількості спорів (конфліктів) щодо порушення прав працівників, у тому числі, і щодо

захисту їхніх персональних даних, що й потребує вирішення на законодавчому та локальному рівнях.

Враховуючи, що роботодавцем, як володільцем чи розпорядником персональних даних, можуть бути не тільки фізичні особи, що мають статус підприємців, наприклад, у випадку трудового найму працівника для виконання домашньої роботи та здійснення за ним відеоспостереження, прослуховування, технічного контролю за їхнім переміщенням тощо фізичною особою-роботодавцем, ч.2 ст. 4 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року № 2297-VI пропонується викласти в наступній редакції:

«2. Володільцем чи розпорядником персональних даних можуть бути підприємства, установи й організації всіх форм власності, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, фізичні особи, включаючи фізичних осіб - підприємців, які обробляють персональні дані відповідно до закону».

Статтю 2 КЗпП України «Основні трудові права працівників» доповнити частиною 3, яка б передбачала додаткові гарантії захисту права працівників на повагу до їхнього приватного життя та таємниці особистих листування, спілкування в електронних інформаційних мережах, телефонних розмов, електронної та іншої кореспонденції.

Частину 1 статті 29 проекту Трудового кодексу України доповнити абзацем 2, виклавши його в наступній редакції: «Під час здійснення контролю не допускаються збір, зберігання та оприлюднення інформації про особисте (приватне) життя працівників без їхньої письмової згоди. Перелік такої конфіденційної інформації встановлюється законодавством».

Тож наукова новизна публікації полягає в тому, що питання правомірності контролю роботодавця за працівником з використанням технічних засобів комплексно досліджено з огляду на їх види, вимоги законодавства, включаючи практику ЄСПЛ та національну судову практику. Зазначене вимагає ретельного дослідження нормативного регулювання технічного контролю роботодавців за працівниками із застосуванням зняття інформації з транспортних телекомунікаційних та електронних інформаційних мереж, відеоспостереження і прослуховування, контролем за електронним листуванням та спілкуванням осіб у соціальних мережах. Дослідженням обґрунтовується необхідність нормативного визначення в законодавстві України можливих меж обмеження прав і свобод працівників на їхнє приватне життя (приватності їхньої особистої зони під час виконання ними трудових функцій), як-от, втручання хазяйської (дисциплінарної) влади роботодавця в цю сферу приватної автономії найманих ним працівників.

Використані джерела:

1. Оруэлл Дж. 1984 / пер. с англ. Гольшева В. П. Санкт Петербург : Азбука, 2004. 320 с.
2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 року № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 25, ст. 180.
- 3 Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 року № 1236. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro>

vstanovlennya-karantynu-ta-zaprovadzheniya-obme zhuvalnih-protiepidie michnih-zahodiv-1236-091220. (дата звернення: 10.03.2021)

4. Рада Європи. Рішення ЄСПЛ у справі «Ганновер проти Німеччини» (Hannover v. Germany) від 24.06.2004 року. (заява № 59320/00). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_324#Text (дата звернення: 10.03.2021)

5. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принципи в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.

6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 року № 332-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року, в редакції від 02.10.2013 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 10.03.2021)

8. Конвенція про захист осіб у зв'язку автоматизованого обробкою персональних даних від 28.01.1981 року. Додатковий протокол від 08.11.2001 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text. (дата звернення: 10.03.2021)

9. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. (дата звернення: 10.03.2021)

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 354к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356.

12. Ваганова І. М. До питання про використання технічних засобів спостереження у трудовому праві України. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, проф. В. І. Щербини, відпов. ред. к.ю.н. І. С. Сахарук. Київ : Принт-Сервіс, 2016. С. 39-43.

13. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 50, ст. 540.

14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 30, ст. 260.

15. Рада Європи. Рішення ЄСПЛ від 28.01.2003 року по справі «Пек проти Сполученого Королівства» (Peck v. the United Kingdom, № 44647/98, ECHR 2003). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text.

16. Рада Європи. Рішення ЄСПЛ у справі Німіц проти Німеччини [Niemietz v. Germany], від 16.12.1992 року, § 29, Серія А, № 251-В, заява № 13710/88. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html. (дата звернення: 10.03.2021)

17. Лазор І. В. Дисциплінарна влада роботодавця: поняття та значення в умовах ринкових відносин. *Держава і право. Випуск 52*. Юридичні і політичні науки. 2011. С. 315-321. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34040/52-Lazor.pdf>; Seque nce=1. (дата звернення: 10.03.2021)

18. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року, включено до порядку денного до другого читання 24.07.2017 року № 2679-VIII. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. (дата звернення: 10.03.2021)

19. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний

рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text. (дата звернення: 10.03.2021)

20. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 32, ст. 314.

21. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650.

22. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 34, ст. 481.

23. Рада Європи. Рішення ЄСПЛ у справі Кьопке (Кьорке) проти Німеччини *Körke v. Germany* (dec.), no. 420/07, 5 October 2010. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101536>. (дата звернення: 10.03.2021)

24. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Центр суспільних медіа за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Програми сприяння Парламенту. За заг. ред. Д Котляра. Київ, 2012. 335 с.

25. Постанова Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 року № 1. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text. (дата звернення: 10.03.2021)

26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 року № 2-рп/2012 у Справі № 1-9/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>. (дата звернення: 10.03.2021)

27. Постанови Верховного Суду від 16.04.2020 року у справі № 804/4069/17. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88815240>. (дата звернення: 10.03.2021)

References:

1. Oruell, Dzh. 1984. (2004) / per. s angl. of Golysheva V. P. Sankt Petersburg : Alphabet. [in Russian].

2. Zakon Ukrainy "Pro borotbu z terorizmom" : vid 20 berezn. 2003 r. No. 638-IV. (2003) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 25, art. 180. [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vstanovlennye karantynu ta zaprovdzhennyi обмеzhuvalnih protiepidemichnih zahodiv z metoy zapobiganniy poshirennyu na teritoriyi Ukrainy gostroy respiratornoy hvorobi COVID-19, sprichinenoy koronavirusom SARS-CoV-2": vid 9 grud. 2020 r. No 1236. (2020). N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/-1236-091220>. [in Ukrainian].

4. Rada Evropy. Rishenny ECHR u spravi "Hannover proty Nimetchiny" 24 cherv. 2004 r. No 59320/00. (2004) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_324#Text. [in Ukrainian].

5. Nesterovych, V.F. (2020) Zaborona dyskryminatsiyi yak vazhlyvyi mizhnarodnyy ta konstytutsiynyy pryntsyp v haluzi prav lyudyny. *Ekspert: paradyhmny yurydychnykh nauk i der zhavnoho upravlinnya - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Kodeks zakoniv pro pracyu Ukrainy" : vid 10 grudn. 1971 r. No 332-VIII. (1971) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Addition No. 50*, art. 375. [in Ukrainian].

7. Konvensiyi pro zahist prav lyuduni I osnovopolozhniyh svobod: mizhnar. dok. vid 23 list. 1950 r., v redaktsiyi 2 zhovt. 2013. (2013) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

8. Hartiy osnovniyh prav Evropeyskogo Soyuzu vid 07 grudn. 2000 r. (2000) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. [in Ukrainian].

9. Konvensiyi pro zahist osib u zv'yazku avtomatizovanoyu obrobkoyu personalnih danih vid 28 sihn. 1981 r. (1981) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No 254k/96-VR. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy " Civilniy kodeks Ukrainy" : vid 16 sikh. 2003 r. No 435-IV. (2003) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44, art. 356. [in Ukrainian].

12. Vaganova, I. M. (2016). Do pitannya vikoristannya tekhničnih zasobiv sposterezheny u trudovomu pravi Ukrainy. *Tendentsii rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia : tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 21-22 kvitnia 2016 r.) - Progress of science of labour right and right for public welfare trends: theses of dop. but sciences. povidoml. uchasn. II Mizhnar. sciences.-pract. konf. (m. Kyiv, on April, 21-22 in 2016) / M. Inshina, prof. B. Scherbini (Eds.), I. Sakharuk (Ed.)*. Kyiv : Print-service, 39-43. [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro mizhnarodni dogovory" vid 29 chervn. 2004 r. No. 1906-IV. (2004) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 50, art. 540. [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy "Pro vikonnanyi risheny ta zastosuvanni praktiki Evropeyskogo sudu z prav lyudini vid 23 lyut. 2006 r. (2006) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 30, art. 260. [in Ukrainian].

15. Rada Evropy. Rishenny ECHR u spravi "Peck proty The United Kingdom" 28 sikh. 2003 r. No 44647/98. (2003) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text. [in Ukrainian].

16. Rada Evropy. Rishenny ECHR u spravi "Niemietz proty Germany" 16 grud. 1992 r. No 13710/88. (1992) N. p. URL : http://search.Li.gazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html. [in Ukrainian].

17. Lazor, I. V. (2011). Dusciplinama vlada robotodavcy: ponyttyi ta znachenniy v umovah runkovuh vidnosin. *Derzhava I parvo. Yuridichni I politichni naukiy - State and right. Legal and political sciences, issue 52, 315-321*. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34040/52-Lazor.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian].

18. Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy 27 grudn. 2014 No 1658, vklyucheno do porядku dennogo do drugogo chitannya 24 lipn. 2017. (2017) N. p. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. [in Ukrainian].

19. Reglament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2016/679 vid 27.04.2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS (Zahalnyi rehlament pro zakhyst da nykh). (2016) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text. [in Ukrainian].

20. Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoyi informaciy" : vid 13 sikh. 2011 r. № 2939-VI. (2011) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 32, art. 314. [in Ukrainian].

21. Zakon Ukrainy "Pro informaciy": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII. (1992) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 48, art. 650. [in Ukrainian].

22. Zakon Ukrainy "Pro zahist personalnih danih": vid 1 cherv. 2010 r. No 2297-VI. (2010) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*, 34, art. 481. [in Ukrainian].

23. Rada Evropy. Rishenny ECHR u spravi "Köpke proty Germany" 5 zhovt. 2010 r. No. 420/07. (2010) N. p. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-101536>. [in Ukrainian].

24. Naukovo-praktichniy komentar do Zakonu Ukrainy "Pro dustup do publichnoy informaciy". (2012) Center publichniy media. / D. Kotlyar (Ed.) Kyiv. [in Ukrainian].

25. Postanova Verhovnogo Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktiku u spravah pro zahist gidnosti ta chesti fizichnoy osobi, a takzhe dilovoy reputaciy fizichnoy ta yuridichnoy osobi" : vid 27 Lyut. 2009 r. No 1. (2009) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text. [in Ukrainian].

26. Rishennyi Konstituciynogo Sudu Ukrainy u spravi za konstituciynim podonnym Zhashkivskoy rayonnoy radi Cherkaskoy oblasti shodo oficijnogo tlumachenniy polozheny chasten pershoy, drugoy staty 32, chasten drugoy, tretyoy staty 34 Konstitucii vid sihn. 20, 2012 r. No 2-пп/2012. (2012) N. p. URL : [zakon.rada.gov.ua/Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text](http://zakon.rada.gov.ua/Retrieved%20from%20https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text). [in Ukrainian].

27. Postanova Verhovnogo Sudu vid 16 kvitn. 2020 r. u spravi No 804/4069/17. (2020) N. p. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88815240>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2021

*Кравченко И. М., кандидат юридических наук, доцент кафедры
государственно-правовых дисциплин Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко, адвокат (г. Северодонецк, Украина)*

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНТРОЛЯ РАБОТОДАТЕЛЯМИ НАЕМНЫХ РАБОТНИКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ С УЧЕТОМ ЗАЩИТЫ ИХ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

На основании анализа норм национального законодательства национальной судебной практики и практики ЕСПЧ в статье дана правовая характеристика понятия «защита персональных данных» относительно допустимости границ ограничения конституционных прав и свобод работников на их частную жизнь при осуществлении работодателем контроля за выполнением ими трудовых функций с применением технических средств и способов.

Также изучен вопрос возможности нормативного определения возможных пределов ограничения прав и свобод работников на частную жизнь при выполнении своих трудовых функций.

Определено, что эффективная защита права работников на частную жизнь (приватности личной зоны во время выполнения ими трудовых функций), защита его персональных данных не возможна без его нормативного регулирования с использованием практики ЕСПЧ.

Ключевые слова: работодатель; наёмный работник; рабочее место работника; видеонаблюдение; прослушивание работника; контроль личной корреспонденции; персональные данные; конфиденциальная информация; обработка персональных данных; правомерное ограничение прав и свобод граждан.

Kravchenko I., Candidate of Law, Associate Professor of the Department of State Law, Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Lawyer (Sievierodonetsk, Ukraine)

PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING CONTROL OF THE HIRED WORKERS EMPLOYERS WITH HARDWARE APPLICATION FROM VIEW OF THEIR PERSONAL DATA PROTECTION

On the basis of analysis of norms of national legislation, national judicial practice and practice of ESPL, legal description of concept «protection of the personal data» is given in relation to admission of limits of limitation of constitutional rights and freedoms of workers on their private life at realization of control an employer with application of hardwares and methods after implementation by them labour functions. The question of possibility of normative determination of possible limits of limitation of rights and freedoms of workers is studied on private life pidchas by implementation of the labour functions.

The purpose of the article is establishment of possibility of application in Ukraine to the labour legal relationships of practice of ESPL in relation to a zabezpechnosti right on private life.

The scientific novelty of publication consists in that question of legitimacy of control of employer after a worker with the use of hardwares complex investigational taking into account their kinds, requirements of zakonodavsta, including a practical worker ESPL, and national judicial practice.

The article of research is ground the necessity of the normative fixing for the legislation of Ukraine of possible limits of limitation of rights for workers, for example interference of proprietary (disciplinary) power of employer with a sphere them private autonomy.

It is determined that effective protection of employees' right to privacy (privacy of their personal area during the performance of their labor functions), protection of his personal data, is not possible without its regulation using the practice of the ECHR.

Keywords: employer; hired worker; workplace of worker; videosupervision; listening of worker; control of the personal correspondence; personal information; confidential information; processing of the personal data; legitimate limitation of rights and freedoms of citizens.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.249-263

УДК 342:651.5:004

*Левченко Л. Л., доктор історичних наук, професор,
заступник голови Державної архівної служби України (м. Київ, Україна)*

e-mail: loralewch@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9097-7373>

*Попова Л. М., доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету
будівництва та архітектури (м. Харків, Україна)*

e-mail: Liliya.herman01@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8255-8363>

*Хромов А. В., кандидат історичних наук, Голова Державної архівної служби України
(м. Київ, Україна)*

e-mail: hromov1985@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>

НАЦІОНАЛЬНІ АРХІВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ

У статті зазначено, що цифровізація всіх процесів архівної справи та діловодства стає першочерговим пріоритетом роботи Державної архівної служби України. Досліджено еволюцію понять «інформаційні ресурси», «державні інформаційні ресурси», «державні електронні інформаційні ресурси», «національні інформаційні ресурси», а також «архівний документ», «архівний фонд», «Національний архівний фонд»; проаналізовано чинне законодавство. Указано, що в сучасному світі інформаційні ресурси розглядаються або як сукупність архівних інформаційних ресурсів держави та нації, або виключно як інформаційні ресурси електронного характеру. Зроблено акцент, що чинне українське архівне законодавство не повною мірою відповідає реаліям сучасного розвитку українського суспільства та прогресу інформаційного простору. Запропоновано розробити принципово новий законопроект «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами» з фактичним конституюванням у правовому полі понять «архівний інформаційний ресурс» та «Національні архівні інформаційні ресурси», замість понять «архівні фонди» та «Національний архівний фонд».

Ключові слова: інформаційні ресурси, архівні документи, державні архіви, інформатизація, цифровізація, культурна спадщина, правові засади, реформування, архівна справа, архівні інформаційні ресурси.

Постановка проблеми. У сучасному світі будь-яка інформація, що функціонує в суспільстві, не тільки набуває значущості стратегічно важливого ресурсу, стає основним фактором у збереженні та виробництві інших видів ресурсів, необхідних для виживання людства, а й має тенденцію до перетворення на архівну інформацію, що накопичується в архівах. Такі архівні ресурси є важливою складовою політико-правової, економічної, соціальної та інших сфер життєдіяльності суспільства нашої держави на національному та навіть міжнародному рівні. В умовах динамічного розвитку науково-технічного прогресу, високих

темплів поширення інформації та зростання засобів комунікації завдяки доступності нових технологій, і загалом інформатизації та комп'ютеризації суспільства, цифровізація всіх процесів архівної справи та діловодства стає першочерговим пріоритетом роботи Державної архівної служби України, адже забезпечення ефективного та зручного доступу до інформаційних ресурсів не можливе без впровадження та широкого використання цифрових технологій. При тому виникає коло актуальних питань, що потребують першочергового вирішення: по-перше, визначення шляхів цифровізації всіх процесів діловодства та архівної справи; по-друге, застосування цифрових технологій для забезпечення збереженості документів державних архівів України як складової всесвітньої культурної спадщини; по-третє, популяризація збереження та відтворення архівних документів з метою забезпечення доступу будь-якого роду інформації та можливості інтеграції їх у єдиний світовий інформаційний простір тощо [1]. Вирішення вказаних питань передбачає впровадження нового підходу до архівних фондів як до архівних інформаційних ресурсів (ІР). Через те постає необхідність заміни абстрактного поняття «Національний архівний фонд» (НАФ) на більш актуальне до викликів часу поняття «Національні архівні інформаційні ресурси» (НАІР), що передбачає законодавче закріплення запропонованих понять та правове регулювання діяльності новостворених НАІР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій українських учених-дослідників права, публічного адміністрування, архівної справи, які долучилися до вивчення проблематики інформаційних ресурсів (ІР), слід виокремити доробок А. Марущака [2], [3], [4], [5], [6]; О. Юдіна та С. Бучика [7], [8], [9], [10], [11]; П. Маслянка та П. Лісова [12], [13]; Й. Масяниці [14]; О. Олійника [15]; О. Нестеренка [16]; І. Мукомели [17]; М. Плугатиря [18]; М. Кравченка [19]; О. Сидоренка [20]; Г. Перехреста [21]; В. Мороза [22]; О. Довгань [23]; Р. Марутян [24]; Ю. Приймака [25], [26], [27], [28]; О. Сосніна [29]; Г. Боряка [30]; К. Новохатського [31]; Л. Дубровіної [32]; Ю. Спасенової [33]; Т. Ковтанюк і Н. Христової [34]; А. Кисельової [35]; Н. Вовк [36] та інших.

Як показує аналіз наукового доробку вищезазначених учених, більшість із них дійшла розуміння ІР виключно як електронних ІР. Від початку інформатизації в Україні й до сьогодні цей підхід еволюціонував у законодавстві, що потребує більш глибокого вивчення та становить актуальність даної наукової роботи.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є дослідження чинного національного архівного законодавства й знаходження шляхів його відповідності реаліям сучасного розвитку українського суспільства та прогресу інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. Доктор юридичних наук А. Марущак, простежуючи трансформації змісту поняття «державні електронні інформаційні ресурси», зауважив, що в Законі України «Про Національну програму інформатизації» (1998 р.) [37] поняття «інформаційний ресурс» було визначено досить широко як «сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, базах даних тощо)», і «законодавець формально не вказав на електронну форму таких документів», однак, «зважаючи на предмет регулювання зазначеного закону...»

робимо висновок, що йдеться про електронні інформаційні ресурси» [6, с. 16]. Одноразово також був ухвалений Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації», у якому вже вживалися нові, більш конкретизовані поняття «державні інформаційні ресурси» та «національні інформаційні ресурси», але визначення їм не надавалися.

З кінця минулого століття все, що робилося в Україні у сфері ІР, пов'язано або з розробленням нормативно-правової бази, або з координацією державних органів, органів місцевого самоврядування в напрямках формування, використання та захисту ІР і робилося з акцентом на електронні ІР. У цьому ж контексті розвивався й понятійний апарат. У 2003 році в законодавстві з'явилося загальне поняття «національні ресурси», зокрема його було запроваджено в «Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [38]. Відповідно до урядового нормативно-правового акту, під «національними ресурсами» розумілись ресурси «незалежно від їх змісту, форми, часу та місця створення, форми власності, призначені для задоволення потреб громадянина, суспільства, держави. Національні ресурси включають державні, комунальні та приватні ресурси» [39]. Дефініція цього поняття нагадувала визначення «Національного архівного фонду» в Законі України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» 1993 року [40]. В архівній, першій редакції закону, ст. 1 було дано визначення: «*Національний архівний фонд* – це сукупність документів, незалежно від їх виду, місця створення і форми власності на них, що зберігаються на території України, відображають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають наукову, історико-культурну цінність, визнані такими відповідною експертизою і зареєстровані в порядку, передбаченому цим Законом» [41, арк.229]. Подальший розвиток українського законотворення впровадив нові категорії в спеціальному законодавстві. Так у 2006 році в Законі України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» впроваджено поняття «державні інформаційні ресурси», як: «інформація, яка є власністю держави та необхідність захисту якої визначено законодавством» [42]. У змінах 2014 р. до зазначеного Закону було наведено уточнене поняття: «*Державні інформаційні ресурси* – систематизована інформація, що є доступною за допомогою інформаційних технологій, право на володіння, використання або розпорядження якою належить державним органам, військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, державним підприємствам, установам та організаціям, а також інформація, створення якої передбачено законодавством та яка обробляється фізичними або юридичними особами відповідно до наданих їм повноважень суб'єктами влади повноважень» [43].

Представниками технічних галузей науки О. Юдіним і С. Бучиком були запропоновані власні дефініції понять «державні інформаційні ресурси», «державні електронні інформаційні ресурси», «національні інформаційні ресурси», «національні електронні інформаційні ресурси» [7, с. 7-9]. При тому дві перші дефініції автори уточнювали та доповнювали, а дві останні пропонувалися ними вперше, хоча їхнє твердження можна поставити під сумнів.

Кандидат юридичних наук О. Довгань навів визначення поняття «національні інформаційні ресурси», яке цілковито збігалося із запропонованим О. Юдіним і С. Бучиком, а також іншими авторами [44]. До того ж О. Довгань, спираючись на працю О. Шпакової [45], додатково репрезентував досить широке визначення поняття «національні інформаційні ресурси», під якими розумілася «вся належна Україні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо» [23, с. 87]. О. Довгань зазначив, що національні інформаційні ресурси є здобутком нації, на них має поширюватися юрисдикція України. Унаслідок нерозвиненості теорії інформаційних ресурсів, у законодавстві немає сталого уніфікованого поняття «національні інформаційні ресурси». Хоча існує поняття є узагальнюючим, на думку О. Довгань, у складі національних інформаційних ресурсів не виділено окремі елементи, зокрема такі, як: архівний документ та архівний фонд. Дослідник розглядав документ як елементарну одиницю інформаційного ресурсу, яка стала «інформаційним квантом інформаційного потоку та інформаційних ресурсів взагалі», і говорив про те, що «документ подається користувачу в різних формах документованої інформації: архіви, фонди, бази даних, окремих документів тощо» [23, с. 88].

Низка дослідників працювала над пошуком співвіднесення понять «національні інформаційні ресурси» та «державні інформаційні ресурси» (А. Марущак, О. Довгань, Р. Марутян, О. Соснін та інші), виробленням класифікації інформаційних ресурсів (П. Маслянюк, П. Лісов, З. Савченко, О. Сидоренко) і пошуком критеріїв для її здійснення (І. Мукомела). Однак, у цих дослідженнях підхід до ІР як до електронного ІР також переважав й архіви, як комплекси документів на паперових й аналогових носіях до ІР фактично не включалися. Архівісти ж цупко трималися за архівний закон, у якому наскрізними були поняття «архівний документ», «архівний фонд», «Національний архівний фонд» і про те, що Національний архівний фонд є «складовою частиною... інформаційних ресурсів суспільства» не згадувалося взагалі.

Так в аналітичному огляді Державної архівної служби України 2012 року його укладачі Т. Ковтанюк і Н. Христова писали: «...інформаційні об'єкти, з яких складається НАФ, – це архівні документи. Якщо довести, що електронні інформаційні ресурси є документами, – це буде вирішенням питання віднесення цих інформаційних об'єктів до складу НАФ як документів. Якщо довести, що це нова форма фіксації цінної інформації, що має значущість у часі для держави, суспільства та людини, – це може стати підставою для внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд» [34, с. 6-7]. Серед архівістів досі панує погляд на ІР виключно як на електронні; вони не дорівнюють їх до документів і ставлять під сумнів можливість їх приймання на зберігання до архівів.

А втім, аналіз публікацій початку 1990-х років переконливо довів, що саме архівісти були ініціаторами досліджень у сфері ІР; ба більше, вони першими в Україні заговорили про них у 1991 р., а у 1992–1993 роках розробили НАІС (Національну архівну інформаційну систему «Архівна та рукописна україніка»), де запроваджувалися такі поняття, як: «архівна інформація», «архівні інформаційні ресурси», «архівні масиви інформації». Це був принципово інший підхід до архівів: не як до застиглих накопичень старих паперів, що очікують на потенційного дослідника, який так ніколи може й не з'явиться, а як до джерел інформації, що перебуває в постійному обігу. Уся сукупність документальних фондів України розумілася як складова частина загальнодержавних інформаційних ресурсів. Архівний фонд як об'єкт НАІС включав не лише документи НАФ у сховищах України, а й архівні матеріали поза її межами, що прямо або опосередковано має належність до історії та культури українського народу [46]. Ці ідеї були висловлені провідними ученими України, архіво- і бібліотекознавцям, як-от: Г. Боряку, Л. Дубровиній, К. Новохатському, В. Лоцицькому, Б. Іваненку.

Однак, в окремій публікації у тому ж 1996 році, один із авторів Г. Боряк указав на наявність своєрідного, значною мірою штучного, бар'єру між архівними фондами, як документальними системами, та інформаційною структурою суспільства. На думку вченого, основний зміст цього не лише семантичного, а й психологічно-професійного інформаційного бар'єру полягав у тому, що в українському суспільстві поняття «інформація» мало або абстрактне значення побутового рівня, або вузьке, яке відривається за змістом від понять «документальна база», «джерельна база» і тим самим – від документальних джерел інформації та інформаційних архівних систем. Г. Боряк зазначив, що інформація є явищем, яке «можна описати символічно, вирахувати в байтах і бітах, але важко на загальному рівні визначити змістовно, адже воно не має окреслених меж і, як процес, не піддається остаточному визначенню». На думку Г. Боряка, «поняття «інформаційні ресурси», яким оперують сьогодні в колі фахівців-інформатиків і державних служб, і досі охоплює лише вузьке, локальне розуміння існуючих баз та банків даних, комп'ютерних систем і мереж. Водночас колосальний масив архівних та рукописних першоджерел, системи довідкових видань та публікацій залишаються за межами цієї інфраструктури. Прикладом того є проекти та концепції інформатизації суспільства, у яких вирішуються технічні та технологічні аспекти зберігання та передачі інформації і створення комп'ютерних мереж. Технократичні домінанти знайшли свій прояв у тому, що представники архівних, бібліотечних та музейних служб, академічні та вузівські вчені-гуманітарії, тобто основний контингент користувачів архівної інформації, до розробки концепцій і проектів інформатизації практично не залучалися. Самі концепції розглядали майже винятково технічні проблеми обладнання, розбудови мережі, обсягів інформації, засобів зберігання, передачі інформації тощо. Перенесення центру уваги до кола комп'ютерних технологічних та технічних питань залишало за межами власне основну мету системи. Вона полягає в можливості соціального управління інформацією з метою впливу на розвиток суспільства...» [30, с. 23, 27]. Через понад чверть століття після подій Г. Боряк у своєму коментарі

підсумував, що на початку 1990-х років, коли Україна переживала глибоку пострадянську кризу, суспільство в цілому і загал архівістів зокрема не були готові сприймати нові ідеї, у тому числі підхід до архівів із позицій інформаційного ресурсу. Тож, на думку вченого, їх було висунуто зарано [47].

Пропозиції до вдосконалення архівної термінології. Широка дорога, якою крокували ті, хто розглядав ІР як електронні, урешті привела до вузького розуміння ІР як таких. Це відбувалося, незважаючи на те що на той час вже стало поширеним поняття ІР як «сукупності документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)» (1998 р.) [38]. В інформаційному законодавстві України та в науці закріпились різні підходи до проблеми ІР. Згідно з одним підходом, розглядалися ІР, що стосувалися переважно електронних ІР (вийшли друком сотні статей і монографій). Традиційний архівний підхід залишав на маргінесі не лише електронні ІР, а й сукупність архівних ІР держави та нації. Це мало вплив і на рівні організаційних заходів, і у фінансовій сфері, які спрямовувалися на розвиток електронних ІР, що були насправді лише «капсулою», серцевина якої наповнювалася вторинними, переробленими, продуктами, а сама інформація, «сировина», що є дійсним ІР, залишалася поза увагою держави та суспільства. Причому, коли йшлося про ресурси людські, природні (мінеральні), фінансові, то розумілася насамперед «сировина», а не її «капсула». Подальший розвиток НАІС був припинений, а державні архіви за періоду незалежності фінансувалися за остаточним принципом. Із призначенням на посаду керівників архівної галузі України представників комуністичних і відомчих кіл, архіви черговий раз зазнали політичних та адміністративних утисків із метою призупинення витоку інформації з акумульованих у їхніх сховищах гігантських інформаційних масивів. За понад двадцять років жодного разу не згадувалося, що Національний архівний фонд України є сукупністю національних архівних інформаційних ресурсів українського народу.

Чинне, але багате в чому консервативне українське архівне законодавство не повною мірою відповідає реаліям сучасного розвитку українського суспільства та розвитку інформаційного простору. Показово, що останні зміни в комплекс спеціальних архівних законів, які були внесені разом з ухваленням в 2015 р. Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» закріпили в правовому полі поняття «архівної інформації» [48]. Головним об'єктом регулювання доступу в зазначеному законі є архівна інформація, а не архівний документ, що було раніше традиційним в українському архівному законодавстві. На практиці згадані новели призвели до колізій у тлумаченні категорійного апарату архівного законодавства. Але враховуючи те, що в законі про доступ архівів радянських спецслужб, як прямо зазначено в преамбулі, впроваджені міжнародні стандарти архівного законодавства, зокрема з Рекомендації № R (2000) 13 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо Європейської політики доступу до архівів [49] при усуненні правових колізій варто врахувати цей факт. Тому підготовка змін до чинного Закону України «Про Національ-

ний архівний фонд та архівні установи» [40] з метою внесення новел про адміністрування «архівних ресурсів», на наш погляд, є малоефективним, бо виключають органічне співіснування з основними дефініціями архівного законодавства.

Комплексним вирішенням питання може стати розробка принципово нового законопроекту з умовною назвою «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами» з фактичним конституюванням в правовому полі понять «архівний інформаційний ресурс», «Національні архівні інформаційні ресурси» замість «архівні фонди», «Національний архівний фонд». Ключовим, системним поняттям нового архівного закону пропонується нова правова дефініція «Національні архівні інформаційні ресурси» (НАІР).

НАІР можуть бути визначені як сукупність архівних ІР, що містять інформацію про різні сфери діяльності людини, суспільства та держави, зафіксовані на паперових, аналогових, електронних та інших матеріальних носіях або у віртуальному інформаційному просторі, та в результаті експертизи цінності визнані такими, що мають історичну, адміністративну, культурну, наукову, юридичну, інформаційну та практичну цінність для народу України.

НАІР мають бути оголошені суспільним надбанням, складовою частиною вітчизняної і світової культурної спадщини, глобальних ІР людства. У проекті закону слід визначити, що НАІР створювалися, збиралися, архівувалися в процесі діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб незалежно від форм власності, громадян та їхніх об'єднань, а також суб'єктів міжнародного права, що діяли на території України, та зберігаються з метою передавання національної пам'яті українського народу наступним поколінням і для задоволення інформаційних потреб сучасного суспільства і держави, реалізації прав і законних інтересів кожної людини.

Нова архівна термінологія надасть змогу краще адмініструвати наявну архівну спадщину та розширити поле комплектування архівів ретроспективною інформацією. Так учасники проекту ARKIVO на теоретичному рівні визначили типову організацію архівного ресурсу за ієрархією різних шарів (fonds, series, file, item), найвищий рівень із яких належить фонду, найнижчий – представлений документом. Принагідно слід зазначити, що Г. Борзяк прирівнював базу даних до одного з електронних ІР архівного фонду [30, с.33]. Це надає підстави прирівнювати такі електронні ІР, як: вебсайти, кадастри, реєстри (з урахуванням багаторазового копіювання їхніх різних версій через певні проміжки часу) – до архівного фонду або архівної групи.

Складовими НАІР пропонується визначити: архівні фонди, зібрання, колекції, інші систематизовані масиви (комплекси) документів, а також окремі документи, на паперових та аналогових носіях інформації; науково-технічна, науководослідна та проектно-конструкторська документація; електронні документи, масиви електронних документів, метадані; інформаційні продукти засобів масової інформації, відеограми та фонограми; бази і банки даних і знань, дані; реєстри, кадастри, класифікатори, інформаційні системи та програмні продукти, які забезпечують їх функціонування; інформація у матеріальній формі та віртуальному

просторі, соціальних мережах, телекомунікаційних системах; системні і прикладні програмні засоби з технічною документацією до них; вебсайти, вебсторінки, вебсервіси, IP інших видів.

Висновки. Таким чином, станом на 2021 р., в Україні активно відбувається інформатизація, впроваджується цифровізація всього суспільства, невпинно підвищується інтерес громадян до індивідуального й колективного минулого та збільшується використання архівів із метою наукових, краєзнавчих, генеалогічних, біографічних досліджень. Тому нарешті настав час для запровадження підходу до «архівного фонду» як до IP, і через те – до визначення не лише національних електронних IP, а й усієї сукупності IP, більшою складовою яких є архівні фонди, національними інформаційними ресурсами. Оскільки життєвий цикл будь-якого IP триває від його утворення до архівного зберігання й наступного повороту до чергового кола використання, пропонується тим IP, що в результаті експертизи цінності визнаються вартими довічного зберігання в архівах, надати статус Національних архівних інформаційних ресурсів.

Використані джерела:

1. Алексеев А. О., Балишев М. А. Міжнародний круглий стіл «Проблеми інформатизації архівної справи: цифровізація як засіб забезпечення потреб інформаційного суспільства (до 50-річчя ЦДНТА УКРАЇНИ). URL : https://www.researchgate.net/publication/339540870_MIZNARODNIJ_KRUGLIJ_STIL_PROBLEMI_INFORMATIZACII_ARHIVNOI_SPRAVI_CIFROVIZACIA_AK_ZASIB_ZABEZPECENNA_POTREB_INFORMACIINOGO_O_SUSPILSTVA_do_50-ricca_CDNТА_UKRAINI_2019_Arhivi_Ukraini_3_192-202. (дата звернення: 27.01.2021)
2. Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації. Навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 532 с.
3. Марущак А. І. Правове регулювання доступу до державних інформаційних ресурсів в контексті протидії рейдерству. *Бизнес и безопасность*. № 2. 2008. С. 35-38.
4. Марущак А. І. Щодо поняття «інформаційні ресурси держави». *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. № 1 (1). 2009. С. 11-15.
5. Марущак А. І. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту». *Правова інформатика*. № 1(21). 2009. С. 64-70.
6. Марущак А. І., Петров С. Г. Зміст поняття державні електронні інформаційні ресурси. № 4 (27). 2018. С. 15-21.
7. Юдін О. К., Бучик С. С. Державні інформаційні ресурси. Методологія побудови класифікатора загроз. Київ : НАУ, 2015. 214 с.
8. Юдін О. К. Правові аспекти формування системи державних інформаційних ресурсів. *Безпека інформації*. Т. 20 (1). 2018. С. 76-82.
9. Юдін О. К. Аналіз загроз державним інформаційним ресурсам. *Проблеми інформатизації та управління*. № 4 (44). 2013. С. 93-99.
10. Юдін О. К., Бучик С. С., Матвійчук В. В. Система державних інформаційних ресурсів. Нормативно-правовий аналіз, зміст та визначення. Прага, 2014. С. 78-81.
11. Юдін О. К. Класифікація загроз державним інформаційним ресурсам нормативно-правового спрямування. Методологія побудови класифікатора. *Захист інформації*. 2015. Т. 17, № 2. С. 108-116.
12. Маслянюк П. П., Лісов П. М. Інформаційні ресурси та засоби їх створення. *Вісн. Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Дяч.* Т.1., № 7. 2008. С. 132-140.

13. Маслянюк П. П., Лісовий П. М. Дослідження засобів і розробка технології продукування інформаційних ресурсів. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*. № 4. 2008. С. 76-89.
14. Мастяниця Й. І. Інформаційні ресурси України: проблеми державного регулювання. Київ : НІСД, 2006. 141 с.
15. Олійник О. В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 201 с.
16. Нестеренко О. В. Єдина державна система електронних інформаційних ресурсів. № 4. 2006. С. 3-9.
17. Мукомела І. В. Інформаційні ресурси та їх вплив на державно-правовий розвиток. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 26. 2013. С. 190-202.
18. Плутатир М. В. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів та систем, критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури. *Митна справа*. № 1(91), Ч. 2. Кн. 1. 2014. С. 130-136.
19. Кравченко М. С., Кстриш О. С. Управління інформаційними ресурсами як інструмент управління економічними процесами в Україні. *Reporter of the Priazovskiy State Technical University/Section: Economic sciences*. Iss. 32. Vol. 1. 2016. P. 265-275.
20. Сидоренко О. Б. Інформаційні ресурси як об'єкт інформаційних правовідносин. *Інформаційне право*. № 4. 2018. С. 173-182.
21. Перехрест Г. Електронні інформаційні ресурси українського сегмента Інтернету. № 3 (37). 2007. С. 26-29.
22. Мороз В. М. Інформаційний ресурс як об'єкт державного управління: зміст, принципи та характеристика системи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 1. 2020. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1547> (дата звернення: 27.01.2021).
23. Довгань О. Д. Інформаційні ресурси: національні та державні, зміст, поняття. *Інформація і право*. № 3 (15). 2015. С. 85-91.
24. Марутян Р. Національні інформаційні ресурси як першооснова інформаційного суверенітету України. Актуальні проблеми міжнародної безпеки : український вимір. Київ : ВД «Стилос», 2010. С. 496.
25. Приймак Ю. Ю. Національні інформаційні ресурси – джерело державних інформаційних продуктів і послуг. *Державне управління: теорія та практика*. № 2. 2009. С. 1-9.
26. Приймак Ю. Ю. Технологія управління інформаційними ресурсами в електронному урядуванні. № 2 (10). 2009. С. 123-132.
27. Приймак Ю. Ю. Механізми управління Національними інформаційними ресурсами України і електронному урядуванні. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2012. 23 с.
28. Приймак Ю. Ю. Розвиток електронного урядування в Україні: організація національних електронних інформаційних ресурсів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. № 4. 2011. С. 126-133.
29. Соснін О. В. Національні інформаційні ресурси: проблеми визначення і розуміння. *Стратегічна панорама*. № 4. 2004. С. 141-146.
30. Боряк Г. В. НАІС і проблеми доступу до архівної інформації в документальних архівних та інформаційних системах. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 19-40.
31. Новохатський К. Є. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» та деякі завдання у зв'язку із створенням НАІС та інших автоматизованих архі-

вних систем. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 66-71.

32. Дубровіна Л. А. «Архівна та рукописна Україніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 41-62.

33. Спасенова Ю. М. Термінологічний аналіз понять «інформаційні архівні ресурси» й «електронні архівні ресурси». Випуск 43. 2014. С. 126-135.

34. Віднесення електронних інформаційних ресурсів до Національного архівного фонду. Аналітичний огляд / Держ. архівна служба України; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства; уклад.: Т. М. Ковтанюк, Н. М. Христова. Київ, 2012. 33 с.

35. Кисельова А. А. Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі : види, доступ, перспективи : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2005. 19 с.

36. Vovk N. Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network. *Public policy and economic development*. Iss. 7. 2016. P. 192-205.

37. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. №74-98-ВР (зі змінами в редакції від 16.10.2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-98>. [станом на 30.01.2021].

38. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР. 1998. № 27–28. Ст. 182.

39. Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р. № 259-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-p>. [станом на 30.01.2021].

40. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. №3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>. [станом на 31.01.2021].

41. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 4881.

42. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.

43. Про внесення змін до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»: Закон України від 09.04.2014 р. № 1194-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194-18>. [станом на 31.01.2021].

44. Стратегія розвитку України: теорія і практика / Пирожков С.І. та ін; за ред. Властока С.О. Київ : НІСД, 2002. 864 с.

45. Шпакова О. Политика информационной безопасности в Украине: правовой базис. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип.65 (Ч.1). 2008. С. 242-249.

46. Лозицький В. С., Боряк Г. В., Дубровіна Л. А. Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна Україніка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 12-18.

47. Про Національну архівну інформаційну систему: [неопубл. бесіда співавтора статті Л. Л. Левченко з членом-кореспондентом НАН України, д.і.н. Г. В. Боряком]. 2020. 4 грудн.

48. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 09.04.2015 р. №316-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19>. [станом на 30.01.2021].

49. Рекомендація № R (2000) 13 Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів. *Архіви України*. 2004. № 3(254). С. 116-119.

50. Pandolfo L., Pulina L., Zieliński. ARKIVO: an Ontology for Describing Archival Resources. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2214/paper12.pdf>. [станом на 31.01.2021].

References:

1. Aliksieienko, A. O., Balyshchak, M. A. Mizhnarodnyi kruhlyi stil «Problemy infor ma tyzatsii arkhivnoi spravy: tsyfrovizatsiia yak zasib zabezpechennia potreb informa tsiinoho suspilstva (do 50-richchia TsDNTA UKRAINY). N. d. N. p. URL : https://www.researchgate.net/publication/339540870_MIZHNARODNIJ_KRUGLIJ_STIL_PROBLEMI_INFORMATIZACII_ARHIVNOI_SPRAVI_CIFROVIZACIA_AK_ZASIB_ZABEZPECHENNA_POTREB_INF ORMACIYNOGO_SUSPILSTVA_do_50-ricca_CDNTA_UKRAINI_2019_Arhivi_Ukraini_3_192-202. [in Ukrainian].

2. Marushchak, A. I.(2007) Informatsiine pravo: dostup do informatsii. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : KNT. [in Ukrainian].

3. Marushchak, A. I. (2008) Pravove rehuliuвання доступу до державних інформаційних ресурсів в контексті протидії рейдерству. *Byznes y bezopasnost - Business and security*, 2, 35-38. [in Ukrainian].

4. Marushchak, A. I. (2009) Shchodo poniattia «informatsiini resursy derzhavy». *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy - Information security of man, society, state*, 1 (1), 11-15. [in Ukrainian].

5. Marushchak, A. I. (2009) Informatsiini resursy derzhavy: zmist ta problema zakhystu». *Pravova informatyka - Legal informatics*, 1(21), 64-70. [in Ukrainian].

6. Marushchak, A. I., Petrov, S. H. (2018) Zmist poniattia derzhavni elektronni informatsiini resursy. *Informatsiia i pravo- Information and law*, 4 (27), 15-21. [in Ukrainian].

7. Yudin, O. K., Buchyk, S. S. (2015) Derzhavni informatsiini resursy. Metodolohiia pobudovy klasyfikatora zahroz. Kyiv : NAU. [in Ukrainian].

8. Yudin, O. K. (2018) Pravovi aspekty formuvannya systemy derzhavnykh informatsiinykh resursiv. *Bezpeka informatsii - Information security*, vol. 20 (1), 76-82. [in Ukrainian].

9. Yudin, O. K. (2013) Analiz zahroz derzhavnym informatsiinyim resursam. *Problemy informatyzatsii ta upravlinnia - Problems of informatization and management*, 4 (44), 93-99. [in Ukrainian].

10. Yudin, O. K., Buchyk, S. S., Matviichuk, V. V. (2014) Systema derzhavnykh informa tsiinykhresursiv. Normatyvno-pravovyi analiz, zmist ta vyznachennia. *Aktualnue nauchmue dosty zheniia - Current scientific achievements*, Praha, 78-81. [in Ukrainian].

11. Yudin, O. K. (2015) Klasyfikatsiia zahroz derzhavnym informatsiinyim resursam normatyvno-pravovoho spriamuvannya. Metodolohiia pobudovy klasyfikatora. *Zakhyt informatsii - Information protection*, vol. 17, 2, 108-116. [in Ukrainian].

12. Maslianko, P. P., Lissov, P. M. (2008) Informatsiini resursy ta zasoby yikh stvorennia. *Visn. Skhidnoukr. nats. un-tu im. V. Dalia - Visn. East Ukrainian nat. un-tu them. V. Dahl.*, vol. 1., 7, 132-140. [in Ukrainian].

13. Maslianko, P. P., Lissov, P. M. (2008) Doslidzhennia zasobiv i rozrobka tekhnolohii produkuvannya informatsiinykh resursiv. *Naukovi visti NTUU «KPI» - Scientific news of NTUU "KPI"*, 4, 76-89. [in Ukrainian].

14. Mastianytsia, Y. I. (2006) Informatsiini resursy Ukrainy: problemy derzhavnoho rehuliuвання. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

15. Oliinyk, O. V. (2006) Orhanizatsiino-pravovi zasady zakhystu informatsiinykh resursiv Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

16. Nesterenko, O. V. (2006) Yedyna derzhavna systema elektronnykh informatsiinykh resursiv. *Naukovo-tekhnicna informatsiia - Scientific and technical information*, 4, 3-9. [in Ukrainian].

17. Mukomela, I. V. (2013) Informatsiini resursy ta yikh vplyv na derzhavno-pravovyi rozvytok. *Derzhaone budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia - State building and local self-government*, issue 26, 190-202. [in Ukrainian].

18. Pluhaty, M. V. (2014) Kryminalna vidpovidalnist za nesanktsionovane vtruchannia v robotu derzhavnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv ta system, krytychnykh ob'ektiv natsionalnoi informatsiinoi infrastruktury. *Mytna sprava - Customs business*, 1(91), part. 2, book. 1, 130-136. [in Ukrainian].

19. Kravchenko, M. S., Kietrysh, O. S. (2016) Upravlinnia informatsiinykh resursamy yak instrument upravlinnia ekonomichnykh protsesamy v Ukraini. Reporter of the Priazovskiy State Technical University/ Section: Economic sciences. *Issue 32. Vol. 1*, 265-275. [in English].

20. Sydorenko, O. B. (2018) Informatsiini resursy yak ob'iekt informatsiinykh pravovidnosyn. *Informatsiine pravo- Information law*, 4, 173-182. [in Ukrainian].

21. Perekhrest, H. (2007) Elektronni informatsiini resursy ukrainskoho sehmenta Internetu. *Suchasnyi informatsiinyi prostir - Modern information space*, 3 (37), 26-29. [in Ukrainian].

22. Moroz, V. M. (2020) Informatsiinyi resurs yak ob'iekt derzhavnoho upravlinnia: zmist, pryntsyipy ta kharakterystyka systemy. *Derzhaone upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 1. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?o p=1&z=1547>. [in Ukrainian].

23. Dovhan, O. D. (2015) Informatsiini resursy: natsionalni ta derzhavni, zmist, poniattia. *Informatsiia i pravo - Information and law*, 3 (15), 85-91. [in Ukrainian].

24. Marutian, R. (2010) Natsionalni informatsiini resursy yak pershoosnova infor matsiinoho suverenitetu Ukrainy. Aktualni problemy mizhnarodnoi bezpeky : ukrainskyi vy mir. Kyiv : VD "Stylos", 496. [in Ukrainian].

25. Pryimak, Yu. Yu. (2009) Natsionalni informatsiini resursy – dzherelo derzhavnykh informatsiinykh produktiv i posluh. *Derzhaone upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice*, 2, 1-9. [in Ukrainian].

26. Pryimak, Yu. Yu. (2009) Tekhnolohiia upravlinnia informatsiinykh resursamy v elektronnomu uriaduvanni. *Naukovi pratsi Natsionalnoi akademii derzhaonoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy - Scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 2 (10), 123-132. [in Ukrainian].

27. Pryimak, Yu. Yu. (2012) Mekhanizmy upravlinnia Natsionalnykh informatsiinykh resursamy Ukrainy i elektronnomu uriaduvanni. *Extended abstract of thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

28. Pryimak, Yu. Yu. (2011) Rozvytok elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: orhanizatsiia natsionalnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhaonoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 4, 126-133. [in Ukrainian].

29. Sosnin, O. V. (2004) Natsionalni informatsiini resursy: problemy vyznachennia i rozuminnia. *Stratehichna panorama - Strategic panorama*, 4, 141-146. [in Ukrainian].

30. Boriak, H. V. (1996) NAIS i problemy dostupu do arkhivnoi informatsii v dokumentalnykh arkhivnykh ta informatsiinykh systemakh. *Natsionalna arkhivna informatsiina systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrainika»*. Informatyzatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. Zb. nauk. prats. Kyiv, issue 1, 19-40. [in Ukrainian].

31. Novokhatskyi, K. Ye. (1996) Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond i arkhivni ustanovy» ta deaki zavdannia u zv'iazku iz stvorenniam NAIS ta inshykh avtoma

tyzovanykh arkhivnykh system. *Natsionalna arkhivna informatsiina systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrainika»*. Informatyziatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. Zb. Nauk. prats. Kyiv, *issue 1*, 66-71. [in Ukrainian].

32. Dubrovina, L. A. (1996) «Arkhivna ta rukopysna Ukrainika»: do problemy ob'iehta arkhеоhrafichnogo ta informatsiinoho opysu v systemi NAIS. *Natsionalna arkhivna informatsiina systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrainika»*. Informatyziatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. Zb. nauk. prats. Kyiv, *issue 1*, 41-62. [in Ukrainian].

33. Spasenova Yu. M. (2014) Terminolohichni analiz poniat «informatsiini arkhivni resursy» y «elektronni arkhivni resursy». *Visnyk KhDAK - Bulletin of the KhDAK, issue 43*, 126-135. [in Ukrainian].

34. Vidnesennia elektronnykh informatsiinykh resursiv do Natsionalnoho arkhivnoho fondu. Analitichniy ohliad. (2012) / *Derzh. arkhivna sluzhba Ukrainy*; Ukr. nauk.-dosl. in-t arkhiv. spravy ta dokumentoznavstva; T. M. Kovtaniuk, N. M. Khrystova (Eds.). Kyiv. [in Ukrainian].

35. Kyselova, A. A. (2005) Arkhivni resursy Ukrainy v hlobalnii informatsiinii merezhi : vydy, dostup, perspektyvy. *Extended abstract of thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

36. Vovk, N. (2016) Archival Resources of Ukraine and Poland in the Global Information Network. Public policy and economic development. *Issue. 7*, 192-205. [in English].

37. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r. №74-98-VR (zi zminamy v redaktsii vid 16.10.2020 r.) (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-98> [stanom na 30.01.2021]. [in Ukrainian].

38. Pro Kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r. № 75/98-VR.(1998) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 27-28, art. 182. [in Ukrainian].

39. Kontseptsiiia formuvannia formyuvannia elektronnykh informatsiinykh resur siv: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 travnia 2003 r. № 259-r. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-r> [stanom na 30.01.2021]. [in Ukrainian].

40. Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy: Zakon Ukrainy vid 24.12.1993 r. № 3814-XII. (1993) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> [stanom na 31.01.2021]. [in Ukrainian].

41. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 1. Op. 16. Spr. 4881.

42. Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3475-IV. (2006) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 258. [in Ukrainian].

43. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy»: Zakon Ukrainy vid 09.04.2014 r. № 1194-VII. (2014) N. p. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194-18>. [stanom na 31.01.2021].

44. Stratehiia rozvytku Ukrainy: teoriia i praktyka (2002) / Pyrozhkov S. I. et al.; Vlasiuk S. O. (Ed.) Kyiv : NISD. [in Ukrainian].

45. Shpakova O. (2008) Polytyka ynfarmatsyonnoi bezopasnosti v Ukrayne: pravovoi bazys. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn - Current issues of international relations, issue 65 (part.1)*, 242-249. [in Ukrainian].

46. Lozyskyi, V. S., Boriak, H. V., Dubrovina, L. A. (1996) Natsionalna arkhivna informatsiina systema "Arkhivna ta rukopysna Ukrainika" i komp'iuteryzatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini. *Natsionalna arkhivna informatsiina systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrainika»*. Informatyziatsiia arkhivnoi spravy v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. Zb. nauk. prats. Kyiv, *issue 1*, 12-18. [in Ukrainian].

47. Pro Natsionalnu arkhivnu informatsiinu systemu: [neopubl. besida spivavtora statti L. Levchenko z chlenom-korespondentom NAN Ukrainy, d.i.n. H. V. Boriakom]. (2020) N. p. 2020. 4 hrudn. [in Ukrainian].

48. Pro dostup do arkhiviv represyvykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917-1991 rokiv: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 r. № 316-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19>. [stanom na 30.01.2021]. [in Ukrainian].

49. Rekomendatsiia № R (2000) 13 Komitetu ministriv Rady Yevropy krainam-chlenam stosovno yevropeiskoi polityky dostupu do arkhiviv. (2014) *Arkhivy Ukrainy - Archives of Ukraine*, № 3(254), 116-119. [in Ukrainian].

50. Pandolfo, L., Pulina, L., Zieliński. ARKIVO: an Ontology for Describing Archival Resources. N. d. N. p. URL : <http://ceur-ws.org/Vol-2214/paper12.pdf>. [stanom na 31.01.2021]. [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2021

Левченко Л. Л., доктор исторических наук, заместитель председателя Государственной архивной службы Украины (г. Харьков, Украина)

Попова Л. Н., доктор юридических наук, кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов и кредита Харьковского национального университета строительства и архитектуры (г. Харьков, Украина)

Хромов А. В., кандидат исторических наук, глава Государственной архивной службы Украины (г. Харьков, Украина)

НАЦИОНАЛЬНЫЕ АРХИВНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ АРХИВНОГО ДЕЛА

В статье указано, что цифровизация всех процессов архивного дела и делопроизводства становится первоочередным приоритетом работы Государственной архивной службы Украины. Исследована эволюция понятий «информационные ресурсы», «государственные информационные ресурсы», «государственные электронные информационные ресурсы», «национальные информационные ресурсы», а также «архивный документ», «архивный фонд», «Национальный архивный фонд», проанализированы действующее законодательство. Указано, что в современном мире информационные ресурсы рассматриваются или как совокупность архивных информационных ресурсов государства и нации, или исключительно как информационные ресурсы электронного характера. Акцент сделан на том, что действующее украинское архивное законодательство не в полной мере соответствует реалиям современного развития украинского общества и прогресса информационного пространства. Предложено разработать принципиально новый законопроект «О Национальных архивных информационных ресурсах, управлении документацией и архивами» с фактическим конституированием в правовом поле понятий «архивный информационный ресурс» и «Национальные архивные информационные ресурсы», вместо понятий «архивные фонды» и «Национальный архивный фонд».

Ключевые слова: информационные ресурсы, архивные документы, государственные архивы, информатизация, цифровизация, культурное наследие, правовые основы, реформирования, архивное дело, архивные информационные ресурсы.

Levchenko L., Doctor of Historical Sciences, Deputy Head of the State Archival Service of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

Попова Л., Доктор права, кандидат наук в економіці, асоційований професор, професор юридичних наук фінансово-кредитного відділу Харківського національного університету цивільного інженерства та архітектури (Харків, Україна)

Khromov A., Candidate of Historical Sciences, Head of the State Archival Service of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

NATIONAL ARCHIVAL INFORMATION RESOURCES: LEGAL PRINCIPLES OF REFORMING ARCHIVE

The article notes that the digitalization of all processes of archival work and record keeping becomes a priority of the State Archival Service of Ukraine. The evolution of the concepts "information resources", "state information resources", "state electronic information resources", "national information resources", as well as "archival document", "archival fund", "National archival fund" is studied, the current legislation is analyzed. It is stated that in the modern world information resources are considered either as a set of archival information resources of the state and the nation, or exclusively as information resources of electronic nature. Emphasis is placed on the fact that the current Ukrainian archival legislation does not fully correspond to the realities of modern development of Ukrainian society and the development of the information space. The latest changes in the set of special archival laws, which were introduced together with the adoption in 2015 of the Law of Ukraine "On Access to the Archives of the Repressive Bodies of the Communist Totalitarian Regime of 1917-1991", are studied. These changes enshrined in the legal field the concept of "archival information". At the same time, the main object of access regulation in this law is archival information, and not archival document, which was previously traditional in Ukrainian archival legislation. In practice, these novelties have led to conflicts in the interpretation of the categorical apparatus of archival legislation. Amendments to the current Law of Ukraine "On the National Archival Fund and Archival Institutions" in order to introduce novelties on the administration of "archival resources" are ineffective, as they exclude organic coexistence with the basic definitions of archival legislation. It is proposed to develop a fundamentally new bill "On National Archival Information Resources, Document Management and Archives" with the actual constitution in the legal field of the concepts "archival information resource" and "National archival information resources" instead of "archival funds" and "National Archival Fund". National archival information resources must be declared public property, an integral part of national and world cultural heritage, global information resources of mankind.

Keywords: information resources, archival documents, state archives, informatization, digitalization, cultural heritage, legal bases, reforming, archival business, archival information resources.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.93.264-275

УДК 343.344

Beznogykh V., Candidate of Law, Independent expert (Kyiv, Ukraine)

e-mail: vbeznogykh@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0954-1420>

ABOUT THE RISKS OF SUPPLYING ILLEGAL WEAPONS FROM UKRAINE TO EUROPE

The article provides an analysis of the peculiarities of the illegal weapons and ammunition market in Ukraine in the conditions of cessation of the hot stage of the conflict caused by the armed aggression of the Russian Federation in the east of country. The article is prepared based on a study of information on the weapon seizures collected from open sources (law enforcement websites and media news resources). Grounded on this analysis, author makes an attempt to assess the likelihood of leakage of illegal military weapons to European countries. The economic and logistical preconditions of the interest of organized crime in the supply of weapons from Ukraine are considered. In general, the materials presented in the article are an additional source of criminalistics information and can serve as a basis for further analysis and research.

Keywords: illicit trafficking in weapons, ammunition and explosives; illegal sale of weapons, illegal possession of weapons, ammunition and explosives; illegal use of weapons, illegal arms market, price of illegal weapons.

Formulation of the problem. For the seven years the undeclared aggression of the Russian Federation against Ukraine continues in certain areas of the Donetsk and Luhansk regions, with the use of proxy forces, consisting of mercenaries from the local population and Russian volunteers, who are reinforced by the officers and regular units of the Russian army. Despite the fact that certain period of time has passed since the hot stage of clashes, which took place in 2014-2015, Ukrainian law enforcements seize a large number of weapons and ammunition both directly from the population and impersonal weapons caches that remain in places where the fighting took place. Some of these hiding places were settled occasionally during the retreat of one or another party. The other ones were deliberately set up for further use of weapons and ammunition by sabotage groups, or by criminals for the possible smuggling, hiding and sale, or other illegal use. Certain number of weapons are collected, hidden and illegally possessed by the local population.

Some journalistic materials point at the great potential of the illegal arms market in Ukraine and even the term "supermarket for guns" is used [1]. Nevertheless, all these materials are about the circulation of weapons inside the Ukraine and there is no evidences about the leakage of weapons abroad.

The question arises under what conditions the potential of the illegal weapons market in Ukraine can be in demand in the countries of Europe and the European Union in particular?

Analysis of recent publications. Very few authors have studied the situation regarding the leakage of weapons from the war zone to European countries. First of all, it should be noted the works of F. Buscemi, N. Duquet, E. Golovko and E. Woods, prepared for the compendium "Triggering Terror"[2] and A. Martyniuk for Small Arms Surveys [3]. These papers provide a comprehensive assessment of the situation in Ukraine and resulting risks. The emphasis is more on the total number of illegal weapons, and the leakage of military weapons from the combat zone is considered as one of the sources. The latest work by M. Schroeder and O. Shumska [4] explores the situation regarding the leakage of ammunition. It notes the dangerous potential of small arms and ammunition held by population and analyzes the probability of the ammunition leakage to European countries. The conclusions made by the authors regarding probable channels of ammunition transportation partially coincide with the conclusions of this article. Reports and newsletters from the EU and relevant UN agencies provide very limited information on the conflict in eastern Ukraine, and outline the threat of arms leakage only in general terms [5] [6]. This article is an attempt to analyse the potential of the illegal arms market in Ukraine and possible risks of weapons smuggling into European countries based on the characteristics of the local market for illegal weapons and ammunition.

Formulation of goals. The purpose of the article is to determine the features of the illegal weapons market in Ukraine and the preconditions under which certain samples of illegal weapons from Ukraine may arouse the interest of criminal structures in European countries.

Presenting the main material. At the beginning, we will consider the data of official statistics. The analysis of law enforcement statistics on the seizures of small arms and ammunition for the period 2013-2019 presented in Table 1 shows that the seizure of rifled weapons, compared to pre-war 2013, increased almost 2 times, and even with some reduction in seizures in 2016 and 2019, they significantly exceeds pre-war figures. In addition, there is a significant increase in seizures of hand grenades, on average 17 times. With the start of hostilities, law enforcement agencies are beginning to seize grenade launchers of various systems. During 2014-2019, a total number of 355 grenade launchers were seized. At the same period, 320 mines of various modifications were rendered harmless. Besides that, since 2016, there has been 1.5 increase in the revealing of explosives. Of course, these seizures of law enforcement are just the tip of the iceberg. According to the Chief Military Prosecutor, in the period 2014-2018, more than 15,000 weapons lost by the Armed Forces of Ukraine. Among them are 7645 automatic rifles, 3,000 pistols, 2,200 machine guns, 2,258 grenade launchers. It can be assumed that the

losses of weapons from Russian mercenaries are approximately equal, while during this period the Armed Forces registered only 258 units of trophy weapons [7]. In addition, a significant number of small arms were stolen during the capture of police and the Security Service of Ukraine buildings. For example, during the assault by Girkin's [8] sabotage group on the police station in the city of Slovyansk, 20 Kalashnikov assault rifles and 400 pistols were stolen from the armory-room [9].

Table 2.

Seizures of weapons and ammunition 2013-2019 [10].

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Smoothbore	91	118	98	61	85	84	60
Rifled	620	1 159	1 066	764	1 130	1 100	854
Other firearms	982	1 051	805	467	995	978	920
Rocket launchers	0	38	112	20	62	59	64
Rounds	67 854	128 580	202 142	174 954	278 238	271 141	204 899
Grenades	116	1 615	2 099	2 698	1 935	1 918	1 889
Mines	17	44	26	61	57	48	84
IEDs	216	958	59	44	46	60	46
Steel arms	2036	1 711	982	578	1 020	764	732
Gas & pneumatic arms	573	64	24	35	36	22	34
Explosives (kg)	3 544,0	1 677,09	1 292,12	5 803,61	4 603,13	5 730	7 341,6

In total, at the initial stage of the Russian aggression (April-May 2014), more than 20 district police departments were seized, as well as regional departments of the Security Service of Ukraine in Donetsk and Luhansk regions. The Small Arms Survey newsletter reports that officials estimated that at least 300,000 small arms and light weapons were stolen or lost between 2013 and 2015, of which 200,000 were lost, mostly in the zone of anti-terrorist operation (Donetsk and Luhansk regions), and another 100,000 in the Crimea. Of this number of weapons, only 4,000 were found [3].

According to various estimates of Small Arms Survey experts, as of 2017, the total number of small arms, registered and illegal, in the hands of the population of Ukraine is from 4.4 to 5 million units [3] [11]. Of course, such a potential cannot but be of interest to representatives of international organized crime involved in arms trafficking, especially in Europe.

Newsletters and surveys of leading organizations in the European Union only state the existence of an armed conflict in eastern Ukraine and the possibility of weapons supplying from Ukraine to the European Union[12][5][6]. No high-profile cases of crimes committed with weapons coming from Ukraine or seizures of such weapons have been recorded in Europe. The most resonant was the information of the Security Service of

Ukraine about the detention of a French citizen who was trying to take out of Ukraine 5 Kalashnikov assault rifles, 2 RPG-7 grenade launchers and 18 charges to them, 125 kg of TNT, 5400 rounds of ammunition [13]. However, despite the fact that the actions of the said French citizen had signs of a crime (possession and smuggling), no further links to organized crime or terrorist groups were subsequently established. Judging by his way of life in France, most likely, he took this initiative on his own, out of ordinary curiosity, to see whether it will work out. But in case of success, he had the opportunity to use the weapon himself or sell it to others [14].

To realize how much illegal weapons from Ukraine can be of interest to criminal circles in Europe, it is necessary to understand what the illegal arms market in Ukraine can offer. What types of weapons can be of interest to criminals? The issues of price, methods and ways of delivery play an important role as well.

As already mentioned, official statistics provide overly generalized data on seized weapons, it is difficult with it to conduct a detailed analysis and draw definite conclusions. For example, the statistics section "rifled weapons" includes both rifled automatic weapons, such as automatic assault rifles, submachine guns, machine guns, and pistols, hunting semi-automatic rifles and various types of non-automatic weapons. Therefore, in general, it is impossible to say which of these weapons predominate in the seizures. In addition, such statistics do not provide data on the circumstances of the seizure of weapons. Weapons could be confiscated from criminals, lawful owners of weapons, for violating the regime of use, they could simply be handed over to the police, or found in hiding places prepared by unknown persons. Besides that, unlike statistics on drug trafficking, there are no data on the number of cases of sale or attempted sale of weapons, characteristics of persons involved in supply. This situation narrows the scope of any study on the illicit arms market.

Information about crimes committed with the use of weapons or about their seizure, almost always appears in informational press releases of law enforcement agencies and news sites. Concerning to quantitative data, this information may not compete with official statistics, but at the same time, it provides data that allow us to assess the circumstances of the crime. In order to obtain additional qualitative and quantitative data on offenses related to the illicit handling and use of weapons, and on their analysis to form a more complete and objective picture of the situation with regard to the illegal arms market, a study of illicit arms trafficking was conducted in 2019. More detailed information about this study can be read in the article "*Open Sources Review on SALW Illegal Use and Seizures in Ukraine (2019)*" published in Bulletin of Luhansk University of Internal Affairs [15].

The study examined 372 facts related to the use of firearms and ammunition collected in the period from January 1 to December 31, 2019, of which 246 facts (66.31%) were attributed to the illicit trafficking of weapons (storage, sale, smuggling, facts of detection of weapons caches), 97 facts (26.15%) of illegal use of weapons and ammunition and 27 facts (7.28%) about accidents and suicides committed with firearms, ammunition and explosive devices.

From the whole array of data analyzed in the study, we are interested in the facts about the sale, storage, detection of nobody's weapons. A total number of 61 cases of arms sales have been documented. In many cases, criminals sold different types of weapons

and ammunition at the same time. According to the media, in 34 cases the subject of sale are hand grenades, in 29 - pistols, in 23 - explosives, 18 - automatic and semi-automatic rifles, submachine guns, 14 - grenade launchers and (anti-tank rocket propelled grenade), 6 - grenade charges for grenade launchers, 3 - mines and improvised explosive devices, 2 - machine guns, 1 - artillery shells. In 41 cases, the subject of sale were ammunition for various weapons. In total, according to information published by law enforcement agencies in the media, the criminals tried to sell 285 hand grenades, 56 rockets for grenade launchers, 40 loaded grenade launchers, 140 pistols, 40 automatic and semi-automatic rifles and submachine guns, 4 machine guns, 40.4 kg of explosives, 3 mines, 3 artillery shells and 28,535 rounds of ammunition.

The cases of revealing facts of sale, illegal possession of weapons and caches of small arms and light weapons assembled by unidentified persons show the significant potential of illegal weapons market. A characteristic feature of the seizures is the presence of a large number of hand grenades and means of striking at a distance, such as grenade launchers, anti-tank rocket systems. To what extent the samples of weapons available in the illegal circulation and the prevailing prices on the illegal market of Ukraine can be attractive for the criminal underworld in the countries of the European Union?

For understanding the economic feasibility of the potential export of illegal weapons and ammunition from Ukraine to the EU, let us consider the above-mentioned case of attempted arms smuggling, which was carried out in May 2016 by French citizen Gregoire Moutaux [16].

A consignment of weapons and ammunition, consisting of 5 AK 74 automatic assault rifles and 5,400 rounds of ammunition, 2 RPG-7B, and 18 charges for them, 125 kg of TNT, was paid 16,000 Euro. Another 2,000 Euro were paid to the intermediary for escort across the border. In the amount of 18,000 Euro. We will try, with the help of MS Excel program, to break the whole party into separate types of weapons and ammunition and set a hypothetical price for certain "goods" of the deal, which will exceed the prices on the local illegal arms market. For example, the Kalashnikov rifle is estimated at 1000 Euro. We do not know what the most valuable item was for Moutaux in this party, but even if you change the price in one position or another, the prices for other items remain quite high by Ukrainian standards.

Table 2.

Assumptions about weapon prices in the Gregoire Moutaux deal				
Name of item	Number	Hypothetical price (Euro)	Cost (Euro)	Cost of the deal (Euro)
AK 47	5	1 000	5 000	18 000
Rounds for AK 47	5 400	1	5 400	
RPG 7B	2	1 400	2 800	
Charges to RPG	18	100	1 800	
TNT (kg)	125	24	3 000	

If Moutaux needed a weapon for personal use, why did he bought the quantity enough to arm 5 to 7 people? At the same time, some types of weapons or ammunition could be purchased at a parity price on the illegal arms market in the EU without exposing themselves to a number of risks associated with the acquisition of weapons from Ukraine and their subsequent transportation across the state border while passing twice customs and border control, in points well equipped with technical means and canine divisions.

If the weapon was purchased for resale, then again the above risks significantly reduce its commercial attractiveness. Moutaux may have been interested in a particular type of weapon, such as an RPG, and the rest was purchased to hide this interest and maintain business relationships with new partners.

In our assumption, we set prices that were too high for the illegal Ukrainian market for these types of weapons. But despite all this, the prices for such weapons in Western Europe are higher. The study "Triggering terror: Illicit gun markets and firearms acquisition of terrorist networks in Europe"[17], conducted by the Belgian Flemish Peace Institute[18] with the participation of other institutions, shows the following prices for weapons in some European countries. The cost of automatic Kalashnikov-type firearms in Belgium is 2,000 – 2,500 Euros, in France from 300 to 3,000 Euros, depending on the region, the Netherlands from 1,500 to 4,500 Euros, Italy - up to 2,000 Euros. In the UK, according to police data, the cost can reach 11,000 Euros. The cost of RPG-7 in France is 4,500 Euros.

Therefore, the case of Moutaux shows that, from an economic point of view, certain types of illegal weapons may be of interest to the illegal arms market in the European Union, even with the risks associated with transportation.

Consider the illegal arms market in Ukraine in terms of supply. What can illegal business offer to partners abroad? With the exception of weapons coming from the war zone, the illegal arms market is not much different from European markets. In general, it focuses on the conversion of traumatic pistols to lethal ones, as well as the conversion of semi-automatic weapons into automatic and reactivation of deactivated collectible firearms.

With the beginning of hostilities in 2014, the situation changed and military grade weapons began to enter the illegal market, which were stolen from police stations, military units or picked up on the battlefield. It should be noted that in contrast to the Yugoslav conflict, which countries still remains one of the main sources of weapons in Europe; the conflict in eastern Ukraine took place with the use of large numbers of armored vehicles and tanks, both by the Ukrainian Armed Forces at the initial stage¹, and after the August 2014 invasion, by Russian armed forces, as well as Russian proxy forces. As a result, both sides widely used portable anti-tank grenade launchers and anti-tank rocket-propelled grenades². Therefore, the leakage of this type of weapon into illegal circulation is very prevalent. Thus, according to our study of information from open sources only in

¹ According to Defense Express, in 2014-2016, 391 units of armored vehicles were destroyed and 2,576 were damaged in Donbas [19].

² In official law enforcement reports, anti-tank grenades RPG 22 and RPG 26 are classified as grenades, although these devices are designed to throw grenades over long distances and are essentially grenade launchers. Statistic data do not allow distinguishing this type of weapon from hand grenades or grenade charges for different types of grenade launchers. In the study open sources data, jet anti-tank grenades are classified as grenade launchers.

2019 [15], 209 grenade launchers were seized, 40 of them during a sales attempt. The largest number of attempted to sell grenade launchers in a single batch was 22 units [20]. In Rivne oblast, 35 anti-tank grenades (RPG 22 and RPG 26) [21] were found in a hiding place left by unknown persons. During the same period, according to media reports 1,680 hand grenades were seized, 285 of them at attempt to sell, as well as 1,713 rockets for grenade launcher. It should be mentioned, these data are taken from open sources and may not cover all 100 percent of the realized seizures. From the limited information that comes from law enforcement agencies to the media, we may say that the cost of a grenade launcher (jet anti-tank grenade) on the illegal market ranges from 3333 hryvnias (≈ 111 Euro) to 15000 hryvnias (≈ 500 Euro), the cost of a hand grenade from 300 hryvnias (≈ 10 Euro) to 2500 (≈ 82 Euro) [15]. Of course, it is much more difficult to buy such weapons in the European Union. These prices are definitely competitive. The question is if there is a demand for these weapons?

If small arms can be of interest to any member of the underworld, grenades and anti-tank systems, with their mass indiscriminate effect, can be of great interest to extremist and terrorist groups. In Ukraine in 2019, there were several cases when criminals used or attempted to use hand grenades in order to avoid persecution by police officers[22][23]. In general, these cases do not change the overall picture of the use of grenades and anti-tank jet systems.

Between 2009 and 2018, there were 23 cases of mass shootings in public places in the European Union, in which 341 people died [24]. In 6 cases, criminals used automatic military-grade weapons (AK 47, Zastava 70 AB, Uzi). In two cases, in Liege (2011) and in Paris (2015), criminals used hand grenades in addition to small arms. In addition, a significant number of hand grenades were found later during searches of criminals' homes [25]. During the attack on Charlie Hebdo magazine, terrorists had a grenade launcher at their disposal. According to researchers at the Flemish Peace Institute, in most cases automatic weapons originated in the countries of the former Yugoslavia. In 2000, the building of the British Secret Service was fired upon from a grenade launcher [26].

Therefore, depending on the plans, military-grade weapons and explosives may arouse the interest of terrorist and extremist groups.

Ukraine is a bit far from Western Europe and is not part of the single European space, and this complicates logistics. However, Moutaux's failed attempt to transport weapons can in no way stop those interested. In the case of mutual interest, international organized criminal groups can establish illegal supply channels, as it has done in the case with cigarette smuggling. Moreover, it is the cigarette channels that can be used for this in the first place. At the same time, the proximity of the countries of the Carpathian region with the countries that were part of the former Yugoslavia increases the likelihood that in the future weapons flows from Ukraine may be taken under care by OCGs from the Balkan region. Another possible channel could be container deliveries from the ports of the Odessa region to the European container hubs like Antwerp and Amsterdam of other European ports. Thus, the weapons may be disguised under other goods.

Conclusion:

1. Intensive hostilities in eastern Ukraine in the period 2014-2015 have led to the accumulation in the hands of the population of a large number of military weapons, including means that can provide massive destruction at a considerable distance. In the domestic

illegal weapons market besides attempts to sell converted weapons there are attempts to sell military weapons, including grenade launchers and hand grenades.

2. At present, in the countries of the European Union there are no facts of seizure of military weapons originating from Ukraine. However, based on the assessment of terrorist acts and mass shootings that have taken place in European countries over the past 10 years, it can be assumed that military weapons are of interest to terrorist and extremist groups.

3. Based on competitive prices on the illegal weapons market in Ukraine, the wide range of means of destruction, possibility of establishing supply channels, there is a high probability that criminal circles in Europe may try to make contacts with criminal groups in Ukraine to establish illegal arms trafficking from Ukraine.

Використані джерела:

1. Yaffa, J. (2017) Ukraine, a "Supermarket. for Guns. The New Yorker, January 17, 2017. URL : <https://www.newyorker.com/culture/photo-booth/ukraine-a-supermarket-for-guns>. (дата звернення: 03.02.2021).

2. Buscemi, F., Duquet, N., Golovko, E. & Woods, E., (2018) 'Illicit firearms proliferation in the EU periphery: The case of Ukraine', in Duquet, N. (Ed.), Triggering terror: Illicit gun markets and firearms acquisition of terrorist networks in Europe, Brussels: Flemish Peace Institute, 480 p. (дата звернення: 03.02.2021)

3. Martyniuk, A. (2017) Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine. Briefing Paper. Geneva: Small Arms Survey. April 2017. (дата звернення: 03.02.2021)

4. Schroeder M., Shumska O. (2021) Making the Rounds: Illicit Ammunition in Ukraine, Small Arms Survey. January 2021. (дата звернення: 03.02.2021)

5. UNODC, Global Study on Firearms Trafficking, 2020 (United Nations publication, Sales No. E.20.IV.1). (дата звернення: 03.02.2021)

6. UNODC, Firearms, The illicit Market in Firearms, 2019. Module 4 of University Module Series on Organized Crime. (дата звернення: 03.02.2021)

7. ЗСУ втратили більш ніж 15 тисяч одиниць зброї – Мариос. URL : <https://www.slovovidlo.ua/2018/07/04/повуна/bezpeka/zsu-vtratyly-bilsh-nizh-15-tysyach-odynyucz-zbroji-marios>. (дата звернення: 03.02.2021)

8. Колишньому «міністру оборони ДНР» повідомлено про підозру в порушенні законів та звичаїв війни. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=275095. (дата звернення: 03.02.2021)

9. У Донецькій області захоплений ще один міськвідділ міліції – джерело. URL : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3348360-u-donetskii-oblasti-zakhopeniyi-schedyn-miskviddil-militsii-dzherelo>. (дата звернення: 03.02.2021)

10. Данні Офісу Генерального прокурора України. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. (дата звернення: 03.02.2021)

11. Karp, A. (2018) Estimating Global Military-owned Firearms Numbers. Small Arms Survey, June 2018. URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP-Civilian-Firearms-Numbers.pdf>. (дата звернення: 03.02.2021)

12. Savona, E. U., Mancuso M. (Eds.) (2017) Fighting Illicit Firearms Trafficking Routes and Actors at European Level. Final Report of Project FIRE, Milano: Transcrime – Università Cattolica del Sacro Cuore 2017. (дата звернення: 03.02.2021)

13. Вирок Любомльського районного суду Волинської області URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74162809>. (дата звернення: 03.02.2021)

14. Привет, оружие! URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/privyet-oruzhye>. (дата звернення: 03.02.2021)

15. Beznogykh, V. (2020) Open sources review on SALW illegal use and seizures in Ukraine (2019), *Bulletin of Luhansk University of Internal Affairs E. Didorenko*. No 4 (92). 2020. P. 299-324. (дата звернення: 03.02.2021)

16. СБУ заявляє, що запобігла 15 терактам під час «Євро-2016» у Франції. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27781906.html>. (дата звернення: 03.02.2021)

17. Duquet, N. et al (2018) Triggering terror: Illicit gun markets and firearms acquisition of terrorist networks in Europe, Brussels: Flemish Peace Institute, 480 p. (дата звернення: 03.02.2021)

18. Flemish Peace Institute. URL : <https://vlaamsvredesinstituut.eu/en/>. (дата звернення: 03.02.2021)

19. Втрати Збройних Сил України у бронетехніці під час АТО у 2014-2016 роках. URL : https://defence-ua.com/army_and_war/vtrati_zbrojnih_sil_ukrajini_u_bronetehnitsi_pid_chas_ato_u_2014_2016_rokah_vpereshe_oprijudnena_detalna_ofitsijna_statistika-181.html (дата звернення: 03.02.2021)

20. В Луганской области задержали троих военных, которые незаконно торговали оружием – СБУ. URL : <https://gordonua.com/news/localnews/v-luganskoj-oblasti-zader-zhali-troih-voennyh-kotorye-nezakonno-torgovali-oruzhiem-sbu-1175998.html>. (дата звернення: 03.02.2021)

21. Копы обнаружили в Ровенской области крупнейший арсенал боеприпасов: фото и видео. URL : <https://www.segodnya.ua/regions/lvov/kopy-obnaruzhili-v-rovenskoj-oblasti-krupnyshiy-arsenal-boeprapasov-foto-i-video-1283288.html>. (дата звернення: 03.02.2021)

22. На Запоріжжі в результаті вибуху гранати травмовано двох поліцейських. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-zaporizhzhji-v-rezultati-vibuxu-granati-travmovano-dvoh-policzejskix/>. (дата звернення: 03.02.2021)

23. На Київщині поліцейських закидали гранатами. URL : https://kyiv.24tv.ua/na_kiyivshhni_politseyskix_zakidali_granatami_n1203775. (дата звернення: 03.02.2021)

24. Public mass shootings in Europe: how did the weapons fall into the wrong hands? Factsheet, Flemish Peace Institute. URL : https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2019/10/Factsheet_A2K_EN.pdf. (дата звернення: 03.02.2021)

25. Duquet, N. et al (2019), Armed to Kill: A comprehensive analysis of the guns used in public mass shootings in Europe between 2009 and 2018, Brussels: Flemish Peace Institute. (дата звернення: 03.02.2021)

26. 'Rocket' theory over MI6 blast. URL : http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/934937.stm. (дата звернення: 03.02.2021)

References:

1. Yaffa, J. (2017) Ukraine, a "Supermarket" for Guns. *The New Yorker*, January 17, 2017. URL : <https://www.newyorker.com/culture/photo-booth/ukraine-a-supermarket-for-guns>. [in English].

2. Buscemi, F., Duquet, N., Golovko, E. & Woods, E., (2018) 'Illicit firearms proliferation in the EU periphery: The case of Ukraine', in Duquet, N. (Ed.), *Triggering terror: Illicit gun markets and firearms acquisition of terrorist networks in Europe*, Brussels: Flemish Peace Institute. [in English].

3. Martyniuk, A. (2017) Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine. Briefing Paper. Geneva: Small Arms Survey. April 2017. [in English].
4. Schroeder M., Shumska O. (2021) Making the Rounds: Illicit Ammunition in Ukraine, Small Arms Survey. January 2021. [in English].
5. UNODC, Global Study on Firearms Trafficking, 2020 (United Nations publication, Sales No. E.20.IV.1). [in English].
6. UNODC, Firearms, The illicit Market in Firearms, 2019. Module 4 of University Module Series on Organized Crime. [in English].
7. ZSU vtratly bil'sh nizh 15 tysyach odynyts' zbroyi – Matios. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/07/04/novyna/bezpeka/zsu-vtratly-bilsh-nizh-15-tysyach-odynycz-zbroyi-matios>. [in English].
8. Kolyshn'omu «ministru oborony DNR» povidomleno pro pidozru v porushenni zakoniv ta zvychayiv viyny. N. d. N. p. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=275095. [in Ukrainian].
9. U Donets'kiy oblasti zakhopeny shche odyin mis'kviddil militsiyi – dzherelo. N. d. N. p. URL : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3348360-u-donetskii-oblasti-zakhopenyi-sche-odyn-miskviddil-militsii-dzherelo>. [in Ukrainian].
10. Danni Ofisu General'noho prokurora Ukrayiny. N. d. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. [in Ukrainian].
11. Karp, A. (2018) Estimating Global Military-owned Firearms Numbers. Small Arms Survey, June 2018. URL : <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP-Civilian-Firearms-Numbers.pdf>. [in English].
12. Savona, E. U., Mancuso, M. (2017) Fighting Illicit Firearms Trafficking Routes and Actors at European Level. Final Report of Project FIRE, Milano: Transcrime – Università Cattolica del Sacro Cuore 2017. [in English].
13. Verdict of the Lyuboml District Court of the Volyn Region. N. p. N. d. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74162809>. [in English].
14. Privet oruzhye! N. p. N. d. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/pryvet-oruzhye-in-Russia>].
15. Beznogykh, V. (2020) Open Sources Review on SALW Illegal Use and Seizures in Ukraine (2019), *Bulletin of Luhansk University of Internal Affairs E. Didorenko*, 4 (92), 299-324. [in English].
16. SBU zavavlyaye, shcho zapobihla 15 teraktam pid chas «Yevro-2016» u Frantsiyi. N. p. N. d. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27781906.html>. [in English].
17. Duquet, N. et al (2018) Triggering terror: Illicit gun markets and firearms acquisition of terrorist networks in Europe, Brussels: Flemish Peace Institute, 480 p.
18. Flemish Peace Institute. URL: <https://vlaamsvredesinstituut.eu/en/> [in English].
19. Vtraty Zbroynykh Syl Ukrayiny u bronetekhnitsi pid chas ATO u 2014-2016 rokakh. N. p. N. d. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/vtrati_zbroynih_sil_ukrajini_u_bro_neteh_nitsi_pid_chas_ato_u_2014_2016_rokah_vpereshe_oprijudnena_detalna_ofitsijna_statistika-181.html. [in Ukrainian].
20. V Luganskoy oblasti zaderzhali troikh voyennykh, kotoryye nezakonno torgovali oruzhiem – SBU. N. p. N. d. URL: <https://gordonua.com/news/localnews/v-luganskoy-oblasti-zaderzhali-troih-voennyh-kotorye-nezakonno-torgovali-oruzhiem-sbu-1175998.html>. [in Ukrainian].

21. Kopy obnaruzhili v Rovenskoj oblasti krupneyshiy arsenal boeyepripasov: foto i video. N. p. N. d. URL: <https://www.segodayna.ua/regions/lvov/kopy-obnaruzhili-v-rovenskoj-oblasti-krupneyshiy-arsenal-boeyepripasov-foto-i-video-1283288.html>. [in Ukrainian].

22. Na Zaporizhzhzi v rezul'tati vybukhu hranaty travmovano dvokh politseys'kykh. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-zaporizhzhzi-v-rezultati-vibuxu-granaty-travmovano-dvokh-policejskikh/>. [in Ukrainian].

23. Na Kyivshchyni politseys'kykh zakydaly hranatamy. N. p. N. d. URL : https://kyiv.24tv.ua/na_kyivshchyni_politsejskikh_zakidali_granatomy_n1203775. [in Ukrainian].

24. Public mass shootings in Europe: how did the weapons fall into the wrong hands? Factsheet, Flemish Peace Institute. N. p. N. d. URL: https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2019/10/Factsheet_A2K_EN.pdf. [in English].

25. Duquet, N. et al. (2019), Armed to Kill: A comprehensive analysis of the guns used in public mass shootings in Europe between 2009 and 2018, Brussels: Flemish Peace Institute. [in English].

26. Rocket' theory over M16 blast. N. p. N. d. URL : http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/934937.stm. [in English].

Стаття надійшла до редакції 05.02.2021

Безногих В. С., кандидат юридичних наук, незалежний експерт (м. Київ, Україна)

ПРО РИЗИКИ ПОСТАЧАННЯ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ЗБРОЇ З УКРАЇНИ ДО КРАЇН ЄВРОПИ

Стаття присвячена проблемам обігу й постачання зброї, добутої незаконним шляхом, у тому числі вилученої. Інтенсивні бойові дії у Східній Україні за період 2014-2015 рр. призвели до накопичення в руках населення великої кількості військової зброї, включаючи засоби, які можуть забезпечити масове знищення на значній відстані. На внутрішньому ринку незаконного зброї, крім спроб продати конвертовану зброю, існують, на жаль, можливості продати військову, у тому числі гранато-пускові установки та ручні гранати. Тож можна припустити, що військова зброя має інтерес для терористичних та екстремістських груп. Нині існує висока ймовірність того, що кримінальні кола в Європі можуть налагодити контакти з кримінальними групами в Україні для встановлення незаконної торгівлі зброєю.

Тож у даній публікації надається аналіз особливостей нелегального ринку зброї та боєприпасів в Україні в умовах припинення гарячої стадії конфлікту, викликаного збройною агресією Російської Федерації на сході країни. Стаття підготовлена за результатами дослідження інформації, зібраної з відкритих джерел (сайтів правоохоронних органів та ресурсів новин засобів масової інформації), про вилучення зброї. На підставі цього аналізу робиться спроба оцінки вірогідності витоку нелегальної зброї військового призначення до країн Європи. Розглянуті економічні та логістичні передумови для зацікавленості представників організованої злочинності в постачанні зброї з України. У цілому матеріали, викладені в статті, є додатковим джерелом криміналістичної інформації і можуть служити основою для подальшого аналізу та досліджень.

Ключові слова: незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухівки, незаконний збут зброї, незаконне зберігання зброї, боєприпасів та вибухівки, протиправне використання зброї, нелегальний ринок зброї, ціна на нелегальну зброю.

Безногих В. С., кандидат юридических наук, незалежний експерт (м. Київ, Україна)

О РИСКАХ ПОСТАВКИ НЕЛЕГАЛЬНОГО ОРУЖИЯ ИЗ УКРАИНЫ В СТРАНЫ ЕВРОПЫ

В статье представлен анализ особенностей нелегального рынка оружия и боеприпасов в Украине в условиях останковки горячей стадии конфликта, вызванного вооруженной агрессией Российской Федерации на востоке страны. Статья подготовлена по результатам исследования информации, собранной из открытых источников (сайты правоохранительных органов и ресурсы новостей средств массовой информации), об изъятиях оружия. На основании этого анализа делается попытка оценки вероятности утечки нелегального оружия военного назначения в страны Европы. Рассмотрены основные экономические и логистические предпосылки для заинтересованности представителей организованной преступности в поставках оружия из Украины. В целом материалы, изложенные в статье, являются дополнительным источником криминалистической информации и могут служить основой для дальнейшего анализа и исследований.

Ключевые слова: незаконный оборот оружия, боеприпасов и взрывчатки; незаконный сбыт оружия, незаконное хранение оружия, боеприпасов и взрывчатки; противоправное использование оружия, нелегальный рынок оружия, цена на нелегальное оружие.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.275-284

УДК 159.9:351.74

Zhitar V., Master of Laws, Head of International Cooperation Department Academy «Stefan cel Mare» of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova (Chisinau, Republic of Moldova)

e-mail: victoriagitari@yahoo.co.uk

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3627-8445>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE POLICE EMPLOYEES

Psychological characteristics of police officers are now thoroughly investigated in legal psychology. At the same time development of the problem was, both in terms of psychological analysis of the structure of professional law enforcement officers, and in terms of the psychological characteristics its inherent set of psychological characteristics. Even the cursory reviews of the basic psychological characteristics and structural elements of the employee's professional activity shows how complex and multifaceted its activities. It makes them a variety of requirements, among which one of the most important - having developed important professional qualities of the individual.

Keywords: police system, personnel, peculiarities, research, international practice, qualities, powers of authority, legal psychology.

Formulation of the problem. Today, such a question as the successful fulfillment by a police officer of his official tasks remains relevant. This is due, first of all, to the fact that any professional activity makes certain demands on a person and leaves a kind of imprint

on his personality and the whole way of life. At the same time, the formation of the personality of a police officer is directly related to his psychological readiness to perform official tasks, adherence to official discipline, as well as the formation of moral and ethical qualities of the individual.

At the same time, in order to determine the personal qualities that a police officer should possess, and that determine the effectiveness of his professional training, it is necessary to subject the professional activities of a police officer to a psychological analysis, to identify its features, structure and content.

Analysis of the latest achievements and publications. It should be noted that the problem of providing psychological assistance and support to employees of internal affairs bodies has been developed in science since the early 90s of the last century by such scientists as A. I. Adaev, N. V. Andreev, S. V. Andreeva, O. I. Brodchenko, T. A. Degtyarenko, I. B. Zhuravleva, S. I. Zakharova, I. O. Kotenev, E. V. Lapshin, T. N. Levashova, M. V. Levy and M. I. Maryin, A. I. Papkin, A. V. Pischelko, A. A. Proshin, V. N. Smirnov, N. V. Tarabrina, N. N. Kharlamova, G. V. Shutko et al. Despite the sufficient amount of scientific research on this issue, some aspects require deeper study.

Purpose of the article. The purpose of this article is to analyze the psychological characteristics of the activities of police officers, disclose their content.

Presenting main material. You can agree with A. R. Manzhokhov is that in recent years, the requirements for the professionalism and psychological preparedness of all personnel of law enforcement agencies and their special units (police, representatives of peacekeeping military contingents, etc.), engaged in the prevention, suppression and investigation of the most daring and large-scale crimes leading to deaths of hundreds and thousands of civilians.

Psychological difficulties that arise when solving problems by the police units and significantly reduce the effectiveness of their activities, require a special type of professional psychological training - professional extreme psychological training aimed at achieving a high level of psychological preparedness of employees and functional groups for life in extreme situations [1, p. 112-113].

That is why positions and specialties in the police are classified as complex types of professional activity (or, as some scientists call it, extreme types of activity, since they are associated with risk) and are characterized by the following features: the variety and complexity of professional tasks; multifunctionality of duties; the presence of service (including combat) situations in which the performance of professional tasks is associated with risk and danger to life; a high level of mental stress at work; strict time constraints to achieve the required professional level; increased social responsibility for professional mistakes; a variety of social relations [2, p. 144].

A somewhat similar point of view is shared by A.R. Manzhokhov, defining, instead of signs of psychological training, the tasks of such training and notes that they are: the formation of mature and adequate motivation, the actualization of psychological extreme (combat) readiness to serve in a specific emergency situation; improvement of professionally significant extreme psychological qualities (abilities) of the employee's personality; increasing the level of extreme psychological knowledge, abilities, skills; increasing moral and psychological resistance to extreme stressful influences, strengthening self-confidence, self-control, courage, resilience, courage, reasonable discretion, the formation of

skills for providing psychological self-and mutual help, relieving emotional stress; development of communicative competence and skills of professional communication in critical situations [1, p. 113].

In the scientific literature, there are several approaches to the psychological characteristics of the activities of police officers. So, for example, V. V. Prostyakov [3, p. 3-15] notes that the following psychological characteristics characterize the activities of the police officer:

1. The order strictly established by the norms of the law is subject to the activities of the police officer due to legal regulation. A violation of this or that law will always be the improper performance or non-performance by the employee of his official duties. All this leads to the fact that the employee feels heightened responsibility for his decisions and actions.

2. Employees are given the right, in the interests of the cause, to invade people's privacy when necessary, enter citizens' homes, find out hidden circumstances, restrict freedom or deprive individual citizens of it. Particular tension is characterized by the use of their powers by an employee, since it implies a high degree of responsibility, as well as the rationality and legality of actions. One of the most important professional requirements for police officers is the ability to reasonably and, most importantly, legally use the authority provided.

3. Constant volitional tension and active mental activity requires the need to overcome dangerous situations, eliminate obstacles specially created in the path of the employee and causing various emotional reactions. There is a need for constant complex intellectual work, masking real social roles, encrypting their goals, due to the conditions of active confrontation.

4. Communication with people of different age groups, different professions, occupying different legal positions, requires the employee to know the basics of communication psychology and human psychology. The importance of establishing psychological contact with all persons falling into the sphere of activity of an officer explains the need for his reincarnation in the process of interaction.

5. The basic principles of a police officer's professional activity include efficiency and speed. This is due to the fact that the time a criminal is at large is directly proportional to his ability to destroy the traces of criminal activity or hide from the investigation and, as a consequence, to evade responsibility.

A. V. Meshcheryakova and E. S. Salmnikova, summing up the results of her research on the psychological training of law enforcement officers to act in occupationally dangerous situations, believe that training involves a certain order, including:

- the ability to maintain a long period of effective performance through the use of relaxation techniques, breathing, regulatory and transregulatory exercises (a set of techniques for teaching an employee the skills of relaxation in motion (walking, running), and not lying in a chair, in a situation as far as possible from a real danger!);
- adequate supply of strength, through the use of self-control techniques;
- mastery of various types of breathing (coherent, activating, etc.);
- development of extroverted and introverted attention [4].

Summarizing the existing points of view regarding the activities of employees of penitentiary institutions, L.A. Gagieva [5] notes that, according to some scientists, the employees of penitentiary institutions are characterized by the following specific psychological characteristics:

1. Legal regulation of the activities of these employees is one of the most specific features of professional activities in the internal affairs bodies. The activities of employees are strictly regulated by legal norms (legislative acts, regulations of the Ministry of Internal Affairs, etc.). This feature distinguishes the work of employees of internal affairs bodies from numerous branches of human practice (N. A. Minzhanov, G. N. Ertysbaeva), where the performance of work is determined by general plans or instructions and creates a wide opportunity for the free implementation of their personal ideas about the most effective organization of labor [6, p. 71-72].

Legal regulation subordinates the activities of the employee to the procedure strictly established by the norms of the law. Failure to perform or improper performance by an employee of his official duties is always a violation of one or another law. All this ultimately generates an increased responsibility of the employee for his decisions and actions. This, however, does not mean that the employee is not free in his will, in the choice of means of carrying out activities, it's most rational and effective organization. Among the psychological features of the professional activities of employees of internal affairs bodies, one should also include the presence of a wide tactical space.

2. Another psychological feature of the activities of employees of internal affairs bodies is the presence of power. In the interests of the case, employees are given the right, if necessary, to invade people's personal lives, to find out the circumstances, which they often try to hide from others. The psychological state of an employee clothed with this power is determined, first of all, by a high degree of responsibility, and the use of his powers involves the solution of a number of mental tasks that make it possible to determine the necessity and reasonableness of actions, their legal basis. Often this is due to the need to dwell on one of the options and therefore is characterized by particular tension. The ability to rationally, legally use the authority provided is one of the most important professional requirements for employees of internal affairs bodies. To a large extent, the legitimacy and appropriateness of the use of power depends on the personal qualities of the employee, on the level of formation of his professional and in particular pedagogical culture.

3. The next characteristic feature of professional activity and, accordingly, pedagogical culture is communicative competence (M. I. Bekoeva, Z. K. Malieva, B. A. Takhokhov) [7], as the ability to communicate with a wide range of environment. It is multifaceted and exceptional. The versatility of the communication skills of the staff of penitentiary institutions is that he communicates with representatives of different age categories, with people of different professions, occupying different legal positions. This requires a high pedagogical culture, knowledge of human psychology, psychological and pedagogical foundations of communication. At the same time, the analysis of scientific literature allows us to conclude that a more complete study of the psychological characteristics of the activities of police officers in legal psychology was carried out by a team of scientists – V. L. Vasiliev, A. V. Dulov, A. R. Ratinov, A. M. Stolyarenko.

The authors considering this problem believe that psychological characteristics are inherent in the activities of an employee of the internal affairs bodies, such as legal regulation (subordinates the employee's activities to an order strictly established by the rules of the law), the presence of powers (the ability to reasonably, legally use the granted power), constant confrontation and the opposition of stakeholders (the need for constant complex intellectual work, encrypting their goals, masking real social roles), broad communication (the ability to communicate with a wide range of environment), lack of time and the presence of overload at work (efficiency and speed of solving crimes, compliance with procedural and other deadlines that are allocated for the investigation of a criminal case, consideration of citizens' applications, etc.), tension (associated with high physical and mental stress experienced by the employee due to the high extremeness of his activities, actions in a conflict situation, irregular working hours, etc.) [8]. Other scientists adhere to a similar point of view S. Asyamov, Yu. Pulatov [9], I. Semchuk [10], S. Ratnikov, D. Saratovsky, A. Gaidamakin [11], A. Vatsyk [12].

It should be noted that this model of the psychological characteristics of police officers' activities in the realities of the processes taking place in connection with the reform of the police in the Republic of Moldova is more optimal and we consider it more acceptable. Let's consider it in more detail. So, the above scientists argue that the activities of a police officer are characterized by the following specific psychological characteristics.

Firstly, this is legal regulation - one of the most specific features of professional activity in the internal affairs bodies.

The activities of employees are strictly regulated by legal norms (legislative acts, regulations of the Ministry of Internal Affairs, etc.). This feature distinguishes the work of police officers from numerous branches of human practice, where the performance of work is determined by general plans or instructions and creates ample opportunity for the free implementation of their personal ideas about the most effective organization of work.

Legal regulation subordinates the activities of the employee to the procedure strictly established by the norms of the law. Failure to perform or improper performance of one's official duties is always a violation of one or another law. All this ultimately generates increased responsibility for their decisions and actions. This, however, does not mean that the employee is not free in his will, in the choice of means of carrying out activities; it's most rational and effective organization. Among the psychological features of the professional activities of police officers should be attributed the presence of a wide tactical scope, which is given to them within the framework of the law and professional morality.

Another psychological feature is the presence of power. In the interests of the case, employees are given the right, if necessary, to invade people's privacy, to find out the circumstances that they often try to hide from others, to enter citizens' homes, to restrict the freedom of individual citizens, if necessary, and even to deprive it.

The psychological state of an employee clothed with this power is determined, first of all, by a high degree of responsibility, and the use of his powers involves the solution of a number of mental tasks that make it possible to determine the necessity and reasonableness of actions, their legal basis. Often this is due to the need to dwell on one of the options and therefore is characterized by particular tension. The ability to rationally, legally use the authority provided is one of the most important professional requirements

for employees of internal affairs bodies. To a large extent, the legitimacy and appropriateness of the use of power depends on the personal qualities of the employee.

An important psychological feature of the professional activity of employees is the constant confrontation and opposition of interested parties. This gives the activity of the officer in the disclosure, investigation and prevention of crimes the character of a struggle, which sometimes takes very acute forms. The need to overcome dangerous situations, the elimination of obstacles that are specially created in the path of the employee, cause him various emotional reactions, requires constant volitional tension and active mental activity. In conditions of active confrontation, the need arises for constant complex intellectual work, encrypting one's goals, masking real social roles.

The next characteristic feature of professional activity is broad communication, as the ability to communicate with a wide range of environment. It is multifaceted and exceptional.

The versatility of the employee's communication lies in the fact that he communicates with representatives of different age categories, with people of different professions, occupying different legal positions. This requires knowledge of human psychology in general and the psychological foundations of communication in particular.

The communicativeness of an employee is a trait necessary for the correct organization of the production of various investigative, operational-search and preventive measures. A distinctive feature of employee communication is that it requires reincarnation. The need for this is explained by the importance of establishing psychological contact with all persons falling into the scope of his activities.

The specific features of the employee's professional activity include the lack of time and the presence of overloads in his work. Promptness and speed are among the basic principles of detecting and investigating crimes. The more a criminal is at large, the more opportunities he has to evade responsibility, destroy the traces of his criminal activity, and hide from the investigation. There is always a gain in time on his side. Procrastination always leads to failure. On the other hand, the lack of time manifests itself in the need to comply with procedural and other deadlines that are allocated for the investigation of a criminal case, consideration of citizens' applications, etc.

Because of this, the employee is constantly in a tense state. The fact that in other types of activity is characteristic only of "emergency situations" is common in the work of an employee of the internal affairs bodies. Tension is also associated with the great physical and mental stress that an employee experiences due to the high extremeness of his activities, actions in a conflict situation, the impact of various kinds of stress factors, irregular working hours, the presence of a negative emotional coloring of the activity, since the employee has to deal with human manifestations of human grief, the difficult conditions of his official activity.

And of course, the professional activity of the employee is distinguished by a pronounced cognitive nature, which requires not only a diverse solution of mental tasks of various types and difficulties, but also the organization of their practical implementation. At the same time, purely mental activity, aimed at building various versions, drawing up plans for the implementation of operational and service activities and work plans in general, is combined with the practical organization of work, realizing mental schemes and decisions.

Even a cursory review of the main psychological characteristics and structural elements of an employee's professional activity shows how complex and multifaceted his activity is. She makes many different demands on him, among which one of the most important is the possession of developed professionally significant personality traits. These include:

- professional and psychological orientation of his personality;
- psychological stability;
- developed volitional qualities, the ability to control oneself in difficult situations, courage, courage, a reasonable inclination to take risks;
- well – developed communicative qualities: the ability to quickly establish contact with various categories of people, establish and maintain trusting relationships;
- the ability to exert psychological influence on people when solving various kinds of operational and service task;
- role skills;
- developed professionally significant cognitive qualities: professional observation and attentiveness, professionally developed memory, creative imagination;
- professionally developed thinking, a tendency to intense mental work, quick wit, developed intuition;
- speed of reaction, the ability to navigate in a difficult situation.

Conclusions. Our research allows us to note that the problem of the psychological characteristics of the activities of police officers remains relevant. This is primarily due to the processes that are taking place during the reform of law enforcement agencies in general and units of the Ministry of Internal Affairs in particular.

Speaking about the personality of a police officer and his qualities, we understand what is not inherent in a person from the very beginning. Their formation and development is a long and intense process, but this is a prerequisite for the professional development of a police officer. The activities of police officers are carried out in conditions, a composite and important aspect, which objectively acts as a psychological reality.

An employee does not have to prove that he is right, he needs to strive for people to understand the fairness and humanity of his requirements, to increase the prestige of the rule of law and his own activities. The ability to understand the whole gamut of psychological shades and dependencies of one's work characterizes the level of professional skill of a police officer.

Використані джерела:

1. Маржохов А. Р. Психологическая подготовка сотрудников правоохранительных органов к действиям в экстремальных условиях. *Успехи современного естествознания*. 2004. № 7. С. 112-113.

2. Лисова О. Е. Социально-психологические особенности личности сотрудников органов внутренних дел различного профиля деятельности. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2008. №2. С. 144-150.

3. Простяжков В. В. Психологические требования к личности и профессиональной деятельности сотрудника органов внутренних дел. 2012. № 1. С. 3-15.

4. Мещерякова А. В., Сальникова Е. С. Психологическая подготовка сотрудников правоохранительных органов к профессиональной деятельности в жизненно-опасных ситуациях. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-podgotovka-sotru>

dnikov-pravoohranitelnyh-organov-k-professionalnoy-deyatelnosti-v-zhiznenno-opasnyh-situatsiyah. (дата обращения: 18.02.2021)

5. Гагиева Л. А. Ведущие компоненты педагогической культуры сотрудников пенитенциарного учреждения. URL : http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Pedagogica/0_201805.doc.htm. (дата обращения: 18.02.2021)

6. Киселев А. М. Психолого-педагогические технологии развития качеств, необходимых персоналу УИС для действий в экстремальных. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 6. С. 44-47.

7. Тахохов Б. А., Бекоева М. И., Малиева З. К. Компетентностный подход в современной высшей школе. Владикавказ : Изд-во СОГУ, 2012. 207 с.

8. Олейник А. Н. Основы конфликтологии. Психологические средства деятельности сотрудников органов внутренних дел в ситуации конфликтов. Москва, 1992.

9. Асямов С. В., Пулатов Ю. С. Профессионально-психологический тренинг сотрудников органов внутренних дел: Учебное пособие. Ташкент : Академия МВД Республики Узбекистан, 2000. 141 с.

10. Семчук И. Психологические аспекты формирования профессиональных качеств сотрудника ОВД. URL : <http://pda.ormvd.ru/pubs/102/15834/>. (дата обращения: 18.02.2021)

11. Ратников С. В., Саратовский Д. В., Гайдамакин А. В. Некоторые вопросы формирования психологической устойчивости сотрудников органов внутренних дел. URL : <http://cscb.su/n/020901/020901024.htm>. (дата обращения: 18.02.2021)

12. Вацьк А. С. Психологические аспекты формирования профессионально важных качеств сотрудников органов внутренних дел. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_36445133_19252908.pdf. (дата обращения: 18.02.2021)

References:

1. Marzhohov, A. R. (2004) Psihologicheskaya podgotovka sotrudnikov pravoohranitelnyh organov k deystviyam v ekstremalnyh usloviyah. *Uspehi sovremenno go estestvoznaniya - The successes of modern natural science*, 7, 112-113. [in Russian].

2. Lisova, O. E. (2008) Sotsialno-psiologicheskie osobennosti lichnosti sotrudnikov organov vnutrennih del razlichnogo profilya deyatel'nosti. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk - Izvestia of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, 2, 144-150. [in Russian].

3. Prostyakov, V. V. (2012) Psihologicheskie trebovaniya k lichnosti i professionalnoy deyatel'nosti sotrudnika organov vnutrennih del. *Yuridicheskaya psihologiya - Legal psychology*, 1, 3-15. [in Russian].

4. Mescheryakova, A. V., Salnikova, E. S. Psihologicheskaya podgotovka sotrudnikov pravoohranitelnyh organov k professionalnoy deyatel'nosti v zhiznenno-opasnyh situatsiyah. N. d. N. p. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/psiholo_gicheskaya-podgotovka-sotrudnikov-pravoohranitelnyh-organov-k-professionalnoy-deyatelnosti-v-zhiznenno-opasnyh-situatsiyah. [in Russian].

5. Gagieva, L. A. Vedushchie komponenty pedagogicheskoy kul'tury sotrudnikov penitentsiarnogo uchrezhdeniya. N. d. N. p. URL : http://www.rusnauka.com/43_DWS_2015/Pedagogica/0_201805.doc.htm. [in Russian].

6. Kiselev, A. M. (2013) Psihologo-pedagogicheskie tehnologii razvitiya kachestv, neodimiyh personalu UIS dlya deystviy v ekstremalnyh. *Vedomosti ugolovno-ispolnitel'noy sistemy - Ведомости уголовно-исполнительной системы*, 6, 44-47. [in Russian].

7. Tahohov, B. A., Bekoeva, M. I., Malieva, Z. K. (2012) Kompetentnostnyiy podhod v sovremennoy vyisshyey shkole. Vladikavkaz : Izd-vo SOGU. [in Russian]

8. Oleynik, A. N. (1992) Osnovy konfliktologii. Psihologicheskie sredstva deyatel'nosti sotrudnikov organov vnutrennih del v situatsii konfliktov. Moskva. [in Russian].

9. Asyamov, S. V., Pulatov, Yu. S. (2000) Professionalno-psihologicheskiy trening sotrudnikov organov vnutrennih del: Uchebnoe posobie. Tashkent : Akademiya MVD Respubliki Uzbekistan. [in Russian]

10. Semchuk, I. Psihologicheskie aspekty formirovaniya professionalnykh kachestv sotrudnika OVD. N. d. N. p. URL : <http://pda.ormvd.ru/pubs/102/15834/>. [in Russian].

11. Ratnikov, S. V., Saratovskiy, D. V., Gaydamakin, A. V. Nekotoryye voprosy formirovaniya psihologicheskoy ustoychivosti sotrudnikov organov vnutrennih del. N. d. N. p. URL : <http://cscb.su/n/020901/020901024.htm>. [in Russian].

12. Vatsyik, A. S. Psihologicheskie aspekty formirovaniya professionalno vazhnykh kachestv sotrudnikov organov vnutrennih del. N. d. N. p. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_36445133_19252908.pdf. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2021

Жулар В. Д., магістр права, начальник Управління міжнародного співробітництва Академії «Ștefan cel Mare» МВС Республіки Молдова (м. Кишинів, Республіка Молдова)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Становлення особистості працівника поліції прямо пов'язане з його психологічною готовністю до виконання службових завдань, дотримання службової дисципліни, а також формуванню морально-етичних якостей особистості, тому проблема психологічних особливостей діяльності працівників поліції залишається актуальною.

Зауважено, що психологічні труднощі, які виникають при вирішенні завдань підрозділами поліції, істотно знижують ефективність їх діяльності, вимагають проведення особливого виду професійно-психологічної підготовки, націленої на досягнення високого рівня психологічної готовності працівників і функціональних груп до життєдіяльності в екстремальних ситуаціях.

Аргументовано, що діяльності працівників поліції притаманні психологічні особливості, а саме: правова регламентація (підпорядковує діяльність працівників до суворого дотримання закону); наявність владних повноважень (уміння розумно, законно користуватися наданою владою); постійне протигорство (постійна складна інтелектуальна робота, шифрування своїх цілей, маскування соціальних ролей); комунікативність (здатність спілкування з широкою за своїм діапазону середовищем); дефіцит часу і наявність перевантажень на роботі (оперативність і швидкість розкриття злочинів, дотримання процесуальних й інших термінів, що відводяться на розслідування кримінальної справи, розгляд заяву громадян тощо); напруженість (пов'язана з великими фізичними і психічними навантаженнями, яких зазнає працівник через високу екстремальність його діяльності, діями в умовах конфліктних ситуацій, ненормованим робочим днем та ін.).

Зроблено висновок, що формування і розвиток особистості працівника поліції і формування якостей – тривалий і напружений процес, але це необхідна умова професійного становлення працівника поліції. Діяльність працівників поліції здійснюється в умовах,

складовим і важливим аспектом, яких об'єктивно виступає психологічна реальність. Працівник не повинен доводити, що він має рацію, йому треба домагатися розуміння людьми справедливості і гуманності його вимог, підвищення престижу норм права і власної діяльності. Уміння розібратися у всій гамі психологічних відтінків і залежностей своєї роботи характеризує рівень професійної майстерності працівника органів поліції.

Ключові слова: поліцейська система, персонал, особливості, дослідження, міжнародна практика, якості, владні повноваження, юридична психологія.

Житарь В. Д., магістр права, начальник управління міжнародного співробітництва Академії «Ştefan cel Mare» МВД Республіки Молдова (г. Кишинев, Республіка Молдова)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ

Становление личности работника полиции напрямую связано с его психологической готовностью к выполнению служебных задач, соблюдением служебной дисциплины, а также формированию морально-этических качеств личности, поэтому проблема психологических особенностей деятельности сотрудников полиции остается актуальной.

Отмечено, что психологические трудности, возникающие при решении задач подразделениями полиции, существенно снижают эффективность их деятельности, требуют проведения особого вида профессионально-психологической подготовки, нацеленной на достижение высокого уровня психологической готовности работников и функциональных групп к жизнедеятельности в экстремальных ситуациях.

Аргументировано, что деятельности работников полиции присущи психологические особенности, а именно: правовая регламентация (подчиняет деятельность работников к строгому соблюдению закона); наличие властных полномочий (умение разумно, законно пользоваться предоставленной властью); постоянное противоборство (постоянная сложная интеллектуальная работа, шифрование своих целей, маскировки социальных ролей); коммуникативность (способность общения с широкой по своему диапазону средой); дефицит времени и наличие перегрузок на работе (оперативность и скорость раскрытия преступлений, соблюдение процессуальных и других сроков, отводимых на расследование уголовного дела, рассмотрение заявления граждан и т.п.); напряженность (связана с большими физическими и психическими нагрузками, которые испытывает работник из-за высокой экстремальности его деятельности, действиями в условиях конфликтных ситуаций, ненормированным рабочим днем и др.).

Сделан вывод, что формирование и развитие личности работника полиции и формирование у него качеств – длительный и напряженный процесс, но это необходимое условие профессионального становления работника полиции. Деятельность сотрудников полиции осуществляется в условиях, составляющим и важным аспектом, которых объективно выступает психологическая реальность. Работник не должен доказывать, что он прав, ему надо добиваться понимания людьми справедливости и гуманности его требований, повышение престижа норм права и собственной деятельности. Умение разбираться во всей гамме психологических оттенков и зависимостей своей работы характеризует уровень профессионального мастерства работника органов полиции.

Ключевые слова: полицейская система, персонал, особенности, исследования, международная практика, качества, властные полномочия, юридическая психология.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.285-296

УДК 343.14:336.228.34

Моргун Н. С., кандидат юридичних наук, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: morgun.nadiy@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2997-9975>

Терещенко Ю. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: vladysikter@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5353-0887>

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ)

Стаття присвячена визначенню обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), та їх допустимість під час судового розгляду. Наведено низку факторів, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що впливають на ефективність доказування обставин, визначених у частині 1 статті 91 КПК України, під час розслідування злочину, передбаченого статтею 212 КК України, та запропоновано можливі напрями їх вирішення. Виділено низку істотних обставин, які підлягають доказуванню, з огляду на специфічність аналізованого злочину.

Ключові слова: кримінальне провадження, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), обставини, які підлягають доказуванню, допустимість доказів, судовий розгляд, вирок суду.

Постановка проблеми. На сьогодні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності поряд із корупційними є чи ненаймасштабнішими та найнебезпечнішими правопорушеннями, які вагомо впливають як на надходження коштів до державного та місцевих бюджетів України, так і загалом на суспільне життя кожної людини та держави. Особливо серед усіх них виявляється такий злочин, як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Задля відображення дійсної ситуації розслідування злочинів, передбачених статтею 212 Кримінального кодексу (КК) України, яка склалась на сьогодні, звернемося до статистичних показників Офісу Генерального прокурора. Так, згідно зі звітом цього органу, за січень-грудень 2018 року маємо такі показники: обліковано 1 099 кримінальних правопорушень, закрито 256 кримінальних проваджень, з яких – 253 – за пунктами 1, 2, 4, 6 частини 1 статті 284 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України; направлено до суду 39 обвинувальних актів; за січень-грудень 2019 року: обліковано 852 кримінальних правопорушень, закрито 298 кримінальних проваджень, з яких 291 – за пунктами 1, 2, 4, 6 частини 1 статті 284 КПК України; направлено до суду 22 обвинувальних акти; за січень-грудень 2020 року: обліковано 910 кримінальних правопорушень, закрито 124 кримінальних проваджень, з яких 123 – за

пунктами 1, 2, 4, 6 частини 1 статті 284 КПК України; направлено до суду 10 обвинувальних актів [1].

Отже, статистичні показники далеко не завжди вказують на ефективність роботи органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Саме це і стало ключовою причиною створення нового органу в державі, який буде спеціалізуватися на запобіганні, виявленні, припиненні й розслідуванні злочинів в економічній та фінансовій сферах.

28 січня 2021 року Верховна Рада України прийняла в другому читанні і в цілому проект Закону «Про Бюро економічної безпеки України» від 02.07.2020 № 3087-д, який передбачає створення в Україні зазначеного правоохоронного органу [2].

Для покращення ситуації, яка наразі склалася, органам, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, потрібно особливу увагу звертати на обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти доказування під час розслідування ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів були висвітлені в наукових працях таких учених, як Л. П. Брич, Д. І. Голосніченко, О. А. Марущак, О. П. Мілевський, Н. А. Потомська, Г. Г. Філоненко, Г. Л. Чигрина та інших. Однак потребують свого більш ґрунтовного розгляду процесуальні аспекти щодо повноти дослідження обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідно до КПК України та аналізу судових рішень за результатами розгляду цих матеріалів кримінальних проваджень.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у визначенні кола обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), на підставі аналізу судових рішень. Задля досягнення вказаної мети слід вирішити такі завдання: охарактеризувати ті обставини, що можуть підлягати доказуванню під час розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); проаналізувати судові вироби за період з 2017 по 2020 роки і на їх основі виокремити низку обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування зазначеного злочину.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини 2 статті 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [3].

Досліджуючи ці елементи процесу доказування, О. В. Пчеліна зазначила, що доказування в рамках кримінального провадження низки обставин у своїй сукупності дозволяють наступне: встановити наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння; визначити наявність в ознаках вчиненого діяння складу кримінального правопорушення; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочинцем, та інших затрат, які пов'язані із провадженням досудового розслідування; обрати вид і міру покарання; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень [4, с. 187].

Відповідно до частини 1 статті 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [3].

У частині 1 статті 94 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Своєю чергою, у частині 1 статті 89 цього Кодексу вказано, що саме суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті в процесі ухвалення судового рішення [3]. Іншими словами, ті докази, які оцінюють уповноважені суб'єкти на стадії досудового розслідування, ще не носять характеру остаточно допустимих під час розгляду матеріалів у судовому провадженні та ухваленні судового рішення.

Наведене пояснює, що саме суд, як слушно зазначають В. Г. Дрозд та С. Є. Абламський, відіграє вирішальну роль у визначенні допустимості доказів, ухвалює відповідне рішення на підставі оцінки допустимості, достовірності, достатності та належності доказів, які надали йому сторони на підтвердження своїх правових позицій. У цьому ракурсі суд має брати до уваги загальноvizнані в доктрині кримінального процесу критерії допустимості доказів, а саме: 1) дотримання процесуальної форми отриманих доказів; 2) збирання доказів належним суб'єктом кримінального процесу; 3) належне джерело отримання доказів; 4) належний спосіб отримання доказів [5, с. 152].

Погоджуючись із тим, що суд відіграє вирішальну роль у визначенні допустимості доказів, проаналізуємо судові вироки судів України і визначимо обставини,

які підлягають доказуванню під час розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Розглянемо вирок Деснянського районного суду міста Чернігова (провадження №1-кп/750/36/19) від 09.12.2019. Обвинувачення доводило, що особа (далі – обвинувачений), будучи директором ТОВ «ЛП ПЕК», отримала від осіб первинні бухгалтерські документи, у яких зафіксовані дані про нібито придбання службовими особами ТОВ «ЛП ПЕК» певного товару у ПСП «Огульчанське», ФГ «Крокос» та ТОВ «Ла-Пас», які мають ознаки фіктивності, після чого відобразила ці дані в податкових накладних [6].

У судовому провадженні судом було допитано шість свідків, показання яких полягали в тому, що частина з них не знали, що вони були директорами вищезазначених суб'єктів господарювання, а інша частина, яка була їх родичами чи знайомими, також не володіла такою інформацією. Бухгалтер ТОВ «ЛП ПЕК» зазначила, що працювала тільки з документами і не бачила товару, який надходив до підприємства, та стверджувала, що спеціальних приміщень чи техніки в підприємства не було ні у власності, ні в оренді [6].

Зі сторони обвинувачення суду було також надано низку письмових доказів. На наш погляд, найбільш показовими серед них були: договори, які вказували на купівлю ТОВ «ЛП ПЕК» у загаданих суб'єктів господарювання товару із підписами директорів цих підприємств; податкові і видаткові накладні, що підписані директорами підприємств, а також товарно-транспортні накладні; акти звірення взаємних рахунків вказаних суб'єктів господарювання, де у підприємствах, які продавали товар, були заборгованості; висновки судово-почеркознавчих експертиз, якими встановлено, що підписи, які ставилися представниками ПСП «Огульчанське», ФГ «Крокос» та ТОВ «Ла-Пас» у договорах поставки, специфікаціях, рахунках на оплату, податкових, видаткових та товарно-транспортних накладних до цих договорів виконані іншими особами з наслідуванням дійсних підписів представників вказаних підприємств; акти про результати документальної позапланової невідної перевірки ТОВ «ЛП ПЕК», якими встановлено: заниження сум податку на додану вартість (далі – ПДВ), завищення значення від'ємного значення на певну суму ПДВ; висновки судово-економічної експертизи, якими підтверджено заниження ТОВ «ЛП ПЕК» податку на додану вартість, яка підлягає нарахуванню та сплаті в бюджет; протоколи огляду нежитлових приміщень підприємств; протокол обшуку кабінету бухгалтера ТОВ «ЛП ПЕК», у ході огляду якого було вилучено вищезгадані документи [6].

Дослідивши вказані докази, суд виніс обвинувальний вирок за вчинення злочинів, передбачених частиною 3 статті 212, частиною 1 статті 366 КК України. Зі змісту судового рішення вбачається, що судом не було визнано якийсь доказ зі сторони обвинувачення недопустимим, тому всі докази були як допустимими, так і належними.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 08.10.2004 № 15, «За змістом статті 212 КК України відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших

обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування, введені в установленому законом порядку і зараховуються до бюджетів чи державних цільових фондів, настає лише в разі, коли це діяння вчинено умисно. Мотив для кваліфікації останнього значення не має» [7].

Сукупність указаних доказів за розгляданим судовим рішенням засвідчує, що обвинувачений мав прямий умисел на несплату в установленний строк податків, адже, зокрема, актами про результати документальної позапланової невідомої перевірки ТОВ «ЛП ПЕК» встановлено, що було заниження сум податку на подану вартість та завищення значення від'ємного значення на певну суму ПДВ тощо. Це підтверджують і висновки судово-економічної експертизи. Значно підсилює доказову базу сторони обвинувачення й фіктивність суб'єктів господарювання, з якими обвинувачений укладав договори.

Як слушно зауважила А. М. Падалка, під час вирішення питання про кримінальну відповідальність за статтею 212 КК України має бути доведено не сам факт несплати у встановлений строк податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а те, що здійснено умисне ухилення від їх сплати [8, с. 143].

Звернемо увагу також на вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 08.10.2020 за № 1-кп/761/91/2020, у рамках якого прокуратура підтримувала обвинувачення за частиною 2 статті 212 КК України. Його зміст полягав у наступному: «Обвинувачена особа, будучи директором ТОВ «Аспект» (далі – обвинувачений № 1), отримала від певних осіб первинні бухгалтерські та податкові документи фіктивного підприємства ТОВ «Онбоард». Після чого обвинувачений № 1 створював документальну видимість здійснення реальних господарських операцій за адресою ТОВ «Аспект» від зазначеного фіктивного підприємства. Також обвинувачений № 1 використав реквізити завідомо неправдивих первинних фінансово-господарських документів під час складання бухгалтерського обліку та податкової звітності ТОВ «Аспект» [9].

Задля підтвердження факту вчинення злочину, передбаченого частиною 2 статті 212 КК України, органи досудового розслідування надали низку процесуальних документів, серед яких: рапорти співробітників оперативних підрозділів, протоколи слідчих (розшукових) дій (обшуку приміщень, огляду документів, допитів тощо), негласних слідчих розшукових дій, акти перевірок, висновки експертів, видаткові накладні за певний період, показання свідків та інше. Своєю чергою, сторона захисту подала суду докази для обґрунтування невинуватості у вчиненні інкримінованого обвинуваченому злочину, а саме: журнал-ордер, картки рахунку, платіжні доручення, транспортні накладні, акти прийому-передачі тощо. Крім цього, за клопотанням обвинуваченого було допитано низку свідків [9].

Дослідивши надані сторонами докази, суд встановив наступне:

– на підтвердження виконання умов договору стороною захисту доведено дійсність угоди;

– в описовій частині акту перевірки про результати документальної позапланової невідомої перевірки ТОВ «Аспект» податковим інспектором визначається, що угода між ТОВ «Аспект» і ТОВ «Онбоард» є нікчемною через відсутність у ТОВ «Он-

боард» адміністративно-господарських можливостей для виконання господарських зобов'язань по поставці товарів (робіт, послуг) та відсутність фактичних дій, спрямованих на виконання взятих на себе зобов'язань, але таке твердження посадової особи нічим не підтверджувалось;

– факт нікчемності правочинів, відповідно до законодавства України, визнає тільки суд (про це свідчать постанови Верховного Суду);

– у висновках судових експертів стверджується, що висновки документальної позапланової невізійної перевірки ТОВ «Аспект» з питань дотримання вимог податкового законодавства по взаємовідносинах з ТОВ «Онбоард» підтверджуються за умов, що органом досудового розслідування встановлено факт відсутності реальних господарських операцій. Недійсність (безтоварність) операцій з придбання ТОВ «Аспект» товарів (робіт, послуг) у ТОВ «Онбоард», не знайшла підтвердження під час судового розгляду;

– аналіз доказів по справі в їх логічній сукупності вказує на те, що між зазначеними суб'єктами господарювання мали місце фінансово-господарські відносини.

– допитані судом свідки, як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту, підтверджують факт фінансово-господарських відносин між згаданими суб'єктами господарювання;

– надані прокурором диски та протоколи про результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії не містять будь-яких фактичних даних про протиправні діяння обвинуваченого в цьому кримінальному провадженні;

– подані суду диски взагалі були не упаковані, знаходились в одному прозорому файлі формату А-4, що ставить під сумнів належне виготовлення та збереження вказаних носіїв інформації під час розслідування, відсутність доступу до них сторонніх осіб після їх запису та складення протоколів;

– у судовому засіданні сторона обвинувачення не надала доказів на спростування пояснень обвинуваченого [9].

Оцінивши в сукупності зібрані в кримінальному провадженні докази, суд вказав, що стороною обвинувачення поза розумним сумнівом не доведено наявності в обвинуваченого № 1 прямого умислу на вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення, а тому дійшов висновку про його виправдання за пред'явленим обвинуваченням [9].

Зі змісту судового рішення випливає, що органи досудового розслідування надали значну кількість фактичних даних на розгляд суду для визнання їх доказами. Проте, частина наданої правоохоронними органами інформації не прийнята судом як належні докази, а інша не могла у своїй сукупності довести умисел вчинення кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що стороною захисту було надано суду меншу кількість доказів, вони підтверджували факт фінансово-господарських відносин між вищезгаданими суб'єктами господарювання, чим спростовували факт вчинення обвинуваченим № 1 інкримінованого йому кримінального правопорушення. Отже, не так важлива кількість фактичних даних, яка подається суду на розгляд щодо визнання доказового її значення, як їх зміст та належність отримання уповноваженими суб'єктами.

Прикладом непрофесійності працівників правоохоронних органів є положення, відображені у вирокі Святошинського районного суду міста Києва від 29.10.2019 за № 1-кп/759/23/19. Прокурор підтримував обвинувачення щодо особи (далі – обвинувачений № 2) за вчинення злочину, передбаченого частиною 5 статті 27, частиною 3 статті 212 КК України. Обвинувачення полягало в тому, що обвинувачений № 2 в період з 2011 по 2012 рік, перебуваючи в місті Києві, діючи як пособник, безпосередньо підшукав легально діючі суб'єкти господарювання (ТОВ «Аванс Групп», ТОВ «Смолінменеджмент-Ессе», ТОВ «Вальтравен», ТОВ «Видавничий дім «Престиж Альянс»), службові особи яких мали на меті ухилення від сплати податків, та шляхом надання засобів та знарядь для вчинення злочину, сприяв їм в ухиленні від сплати податків. Завдяки наданню певних послуг обвинуваченим № 2, директори суб'єктів господарювання завищували податковий кредит та занижували податок на додану вартість, а також податок на прибуток [10].

За вказаним кримінальним провадженням судом було допитано свідків та безпосередньо досліджено письмові докази, зокрема:

– стороною обвинувачення надано суду перший аркуш протоколу обшуку від 16.11.2012, а також зауваження до нього. Оскільки суду не було надано протокол обшуку від 16.11.2012 у повному обсязі, суд визнав його недійсним. Крім цього, судом саме слідчому надано дозвіл на проведення обшуку, однак у матеріалах кримінального провадження відсутнє доручення слідчого на проведення такої дії співробітнику оперативного підрозділу;

– протокол огляду від 17.11.2012, у якому зафіксовано огляд документів, що були вилучені під час проведення обшуку 16.11.2012 в нежитловому приміщенні, яке належало одному із зазначених у провадженні суб'єктів господарювання, а також документи інших наведених у справі суб'єктів господарювання фінансово-господарської діяльності. Оскільки протокол обшуку визнаний недійсним, то похідний від нього протокол огляду від 17.11.2012 та всі вищезазначені документи також є недопустимими доказами;

– висновки судових експертів про те, що відгиски печаток, відображені на документах вищезгаданих суб'єктів господарювання, відповідають інформації, яка міститься в кліше печаток цих же юридичних осіб, які були вилучені під час обшуку 16.11.2012. Також суд визнає їх недопустимими доказами, оскільки йому не було надано протоколи щодо вилучення в передбачений законом спосіб зазначених доказів у межах цього кримінального провадження;

– акти про результати документальної позапланової невізної перевірки зазначених суб'єктів господарювання. Суд визнав їх недопустимими доказами, оскільки вони базуються на аналізі документів, вилучених під час проведення обшуку від 16.11.2012.

– висновок експерта, яким визнано, що підписи в документах, вилучених під час обшуку 16.11.2012, виконані не директорами зазначених підприємств, а іншими особами. Суд також визнав їх недопустимими доказами, оскільки предметом дослідження експерта під час проведення зазначених експертиз були документи, вилучені протоколом обшуку від 16.11.2012, який визнаний судом недопустимим доказом;

– протокол огляду від 25.08.2013, яким оглянуто носії інформації з каналів зв'язку мобільного телефону. Стороною обвинувачення ухвала суду на знаття інформації із каналів зв'язку не надана, тому доказ теж є недопустимим [10].

Оцінюючи показання свідків, допитаних у судовому засіданні, суд дійшов висновку, що вони також не підтвердили обставини, які б вказували на наявність у діях обвинуваченого № 2 пособництва в умисному ухиленні від сплати податків. Суд зауважив, що загалом обвинувачення ґрунтується на допущених порушеннях у сфері оподаткування іншими суб'єктами господарювання, отже, твердження сторони обвинувачення про доведеність вини обвинуваченого № 2, на думку суду, є припущеннями, оскільки жодним належним та допустимим доказом не підтверджено його вини у вчиненні умисних дій, які ставляться йому в провину [10].

З цього приводу, на нашу думку, суд цілком виправдано застосував практику Європейського суду з прав людини. У рішенні цього Суду «Інтерсплав проти України» (заява № 803/02) від 09.01.2007 визначено, що, коли державні органи володіють будь-якою інформацією про зловживання в системі відшкодування податків конкретною юридичною особою, то вони повинні спрямовувати передбачені законодавством заходи тільки до цієї юридичної особи з метою запобігання або усунення таких зловживань, а не розповсюджувати негативні наслідки на інших осіб за відсутності зловживання з їх боку [11].

Як вбачається зі змісту наведеного рішення суду, сторона обвинувачення не змогла довести винуватість обвинуваченого № 2 у вчиненні ним кримінального правопорушення, не було доведено суб'єктивну та об'єктивну сторони злочину і, як наслідок, суд виніс виправдувальний вирок. На наш погляд, сторона обвинувачення проявила себе непрофесійно, і фактично визнання судом одного протоколу обшуку недопустимим доказом звело нанівець усі інші наявні в матеріалах фактичні дані, адже, можливо, частина протоколу обшуку, яку не було надано суду, і ухвала суду на зняття інформації з каналів зв'язку все-таки була наявна, але в матеріалах іншого кримінального провадження, а прокурор не вжив відповідних заходів для представлення їх в суді. Водночас, належність виконання обов'язку доказування покладається як на слідчого, так і на прокурора, тому і відповідальність їх має бути спільною.

Розглянуте судове рішення є прикладом того, що: органам досудового розслідування в кожному кримінальному провадженні слід довести всі можливі обставини, що підлягають доказуванню, і на належному рівні, відповідно до законодавства України, відобразити та оформити фактичні дані, які будуть доводити винуватість чи невинуватість конкретної фізичної особи, у тому числі її, як і представника юридичної особи; прокурорам потрібно вжити заходи задля забезпечення надання суду всіх доказів, перевіряючи при тому належність оформлення матеріалів кримінального провадження. Звісно, такі дії уповноважених осіб не є вичерпними, але вони сприятимуть якісному доказуванню всіх обставин конкретного кримінального провадження у сфері оподаткування та ефективному підтриманню обвинувачення в суді.

Проаналізувавши 50 судових вироків за період від 2017 по 2020 роки (100 %), з яких 16 вироків (32 %) – виправдувальні, 1 вирок (2 %) – у зв'язку із закінченням

строків давності; 34 вироки (68 %) – обвинувальні, з них 13 (26 %) – за угодою про визнання винуватості, погоджуємося із О. О. Мельником, що до найбільш поширених способів учинення цього злочину належать: неподання документів, пов'язаних із обчисленням і сплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів; приховування та заниження об'єкта оподаткування [12, с. 123].

Висновки. З огляду на специфіку вчинення злочину, передбаченого статтею 212 КК України, та його склад, на наш погляд, вагоме значення має саме документальне підтвердження фактів умисного ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання, адже показання свідків у судовому провадженні зазвичай не можуть відобразити всю суть правопорушення: у першу чергу, це полягає в тому, що такі злочини, з огляду на судові рішення, розслідують протягом тривалого часу і свідки не пам'ятають деяких фактів. Тому, як вбачається зі змісту досліджених судових рішень, показання свідків зазвичай відіграють опосередковану роль, тобто підтверджують факти, які встановлені актами перевірок чи іншими письмовими доказами.

Істотними обставинами, які підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), є: винуватість обвинуваченого у вчиненні цього злочину, форма вини і мета його вчинення; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або є предметом кримінального правопорушення; а також вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Водночас, не слід відносити до істотних обставин, що підлягають доказуванню, час, місце та мотив вчинення злочину, адже саме в цьому разі такі обставини суттєво не впливають на повноту матеріалів кримінального провадження та їх розгляд по суті під час судового засідання.

Використані джерела:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за статтею 212 Кримінального кодексу України за 2018, 2019, 2020 рр. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора*. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820"=100820. (дата звернення: 08.02.2021).

2. Проект Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 02.07.2020 р. №3087-д. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331. (дата звернення: 08.02.2021).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. Редакція від: 14.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 08.02.2021).

4. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 187-190. DOI : [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2(31).590).

5. Дрозд В. Г., Абрамський С. Є. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Cuiavian University in Wloclawek, Zapo rzhzhia

National University. Wloclawek - Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing". 2020. Part 1. P. 150-165. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.09>.

6. Вирок Деснянського районного суду міста Чернігів від 09 грудня 2019 р., судова справа № 750/910/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/86197379>. (дата звернення: 08.02.2021).

7. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 08 жовтня 2004 р. № 15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04#Text>. (дата звернення: 08.02.2021).

8. Падалка А. М. Доказування обставин у кримінальному провадженні про податковий злочин. The development of legal sciences: problems and solutions : Internat. sci.-pract. conf., April 27–28, Kaunas. Kaunas, 2018. С. 142–144.

9. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 08 жовтня 2020 р., судова справа № 761/18549/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/92106561>. (дата звернення: 08.02.2021)

10. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 29 жовтня 2019 р., судова справа № 759/1319/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/85250090>. (дата звернення: 08.02.2021).

11. Справа «Інтерстлав проти України» (заява № 803/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 09 січ. 2007 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text. (дата звернення: 08.02.2021).

12. Мельник О. О. Основні способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 122-125.

References:

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za statteiu 212 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy za 2018, 2019, 2020 rr. *Ofitsiynyi sait "Ofisu Generalnoho prokurora", Official site "The Prosecutor General's Office"*. (2018-2020) N. p. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820. [in Ukrainian].

2. Proiekt Zakonu pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: vid 02.07.2020 r. No. 3087-d. (2020) N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331. [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku, No. 4651-VI. Redaktsiia vid: 14.01.2021. (2021) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

4. Pchelina, O. V. (2020). Obstavyny, shcho pidlihaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, i yikhnie mistse u strukturi okremoï kryminalistychnoi metodyky. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpattia Legal Bulletin*, 2 (31), 187-190. DOI : [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590/](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590/) [in Ukrainian].

5. Drozd, V. H., Ablamskyi, S. Ye. (2020) Dotrymannia protsesualnoi formy yak kryterii dopustymosti dokaziv u kryminalnomu prova dzhenni. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Cuiavian University in Wloclawek, Zaporizhzhia National University. Wloclawek - Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", part 1, 150-165. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.09>. [in English].

6. Vyroky Desnianskoho raionnoho sudu mista Chernihiv vid 09 hrudnia 2019 r., sudova sprava No. 750/910/18. Site "Yeahynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen". Site "The only state register of court decisions". (2019) N. p. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/86197379>. [in Ukrainian].

7. Pro deiaiki pytannia zastosuvannia zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhylennia vid splaty podatktiv, zboriv, inshykh obovia zkovykh platezhiv: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 08 zhovtnia 2004 r. No. 15. (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04#Text>. [in Ukrainian].

8. Padalka, A. M. (2018). Dokazuvannia obstavyn u kryminalnomu provadzheni pro podatkovyi zlochyn. *The development of legal sciences: problems and solutions : Internat. sci.-pract. conf., April 27–28, Kaunas. – Kaunas, 142–144.* [in Lytva].

9. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 08 zhovtnia 2020 r., sudova sprava No. 761/18549/15-к. Site "Yedynyi derzhaovyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions". 92020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92106561>. [in Ukrainian].

10. Vyrok Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 29 zhovtnia 2019 r., sudova sprava No. 759/1319/16-к. Site "Yedynyi derzhaovyi reistr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions". (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85250090>. [in Ukrainian].

11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Intersplav proty Ukrainy" (zaia va No. 803/02)": 09 sich. 2007 r. (2007) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text. [in Ukrainian].

12. Melnyk, O. O. (2014). Osnovni sposoby ukhylennia vid splaty podatktiv, zboriv ta inshykh obov'iazkovykh platezhiv. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) - Fight against organized crime and corruption (theory and practice), 2, 122-125.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2021

Морзун Н. С., кандидат юридических наук, професор кафедри економічної безпеки та фінансових досліджень Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)

Терещенко Ю. В., кандидат юридических наук, доцент, професор кафедри уголовного процесу Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ ДОКАЗЫВАНИЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УМЫШЛЕННОГО УКЛОНЕНИЯ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ, СБОРОВ (ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ)

Статья посвящена определению обстоятельств, подлежащих доказыванию при расследовании умышленного уклонения от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) по материалам судебных решений.

Учитывая потребности практики расследования преступлений и рассмотрения дел в судебном производстве, а также статистические показатели деятельности правоохранительных органов Украины, приведен ряд факторов, как объективного, так и субъективного характера, влияющих на эффективность доказывания обстоятельств, определенных в статье 91 Уголовного процессуального кодекса Украины, при расследовании преступления, предусмотренного статьей 212 Уголовного кодекса Украины. Также предложены возможные направления их решения.

Выделено ряд обстоятельств, которые подлежат доказыванию, учитывая специфику уголовного преступления.

Ключевые слова: уголовное производство, уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей), обстоятельства, которые подлежат доказыванию, допустимость доказательств, судебное рассмотрение, приговор суда.

Morhun N., Candidate of Juridical Sciences, Professor of the Department of Economic Security and Financial Investigations of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Tereshchenko Yu., Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

CIRCUMSTANCES TO BE PROVED IN THE INVESTIGATION OF DELIBERATE EVASION OF TAXES AND FEES (MANDATORY PAYMENTS)

The article deals with the admissibility of evidence during the trial on taxes and fees (mandatory payments) deliberate evasion.

Taking into account the needs of the practice of crimes investigation and cases hearing in court proceedings, as well as statistical indicators of law enforcement agencies of Ukraine there are outlined a number of factors of both objective and subjective nature affecting the effectiveness of proving the circumstances, defined in Article 91 of the CPC of Ukraine, during the investigation of the crime provided by Article 212 of the Criminal Code of Ukraine, and possible ways to solve them are being suggested as well.

Based on the analysis of 50 court verdicts under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine for the period from 2017 to 2020 it has been established that, according to the specifics of such a crime and its corpus delicti, the proper documentation of tax evasion by business entities is very important as evidence in court proceedings along with testimonies of witnesses usually playing an indirect role.

The article focuses attention to the European Court of Human Rights practice shared by the authors of the article that public authorities possessing any information about abuses in the tax refund system by a definite legal entity should direct statutory designed measures only to this legal entity in order to prevent or eliminate such abuses, and not to spread negative consequences to other persons in the absence of abuse on their part.

The authors concluded that the significant circumstances to be proved under Article 212 of the Criminal Code of Ukraine are: the guilt of the accused in committing a criminal offense, the form of guilt and the purpose of its commission; circumstances confirming that the money, valuables and other property subject to special confiscation are received as a result of the commission of a criminal offense and / or are income from such property, or are the subject of a criminal offense; as well as the type and amount of damage caused by a criminal offense.

Keywords: criminal proceedings, taxes and fees (mandatory payments) evasion, circumstances to be proved, admissibility of evidence, trial, court verdict.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.297-305

УДК 343.102:343.9.02(045)

Ostavciuc D., Candidate of Law, Associate Professor at the «Criminal procedure, forensics and information security» Department Rector Academy «Stefan cel Mare» of MIA (Chisinau, Republica Moldova)

e-mail: oastavciuc@mail.ru

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5317-3296>

Rusnac C., Candidate of Law, Associate Professor at the «Criminal procedure, forensics and information security» Department Academy «Stefan cel Mare» of MIA (city Chisinau, Republica Moldova, MD-2009)

e-mail: navrucnd1@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/orcid.org/0000-0002-8122-7711>

FEATURES OF PLANNING OF THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

Organized crime is a crucial issue because it poses a major threat to the rule of law and has very serious consequences for victims, the economy and social development. In this study, the author, based on a critical examination of the literature, outlines the criteria that would underlie a good planning criminal investigation in case of crimes committed by organized criminal groups.

Keywords: crime, plan, version, victim, circumstance, organized criminal group, criminal proceeding.

Introduction. It is well known that the purpose of a criminal proceeding is to protect individuals, society and the state from crime and to protect individuals and society from illegal acts of officials in the course of investigating crimes either alleged or committed so that any person who has committed a crime is punished to the extent of his/her guilt and no innocent person is subject to criminal liability and convicted.

In the course of proceedings, criminal investigative bodies and the courts shall act in such a manner that no one is unjustifiably suspected, accused or convicted and no one is arbitrarily or unnecessarily subjected to coercive procedural measures [2, art.1].

At the same time, the criminal investigative body must take all measures provided for in the law to make a comprehensive, complete and objective investigation of the circumstances of the case, to identify the circumstances that prove the guilt of the suspect/accused/defendant or that discharge that guilt and to identify any circumstances that mitigate or aggravate their liability [2, art. 254].

Thus, to achieve the purpose of the criminal investigation and to ensure the active role of the criminal investigative body, his/her activity must be well organized and planned.

The **purpose of the article** is to highlight the tactical aspect of planning the criminal investigation activity in cases of crimes committed by organized criminal groups.

Methods and materials applied. In order to achieve the stated goal, taking into account the specificity and the complex character of the investigated topic, the logical, syste-

matic and comparison methods were used as research methods. The research undertaken is based on the study of doctrine, national law and judicial practice.

Presenting main material. The terms of organization and planning of procedural activity, particularly the criminal investigation is interpreted differently. Some authors [1, 6] consider these notions as equivalent, while others [3] consider that organization of criminal investigation goes beyond planning the activity.

These issues are not addressed in the present guide as we are interested in the style and manner of organization of the criminal investigation in case of crimes committed by organized criminal groups. M. J. Palmiotto [5, p. 24-30] mentions that criminal investigation management enables conducting criminal investigation activities from an early stage.

Organization of criminal investigation has a significant role both in terms of deciding on using the necessary means and resources, and implementing criminal investigation.

E. Stancu [6, p. 398] cites E. Stelzer and A. Ciopraga mentioning that planning is the link between the aim and tasks of criminal investigation on the one hand, and their implementation through concrete actions on the other hand. It is materialized in investigation objectives, versions and problems to be solved, methods and means available. In order to establish the guilt of a person in a particular criminal case, the investigation objectives shall be determined.

Planning the criminal investigation in all cases shall be carried out with respect for the principle of individuality. This principle is to develop a well thought plan on criminal investigation reflecting procedural and special investigation that need to be performed in order to identify active members of the criminal group, detect means used in committing the crime, identify the crime target, identify and hear crime victims, detect stolen items and the methods of concealing the crime, discover methods of legalization of income acquired illegally and other relevant issues.

The individual nature of planning results from objective and subjective elements that assign specific characteristics to each act of the crime (murder, embezzlement, scams, etc.) committed by organized criminal groups. An individual plan for each cause has to be developed, as certain circumstances should be established for crimes of murder, embezzlement, extortion, etc., in which the criminal group specializes.

Respect for the principle of individuality in planning the criminal investigation has a great practical utility as it impedes development of patterns related to plans that are apparently similar [1, p. 211].

While investigating crimes, especially those committed by criminal groups, the criminal investigation authority given collects and compares evidence at a certain stage of investigation, until finding the truth. Therefore, after each special or criminal investigation measure crime circumstances may undergo several changes, respectively, the direction of investigations may be derived from the originally created picture.

Due to these facts and circumstances, the criminal investigation plan should be adjusted as necessary. It results from the dynamic nature of the criminal investigation plan, which, especially in investigation of offenses committed by organized criminal groups, is characterized by the flexibility to undergo changes at any stage. Crimes committed by criminal groups are usually complex; and the result of investigations can be established from the moment of registration of the criminal act.

Planning criminal investigation of crimes committed by organized criminal groups include: finding planning tasks at each stage of the investigation; developing the necessary versions at a certain stage of research based on the information available at that stage; identifying problems that need to be resolved according to the version submitted; determining the criminal and special investigative measures to be conducted in order to achieve the desired goal; verifying versions based on the results of special and criminal investigation; assessing these results.

The criminal investigation plan must include: criminal investigation actions and special investigation measures required; versions that will be developed based on factual data available at that stage; circumstances that need to be proven; persons responsible for each action criminal or special investigation measures; execution time, taking into account the behavior of the parties in the process, complexity of the case and other circumstances; progress on execution of these measures and results [9, 10].

E. Stancu [6, p. 400-401] considers that the content of the plan results from the issues should be clarified at a particular stage. Finding the truth requires an investigation where certain data and circumstances are discovered, verified, clarified in order to determine the elements of crime identify the criminal and prove guilt. To determine these elements, the prosecution must answer a series of questions, conventionally called «formula of 7 questions» or the «formula of 4 questions» that are applied in most of the cases.

In case of offenses committed by criminal groups, the criminal investigation authority must answer the following questions: whether the act constitutes a crime, what kind of offense was committed, what results produced etc.; if the act committed is an offence, what are the crime circumstances; if it was committed by a criminal group, who are the members of this group and what is the role of each member of the group; what is the reason and purpose of criminal group members.

Criminal investigation authorities perceive the all the changes resulting from the crime not only in terms of search discovery and collection of evidence, but also by conducting a detailed intellectual assessment, a logic interpretation, processing and analysis of available information.

In various stages of investigation of offenses, secondary issues without legal relevance may be explained and give rise to various assumptions [1, p. 214].

Camil Suci [7, p. 499] mentions that these suppositions and assumptions developed by the criminal investigation authority that designed to explain the possible offense as a whole or certain aspects of it, have assumed the name - versions.

Those assumptions may give an explanation, although likely, of the offense committed by organized crime groups, based on the information available to the prosecuting authority in a certain stage of investigation. As a result it may turn to evidence that may prove the truth or prove the non-existence of the criminal act.

Versions of criminal investigation and special investigations have a significant importance in the course of investigation of crimes committed by organized criminal groups as they streamline the planning process and the activity of relevant authorities.

Information that could form the criminal investigation version may be obtained at any investigation stage.

Thus, information obtained during investigation of crime scene may be relevant for developing criminal investigation versions specifying the procedural actions and special

investigation measures to be conducted. It ensures the correct direction of the initial investigation stage.

Certainly, the amount of data obtained during or after a crime scene investigation is not always sufficient to assess whether the offense was committed by a criminal group. Initial information obtained from crime scene investigation, hearing of the victim or other data obtained at the initial stage of investigation cannot be assessed, respectively, the criminal investigation authority cannot develop a clear vision whether the offense was committed by an organized criminal group or a criminal association.

Initial data, especially those obtained from crime scene investigation helps to provide versions, which need to be further verified. It is very important to take into account the information and material evidence discovered and collected from the spot. At least they will help the criminal investigation authority to establish whether the offense was committed by two or more persons. It is this particular finding that will help the criminal investigation authority to submit the version on an offense committed by an organized criminal group.

Therefore, it is important that person performing this procedural action to thoroughly examine the scene, objects and traces detected. If there are several footprints, cigarette butts, etc. this means that the offense was committed by a group of people, which is an incentive for to submit the version of the offense committed by an organized criminal group.

Certain authors [8, p. 911]. consider that information gathered during crime scene investigation refers to biological features of offenders and is represented by: anthropological signs (race, gender, age); physical characteristics of offenders (marks, weight, height etc.); functional and anatomical characteristics; biochemical characteristics (smell, the composition of blood, semen, sweat, etc.); pathological anomalies.

Apart from the aforementioned features, crime scene information may point at skills and knowledge of offenders due to which the criminal investigation body may submit versions on the personality and actions of criminals.

Generally speaking, the investigation consists in logical conclusions arising from versions. The version on the existence of a criminal group developed based on crime scene information, the following conclusions on the following data may be drawn up: number of criminals, criminals who directly participated in committing the crime, actions to conceal the crime, use of means and instruments to commit the crime (it will allow to further individualize the punishment for each criminal group member). Any investigation shall be carried out resulting from versions [8, p. 912].

To be noted that in case of developing and submitting criminal investigation versions based on crime scene information, these rely only on material and biological evidence collected. Although these versions are general, they can point at a crime committed by a group of people which will further enable detecting whether the crimes was committed by an organized group or a group of persons.

Another situation refers to the case when the criminal investigation body holds not only crime scene information but also statements of victims and witnesses. These statements may provide more data on the number of persons involved in the crime, their role and functions, means and methods used to commit the crime, means of transport used, communication means and other relevant information.

Having this data available, the criminal investigation body may determine the organization of a group of persons from the initial stage. If the statements of parties show that the

group of persons who committed the crime acted in an organized manner we can conclude that we deal with an organized criminal group and the criminal investigation is able to properly plan the procedural and special investigation measures [11, 12].

Another important element in investigation of crimes committed by organized criminal groups is conducting the investigation by a group of criminal and special investigation officers. A single officer performing criminal investigation will certainly exceed the reasonable deadline. This is beneficial for criminal group members who will try to hide stolen items and destroy evidence. To this end, investigation of a crime by a group of officer will increase the quality and effectiveness of investigations.

According to art. 256 of the Criminal Procedure Code, in case of serious or particularly serious cases, the head of criminal investigation body, after informing the prosecutor, orders criminal investigation to be conducted by several officers. The prosecutor may order carrying out criminal investigation by several officers representing different criminal investigation bodies. The order will contain the name of the officer leading the criminal investigation actions. The suspected, accused, injured party, responsible party will be informed on the order and on their right to reject any of the officers.

According to par. (4) of art. 4 of the Law No. 333 as of 10.11.2006 on the status of criminal investigation officers, employees of subdivisions of the Ministry of Internal Affairs, Customs Service and National Anticorruption Centre are entitled to carry out criminal investigation based on prosecutor's order upon proposal of criminal investigation officer.

The legal aspects provide the possibility to create criminal investigation groups which are the most effective method to organized criminal investigation in cases related to organized crime provided that the leading officer holds the necessary professional skills to manage each member, plan criminal investigation measures and assess the evidence.

M. Gheorghita [4, p. 77-78] mentions that division of activity areas within the group shall be performed in accordance with the experience and personal skills of each member. The activities related to suspected, accused persons and witnesses are highly important and are assigned to the most experienced criminal investigation officers, while searches, examination of objects and documents are assigned to less experienced officers.

The author considers that in order to ensure information sharing between all group members, it is required that a person is assigned with the task to keep daily record of information obtained and analyses of all materials, and to share the information with the others. Moreover, all information must be reported to the leader of the criminal investigation group as he is the one to decide what measures can be undertaken based on the information, and what information can be shared and with whom.

In this regard, only the leader of the criminal investigation group is entitled to decide on the investigation actions, assign tasks related to special and criminal investigation, plan the activity, etc. It is recommended that daily debriefing meetings with all criminal investigation officers who are part of the group are conducted. During the debriefing, the results and shortcomings shall be discussed. Moreover, it gives the opportunity to exchange experience on procedures used to achieve positive results. An effective method is planning and conducting criminal investigation actions by young specialist together with more experienced officers or even the leader of the criminal investigation group [4, p. 78].

Conclusions. Analyzing the planning of the criminal investigation activity in the cases of committing crimes by organized criminal groups we formulate the following conclusions:

1. To achieve the purpose of the criminal investigation and to ensure the active role of the criminal investigative body, his/her activity must be well organized and planned.

2. The whole organization of the criminal investigation, its planning, we understand it in a dynamic, not fixit sense, the plan having to correlate, permanently, with data obtained during the criminal investigation, crossing a path from general to private.

3. Planning criminal investigation of crimes committed by organized criminal groups include: finding planning tasks at each stage of the investigation; developing the necessary versions at a certain stage of research based on the information available at that stage; identifying problems that need to be resolved according to the version submitted; determining the criminal and special investigative measures to be conducted in order to achieve the desired goal; verifying versions based on the results of special and criminal investigation; assessing these results.

4. Versions of criminal investigation and special investigations have a significant importance in the course of investigation of crimes committed by organized criminal groups as they streamline the planning process and the activity of relevant authorities.

5. Investigation of a crime by a group of officer will increase the quality and effectiveness of investigations.

6. It is recommended that daily debriefing meetings with all criminal investigation officers who are part of the group are conducted.

Використані джерела:

1. Ciopraga A., Iacobuță I. Criminalistică. Editura JUNIMEA. Iași, 2001. 216 p.
2. Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova. Nr. 122-XV of March 14, 2003. In: Monitorul Oficial of the Republic of Moldova, 05.11.2013, no. 248-251.
3. Doraș S. Gh. Criminalistica, Vol. II, Elemente de tactic. Tipografia Centrală. Chișinău, 1999. 216 p.
4. Gheorghijă M. Tratat de metodică criminalistică. CEP USM. Chișinău, 2015. 194 p.
5. Palmiotto M. J. Criminal investigation. Ed. Nelson-Hall Publishers. Chicago. Illois. SUA, 1994. 313 p.
6. Stancu E. Tratat de Criminalistică, Ediția a V-a, revăzută și adăugită. Universul Juridic. București, 2010. 848 p.
7. Suciuc C. Criminalistica. Editura Didactică și Pedagogică. București, 1972. 90 p.
8. Криминалистика : Учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА (НОРМА-ИНФРА М), 2001. 990 с.
9. Расследование преступлений, совершенных организованными формированиями: научно-практическое пособие / под общ. ред. В. Н. Карагодина. Москва : Проспект, 2015. 320 с.
10. Меретуков Г. М. Криминалистическое обеспечение расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами (преступными организациями): Учебное пособие. Краснодар : Кубанский государственный аграрный университет, 2010. 295 с.
11. Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: дис... канд. юрид наук: 12.00.09 / В. М. Федченко; Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2004. 250 с.
12. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.

References:

1. Ciopraga, A., Iacobuță, I. (2001) Criminalistică. Editura JUNIMEA. Iași. [in Moldavian].
2. Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova. Nr. 122-XV of March 14, 2003. (2003) In: *Monitorul Oficial of the Republic of Moldova*, 05.11.2013, no. 248-251. [in Moldavian].
3. Doraș, S. Gh. (1999) Criminalistica, Elemente de tactic. Tipografia Centrală. Chișinău Vol. II. [in Moldavian].
4. Gheorghită, M. (2015) *Tratat de metodică criminalistică*. CEP USM. Chișinău. [in Moldavian].
5. Palmiotto, M. J. (1994) *Criminal investigation*. Ed. Nelson-Hall Publishers. Chicago. Illinois. SUA. [in English].
6. Stancu, E. (2010) *Tratat de Criminalistică*, Ediția a V-a, revăzută și adăugită. Universul Juridic. București. [in Moldavian].
7. Suci, C. (1972) *Criminalistica*. Editura Didactică și Pedagogică. București [in Moldavian].
8. *Kriminalistika: Uchebnik dlya vuzov* (2001) / T. V. Averyanova, R. S. Belkin, Yu. G. Koruhov, E. R. Rossinskaya (Eds.) et al.; R. S. Belkin (Ed.). Moskva : NORMA (NORMA-INFRA M). [in Russian].
9. *Rassledovanie prestuplenij, sovershenny`x organizovanny`mi formirovaniyami: nauchno-prakticheskoe posobie*. (2015) / V. N. Karagodin. Moskva : Prospekt. [in Russian].
10. Meretukov, G. M. (2010) *Kriminalisticheskoe obespechenie rassledovaniya prestu plenij, sovershaemy`kh organizovanny`mi prestupny`mi gruppami (prestupny`mi organi zacziyami): Uchebnoe posobie*. Krasnodar : Kubanskiy gosudarstvenny`j agrarny`j universite. [in Russian].
11. Fedchenko, V. M. (2004) *Rozsliduvannia zlochyniv slidchoiu ta slidcho-operatyvnoiu hrupoiu: pravovi ta orhanizatsiini zasady. Doctor`s thesis*. Nats. akad. vnutrishnikh sprav, Kyiv. [in Ukrainian]
12. Yablokov, N. P. (2005) *Kriminalistika: uchebnik* / N. P. Yablokov. 3-e izd., pererab. i dop. Moskva : Yurist`. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2021

Оставчук Д. І., доктор філософії, доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та інформаційної безпеки, ректор Академії «Штефан чел Марє» МВС Республіки Молдова (м. Кишинів, Республіка Молдова)

Русняк К. П., доктор філософії, доцент, начальник кафедри кримінального процесу, криміналістики та інформаційної безпеки Академії «Штефан чел Марє» МВС Республіки Молдова (м. Кишинів, Республіка Молдова)

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Стаття присвячена актуальній проблематиці – плануванню розслідування у справах про злочини, скоєні організованими злочинними групами. Наголошено, що для досягнення мети розслідування та визначення ролі органу кримінального розслідування його діяльність повинна бути належним чином організована та спланована.

Зазначено, що організація розслідування кримінальних справ відіграє важливу роль як при прийнятті рішень про використання необхідних засобів і ресурсів, так і при розслідуванні злочинів. Щодо планування, то розслідування кримінальних справ у всіх випадках здійснюється з дотриманням принципу індивідуальності, який полягає в розробці

добре продуманого плану розслідування кримінальних справ, відображає процесуальне та спеціальне розслідування; засобів, що використовуються в скоєнні злочину; мети злочину; жертв (потерпілих) від злочинів; викрадених предметів та методи приховування злочину; методів легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом тощо.

Узагальнено, що планування розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними групами, включає: пошук завдань планування на кожному етапі розслідування; розробку необхідних версій на певному етапі дослідження на основі наявної на цьому етапі інформації; визначення проблем, які необхідно розв'язати відповідно до визначеної версії; диференціацію кримінальних та спеціальних слідчих заходів, що слід провести для досягнення бажаної мети; перевірку версій за результатами спеціального та кримінального розслідування; оцінку результатів.

Зроблено висновок, що вся організація розслідування, її планування проводиться динамічно, а не фіксовано; план повинен постійно співвідноситися з даними, отриманими в ході розслідування кримінальних справ, від загального до приватного. За цією категорією справ рекомендовано розслідування злочинів проводити групою офіцерів (усіма працівниками кримінального розшуку), що підвищить якість та ефективність розслідування.

Ключові слова: злочин, план, версія, жертва, обставина, організована злочинна група, кримінальне провадження

Оставчук Д. И., доктор філософії, доцент кафедри уголовного процесу, криміналістики та інформаційної безпеки ректор Академії «Штефан чел Марє» МВД Республіки Молдова (г. Кишинів, Республіка Молдова)
Русняк К. П., доктор філософії, доцент, начальник кафедри уголовного процесу, криміналістики та інформаційної безпеки Академії «Штефан чел Марє» МВД Республіки Молдова (г. Кишинів, Республіка Молдова)

ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППАМИ

Статья посвящена актуальной проблеме – планированию расследования по делам о преступлениях, совершенных организованными преступными группами. Отмечено, что для достижения цели расследования и определения роли органа уголовного расследования его деятельность должна быть должным образом организована и спланирована.

Отмечено, что организация расследования уголовных дел играет важную роль как при принятии решений об использовании необходимых средств и ресурсов, так и при расследовании преступлений. Что же касается планирования, то расследование уголовных дел во всех случаях осуществляется с соблюдением принципа индивидуальности, который заключается в разработке хорошо продуманного плана расследования уголовных дел, отражает процессуальное и специальное расследование, которое необходимо провести для выявления: активных членов преступной группы; средств, используемых при совершении преступления; цели преступления; жертв (потерпевших) от преступлений; похищенных предметов и методов сокрытия преступления; методов легализации доходов, полученных незаконным путем, и тому подобное.

Обобщено что планирование расследования преступлений, совершенных организованными преступными группами, включает: поиск задач планирования на каждом этапе расследования; разработку необходимых версий на определенном этапе исследования на основе имеющейся на этом этапе информации; определение проблем, которые

необходимо вирішити в відповідності з однією з версій; диференціацію уголовних і спеціальних слідствених заходів, які слід провести для досягнення бажаної мети; перевірку версій по результатам спеціального і уголовного расследования; оцінку результатів.

Зроблено висновок, що вся організація расследования, її планування проводиться динамічно, а не фіксовано; план повинен постійно відноситися до даних, отриманих в ході расследования уголовних дел, переходячи від загального до часткового. Рекомендовано для цієї категорії дел расследование преступлений проводити груповою офіцерами (всіма працівниками уголовного розыска), що підвищить якість і ефективність расследования.

Ключові слова: злочин, план, версія, жертва, обставина, організована злочинна група, уголовное производство.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.305-315
УДК 355.404.6

Тишук В. В., старший викладач кафедри спеціальних дисциплін факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: comua8@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5811-5909>

Сивовол Р. М., слухач факультету підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: 130883@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2637-234X>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

У статті досліджено елементи кримінологічного профілю особи, яка вчинила розголошення державної таємниці. Дослідження проведено на основі аналізу статистичних даних Єдиного державного реєстру судових рішень України. У дослідженні були оцінені соціально-демографічні (стать, вік, освіта, національність) та кримінально-правові характеристики (мотивація злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинних дій, тривалість злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо). Узагальнення та інтерпретація результатів судових рішень надали можливість змодельувати типовий кримінологічний профіль особи злочинця, що вчинив розголошення державної таємниці, та виділити окремі специфічні характеристики суб'єктів цього злочину.

Ключові слова: національна безпека, розголошення державної таємниці, Державна прикордонна служба України, кримінологічний профіль, особа злочинця, ознаки злочинця, Єдиний державний реєстр судових рішень України.

Постановка проблеми. Державна таємниця виконує важливу роль у становленні державності та збереженні суверенності кожної країни. В умовах «інформа-

ційного суспільства» вона набуває особливої цінності, і від того, наскільки держава вживатиме заходи щодо її забезпечення, залежатиме національна безпека України.

Сьогодні одним із найважливіших завдань уповноважених підрозділів правоохоронних органів та спеціальних служб України є забезпечення збереження державної таємниці від розголошення різноманітними засобами й методами, у тому числі шляхом проведення окремих контррозвідувальних заходів та здійснення оперативно-розшукової діяльності, застосовуючи профілювання злочинців на початкових етапах пошуку й перевірки інформації.

Статистичний аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) України показує, що станом на 31 грудня 2020 року, в Україні ухвалено 27 судових рішень за вчинення злочинів, передбачених ст. 328 (Розголошення державної таємниці) та ст. 422 (Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) Кримінального кодексу України [1]. Технології у сфері атомної енергетики, ракетобудування та воєнно-промислового комплексу, якими володіє Україна, становлять інтерес для спеціальних служб іноземних держав та міжнародних корпорацій, тому існують об'єктивні загрози, що можуть спонукати осіб, які мають відповідний допуск та доступ, до розголошення державної таємниці. Через те набуває актуальності необхідність моделювання кримінологічного профілю особи злочинця, який вчиняє розголошення державної таємниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику окремих особливостей формування кримінологічного профілю злочинця досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: С. І. Халимон, В. О. Білецький, О. В. Зайцев, В. В. Пологиш, Н. С. Кончук, П. П. Волинець, К. Г. Махатадзе, Ю. А. Оверченко, Дж. Е. Дууглас, Р. К. Ресслер, А. В. Бургесс, К. Р. Гартман та інші. Проведений нами аналіз наукових праць щодо профайлінгу засвідчив, що питання ефективності застосування профілювання злочинців є одним із дискусійних.

Існує багато різних методів кримінологічного профілювання, і всі вони залежать від обґрунтованості основної теорії, логіки та розуміння. Деякі методи є абстрактними, загальними та прогностичними ознаками, інші – конкретні. Дехто покладається на статистику групи правопорушників або виключно на досвід чи на вивчення поведінкових доказів, що залежать від кожного конкретного випадку [2].

Для того щоб краще розуміти моделювання кримінологічного профілю злочинця, пригадаймо історію його виникнення. У 1970-х роках, у Федеральному бюро розслідувань (далі - ФБР) США почали здійснювати кримінологічне профілювання на основі комплексного підходу з використанням практичного досвіду, психології, експертизи місця злочину та судової медицини. Спеціальні агенти ФБР розробили та стали викладати курс під назвою «Прикладна кримінологія» (профілювання). Вони почали отримувати запити від слідчих поліції та перевіряти профілі злочинців, які проходили по наявних кримінальних провадженнях. У ході їхньої роботи було отримано багато позитивних результатів, які призвели до створення Національного центру ФБР для аналізу насильницької злочинності і поставили процес кримінологічного профілювання як загальну практику [3].

Частина вчених, наприклад, Дж. Е. Дууглас, Р. К. Ресслер, А. В. Бургесс, К. Р. Гартман [4] та інші, розглядають профілювання злочинців як моделюва-

ння кримінологічного профілю особи, що вчинила конкретний злочин, з метою подальшого застосування в доказуванні вини обвинуваченого або встановлення невідомого злочинця. У нашому дослідженні ми говоримо про кримінологічні профілі осіб, що вчинили злочини, узагальнені з доступних даних Єдиного державного реєстру судових рішень України в межах певної кількості постановлених судових рішень (хоча можуть бути й інші джерела: кримінальні провадження, оперативні звіти тощо). Тому є необхідність поділяти кримінологічні профілі на два типи, які за своєю суттю подібні, але мають різне призначення та методику моделювання: перший, як ми вже говорили, використовується в кримінальних провадженнях для доказування вини обвинуваченого за конкретним злочином або пошуку невідомого злочинця, який вчинив злочин; другий може бути використаний для пошуку та встановлення осіб, що можуть готувати вчинення злочину [5].

Таку методику моделювання кримінологічного профілю використовували у своєму дослідженні Ю. Б. Курилок та С. І. Халимон, які також вивчали доступні дані ЄДРСР України щодо судових рішень за ст. 332 (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України) Кримінального кодексу України [1; 6].

Формулювання цілей. Мета статті — проаналізувати доступні дані ЄДРСР України та змоделювати кримінологічний профіль особи, яка вчиняє розголошення державної таємниці.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним Кодексом України передбачено відповідальність за розголошення державної та військової таємниці відповідними статтями, а саме ст. 328 «Розголошення державної таємниці» та ст. 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» [1].

Важливим елементом є те, що при вчиненні цих злочинів розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, не повинно мати ознак державної зради або шпигунства, які передбачені ст.ст. 111, 114 Кримінального Кодексу України [1], тобто не повинно бути умисно спрямоване на спричинення шкоди основам національної безпеки України [7, с. 416].

Крім того, обидва злочини, передбачені ст. 328 та ст. 422 Кримінального Кодексу України [1], а саме «Розголошення державної таємниці» та «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості», є досить схожими. Основна відмінність між ними полягає в предметі злочину, яким є відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, та документи чи матеріали, котрі їх містять, за ст. 422 Кримінального Кодексу України [1; 8, с. 48-49].

Як зазначає Д. В. Соларьова, профайлінг є засобом підвищення ефективності протидії злочинності. Його практичне застосування в превентивній діяльності сприятиме попередженню злочинних дій [9]. Очевидно, що для проведення профайлінгу необхідно мати типовий кримінологічний профіль особи, яка скоює той чи інший злочин (у нашому випадку — розголошення державної таємниці). Тому, з метою моделювання такого кримінологічного профілю, у ході дослідження даних ЄДРСР щодо постановлених судових рішень за ст.ст. 328, 422 Кримінального Кодексу України [1], з огляду на результати нашого попереднього дослідження

кримінологічного профілю особи, яка скоює державну зраду [10], ми здійснили моделювання та перевірили наступні гіпотези:

1. Походження за народженням та проживанням з територією країни-агресора, окупованої території або областей, що межують з ними, підвищують ризики вчинення розголошення державної таємниці.

2. Більшість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці, належать до середнього та старшого віку.

3. Кримінологічний профіль особи, яка розголошує державну таємницю, за основними критеріями, подібний до кримінологічного профілю особи, яка скоює державну зраду.

Методологія емпіричної частини дослідження базується на загальнонаукових методах, головним з яких був метод системного аналізу. Зазначений спосіб певним чином поєднує в собі суб'єктивні та об'єктивні моменти пізнання [11].

Дослідження було спрямоване на виявлення та вивчення соціально-демографічних та кримінально-правових ознак осіб, що скоїли розголошення державної таємниці.

У дослідженні використовувалась спеціально розроблена анкета для оцінки кримінологічного профілю особи, що скоїла розголошення державної таємниці. До неї було включено 18 пунктів, які характеризували злочинців і були змодельовані на основі аналізу результатів наукових досліджень з аналогічних тем, а також особистих поглядів авторів на проблему.

Специфіка теми дослідження та неможливість вивчити закриті (таємні) рішення судів спонукали нас проаналізувати доступні дані ЄДРСР України. Для проведення розвідки був сформований масив даних із судовими рішеннями, що були отримані з ЄДРСР України. На час проведення аналізу ЄДРСР України містив 27 доступних обвинувальних вироків за ст. 328 та ст. 422 Кримінального кодексу України, які були ухвалені судами щодо 29 осіб [1].

Таким чином, ґрунтуючись на попередніх наших дослідженнях щодо моделювання кримінологічного профілю зрадника [10], ми розробили та застосували подібну анкету для профілювання осіб, які вчинили розголошення державної таємниці.

Соціально-демографічні ознаки. Аналіз отриманих даних показує, що особи, які вчинили розголошення державної таємниці, класифікуються так: серед загальної кількості досліджуваних осіб у 25 випадках (86,2 %) – чоловіки, у 4 (13,8 %) – жінки.

У процесі вивчення вікових ознак для більшої інформаційної цінності ми розділили структуру віку на чотири позиції, які далі втілюються в трьох групах. Таким чином, засуджені за розголошення державної таємниці були поділені за віком наступним чином: молодь (18-24 років) – 1 випадок (3,4 %); 25-34 років – 9 (31,0 %); середній вік (35-44 років) – 12 (41,4 %); старший вік 45-59 років – 7 випадків (24,2 %) відповідно.

Результати показують, що більшість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці, належать до середнього та старшого віку, що в сукупності становить 19 випадків (65,6 %) серед усіх досліджуваних осіб.

За рівнем освіти, особи, які вчинили даний злочин, характеризуються таким чином: 23 випадки (79,3 %) – ті, хто мають вищу освіту, 1 епізод (3,4 %) – особи

мають початкову вищу (коледж, технікум, медичне училище; молодший спеціаліст), у 5 випадках (17,3 %) — мають середню, середню спеціальну чи професійну освіту (загальноосвітня школа, ліцей, професійно-технічне училище).

За результатами вивчення судових рішень встановлено, що рід занять осіб характеризується наступним чином: найбільший показник склали працівники правоохоронних органів та службовці – по 10 випадків (29,0 %) на кожну категорію осіб, 5 (17,2 %) — це кваліфіковані робітники, 4 осіб (13,8 %) були військовослужбовцями.

У типовому кримінологічному портреті ми використали поняття «державний службовець», об'єднавши в одну групу статистичні дані дослідження по працівниках правоохоронних органів, військовослужбовцях та службовцях, й отримали загальний результат на рівні 82,8 %.

Кількість одружених злочинців становить 20 осіб (68,9 %); у 7 випадках (24,1 %) злочинці не перебували в шлюбі, решта — 2 особи (7,0 %) — були розлученими.

На момент учинення злочинів у 16 випадках (55,2 %) на утриманні в осіб не перебувало неповнолітніх дітей, у 8 епізодах (27,6 %) — одна дитина та в 5 випадках (17,2 %) на утриманні було двоє дітей.

У 29 випадках (100 %) усі особи, які вчинили злочини, передбачені ст. 328 та ст. 422 КК України, проживали в містах; серед них не було мешканців сіл.

За областями проживання ми отримали наступний розподіл: 15 осіб (51,7 %) — мешканці областей, які межують з окупованою територією або країною-агресором; 12 осіб (41,3 %) — мешканці тилкових областей України та 2 мешканці окупованої території (7,0 %).

Цікаво, що 13 осіб (44,9 %) — з областей, які межують з окупованою територією або країною-агресором, 11 (37,9 %) — уродженці тилкових областей України, 4 особи (13,8 %) народились на окупованій території та 1 (3,4 %) — уродженці країни-агресора.

Як бачимо, в обох групах (за народженням, більшою мірою, 18 випадків (62,1 %) за проживанням, менше — 17 випадків (58,7 %)), переважна кількість осіб, тим чи іншим чином пов'язані з територією, на яку має чи мала вплив країна-агресор. Це територія країни-агресора, окупована територія та області, що межують із ними.

Кримінально-правові ознаки. Серед досліджуваних осіб не було засуджених, які мали кримінальну історію (судимість).

Більшість засуджених за розголошення державної таємниці вчиняли злочин одноособово — 24 випадки (82,8 %), частина — за співучастю з іншими особами — 4 (13,8 %) — та в складі групи осіб — 1 (3,4 %).

Засуджені особи вчиняли розголошення державної таємниці впродовж від 1 до 6 місяців — у 2 випадках (86,2 %) — та протягом 7–12 місяців — у 4 епізодах (13,8 %).

Мотиви вчинення розголошення державної таємниці в більшості випадків не чіткі та пов'язані з неналежним виконанням обов'язків, передбачених посадовою інструкцією, а саме: у частині, що стосується роботи з матеріальними носіями секретної інформації (тобто, злочин вчинено з необережності) [12, с. 101], — у 22 випадках (75,8 %); корисливий мотив спостерігався у 4 епізодах (13,8 %); сприяння учасникам злочинних організацій — у 2 випадках (7,0 %); в 1 епізоді (3,4 %) була спроба уникнути відповідальності за інший злочин, у результаті чого розголошено державну таємницю.

У більшості випадків (25 – це 86,2 %) отримання коштів за вчинення злочину не було і лише у 2 епізодах (7,0 %) чітко доведено корисливий мотив засуджених та отримання ними коштів від зацікавлених осіб, яким було розголошено державну таємницю, – це суми 2 000 доларів США та 3 000 гривень відповідно. Крім того, у 2 випадках (7,0 %) ті, хто вчиняли розголошення державної таємниці, розраховували на винагороду від зацікавлених осіб, але не отримували її.

Ставлення до вини. Засуджені визнали вину (сприяли слідству, підписали угоди про визнання винуватості) в 10 випадках (34,5 %), визнали вину – у 9 епізодах (31,0 %), визнали вину із щирим каяттям – 3 (10,3 %), частково визнали вину – 3 (10,3 %), не визнали вину – 2 (7,0 %), у 2 випадках (7,0 %) – судовий розгляд проводився без присутності обвинуваченого, тому ставлення засуджених до вини не відоме.

Одними з основних обставин, що підлягають доказуванню, є обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, – за ст. 66 (Обставини, які пом'якшують покарання) та ст. 67 (Обставини, які обтяжують покарання) КК України.

На нашу думку, заслуговує на увагу те, що у всіх вивчених вироків судами не встановлено обставин, які обтяжують покарання. Обставини, які пом'якшують покарання, встановлені лише у 5 випадках (17,2 %), із них: 3 епізоди (10,3 %) – врахування судами щирого каяття або активного сприяння розкриттю злочину; у 2 випадках (7,0 %) суди не враховували обставини, які пом'якшують покарання; 1 випадок (3,4 %) – коли враховано декілька обставин, які пом'якшують покарання, що стосуються особи винного, зокрема відсутність судимостей, позитивна характеристика за місцем проживання, наявність на утриманні неповнолітніх дітей; і в 1 епізоді (3,4 %) враховано статус учасника бойових дій особи, яка вчинила розголошення державної таємниці.

Для повноти кримінологічного портрету особи злочинця, що вчинив розголошення державної таємниці, необхідно з'ясувати міру покарання, яка застосовувалась до винних осіб. Санкція ст. 328 КК України передбачає покарання за вчинення цього злочину у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (ч. 1 ст. 328 КК України), позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 2 ст. 328 КК України), а санкція ст. 422 КК – покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч.ч. 1, 2 ст. 422 КК України), позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 3 ст. 422 КК України).

Вивчені вироків свідчать про переважне застосування покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти без позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю: 15 випадків (51,6 %) та 6 епізодів відповідно (20,7 %) із позбавленням цих прав. У значній частині вироків суди застосовували ст. 69 КК України (Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) аналогічно: у 6 випадках (20,7 %), у 2 епізодах (7,0 %) – застосування покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. Також у 12 випадках (41,3 %) від загальної кількості засуджених звільнено від відбування покарання з випробуванням, із застосуванням ст. 75 КК України, та покладено обов'язки відповідно до ст. 76 КК України, у 2 епізодах (7,0 %) – звільнено від відбування покарання з випробуванням, із застосуванням ст. 1 п. «в» Закону України

«Про амністію у 2016 році», та в 1 випадку (3,4 %) – застосовано службові обмеження для військовослужбовців згідно зі ст. 58 КК України.

Окремо необхідно виділити той факт, що 12 осіб (41,3 %) вчинили суміжні злочини за наступними статтями КК України: ст. 329 (Втрата документів, що містять державну таємницю) – 3 епізоди (10,3 %); і по одному випадку (3,4 %) за ст. 28 (Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією), ст. 158 (Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей державного реєстру виборців), ст. 159-1 (Порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)), ст. 190 (Шахрайство), ст. 256 (Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності), ст. 263 (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), ст. 307 (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), ст. 368 (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), ст. 387 (Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування).

Висновки. Отримані результати дослідження судових рішень, що ухвалені за ст. 328 та ст. 422 КК України, їх аналіз та узагальнення, дають можливість побудувати кримінологічний профіль особи злочинця, який вчиняє розголошення державної таємниці. Це особа чоловічої статі (86,2 %), віком від 35 до 59 років (65,6 %), яка проживає в місті (100 %), має вищу освіту (79,3 %), є державним службовцем (82,8 %), не одружена (68,9 %), на утриманні не має неповнолітніх дітей (55,2 %), не судима (100 %) та вчинила злочин одноособово (82,8 %).

Отримані результати загалом підтвердили гіпотезу № 1 про те, що походження з території країни-агресора, окупованої території або області, які межують із ними, за народженням, більшою мірою – 18 випадків (62,1 %), за проживанням, меншою – 17 епізодів (58,7 %), підвищують ризики вчинення розголошення державної таємниці.

Гіпотеза № 2 також знайшла своє підтвердження. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що більшість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці, належать до середнього та старшого віку – 19 випадків (65,6 %).

Гіпотеза № 3 підтверджена частково. За деякими критеріями є певна різниця між кримінологічним профілем особи, яка вчиняє розголошення державної таємниці та державну зраду. Наприклад, встановлено відмінність по одному з основних критеріїв, яким є мотив, а саме, вчинення розголошення державної таємниці з корисливим мотивом здійснюється лише у 4 випадках (13,8 %), на відміну від державної зради, де корисливий мотив на рівні 26 випадків (63,6 %).

Таким чином, вищезазначені елементи кримінологічного профілю особи, яка вчинила розголошення державної таємниці, допоможуть оперативному персоналу, сформувавши уявлення про контингент осіб, які можуть бути схильні до вчинення даного виду злочину. Крім того, використання типового профілю таких осіб надасть можливість звузяти коло пошуку фактичних даних про розвідувально-підприємливу діяльність спеціальних служб іноземних держав та сприятиме інтересам кримінального

судочинства, а також отриманню інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

У подальшому пропонується продовжити розвідку з метою встановлення та обґрунтування причин скоєння розголошення державної таємниці переважно особами середнього та старшого віку, які походять (за народженням чи проживанням) з території країни-агресора, окупованої території або областей, що межують з ними. На нашу думку, такі причини потребують вивчення та врахування окремих категорій, наприклад, таких як інформаційно-психологічний вплив та ретроспектива етнічної географії.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://tinyurl.com/yag4t9ee>. (дата звернення: 08.02.2021).

2. No authors, (2012). Preface to the Fourth Edition *Criminal Profiling: The Imperatives of Scientific Methodology and a Behavioral Science Education. Criminal Profiling (Fourth Edition) An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, xv-xix. DOI : <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-385243-4.00033-2>.

3. Morton, R. J., & Lord, W. D., (2005). Criminal Profiling. *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, 51-55. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369399-3/00086-0>.

4. Douglas, J. E., Ressler, R. K., Burgess, A. W., & Hartman, C. R. (1986). Criminal profiling from crime scene analysis. *Behavioral Sciences & the Law*, 4 (4), 401-421. DOI : <https://doi.org/10.1002/bsl.2370040405>.

5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 21 35-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://tinyurl.com/y47sba2z>. (дата звернення: 08.02.2021).

6. Kuryliuk, Y., & Khalymon, S. (2020). Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 9 (27), 195-208. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>.

7. Баулін Ю.В. Кримінальне право України: особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

8. Виноградов А. К., Михайлуца М. І. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці та за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрату документів чи матеріалів, що містять такі відомості / *Південноукраїнський правничий часопис* : Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. Випуск 3-2019. С.46-49. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-11>.

9. Соларьова Д. В. Профайлінг – засіб підвищення ефективності протидії злочинності / *Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал*. 2019. №12. DOI : <https://tinyurl.com/yuyf73w9>. (дата звернення: 08.02.2021).

10. Polovnikov, V., Biletskyi, V., Tyshchuk, V., & Overchenko, Y. (2020). Criminological profile of a perpetrator of a high treason. *Amazonia Investiga*, 9(28), 176-189. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.21>.

11. Khalymon, S., Polovnikov, V., & Volynets, P. (2020). Socio-psychological Profile of a Person Who Confidentially Provides Assistance to the Operational Unit. *Anuario de Psicología Jurídica*, 30, 13-20. DOI : <https://doi.org/10.5093/apj2019a10>.

12. Вислоцька Т.Ю., Кримінально-правова охорона таємниці в Україні.

Дисертація

на здобуття наукового ступеня к.ю.н. (доктора філософії). 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Галузь знань «081» Право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. с. 275.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. (2001) N. p. URL: <https://tinyurl.com/yag4t9ee>. [in Ukrainian].

2. No authors, (2012). Preface to the Fourth Edition *Criminal Profiling: The Imperatives of Scientific Methodology and a Behavioral Science Education. Criminal Profiling (Fourth Edition) An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, xv-xix. DOI :<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-385243-4.00033-2>. [in English].

3. Morton, R. J., & Lord, W. D., (2005). Criminal Profiling, *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, 51-55. <https://doi.org/10.1016/B0-12-369399-3/00086-0>. [in English].

4. Douglas, J. E., Ressler, R. K., Burgess, A. W., & Hartman, C. R. (1986). Criminal profiling from crime scene analysis. *Behavioral Sciences & the Law*, 4 (4), 401-421. DOI :<https://doi.org/10.1002/bsl.2370040405>. [in English].

5. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 r. № 2135-KhII. (1992) N. p. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://tinyurl.com/y47sba2z>. [in Ukrainian].

6. Kuryliuk, Y., & Khalymon, S. (2020). Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 9 (27), 195-208. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>. [in English].

7. Baulin, Iu.V. (2010) Kryminalne pravo Ukrainy: osoblyva chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhinetal. ;V. V. Stashys, V. Ia. Tatsii (Eds.). 4-tevyd., pererobl. I do pov. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

8. Vynogradov, A. K., Mykhailutsa, M. I. (2019) Porivnialno-pravovyi analiz kryminalnoi vidpovidalnosti za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi ta za rozgholoshennia vidomosti viiskovoho kharakteru, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu, abo vtratu dokumentiv chy materialiv, shcho mistiat taki vidomosti / Protydiia zlochynnosti: problem praktyky ta naukovo-metodychne zabezpechennia. *Pivdenno ukrainskyi pravnychnyi chasopys - South Ukrainian Law Journal*, issue 3, 46-49. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-11>. [in Ukrainian].

9. Solarova, D. V. (2019) Profailinh – zasib pidvyshchennia efektyvnosti protydii zlochynnosti / Naukaonline : *Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal –International electronic scientific journal*, 12. DOI : <https://tinyurl.com/yyyf73w9>. [in Ukrainian].

10. Polovnikov, V., Biletskyi, V., Tyshchuk, V., & Overchenko, Y. (2020). Criminological profile of a perpetrator of a high treason. *Amazonia Investiga*, 9(28), 176-189. DOI :<https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.21>. [in English].

11. Khalymon, S., Polovnikov, V., & Volynets, P. (2020). Socio-psychological Profile of a Person Who Confidentially Provides Assistance to the Operational Unit. *Anuario de Psicología Jurídica*, 30, 13-20. DOI : <https://doi.org/10.5093/apj2019a10>. [in English].

12. Vyslotska, T. Iu. (2017) Kryminalno-pravova okhorona taiemnytsi v Ukraine. *Doctor`s thesis*. Lvivskiy derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav. Lviv, 275. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2021

Тыщук В. В., старший преподаватель кафедры специальных дисциплин факультета правоохранительной деятельности Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого (г. Хмельницкий, Украина)
Сывовол Р. М., слушатель факультета руководящих кадров Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого (г. Хмельницкий, Украина)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОФИЛЬ ЛИЦА, СОВЕРШИВШЕГО РАЗГЛАШЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТАЙНЫ

В статье исследованы элементы криминологического профиля лица, совершившего разглашение государственной тайны. Исследование проведено на основе анализа статистических данных Единого государственного реестра судебных решений Украины. В исследовании были оценены социально-демографические (пол, возраст, образование, национальность) и уголовно-правовые характеристики (мотивация преступного поведения, единоличный или групповой характер преступных действий, длительность преступной деятельности, наличие или отсутствие судимости и т. п.). Обобщение и интерпретация результатов судебных решений предоставили возможность смоделировать типичный криминологический профиль личности преступника, совершившего разглашение государственной тайны, а также выделить отдельные специфические характеристики субъектов этого преступления.

Ключевые слова: национальная безопасность, разглашение государственной тайны, Государственная пограничная служба Украины, криминологический профиль, лицо преступника, признаки преступника, Единый государственный реестр судебных решений Украины.

Tyshchuk V., Senior Lecturer of the Department of special disciplines Faculty of Law Enforcement of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky (Khmelnytsky, Ukraine)

Syvovol R., Student of the Faculty of Management training National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky (Khmelnytsky, Ukraine)

THE CRIMINOLOGICAL PROFILE OF THE PERSON WHO MAKES THE DISCLOSURE OF THE STATE SECRETS

The article examines the elements of the criminological profile of the person who made the disclosure of a state secret. The study was conducted on the basis of the statistical data analysis of the Unified State Register of the Court Judgments of Ukraine. The received results of the study of court decisions come under the Art. 328 and the Art. 422 of the Criminal code of Ukraine. The study evaluated the socio-demographic (gender, age, education, nationality) and criminal legal (motivation of criminal behavior, individual or group nature of criminal acts, duration of criminal activity, presence or absence of criminal record, etc.) characteristics. The methodology of the empirical part of the study is based on general scientific methods, the main of which was the method of systems analysis. This method in some way combines subjective and objective aspects of cognition. The generalization and interpretation of the results of court decisions provided an opportunity to model a typical criminological profile of the person who committed the disclosure of a state secret and to identify some specific characteristics of the subjects of this crime. This is a male person (86.2%), aged 35 to 59 years (65.6%),

who lives in a city (100%), has a higher education (79.3%), is a civil servant (82.8%), is not married (68.9%), has no dependent minor children (55.2%), has not been convicted (100%) and has committed a crime alone (82.8%). Thus, the above-mentioned elements of the criminological profile of the person who committed the disclosure of a state secret will help the operational staff to form an idea of the quota of people who may be prone to committing this type of crime. In addition, the use of a typical profile of such people will narrow the search for factual data on intelligence and subversive activities of foreign states special services and promote the interests of criminal justice, as well as obtaining the information in the interests of citizens, society and the state.

Keywords: national security, disclosure of state secrets, State Border Guard Service of Ukraine, the criminological profile, the criminal, the signs of a criminal, the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.93.315-325

УДК 351.863:351.74 (477)

Шевчук О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: alexosvita@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5513-6517>

Марчевський С. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: marik1984@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3623-4461>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена з'ясуванню ролі органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави.

У публікації викладено погляди науковців щодо визначення поняття економічної безпеки держави та участі Національної поліції України в її забезпеченні.

Зауважено, що всі органи і підрозділи Національної поліції України опосередковано забезпечують економічну безпеку держави, а Департамент стратегічних розслідувань безпосередньо протидіє економічним (фінансовим) загрозам у нашій країні.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, Національна поліція України, Департамент стратегічних розслідувань, Стратегія національної безпеки, корупція.

Постановка проблеми. Усі органи державної влади мають турбуватися одним із першочергових завдань – забезпеченням Національної безпеки держави. Економічна безпека, будучи складовою національної безпеки, на сьогодні піддається чи не найбільшому внутрішньому та зовнішньому впливу, який поступово погіршує стан економіки України. За інформацією Національного банку України щодо результатів дослідження української економіки, 846 млрд. гривень або

23,8 % від офіційного ВВП за 2018 рік перебуває в тіні, з них: 19,7 % ВВП (702 млрд. грн) становить готівкова тіньова економіка, 4,1 % ВВП (144 млрд. грн) – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто негрошова тіньова економіка [1]. Така ситуація викликає занепокоєння і вкотре нагадує суб'єктам забезпечення економічної безпеки держави про необхідність ефективного здійснення своїх функцій.

Одним із ключових суб'єктів, що забезпечує економічну безпеку держави, є Національна поліція України, яка в межах своїх повноважень виконує завдання, спрямовані на захист економічного стану країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами були висвітлені в роботах Н. С. Андрієнко, О. М. Бандурки, Р. Є. Волощук, В. М. Гельман, К. М. Пасинчука, О. М. Резніка, В. В. Чернея, В. С. Чубань тощо.

Водночас, зважаючи на сучасний економічний стан в державі, не всі питання забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України знайшли своє вирішення.

Формулювання цілей. Метою наукової статті є визначення ролі органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави на основі положень вітчизняного законодавства, що регулюють питання економічної безпеки держави, практики його застосування, а також наукових підходів провідних учених з означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 9 частини 1 статті 1 Закону України «Про Національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Цим правовим актом передбачено розроблення Стратегії національної безпеки України, яка є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони. Реалізація Стратегії національної безпеки України здійснюється на основі національного оборонного, безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги [2].

У пункті 66 Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»» від 14 вересня 2020 року наголошується, що ця Стратегія є основою для розроблення документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації, серед яких визначена і Стратегія економічної безпеки [3].

На сьогодні, Стратегія економічної безпеки держави відсутня. Водночас, розроблено її проект, який перебуває на етапі експертного обговорення [4].

З огляду на передбачені в законодавстві положення, Україна, перебираючи досвід європейських країн, рухається в напрямку європейського політичного, еко-

номічного, безпекового, правового простору задля набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Такі кроки держави характеризують її як правову, соціальну, демократичну та незалежну, яка має намір забезпечувати захист прав та свобод людини в державі та її економічний добробут.

На думку А. Г. Чубенка, економічна безпека – це стан захищеності національної економіки, що характеризується здатністю до стабільного функціонування, розвитку, а також стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі [5, с. 99].

Свою чергою, О. М. Резнік пропонує розглядати економічну безпеку держави як стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально-орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів [6, с. 345].

Попри представлені визначення економічної безпеки держави науковцями, подібний зміст цього поняття було закріплено в наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277.

Відповідно до пункту 5 розділу 2 цього наказу, економічна безпека держави – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [7].

На наш погляд, незважаючи на те, що цей наказ носить інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковим, представлене визначення можна взяти за основу.

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про національну безпеку України», до складу органів, які здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки держави, входить Національна поліція України [2]. Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [8].

Доцільно зупинитися на позиції М. Ф. Криштановича, який вказав, що особливість діяльності Національної поліції України полягає в механізмі управлінської діяльності, який поділяється на організаційний, інституційний, нормативно-правовий механізм та механізм міжнародного співробітництва. Завдяки цим механізмам управління, Національна поліція України впливає на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання та гарантування внутрішньої безпеки держави та суспільства. Погоджуємося із думкою цього науковця, що мета організаційного механізму управлінської діяльності поліції полягає в застосуванні визначених законодавством принципів та методів, спрямованих на охорону основних об'єктів національної безпеки, у нашому випадку – економічної безпеки. Задля реалізації вказаної мети існують такі основні напрямки діяльності поліції: адміністративна, профілактична, кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова, охоронна та виконавча. Економічна безпека є однією з основних складових державної безпеки.

Саме вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною міццю держави, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою [9].

Нормативно-правовий механізм управлінської діяльності складається із норм, які відбиті в спеціальних правових документах, що регулюють основу економічної безпеки держави.

До таких правових документів слід віднести:

- Конституцію України;
- Закони України, зокрема: «Про Національну безпеку України» від 21.06.2018, «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998, «Про запобігання корупції» від 14.10.2014; «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019;
- у певних частинах - Цивільний, Цивільний процесуальний, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Господарський, Господарський процесуальний, Митний, Бюджетний кодекси України;

- Укази та Розпорядження Президента України (зокрема, Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»);

- Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України.

Інституційний механізм управлінської діяльності поліції направлений на розроблення стратегії та методів реформування системи щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, а саме на:

- реформування системи органів Національної поліції України;
- ліквідацію та реорганізацію елементів організаційної структури поліції для забезпечення економічної безпеки в цілому;
- взаємодію поліції з іншими правоохоронними органами державної влади щодо забезпечення економічної безпеки держави;
- співпрацю з громадськими організаціями;
- взаємодію поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання на місцевому рівні [9].

Щодо механізму міжнародного співробітництва, то він направлений на виведення функціонування Національної поліції України на рівень міжнародних стандартів соціально-сервісної дії, а саме:

- правове забезпечення та інституційне співробітництво в рамках міжнародних організацій щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- співпраця поліції з подібними структурами Європейського Союзу щодо забезпечення економічної безпеки;
- правильне використання набутого та апробованого міжнародного досвіду щодо забезпечення економічної безпеки;
- налагодження ефективного інформаційного обміну між поліцією та суб'єктами міжнародного права та поглиблення процесу європейської інтеграції України щодо забезпечення національної безпеки держави [9].

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки

Україні» від 29.10.2013 № 1277 передбачено складові економічної безпеки, якими є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [7].

У проєкті «Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року» закріплено умови та причини, які призвели до ситуації на сьогодні в кожній сфері, а також стратегічний курс державної політики, механізми її реалізації та очікувані результати. Зокрема, визначено, що за підсумками 2019 року рівень фінансової безпеки зменшився на 4 в.п. (порівняно з 2018 роком) – до 42 % – та на 3 в.п. – до 38 % – за підсумками першого півріччя 2020 року (порівняно з рівнем у першому півріччі 2019 року) [4]. Такі показники не можуть свідчити про позитивність ситуації. Вони, певною мірою, відбивають і результат діяльності правоохоронних органів, у тому числі й органів Національної поліції України в забезпеченні фінансової безпеки.

Зі змісту Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року вбачається, що функції та завдання органів і підрозділів поліції направлені на забезпечення внутрішньої безпеки держави. Зокрема, у законі закріплено обов'язок поліції протидіяти злочинності, що і вказує на те, що функції всіх її органів та підрозділів направлені на забезпечення економічного (фінансового) захисту держави. Проте, не всі органи й підрозділи поліції наділені цими функціями, а тому вони здійснюють цей захист опосередковано, шляхом співпраці з уповноваженими на те органами й підрозділами (передають певні відомості чи матеріали тощо).

Своєю чергою, у Національній поліції України існує орган, який безпосередньо забезпечує економічну безпеку держави. На сьогодні таким органом є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (далі – ДСР) і відповідно його підрозділи.

Визначення ролі органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави неможливе без з'ясування її адміністративно-правового статусу. Як зазначає Д. М. Ластович, під адміністративно-правовим статусом Національної поліції України потрібно розуміти визначене нормами адміністративного права його юридичне становище в механізмі держави та системі суспільних відносин [10, с. 74].

Досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України, О. М. Резнік визначив структуру адміністративно-правового статусу правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, а саме:

- 1) мета, завдання та функції правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України;
- 2) компетенція і повноваження правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України;
- 3) організаційно-штатна структура правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України;
- 4) юридичні гарантії та юридична відповідальність правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України [11, с. 138].

Оскільки ДСР Національної поліції України є тим органом, який безпосередньо забезпечує економічну безпеку всередині країни, визначимо його ключові елементи структури адміністративно-правового статусу.

Департамент стратегічних розслідувань є доволі «молодим» міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, який створений, фактично, на заміну Департаменту захисту економіки, що був ліквідований 2 вересня 2019 року. Відповідно до Наказу Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23.10.2019 № 1077, ДСР – це міжрегіональний територіальний орган у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та, згідно із законодавством України, здійснює оперативно-розшукову діяльність [12]. Метою діяльності ДСР Національної поліції України є: усунення причин та умов, які сприяють виникненню та діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій; усунення причин та умов виникнення та поширення корупції; захист прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань. Його завданнями є:

1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;

2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України;

3) протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України;

4) здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

5) організація та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [12].

Оскільки одним із завдань цього органу є протидія корупції, то він забезпечує економічну безпеку держави, а саме її складову – фінансову безпеку.

Щодо функцій цього органу, то в цій частині відомчого правового акту міститься службова інформація, яка не є публічною.

Варто погодитись із І. О. Ревак, що суб'єкти економічної безпеки повинні здійснювати свою діяльність на основі визначеної стратегії та тактики. Стратегія економічної безпеки має відповідати інтересам та пріоритетам суспільства і дер-

жави й бути спрямованою на досягнення встановлених цілей. Стратегія передбачає чітке обґрунтування цілей та завдань, розробку довгострокової політики держави щодо виявлення, попередження та усунення загроз економічній безпеці держави. Окрім цього, стратегія повинна охоплювати комплекс заходів превентивного характеру, що здійснюється всіма суб'єктами безпеки, та систему заходів негайного реагування в разі миттєвої реалізації загроз [13, с. 68].

Позитивним кроком діяльності Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) було запровадження «Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 року, у якій визначено, що роль МВС України полягає у створенні умов для розвитку безпечного середовища життєдіяльності як основи безпеки на території України, а також сучасної системи внутрішньої безпеки як фактора стримування збройної агресії Російської Федерації [14].

Стратегія передбачає, що одним із стратегічних пріоритетів розвитку органів МВС України є подолання одного із таких викликів як складна криміногенна ситуація в державі, високий рівень корупції та організованої злочинності, економічна нестабільність та поява нових типів загроз і злочинів унаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації [14]. Це свідчить про те, що всі органи МВС України направлені забезпечувати економічну безпеку держави.

Невдовзі, після схвалення «Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року», органи Національної поліції України 12 квітня 2019 року представили проєкт «Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року». У вказаному проєкті передбачається, що в діяльності Національної поліції України мають місце корупційні ризики, які потребують уваги та вжиття відповідних заходів, що спрямовані на їх усунення. Також визначено, що однією із цілей стратегії є забезпечення реалізації заходів щодо запобігання та протидії корупційним правопорушенням у сфері надання поліцейських послуг [15]. На сьогодні цей проєкт так і не прийнятий.

Слушно також зауважити, що Стратегія національної безпеки визначає актуальні загрози національній безпеці України. Водночас, з огляду на ситуацію, яка склалась на сьогодні, загрози, які направлені на знищення економіки України, є актуальними загрозами національній безпеці нашої держави. Водночас, розроблення Стратегії економічної безпеки не є обов'язковим заходом держави, про що свідчить: Закон України «Про національну безпеку України», який не передбачає її розроблення; Указ Президента України від 14 вересня 2020 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»», у якому визначена лише норма, що Стратегія національної безпеки є основою для розроблення інших документів планування, зокрема Стратегії економічної безпеки, тобто яка не є імперативною; наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277, що має рекомендаційний характер і не є обов'язковим.

Висновки. Таким чином, вважаємо за необхідне:

1. Передбачити Стратегію економічної безпеки у Законі України «Про національну безпеку України», що визначить обов'язковий характер її розроблення уповноваженими органами та сприятиме якісному виконанню передбачених у ній заходів задля ефективного забезпечення економічної безпеки держави.

2. Схвалити Стратегію розвитку Національної поліції України на період до 2023 року, що допоможе систематизувати всі загрози національній безпеці, зокрема економічній, у цьому документі, та запровадити шляхом прогнозування ті механізми, які можуть їм запобігти й усунути їх.

Отже, роль органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави полягає в тому, що вона направлена на протидію внутрішнім загрозам держави, які впливають на стан економіки. З огляду на завдання поліції, вона зобов'язана протидіяти злочинності, а це означає, що всі її органи і підрозділи опосередковано забезпечують економічну безпеку держави. Своєю чергою, ключовим органом Національної поліції України, який безпосередньо протидіє економічним (фінансовим) загрозам у нашій державі, є Департамент стратегічних розслідувань.

Використані джерела:

1. Тіньова економіка в Україні. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-ch-vert-vvp-abo-846-mlrd-griven-perebuvaye-v-tini>. (дата звернення: 18.02.2021).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Редакція від: 24.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 18.02.2021).

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України про Стратегію національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/ 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 18.02.2021).

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: проект Указу Президента України від 2021 р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minekononiki-strategiya-ekonomichnoyi-bezpeki-fundament-dlya-zabezpechennya-ekonomichnogo-suverenitetu-ukrayini>. (дата звернення: 18.02.2021).

5. Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.

6. Резнік О. М. Економічна безпека – європейський досвід запобігання та розкриття економічних злочинів. *Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21–22 трав. 2015 р.). Суми : СумДУ, 2015. С. 345–348.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>. (дата звернення: 18.02.2021).

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Редакція від: 01.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (дата звернення: 18.02.2021).

9. Криштанович М. Ф. Роль поліції в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2017. Вип. № 7. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5678>. (дата звернення: 18.02.2021).

10. Ластович Д. Поняття адміністративно-правового статусу поліції як суб'єкта надання поліцейських послуг. *Наше право*. 2015. № 6. С. 71–75.

11. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук. Суми : СумДУ, 2019. 509 с.

12. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Нац. поліції України від 23.10.2019 № 1077 (у ред. наказу від 12 травня 2020 р.). URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>. (дата звернення: 18.02. 2021).

13. Ревак О. І. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: дис. ... д-ра. екон. наук. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 474 с.

14. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-р#n9>. (дата звернення: 18.02.2021).

15. Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року: проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/proektnpa/2019.04.08_Strategiya_NPU_do_2023.pdf. (дата звернення: 18.02.2021).

References:

1. Tinova ekonomika v Ukraini. *Ofitsiynyi sait "Natsionalnoho banku Ukrainy", Official site "The National Bank of Ukraine"*. N. d. N. p. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidiennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-chvert-vvp-abo-846-mlrd-griven-perebuva-ye-v-tini>. [in Ukrainian].

2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. No. 2469-VIII. Redaktsiia vid: 24.10.2020. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. No. 392/2020. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. [in Ukrainian].

4. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy pro Stratehiuu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku: proiekt Ukazu Prezidenta Ukrainy vid 2021 r. (2021) N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-strategiya-ekonomichnoi-bezpeki-fundament-dlya-zabezpechennya-ekonomichnogo-suverenitetu-ukrayini>. [in Ukrainian].

5. Chubenko, A. H. (2014). Teoretyko-pravovyi aspekt zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 88–101. [in Ukrainian].

6. Riezniuk, O. M. (2015). Ekonomichna bezpeka – yevropeiskyi dosvid zapobihannia ta rozkryttia ekonomichnykh zlochyniv. *Diialnist orhaniv publichnoi vlady shchodo zabezpechennia stabilnosti ta bezpeky suspilstva : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Sumy, 21–22 trav. 2015 r.)*. – Activities of public authorities to ensure the stability and security of society: proceedings of the International Scientific and Practical Conference (c. Sumy, May 21–22, 2015), 345–348. Sumy: SumDU. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz M-va ekonomichnogo rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.

10.2013 r. No 1277. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. No 580-VIII. Redaktsiia vid: 01.01.2021. (2021) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukrainian].

9. Kryshchanovych, M. F. (2017). Rol politsii v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky sub'iektiv hospodariuvannia. *Efektivna ekonomika, Efficient Economy - Efficient economy, issue 7*. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5678>. [in Ukrainian].

10. Lastovych, D. (2015). Poniattia administratyvno-pravovoho statusu politsii yak sub'iekt nadannia politseyskykh posluh. *Nashe pravo - Our Law, 6*, 71–75. [in Ukrainian].

11. Riezniak, O. M. (2019). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv iz zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, *Extended abstract of Doktor's thesis*. Sumy : SumDU. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament stratehichnykh rozsliduvan Natsionalnoi politsii Ukrainy: nakaz Nats. politsii Ukrainy vid 23.10.2019 № 1077 (u red. nakazu vid 12 travnia 2020 r.). (2020) URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>. [in Ukrainian].

13. Revak, O. I. (2016). Intelektualnyi potentsial u systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Extended abstract of Doktor's thesis*. Lviv : Lviv. nats. un-t im. I. Franka. [in Ukrainian].

14. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnykh sprav na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 r. No 1023-r. (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p#n9>. [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku Natsionalnoi politsii na period do 2023 roku: projekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy. N. d. N. p. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/proektnpa/2019.04.08_Strategiya_NPU_do_2023.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.02.2021

Шевчук А. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры экономической безопасности и финансовых расследований Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

Марчевский С. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры экономической безопасности и финансовых расследований Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА ОРГАНАМИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена определению роли органов Национальной полиции Украины в обеспечении экономической безопасности государства.

В публикации представлены взгляды ученых относительно определения понятия экономической безопасности государства и участия Национальной полиции Украины в ее обеспечении. Также обращено внимание на то, что все органы и подразделения Национальной полиции Украины опосредованно обеспечивают экономическую безопасность государства, а Департамент стратегических расследований Национальной полиции Украины непосредственно противодействует экономическим (финансовым) угрозам в нашем государстве.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, Национальная полиция Украины, Департамент стратегических расследований, Стратегия национальной безопасности, коррупция.

Shevchuk O., Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security and Financial Investigations of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Marchevskiy S., Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Security and Financial Investigations of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ENSURING THE STATE ECONOMIC SECURITY BY THE AUTHORITIES OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The scientific article is devoted to clarifying the role of the National Police of Ukraine in ensuring the state economic security.

The article identifies the views of scholars on the definition of state economic security and the participation of the National Police of Ukraine in its ensuring. Statistical indicators of economic performance of Ukraine and relative indicators of the level of financial security are represented.

The view of scientists that the peculiarity of the role of National Police of Ukraine underlies the mechanism of management activity (organizational, institutional, legislative and international cooperation mechanism), through which the police influence ensuring the economic security of economic entities and guarantee the state and social internal security is supported.

It is highlighted that the state economic security includes a number of elements and is a component of national security. It is also emphasized that by ensuring the state economic security the National Police of Ukraine mainly counteracts threats to its financial component.

The paper reveals the importance of approving the Economic Security Strategy for the period up to 2025, the Strategy for the development of the system of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020, the Development Strategy of the National Police of Ukraine for the period up to 2023.

The author came to the conclusion that the role of the National Police of Ukraine in ensuring the state economic security is that it is aimed at counteracting the internal threats of the state that affect the economic performance. Given the target of the police, it has a duty to combat crime, which means that all its bodies and units indirectly ensure the state economic security. It is established that the key body of the National Police of Ukraine, which directly counteracts economic (financial) threats in our country is the Department of Strategic Investigations.

Keywords: national security, economic security, National Police, Department of Strategic Investigations, National Security Strategy, corruption.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 1 (93)

Українською, англійською та російською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019*

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 30.03.2021.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 18,9
Тираж 100 прим. Зам. № 3103-21

В И Д А В Е Ц Ь

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, Луганська обл., м. Свердловонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцова Г. В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.